

જે સિન્ધુકાશી રાધા છે,
 પૈત્રિણી રાધારાણીના છવ-
 મલમળી અધુર તુલિને
 વેદલાસ છે; નપારે સિન્ધુ
 સુલિણી સનાતન તલસારની
 મલ્લુ પોષેવંતી પ્રતિમા છે,
 મીરાની માફક એણે પાર્થિવ
 ન પેરી નાખ્યા છે. એની
 ! અને પારસુ અનેક સહી-
 એનાથી "કાન્થન પારી ૨૭"
 'પડપુ' દઈ 'વેદાલ' નથી,
 હુવતારક પા નજી નેથી
 સીધુ લોપવા હાથે નીકળી

૥૬૬ મીરાબાઈ,
 ૧ કલનલ ૧૯૩૧

ત્રી
 કરસનદાસ માણેક

૫૫' ૧ હુ અંક ૧ લો
 જુન ૧૯૩૨

મુદ્રક :
 ખીમશંકર મો. દિવેદી
 પ્રભાત પ્રેસ : ડેન્સો હોલ :
 કરાચી :

સુહિણી

પ્રકાશક :
 કરસનદાસ માણેક
 ડેન્સો હોલ : કરાચી.

અનુક્રમ

સુહિણીને
 પુનરાવર્તન
 અવાગિફા
 મોલી વડ
 બજાબિયો
 ગાડુ મહમ્મિ
 નામ ગમે !
 ન્યુનતા વડી
 'Irony' નામે અંગ્રેજી અસંકારતું ખર્ચે નવું
 'સિન્ડુને' કુહિણી.
 મોક્ષ

કરસનદાસ માણેક
 બચાવીશંકર બપાસ
 મન્દુલાલ ગાંધી
 સુરેશ ગાંધી
 મન્દુલાલ ગાંધી
 વ્યાસનાં દંડે
 દેવજી મોદા
 ચંદ્રશેખર શાહ
 ડોહરરાય માંકડ

 વસંત ભટ્ટ

લાઠેરખખરના ભાવ

૧ મહિનો	૬ મહિના	૧૨ મહિના
૧ પાનું ૨૦	૫૫	૧૦૦
૬ પાનું ૬	૩૨	૫૫
૬ પાનું ૨૧	૧૮	૩૨

ગ્રાહકોને ચાગત્યની સૂચના

સુહિણી પ્રત્યેક મારાની પંદરમીએ પ્રગટ થશે.

ચોનાતો અંક તારીખ બધારમી સુપીમાં નૂ મળી જાય તે રચાનિક માલકો
 જે બાબત પ્રકાશકના લાક્ષ ઉપર લાવવાની કૃપા કરે. પણ બપાદાર કરતી વખતે આદર
 સંખ્યાય તંકિયાની મહેરબાની કરી.

પ્રકાશક

કરસનદાસ માણેક

૧૧, રાજ્ય મેન્શન નં. ૪

ફુગુડા લાઇને, કરાચી.

વાર્ષિક લેવાજમ દિવસમાં રૂ. ૪ :: અઘરેશમાં રૂ. ૪ :: પાંદરેશમાં રૂ. ૧૦

છુટક નકલ છ ગ્યાના

શક્તિ, સામર્થ્ય અને શાહૂર

લેસિવિન

થાકેલી અથવા કમતાકાત થયેલી નસોમાં નવચેતન પુરે છે.

લેસિવિનમાં

ઘોઝ, વિટામિન, લેસીવીન અને પાવન-તરવો
ધોળ પ્રમાણમાં રહેલાં છે.

લેસિવિન

નિષ્ણાત રસાયણશાસ્ત્રીઓના હાથે
તૈયાર થયેલું એક અપુર્વ ટોનિક છે.

બેંગાલ કેમિકલ : કલકત્તા

ડી. ઇન્ડીઅન ડ્રગ એજન્સી,

બંદર રોડ, કરાચી.

ધી ગુજરાતી ક્રા-ઓપરેટીવ

બેન્ક લીમીટેડ

ખોરી ગાર્ડન, કરાચી.

—ડી રે ક ટ રે—

મેરમેન-શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ

૧ શેઠ ખીમચંદ જે. પાનાચંદ

૨ શ્રી જદરામ પી. શુક્લ

૩ „ ડી. બી. દલાલ

૪ „ જયશંકર પી. દેખર

૫ „ યુનીલાલ કે. યાસિક

૬ „ ત્રિભોવનદાસ ભાષ્યંદ

૭ ડો એન. પી. અગ્રાલખ

૮ શ્રી પ્રેમશંકર નાનજી દવે

૯ „ મંગળદાસ નાનચંદ

મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર

શેઠ પ્રેમજી કુંવરજી ખીમજી

કુચ્છ-કોડીઆવાડ તથા ગુજરાતના
વતનેની બે જામીનગીરી પર, માલ પર,
અથવા મકાન પર, રૂપિયા ધીરવામાં આવેછે.

મુંબઈ, લાહોર, હૈદરાબાદ (સિધ) અમદા-
વાદ વગેરે રેશનો પર સસ્તા દરથી ડ્રાફ્ટ
આપવામાં આવે છે; તથા સ્ત્રીધ, પંજાબ
વગેરે જુદા જુદા રેશનો પરની હુડીઓ
વસુલ કરવામાં આવે છે.

બેંકીંગને લગતું દરેક જાતનું કામકાજ
કરવામાં આવે છે.

વધુ માહિતી મેનેજરને લખવા या
મળવાથી મળી શકશે.

ગમનલાલ છ. મહેતા

મેનેજર

વહાઈટ ખરજવાનો મલમ

આ મલમ જગ વિખ્યાત સુખડના તેલમાંથી
બનાવ્યો છે. તે સુકા અગર બીના ખરજવા
માટેનો સંપૂર્ણ ખાત્રી ભરેલો ઇલાજ છે. વળી
ચામડીના બીજા રોગો જેવા કે ગુમડાં, ખસ,
દાદર વગેરે એનાથી મટે છે. ન રૂઝાય એવાં ચાંદાં,
ધારાં વગેરે વહાઈટ એક્ઝીમા મલમથી તરત
રૂઝાય છે. આ મલમથી કપડાને કાપ પડતા નથી
તથા તે બહુ સારો સુગંધી છે અને ચામડીમાં
ખળતરા કે અડચણ કરતો નથી.

ખાટલી એક્ઝીમા કિંમત ૦-૪-૦

આ ઉપરાંત દંતમંજન, આંખી તેલ, આમળાનું
તેલ, લાઇટનીંગ એરના મેન્ટલ બામ વગેરે
બનાવનાર તેમજ મેંગેરોરી મદ્રાસી, પીશોરી અને
લોંગડીની બીજી વગેરે વેચનાર.

બનાવનાર તથા વેચનાર

હુકસેલર મકનજી દામજી

સદર ખજાર-કરાચી

મળવાના ફ્રાજ-જેડીઆ ખજાર, રજીસ્ટ્રારલેન,
શમરવામી ગાડીખાતા વગેરે

ડો. બી. એસ. શર્મા

એલ. સી. પી. એસ. (અંગ્રેસી)

એક માત્ર શરીરશાસ્ત્રી ડોક્ટર કરાચીમાં છે
જેઓ ગ્રેન્ડીની સાથે કોન્સલ્ટ પદનિર્ણય ગમે તેવા
ભયંકર જ્વર (પુરુષ યા સ્ત્રીના) ગુપ્ત રોગો
તેમજ ઈન્દ્રિય સંબંધી દરેક ફરીયાદો હાથમાં લઇને
કોઇ પણ જાતના ઓપરેશન કે ઇન્જેક્શન વગર
૧૫૦ વર્ષ પરાપુર્યથી ચાલતી આવેલી રીતે,
ગોતાની જાતી દેખરખ હેઠળ બનાવેલ દવાથી
તેને સોજે સો ટકા આરામ આવે છે.

હું તેમની આશ્ચર્યજનક સારવાર જોવાની મારા
પીઠગા ભત્રીજા અને બહેનોને સંપૂર્ણ સલામતી
સાથે ભલામણ કરું છું.

સીઓ માટે અનુભવી નર્સની ગોઠવણ
કરવામાં આવેલ છે.

વખત ૮ થી ૧૨ સવારે ૪ થી ૭ સાંજે

ડો. બી. એસ. શર્મા

શમરવામી ક્વાટર્સ, આજ માવજી સ્ટ્રીટ, કરાચી.
હું હું પીઠગાઓનું બહુ ઇચ્છનાર વેદ પ્રકાશ વર્મા.
નોંધ-કોઇપણ ખાનગી મુલાકાત પચગવહારથી
ચોજ શકશે.

ઉત્તમ ઓગકનુ કેન્દ્ર સ્થાન !!

શ્રી અંબિકા વિજય ભોજન ગૃહ કચેરી રોડ, કરાચી
કરાચીનું શ્રેષ્ઠ લોજીંગ અને બોર્ડાર્ગી હાઉસ

નાઈન મંથમ રવાન્ટિ ભોજન સપ્તર્થ સ્વચ્છતા
મહાકેનો સતોર એ અમારો મુદતેષ છે એ વખત પધારી ખાતી કરો

બાટલી બોલે છે ! 'હુ'
'કેસન્સ' ! ખામ

માથાનો સખત દુખાવો, શરદી, સધિવા વિ દરદો
ખાતીથી મરાડું હુ "

— મળવાનું રોકાણ —

મરો યુરોપીઅન ટ્રેડિંગ એજન્સી
પાનરપોળ મી રીંગ, કરાચી

કરાચીમાં વરસોથી ખોર હતી !

હવા ઉત્તમ અને ઉત્તમ સગવડ ધરાવતું મરાચીનું એજન્સ અને અન્નેડ

ભારત વિજય હિંદુ લોજ કચેરી રોડ મરાચી .

માનીમની સનન ચાપરી કેખરેખ, પાકશાસ્ત્રમા નિપુણ સ્ત્રોવા, અને ઉત્તમ પ્રકારનો માય
એજ અમારી વેમપ્રિયતા મતારી આપે છે

વેપર વેપર મગજો હગાર અપાઈ
આત્મક ચિત્રો , સુદ્ધ દિરંગી મુખ પૂર
દુશનદાસ માણેકે દૂત

મહોબ્બતને માંડવે

એક અપૂર્વ પ્રણય-ગાથા
દુક સમયમાં પ્રગટ થગી
મૂલ્ય એક રૂપિયો

ગુજરાતીઓ અને તક્ષિણીઓમાં લોકપ્રિય થયેલ

શ્રી ઓગલે આશ્રમ ... રજુકાડ લાખન કરાચી ...

મરાચીની પ્રજા સમક્ષ નીતન મેના ગળુ કરે છે

ધી રેક્કન લોજ ચદુ દનવાઈની બાલુમા, બદર રોડ

ન્યા જમનાની તથા નહેરાની ઉત્તમ સગવડ પોણ છે.

પૂર્ણ દાખલાત પ્લે. ૦-૨-૦ મધુરી ટ્રિખટ પ્લેટ ૦-૨-૦

એ વખત અવસ્થ મુનાકાત હ્યો

સુહિણી

વર્ષ ૧૯૧૬]

જુલ-૧૯૩૬

[અંક ૧૯૧]

સુહિણી ને !

(૫૫૧)

અસંખ્ય ઉભરાય માનવ-જીવાત જીવિ પદે;
પડી ખદખદે સદા વિધિ-દીપિત ખાઓશિયે !
ધરી-ગ-ધરી કીચડે સડી, અનન્ત પન્થે પળે;
ન જન્મ, નવ મૃત્યુનાં ફરી નિશાન ગોત્યાં જડે !
પ્રતિસૂચ્ય કરોડ કીટક પ્રસૂતિ-પીડા સહે;
અકીર્તિકર મૃત્યુની બઢપચુંધી પ્રાણે વહે;
જડેન્દ્રિયસુખોતણાં મૃગજોની પૂઠે બળે;
ન અગ્નિ, ઉત્તમાદ ના,
ન ધૌરુષ, પ્રતાપ ના,
ન જિર્મિ, નવ બેપણા, નવ વિકાસ-કાંક્ષા મળે.
ત્યાંહિ તુ-સમ કોક ચેતનવતી ઉરે પ્રોતિની
જલાવી ઝીંજી દીવડી, પ્રલયપૂર સિન્ધુ તણા
વિનાશ વમળોમંદિ ઉછળી ને પડે, આખરી
જુહાર જગને ભણી, નજર નોંધી મેહારપે !
ભલે સુહિણિ, સિન્ધુ નાહક કુલાય બાળી તને;
સુકાઈ સરિતા જયે,
જુઝાઈ સવિતા જયે,
સગર્વ ધરયે ઉરે પરમજ્ઞા, લોખી, તને !

કરસનકાસ આણેક.

પુનરાવર્તન

ભવાનીશંકર વ્યાસ

મણુસનું મન એવું ચંચલ છે કે તેને પુરૂષુરું જાણવાનો શવો કરનારને કંઈ તો મૂર્ખ અને કાં તો અત્યંત કહેવો પડે. ક્યારે એ એક પ્રવાહ તથા તેનાથી તદ્દન પ્રતિકૂળ દિશામાં વહેના પ્રવાહમાં અંપલાવશે તે કહેવું બહુમત્રા માનસશાસ્ત્રીઓનાં પણ ગળાં બહારની વાત છે. એની વૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ વિશે કંઈ થોડા લખવા એ એક વાત છે. પણ કાકીડાની માફક ઓચિંતા રંગ બદલાવતાં મનની અનેકવિધ ક્રિયાઓની અગાઉથી અચૂક આગાહી આપવી એ તો બહુ વિશ્વ કાર્ય છે. મધુસૂદને માનસશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં સુવિશેષ પ્રાવીણ્ય મેળવી એમ. એ. ની હીમી પ્રામ કરી હતી. એના પરિક્રિષ્ઠા અને પ્રેદ્દિસરોની આંકડામાં એવું રચાન બહુ ઉંચું હતું. કોલેજના પ્રીન્સિપાલે એને ખાસ શિષ્યવૃત્તિ આપી એક વર્ષને માટે બી. એ. ના વિદ્યાર્થીઓને મદદ આપવા રોકયો હતો. જે પ્રેદ્દિસરોના ચરણ આગળ ખેસી એણે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું તે વિદ્વાન અને જદ્દ અધ્યાપક પણ પોતાની યુગ્યવસ્તુનો ઉચ્ચ કરાવવા એની પાસે દોડી આવતાં ન તો હીનતા અનુભવતા કે ન તો યશમાતા. મધુસૂદનની આ લોકપ્રિયતાનું કારણ એની નિરાડબરભરી પદોપકાર અભિમુખ વિદ્વત્તા હતી. ભવિષ્યમાં આ પ્રખર પ્રગિત હિંદુસ્થાનનાં નામને પશિમની વિદ્યાપીઠમાં સન્માનિત કરાવશે એમ એના પરિચયમાં આવનાર અદ્દ કાંઈ કહેવું.

આવો મધુસૂદન જેના લેખ માટે *Minut* જેવા સામયિકના તંત્રીને પણ આદરભાવ હતો તે ઘરે આવતાં બાળક જેવો બની જતો; એટલે તે પોતાનું પાંડિત્ય ભૂલી જઈ અભણ બાળક જેમ વર્તવા વિચારવા માંડતો એમ નહિ પણ ઘરમાં તેના અભ્યાસની કે વિદ્વતાની કાંઈ કિંમત ન હતી. એની માને મન તો એ આજથી પંદર અઢાર વરસો ઉપર હતો તેવો જ નાનો, નિરાધાર, દુનિયાની આંટીધુંટીઓથી સાત અગાળુ માંધીઓ હતો. એ માંધીઓ મડી મધુસૂદન અને હવે તો મધુસૂદનબાહ ધ્યો-હતો એ હકીકત પોતાની માતાને કહી આટલા લાંબા સમયથી સેવાતાં આદેશાં એનાં એકનાં એક સ્વપ્નને છિન્નભિન્ન કરી નાખવાની એનામાં કિંમત ન હતી. એટલેજ એ ઘેર આવતાં અધ્યાપક મડી બાળક બની જતો.

એ પાપ વર્તનો હતો ત્યારે એનો બાપ પોતાની સંપત્તિ સ્ત્રી અને નાના પુત્રને અનંત આકાશની ઓથ નીચે મૂકી એક ટાંગણું નેડે નાસી ગયો હતો આજે એ વાત બહુ દુનવી યદ્ ગદ્ છે લોકો તો લગભગ બૂની પણ ગયા છે પણ મધુસૂદનની માતાની છાતીમાં તો એ જખમનું પોલી જાણે દમજીવ ધા પડ્યો હોય તેવું તાણું છે હતાય કેટલીક સ્ત્રીઓને સુનબ એવી કાંઈ અગોચર રાક્ષિતના બળ વડે એણે પોતાની છાતી ઉપર મોનનું એવું તો નીપડું કરી દીધું છે કે જે બેઠી એ સન્દ પડ્યું પત્નીઆસક્ત પતિએ કરેના એના નિરાદરની કથા કહેવા મધુસૂદનના મન સુધી પહોંચવા સમર્થ બન્યો નથી એકનીશ વર્તની ભરપૂરાનીમા બર્ણીય રાગાતિઓને સકેરી લાઈ દેવાના અધારા પેટારામાં દાગી મુખ્તા એને કાંઈ વેદના નહિ યદ્ હોય એમ નહિ પણ એ કાંઈ હજી સુધી જાણી શક્યું નથી નામી ગએનો પતિ જાણે કે એવું સમગ્ર પૌરુષ પાળ્યા મૂળી લાગી ગયો ન હોય તેમ તે દલાપી મધુસૂદનની માતામા એવિતો એકમાત્ર ફેરાર યદ્ ગયો આત્માસુધી એના હૈયામા અનંત રનેદનું સરોવર ભર્યું હતું. હવે એની આસપાસ કારિન્દની ઉચ પાજ બધાઈ ગદ્ અને એની ઓથે રઢી પદર પદર વરસ થયા ન માની શકાય ન કે પી રામય, તેવા તેવા રૂપે ધારણ કરી એને પજવવા આવેના ફૂંવને એ એકલે હાથે હાથે હતું. પતિના પરિત્યાગ પછી એ પાર્વતી મંત્રી ચક્રિયા બની ગદ્

મધુસૂદનને કેવલાક પરાપકાર કરવા માટેજ આમોદ્ધીસ યદ્ ગદેના મહાપુરોએ એના પિતાના કન્ઘિન જીવનથી પરિચિત થ્યો હતો એ વાત જાણ્યા પછી એના મનમા એની માતા માટેનો પ્રેમ તો વધ્યોજ, પણ એક સ્ત્રી તરીકે પાર્વતીનું ધ્યાન જગતની કાંઈ પણ સન્માન્ય દેવી મૂળા ઉપર નથી એમ એના મનમા અકર ખાનરી યદ્ ગદ્ હાથરના અચિત્ત ત્ર વિશે સશયેથી સદાય વેગયેતુ તેનું મન પાર્વતીની પૂજા કરના ધરાતુ નહિ મૂર્તિપૂજકોને વાકુ-શરથી વીંધી નાખનારને પાર્વતીનો પડગયો પણ પૂજનું હતો

આરી માતા આગળ એ જાગક બની જામ તેમા આશ્ચર્ય શું ?

બાળકને રવતત રૂચિ અરૂચિ જેવું કાંઈ હોતુ નથી એમ રડીને અનાદિ કાળથી માનતા આના છે પાર્વતી આનો અપવાદ ન હાલિ મધુસૂદને શું ખાવું, ક્યારે ખાવું, શું પહેરવું વગેરે હજાર જાતની ચિતાઓનો બોળો એણે પોતાના માથા ઉપર જ રાખ્યો હતો હવે મધુસૂદન મોટો થયો, બને એ પોતાનો લગ્ન પોતે ઉપાડે એ વિચાર જ પાર્વતીના મનમા આરી શકતો ન હતો અને મધુસૂદનના સમર્પણની પણ કાંઈ હદ ન હતી માના એ દલાપે એના માટે ગામડાની એક કન્યા પસંદ કરી લાવી એના માટે એ પમદાને માન્ય થ્યો સિવાય બીજી રસ્તો ન હતો કાંઈ પશુ પ્રતિવાદ ક્યા વગર એણે પશુવાની આનંદથી હા પાડી

બહુ હોસડી પાર્વતીએ મધુસૂદનના લગ્ન કર્યા પાર્વતીને હર્ષથી પ્રસાદી નેપ્થ મધુસૂદનના મનમા પણ કડક વળી પહેલી ગતે બ્યારે એણે પોતાના જીવનમગ્નના સાથીને પહેલી વાર નેપ્થ ત્યારે એના (અતર્થામીએ) પાર્વતીને હજાર હજાર ધન્યવાદ દીધા એવું હૃદય કલિત અને પરમશ્વદાથી જીવનમગ્નની યાનનાથી પચિધૂઅર થયેના માનુસગળ્ગા આજોગ્યા મઢી પડ્યું.

લગ્ન પછી મધુસૂદનનાં મનમાં કોઈક નવો છવ આગ્યો. અત્યાર સુધી એ માત્ર ઊપાસક હતો. હવે એ કોઈકનો ઉપાસ્ય બન્યો હતો અને એ વસ્તુનું જ્ઞાન ગમે તેવા દીનહીન નરને પણ વીર્ય અને વર્ચસ્વથી ભરી દે તો પછી મધુસૂદન જેવાનું શું કહેવું !

મધુસૂદનને હવે કોઈ જાતની લૌકિક ઝેલણ ન રહી. એની આર્થિક મદત્વકાંક્ષા સંતોષાય એટલું એ શિષ્યવૃત્તિ અતે ટ્યુશનોમાંથી મેળવી લેતો. વ્યવહારભાર વહવા સદાય તત્પર એવી પાર્વતી હાજરાહજુર હતી. એના આંતરજીવનને પ્રકાશ અને મધુરી કંડકથી ભરી દેતી પૃથ્વીમા જેવી વહાલસોયી પત્ની મળી હતી. એને કોઈ વાતની ખોટ ન રહી.

કોઈકવાર વિચારે ચડતાં આગ્ન્યમ તત્ત્વચિંતક આ સુખની પરિપૂર્ણતાથી જાણે ગભરાઈ ઉઠતો. જીવનનાં દુઃખનો જ વિચાર કરવાની જોને દેવ પડી ગઈ છે તેને આ અપરિમિત સુખ સ્વપ્ન જેવું મિથ્યા લાગતું. એના અંતરાત્મા આ અનુભવને સત્ય તરીકે સ્વીકારવા અચકાતો. ચક્રગતિએ ચાલી રહેલા આ સંસારમાં એનું એકધારું સુખી જીવન કોઈ મહા અપવાદ સમું લાગતું-અચારે અને કેવા પ્રકારે આ સુખનો વિપર્યય થશે એની કલ્પના કરવામાં ન્યાયના આ અભ્યાસીને વિપાદભયો રસ પડતો.

થોડાકે દિવસ રહીને નવપસિધ્ધિત કુલવધૂ એને પિયર ગઈ. મધુસૂદને જીંદગીમાં પહેલી વાર તીવ્ર વેદના અનુભવી. મૂળથી સ્વભાવે શાંત અને ઓછાઓલો હોવાથી પાર્વતીને પણ એના વિરહદુઃખની ખબર ન પડી. જે ત્રણ મહિના એને તલસાચ્યા પછી પૃથ્વીમા પાછી સાસરે આવી અને એનાં આવવા સાથે મધુસૂદનનાં જીવનની કૌમુદી સોજે કળાએ પાછી ખીલી ઉઠી.

પણ થોડાકે જ મહિના પીટ્યા હશે ત્યાં એનાં જીવન-આકાશમાં કાળી વાદળાં દેખાવા લાગ્યાં.

પૃથ્વીમા અને પાર્વતીનો મેળ ખાતો ન હતો.

મધુસૂદને ખૂબ વિચાર કર્યો. કેમે કરી તે આ જે વચ્ચેના અણગમાનું કારણ શોધી ન શક્યો. પૃથ્વીમાની પસંદગી પાર્વતીએ પોતે કરી હતી. મધુસૂદનને એના પ્રશ્નિયહયુની આત્મા કરનાર પણ એ પોતે જ હતી. વાગ્દેશગતે પોતાના ધર નવી વલુ લાવનાર પણ પાર્વતી જ હતી. થોડાકે જ મહિના પહેલાં જોને પાર્વતી ખમ્માખમ્મા કરતી હતી તેને જોઈ હવે એ મોઢું કેમ ફેરતી લે છે ? સાને મીઠા, હેતાળ શબ્દોને બદલે મર્મને છેદી નાખતાં મેણીટાણાં તેનાં મુખમાંથી સહેજે સરી જાય છે ?

મધુસૂદનને કાંઈ સૂઝ ન પડી. એક તરફ પાર્વતી હતી, બીજી બાજુ પૃથ્વીમા એ કોઈનો પક્ષ લઈ લડી શકે તેમ ન હતું. પૃથ્વીમા યુવતી હતી. પોતાનાં જીવનનું સર્વસ્વ પતિચરણે મુકી એનામય થઈ જવાની એને વૈજળ લાગી હતી. પાર્વતીને એ પુરેપુરું માન આપતી. એને વશવતી રહેતી. પણ એની સાધનામાં કોઈએ શા માટે અંતરાયો ઉભા કરવા જોઈએ ?

પાર્વતીને પુરેપુરી સમજવા જેવી શક્તિ પૂર્ણિમામા ન હતી એના આત્મ વિસર્જનથી એ સાવ અગમ્ય હતી બદગચ્છી સહુ પ્રાપ્તિ ભાગી જાતી પાર્વતીનું હૃદય મીઠુથી પણ પોચું હશે તેની કોઈને ખબર ન હતી મધુસૂદન એને ચાહતો ખરો પણ એ ચાહ સાદા નિર્ભયે તો ન હતો એમા ઉડે ઉડે પાવતી માટે માન અને બીક સંમિશ્રિત હતા પાર્વતીથી ડગનાર ખૂબ પાર્વતીને કેમ જાતો હશે એ પ્રશ્નનું નિષ્કર્ષ કોણ કરશે ? જીવન મમરતની બધી રિશૂતિને એમિન કરી પાર્વતીએ મધુસૂદન પાછળ ખર્ચી નાખી હતી, કોઈ ન જાણે એની ગુણ રીતે વૃદ્ધના કોઈ અનુભવ ખૂબમા એ અદનિશ મધુસૂદનની અર્ચના કરતી હતી આજ આપના રોજે કોઈ અગમ્ય છોકરી એકએક આવી એની ઉપાસા મૂનિને ઝુટી જાય તો એને એના ઉપર કોઈ ન આવે તો શું થાય ?

પાર્વતીની મોગી મહોવાત એ નાનકડા પથ્થરના પાયા ઉપર ચણાઈ હતી આજે પૂર્ણિમા જેવી નાદાન છોકરી રમતમા એ પાચો હવમચારી ગઢે ત્યારે પાર્વતી શું મુગી મુગી એ મહામહેનને ચણેલી ઇમારતને મડબૂસ થતી જાયા શ્રે ?

મધુસૂદનને એના જેટલું કોઈ ચાહી ન જ શકે એવી એની દૃઢ માન્યતા હતી પૂર્ણિમાનો પ્રેમ એને સાર્થો અને છીછરો લાગતો

અને આમ બને વચ્ચેનું અતર વધતું ગયું પતિનો વિયોગ એણે ન છૂટકે સ્વીકાર્યો હતો પુત્રનો વિયોગ એ જીવના ભોગે પડ્યું સ્વીકારવાની ન હતી એણે પુત્ર માટે શી દિમિત આપી હતી તે માપજાન જગન પાસે સાધન પણ મ્યા હતું ? પૂર્ણિમા કગતાવ વધારે મોહભર્યું નેમન એ વખતે એના અગમ્યગમા બધું હતું પણ એને એણે એક પવમાત્રમા વિરામ મુશી વિસારી દીધું હતું આનાથી વધારે આજ આત્મવિસર્જન કયું હોઈ શકે ?

પૂર્ણિમા માઈ ફરિયાદ કરતી તો મધુસૂદન શાવ રહેતો બહુ ધમાલ થતી ત્યારે ન છૂટકે કહેતો, માના ત્યાગ આગમ તું કે હું કોઈ વિસાતમા નથી

પૂર્ણિમા આસુ સાગી શવ વીતાવી દેતી

કોઈક વાર મધુસૂદન પાર્વતીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતો પણ એથી તો પાર્વતીનું દીપ્ત-વહુ તરફનું વર્તન વધારે કડોર થઈ જતું

દોકેક વર્ષ જેમ તેમ પસાર થઈ ગયું જીવનની કેમીય ફરિયાદો પૂર્ણિમાએ મધુસૂદનને બતાવી હતી સાસુવહુના સન કુમાર જેમ અશ્વલ યૌવન બેગવના કકાસ સિવાય એના જીવનમા કોઈ જાનનું કુખ ન હતું. પૂર્ણિમાને મેળગ્યા પછી કોઈ પણ મેળવવાનું એના માટે નાખી રહ્યું ન હતું

આ દાનની આપની જેમ પૂર્ણિમાએ પોતાની જીવ અમુક દિવસના મત્વાડ પાડી સકેલી બીવી

મધુસૂદનનાં છવનમાં અંધારું ઘેર થઈ ગયું.

પાર્વતી ખૂબ રોષ. પુણિમાના જન્મથી એના મનને એક જાતની નિરાંત થઈ. સગાંવહાંસાઓ એનું કંઈપણ જોઈ પુણિમાને લાગવધાળી માનવા લાગ્યાં. બહુ થોડી વહુઓની ચિંતા પર સાસુની આંખનાં આટલાં પાણીનો ઇંટકાવ થયો હતો.

છએક મહિના ગયા હશે ત્યાં પાર્વતીએ મધુસૂદન માટે કન્યાની તપાસ કરવી શરૂ કરી. મધુસૂદનને આ વાતની ખબર પડતાં એનું હૈયું કોઈ ન સમજાય તેવી કડવાશથી ભરાઈ ગયું. ચિંતા ઉપર સુવાડેલી પુણિમાનું જોળ મુખ હજુય તેના તરફ વિદાયનું છેલ્લું સિમત ફેંટી રહ્યું હતું. જેને સર્વસ્વ માની આરાધ્ય મનોદેવતા તરીકે રચાપી હતી તેને શું બૂલી જઈ વળી નથી યુવતીના બાહુપારમાં સુખ મેળવવાં ફાંફાં મારવાં? જન્મજન્માન્તરની વાતો અને ભવોભવનું સગપણ એ શું જોળી બાલિકાને છેતરવાની માત્ર વાદ્-ગળ જ હતી? ના, ના, મધુસૂદન ખીજ વાર પરગી ન શકે. પુણિમાને કોઈ પદ્મપૂત નહિ કરે.

એક દહાડો પાર્વતી મધુસૂદન પાસે આવી. લગ્નની વાત ઉચ્ચારતાં જ એ ઉભો થઈ ગયો. “મા ! હવે ફરીથી પરણવાની મારી ઇચ્છા નથી” કહી, આંખના ખૂણા ઉપરથી પડું પડું થઈ રહેતાં આંસુઓ છુપાવવા એ ઓરડામાંથી ઉતાતળે પગલે બહાર ચાલ્યો ગયો.

મરેલી પુણિમાની મધુસૂદન ઉપર આટલી બધી સત્તા જોઈ પાર્વતીને એને પરણાવવાનું બમણું ઝનૂન ચડ્યું.

એણે એકતાર બૂલ કરી હતી. હવે એ બહુજ સામાન્ય કન્યાની શોધમાં પડી. આખરે એક પંદરેક વર્ષની દેખાવે સાવ સાધારણ, માતાપિતાવિહીન કન્યા એણે પસંદ કરી.

“આ વૈશાખનાં તારાં લગ્ન નક્કી કર્યાં છે,” ગધું ચોક્કસ કર્યાં પછી એક દહાડો એણે મધુસૂદનને કહ્યું.

હૃદયની હજાર ના ઇર્તાં મધુસૂદન માતાની આજ્ઞા ઉપાધી રહિ તેમ ન હતું. જે એનાં ખીજ વારનાં લગ્નથી પાર્વતીને સુખ મળતું હોય તો તેમાં અંતરાયરૂપ થવા એને કોઈ જાતનો અધિકાર ન હતો.

વૈશાખ સુદ ત્રીજના એ વાજતે ગાજતે ખીજ કુલદેવતાને પોતાને ઘેર લઈ આવ્યો. હવે તો નવવધૂનું મોઢું જોવાની કૌતુકરૂપિ પણ તેનામાં રહી ન હતી. કયે મોઢે એ પુણિમાને બૂલી આંગતુકનો સત્કાર કરવાનો હતો ?

પાર્વતીએ આ વહુ ઉપર ધણી આરાઓ બાંધી હતી. પુણિમા જેમ એ મધુસૂદનને પોતાનો નહિ કરી લે એવી ઉમેદ હતી.

પણ જેમ દિવસો જવા લાગ્યા તેમ પાર્વતીને પોતાની ગણુનરીમાં કયાંક તુટિ રહી ગઈ હતી એવું જાન થવા લાગ્યું.

મધુસૂદન તરફથી તો હવે કાંઈ ભય રહ્યો ન હતો એને મન નવી વડુ કાંઈ પાડે શય્ય જેટલી સમીપમા હતા દૂર હતી પણ નહીં વડુને મન મધુસૂદન ખીંચ વાગતો પતિ ન હતો એનો તો એ પહેલો અને છે નો પતિ હતો એની સહન ઉદાસીનાથી સહેજ પણ હતાશ યશ વગર એણે એની આરાધના કરતી શરૂ કરી દીધી મધુસૂદન ॥ અતરમા પૂર્ણિમાના જન્મથી રનેહનુ અશુ કલ્પ સુકાંઈ મધુ હશે પણ દયાનુ વહેણુ તો એનુ ને એનુ જ વણુ જનુ હતુ પૂર્ણિમા માગેના એનો અન ય પ્રેમ એવો તો જડ ન હતો કે જેથી અધ બની એ બીજાનો પ્રેમ જોઈ પગ ન શકે

પાતીની ચકાર આખોએ નહીં નુમા થતો ફેરફાર પકડી પાડ્યો ફરીથી એના દેશમા ફાગ પડી પુનર્ગમિ મધુસૂદનને કાંઈ ઝુટવી જશે શુ એની આશા એને પી વા નાગી એ દિવસ આવે તે પહેલા જ એણે પોતાની વ્યવસ્થા બદલી નાખી

નવી વડુને આગખામ પૂરી કરવા અને મધુસૂદનથી જુલાઈ ગઈ હોય તો પૂર્ણિમાની રચ્ચિત સજ્જન કરવા એ શત દહાડો પૂર્ણિમાને યાદ કરી આસુ સારવા લાગી જો પૂર્ણિમાને મધુસૂદન ન બને તો નવી વડુની મગદૂર નથી કે એના હૃદયમા રથાન મેળવી શકે અને જો નવી વ ઉપેક્ષિત રહે તો મધુસૂદનને એના પાસેથી કાંઈ ખૂચવી ન શકે આ દનીન ઉપર આધાર રાખી એણે ગત પૂર્ણિમાના ગુણગાન ગાવાનુ શરૂ કરી દીધુ

પૂર્ણિમાના કપના, માતાપિતાના આવડતના સ્વભાવના, એવા એવા દગ્ગર દગ્ગર જાતના ચિત્રો જૂતકાળમાથી ઉપજતી મઠી એની સખામણીમા નહીં વડુ કવી નિર્મા ય છે એમ પ્રગ્વાર કરી એને પગવવાનુ પાવતીએ શરૂ કરી દીધુ

નવી વડુનુ હજન અમઝ બની મધુ આશાસન મેળવાનુ એના માટે એક પણ ફેકલ ન હતુ દિવસો દિવસ પાવતીના તાપથી એ કરમાવા લાગી

જેના હૃદયમા કશ્ચુ જરી છે તે કાંઈ દહાડો બીજાને દુખી થવા જોઈ શકતો નથી નવી વડુને યાદવા એ બને અસમય હોય પણ એથી એના ઉપર એ દયા પણ ન કરી શકે એ બનવુ મધુસૂદન માટે અસંભવિત હતુ

પાર્વતીના હૃદયમા પૂર્ણિમા માટે અચાનક જાગેના અનુગમનુ કામણુ શોધવા એણે ખૂબ ફાફા માર્યા પણ કેમે કરી એમા એને સફળતા ન મળી પાર્વતીમા થએના આ ફેરફારથી એના મનમા રજ માન પણ આવડ ન યશ. જૂતકાળના વર્તન સાથે વર્તમાનનુ વહાવ કાંઈ રીતે મેળ ખાવુ ન હતુ બને સાવ અસંબંધ લાગતા હતા

જેમ જેમ પાર્વતી નવી વડુને પગવવા માટે પૂર્ણિમારૂપી હથિરાગો વધારે ને વધારે ઉપયોગ મતી ગઈ તેમ તેમ મધુસૂદનના અતરમા પૂર્ણિમા પ્રતેરે કાંઈ અચોચર વ્યથાભર્યા અણગમો ઉપજવા લાગ્યો

એક દહાડે મધુસૂદન જમતો હતો. પાર્વતી પડખે બેસી નવી વહુ સાંભળે તેમ પૂછિયાં અને મધુસૂદનના અબેઘ પ્રેમની હોંસે હોંસે વાત કરી રહી હતી.

માતાપિતા ભાઈબહેન વગરની અનાથ નવી વહુનાં અંધકારભર્યાં જીવનમાં મધુસૂદન સિવાય બીજો કયાંય પ્રકાશ દેખાતો ન હતો. એને પણ છુગાવી નાખવા પાર્વતી પોતાનું અધું કોશલ અજમાવી રહી હતી.

રોટલી વણતાં વણતાં નવી વહુની આંખમાંથી આંસુઓ ટપોટપ ચકલા^૧ ઉપર પડ્યાં તે મધુસૂદનથી છાનું ન રહ્યું.

મધુસૂદનના હાથમાંથી કાળિયો થાળીમાં પડી ગયો. ખાવાનું પડતું મુકી એ ઉભો થઈ ગયો. કાંઈ પણ બોલ્યા વગર હાથ ધોઈ એ પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો.

થોડીક વારે નવી વહુ આવી એના પડખામાં ભસાઈ કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય ત્રણેક મિનિટ સુધી ઉભી રહી. મંદમહેનતે આંસુઓને દાબી એણે નિઃશીમ કુરુણાથી ભરેલી આંખો ઉઘી કરી મધુસૂદન સામું જોતાં કહ્યું. “શું પૂર્ણિમાબહેન ઉપર તમારો પ્રેમ એવો છે?”

મધુસૂદને એની હડપ્પી ઉઘી કરી. એની આંખોનાં સજલ ઉડાણમાં જોતાં એણે ગંભીરભાવે કહ્યું, “તારા ઉપર છે એટલો નહિ.”

૧ રોટલી વણવાની પાટલી

અ ના મિ કા

ઈન્દુલાલ ગાંધી

દર્શન પહેલું

કનજડ લાગણી વા સામાન વેરણુ ડાણુ પડયો છે બોરડાની વચ્ચા એક
હાથા ટેબલ ઉપર હોસો રહી અરોક એક પછી એક ચાન્દુ લીલામ કરે છે
એની નાની બહેન અનામિકા પુણેપુણેથી ચાલે એને લાવી આપતી હોય છે
અનેક સી પુકરો એકા થયા છે.

અરોક (ચાળી ઉઘી કરી) હવે પુરથી અને કમારો ખનાસ થઈ ગયા, વાસણો બચ્યા છે,
તેમથી પહેનો વારો આ થાગીનો બોયો એકસાર ..

પહેલો અવાજ ગણુ આના

છીલે અવાજ પાચ આના

અનામિકા થાગી કાઈ જૂતી નથી, હજી મધે વાંજ અને ખરીદી દત્તી

ત્રીલે અવાજ આઠ આના

અરોક બસ, બસ, આઠ આના ધણુ કહેવાય એક થાગીના આઠ આના એ કાઈ જોડો
જાવ નથી, ને લોકો પાસે હવે નો પૈસા પણ મ્યા છે ?

ચાળી આપી દે છે

એક છૂદ (આગળ આવી) એની અનુસી, ને એના અરોક, પુરથી ટેબલ તો ઠીક, પણ
વાસણુ વેચવા એ કાઈ સારુ કહેવાય નહિ, વામસા માખાપની આબરનો તો વિચાર કરો બેટા !

અનામિકા : માબાપ તો ગયાં, હવે અમે જે ભાઈ બહેન જવાનાં છીએ. શીખામણ અમને શીદ આપો છો ? ધરધણીને સમજાવોને. સવાસો રૂપિયા ભાડું ચડી ગયું છે એટલે તો ધરવખરી વેચીએ છીએ.

અશોક : અને કાકા, આટલું બધું રાચરચીયું અમને ભાઈ બહેનને ઉપયોગમાં પણ શું આવવાનું હતું ?

કેડે વાંકા વળેલી એવી એક ડોરની પ્રવેશો છે.

અનામિકા : આવો ગંગા મા !

ગંગા : આ શું માંડ્યું છે દીકરી !

અનામિકા : કાંઈ નથી માંડ્યું. આતો એમ બન્યું છે ને ગંગામા, કે એલો ધરવણી કંચનલાલ છે ને, એણે અમને ધર ખાલી કરવાનું કહ્યું છે અને ચોટ્ટું ભાડું પણ માગ્યું છે. એટલા બધા પૈસા અમારી ખાસે ક્યાંથી હોય ? એટલે આ વાસણ-કુસણ વેચીએ છીએ.

ગંગા : કેટલું ભાડું ચડ્યું છે ?

અશોક : સવાસો રૂપિયા, બાર આના.

ગંગા : અરર, આપણે ગરીબ માણસ; આટલું બધું ભાડું ચડાવાય ? તારો બાપ તો ખેડા, કરજનો કુંગર ખડકી ગયો છે તારા માથે. દેશસેવા કાંઈ આવી હોય ? ધર બાળીને તીરથ !

અનામિકા : એવું બોલશો નહિ, મારા બાપુજીને કાંઈ આમ બોલે ત્યારે એમને રીસ ચડતી.

ગંગા : અને તમનેય ચોં છે કાં ? (જતાં જતાં) સારું હું તો આ ચાલી. મારે શું ? ક્યાં ભોગવો.

ગંગામા રૂપમાં ચાલ્યાં નય છે.

પેલો વૃદ્ધ : બેયુ'ને અશોક, હરેક માણસ તમારી આવીજ વાતો કર્યા કરે છે. દેશસેવાની ધૂન તો પૈસાદાર હોય એને શામે. ગરીબ માણસો એને ચીતે ચાલતા જાય તો ધાનનેશાં ચાલ રહ્યાં !

અનામિકા : કાકા, હવે તમારે અહીંથી જવું છે ?

પેલો વૃદ્ધ : આ છાતરીનું કામ ભારે છે. બીજા માગશો તોય પેટ નહિ ભરાય સમજના ?

અશોક : થયું કાકા, તમારી શીખામણ અમને કામ ન આવી, હવે સીધાવો.

રૂઢ નય છે. પાડોશી પ્રવેશો છે.

પાડોશી : કેમ ભાઈ અશોક, હવે બાકી કેટલું રહ્યું ?

અશોક : ભાડું પૂરું થઈ ગયું છે. કેમ મગન કાકા, તમારે આંમાંથી કાંઈ ચીજ લેવી છે ?

મગનલાલ : બેને આ સામે બે બાજુ પડ્યા છેને, તે મારા કામના છે પણ હમણા

અનામિકા

ખરીની શક્તિ તેમ નથી, હજી પગારને વાર છે

અનામિકા : અરે, તમારી પાસેથી વૈસા લેવાય ? વહીવટી તમે એને આપણે તો ધર
જેવું કહેવાય

મગનલાલ : (નાજી કાંચકી) હાને બેમ !

મગન લાય છે, બીજે પાડોશી પત્નશી આવે છે

પદ્મશી : કેમ અરોક , તમે નાજી તો ધર ખાતી કાવાનાજી કા ?

અનામિકા : એમા વળી ગો શક ?

પદ્મશી : કોઈ ચીજ-વસ્તુ વધે ધરે તો નાપણે ત્યા ગમી જાશે. મૂઝવું નહિ

અનામિકા : તારે પદ્મશી કામ તમ બેમ અમને વળી મૂઝવણુ મેની ?

પદ્મશી : આ થોડિયુ તમને શુ કામ આવવાનુ હવે ? હુ માગ બચુકા સાર નવુ લેવાનો
વિચાર કરતો હતો ખબુ હવે આવા થોડિયા સુવાર ધરે છે જ ક્યા ?

અરોક : પદ્મશી કામ, એ થોડિયુ તમે લખ જાઓ બચુકો શાં થશે

પદ્મશી થોડિયુ લખી જાય છે ત્યા પાડોશીમાથી સવિતા આવે છે

સવિતા : ક્યા ગઇ અનામિકા ?

અનામિકા : આ મ્હી સવિતા બહેન !

સવિતા : પડી ક્યા રહેવાનો વિચાર રાખ્યો ?

અરોક ! રટેશનની પડખે એક નાની પતરાની ઓગડી માસિક એક રૂપિયાના ભાડાથી મળી
ત્રીની છે ત્યા અમને ફાવશે

સવિતા : પણ તમારા ભાઈ-મહેનતા લાજુનસુ શુ ? એણે છે તમને ફાવશે ?

અરોક : લાજુવાનુ તો હવે આપની મધુ સવિતા બહેન મજુરી કરીને પેઝ લગીશુ

સવિતા : મારે ત્યા રહેવું હોય તો ના નથી જરાક 'ધરમા' પૂડી જોવું પડશે

અનામિકા : ના, ના. સવિતા બહેન, એવું એજમ વહોર્યો મા અમારા માતાપ એજમાને
એજમા મરી ગયા એગેને અમારા ઉજર સરકારી ન્યાય પણ ખરી તમે નાહકના હેરાન
હેરાન થઇ જશો

સવિતા : (મૂંચવાઈ) હા, ના હા જીક એવું તો ખરુ ત્યારે તમારી મગજ

અનામિકા : આમાથી તમારે કોઈ ચીજ વસ્તુ જોઈતી હોય તો વહીવટી હવે તો આ
બધી જણુમ વહેંચીજ નાખવાની છે

સવિતા ગજુનાર વસ્તુઓ ઉપાડે છે

કંચનલાલ આવે છે. એણે કાળો ડગરો પહેર્યો છે. માથા ઉપર અમદાવાદી બોજું છે. આંખે ચરમાં છે. હાથમાં લાકડી છે. ઉમર પંચાવન વડાની ગઈ છે,

અશોક : આવો કંચનલાલ કાકા, (રૂપિયા આગળ ધરી) હ્યે આ તમારો હિસાબ.

કંચનલાલ ગેટાનું બંડલ હાથમાં લે છે અને ગણે છે.

કંચનલાલ : બધું વેચી માયું? પહેરવાનાં કપડાં મુકાં?

અનામિકા : પાચરવા માટે ચટાઈ પણ નથી રાખી,

અશોક : રમડોહીને વળી બિઝનાનો શો ખપ?

કંચનલાલ : કશું એવું બોગવો. તારા બાપને મેં ઘણું સમજાવ્યો હતો. લાઈ, કે આ કામ આપણું નથી પણ દેશ-સેવાની પૂંછડી એમ દોકર, ખાધા વિના સીધી થાય?

અનામિકા : (બનાવતી) નોં થાય કંચન કાકા, નોં થાય. તમારી શીખામણની શી વાત?

અશોક : ચગળ્યા કરો, એકને એક ગુણાકાર ચગળ્યા કરો. ચાર દુ આંક, આંક દુ સોળ અને સોળ દુ બત્રીસ.

કંચનલાલ : (ડાહ્ય) એટલે શું? અશોક, મારી મરકરી માંડી છે?

અનામિકા : મરકરી નહિ. તમારો. (આગળ આવી) શું તમે લક્ષ્મીનંદનો એમ માનો છો કે દેશને માટે ખપી જનારા ગરીબ માણસો મૂર્ખ છે?

અશોક : ચોરે ને ચોરે એજ વાતો થાય છે કે 'મરી જશો, આમને આમ પીલાઈને તેજ થઈ જશો તોયે કશું બચવાનું નથી.' આ વાતો કરનારા કેાણુ છે? તમે-તમે ધનપતિઓ પૈસાના ખજુખજુટથી અજાણુ અને અજ્ઞાન લોકોને બહેકાવો છે એમને પાછાં વાલો છો.

કંચનલાલ આધો ખરો છે, પાછા ખરો. માથા ઉપરથી પાધડી પડી નય છે. ધૂંઆંધૂઆં થઈને તે લાકડી જમાવે છે.

કંચનલાલ : (જૂમ પાડી) હું? હું? બદમાશ.....

અશોક : તમે નહિ કંચન કાકા, તમે તો એક તણુખણું છો, લોકોની આંખોમાં ઉડી ઉડીને પડો છો ને એમને આંધળાં કરી મૂકો છો.

કંચનલાલ : ચાર આંગળાંનાં છેકરો, રસ્તામાં રખડતાં ને બીજા ભાગતાં થયાં તોય જીભ રેકાણે રહેતી નથી?

સવિતા આવે છે. એના હાથ લોટવાળા છે. એક હાથમાં તાવીયો પકડ્યો છે, ને હોઠ ગુસ્સામાં બીરલા છે.

સવિતા : કોને ધમકાવો છો કંચનલાલ, કેાણુ રસ્તામાં રખડતું થયું ને તમારે આંગણુ આવી કેાણે બીજા માગી?

કચનકાકા : તું આતું ઉપરાણું લઈને આવી છે કંઈ ? તને ઓળખી સવિતા, તું જે પિકેટીય કરવા જાય છે ખરું ? ધ્યાન ગપ્પાને હવે.

અનામિકા : સવિતા બહેન, તમે તમારા ધરમા જાઓ અમે તો હવે અલ્લિયા ચાપ્પા જઈએ છીએ.

સવિતા : ચાલ્યા ક્યાં જાઓ ? આવો મારા ધરમા, બેસો. લાખ-મહેનને જમાડ્યા વિના હું જતા દેરાની નથી. કંચનકાચ છે બકબકાટ કર્યા કરે.

અશોક કંચનકાચની નજીક આવે છે,

અશોક : કંચનકાકા, તમે તો નાહક ગુસ્સે થઈ જાઓ છો હવે આપણે વાદી-પ્રતિવાદીનો સંબંધ ક્યાં ગ્યો છે ? તમને તમારા પૈસા મળી ગયા છે. આવી ધર મળી ગયું છે હવે પીગળ્યું શું કામ કરો છો ?

અનામિકા : તમે તે ફાંટુ આવીને કેટલા કરવા વેળુ ઓવી ગયા હતા, પણ અમે તમને સામો ઉતર દીધો હતો ? અમારા મનને તો એમ કે, બાપુશના જુના ભાઈનું છે, જુદું છે. મરણકાંડે સૂતા છે એમને સતાવવામાં અમને શો લાભ ? કેમ બોલના નથી કંચનકાકા ?

કચનકાકા : હું મરણકાંડે સૂતા છું ?

સવિતા : નારે ભગવાન, ના તમારા માથે મોત ક્યા છે ?

કચનકાકા : તું શાપ દે છે ? મને ? લાખોના માનિકને ?

અનામિકા : શાપ દીધે કાંઈ લોકો થોડાજ મરી જાય છે ! કચનકાકા, શાપ તો આશીર્વાદ છે શાપ મળે સાથે આવગદા પણ મળે

અશોક : (સાશ્ર્વ) એ કેવી રીતે અનામિકા ?

અનામિકા : એમા આશ્ર્વ શું પામે છે ? શાપ એતો સફસ છે એને માણસ બહુ મીઠું લાગે છે. ધીમે ધીમે એ એના આત્માને ચાટે છે ને અને કામળ જેવો કરી મૂકે છે પછી જેમ આપણે ચવાણુ ખાઈએ છીએ તેમ શરીરને ખાઈ જાય છે આતુ મોતતો કચનકાકા, કાઈને નથી મળતું

કચનકાકા : (હાત પીસી) તમને તમામને કાંઈમાં ઊંચા ન કરે તો મારું નામ કચનકાચ નહિ.

સવિતા : ધાટા ન પાડો શેન્સાહ્ય, નહિતર લોકો દોડ્યા આવગ ને તમે જાણો છો ને કે લોકો આવે સાથે થોડાટ પણ આવે લાકડીઓ પણ આવે તોફાન પણ આવે

કચનકાકા : મને મારની ખીક બતાવો છે ? મને ? લાખપતિને ? જોડે છું કે અહીં કાણ આવે છે.

લોકો થોડાટ કરતા દોડ્યા આવે છે સાથે લાકડીઓ છે, પાવડા પણ છે. ચારે દેર વાતાવરણને બચબીત કરી મૂકે છે.

અરોહ : આટલાં બધા લોકોને અહીં કેણે બોલાવ્યાં છે ? મુએને કંચનકાકા, આ લોકો તો સંભારનાવેલ મંત્રેલી જૂતાવળની જેમ જમીનમાંથી ઊભાં થાય છે. છે કાંઈ એમને કામધંધો ?

ગમરાણેલા કંચનલાલ આમતેમ જોઈ નાસવાની ધારી કરે છે. સચિતા અને અનામિકા ખડખડાટ હસે છે.

કંચનલાલ : આ શી ધમાલ મારી છે અરોહ આ બધું છે શું ? શું તમે હિંદુસ્તાનના વતની છો, ને હું કામરચાટકાથી આવું છું ? હું દેશનોહી નથી સમજ્યા !

કંચનલાલ તત્કાળ બદાર દોડી ન્ય છે.

અનામિકા : કાકા, એટલું તો અમને કહેવા દેવું હતું, કે તમે હિંદુસ્તાનના છો કે કામ-રચાટકાના ?

ધીમે ધીમે બધાં જતાં રહે છે.

પડદો.

દર્શન બીજું

એક નાનકડી બોરડી, વચ્ચે ચટાઈ પાધરી છે અને એક બુણામાં કુંતે, થોડાંક વાસણ કુસણ અને શેલની જરૂર પૂરતી ચીજો પડી છે. એક ગોખલાનો દવાના કબાટ તરીકે ઉપયોગ કર્યો છે. અનામિકા એક વૃદ્ધ ડોશીમાને બાટલીમાં દવા ભરી આપતી હોય છે. બદારથી વારંવાર એન્જિનના અને બીજા કંઈક અવાજો આવતા હોય છે.

અનામિકા : (બાટલી આપતી) : દયો દાદીમા, આ દવા દિવસમાં ત્રણ વખત પીવાની. સવારે, બપોરે અને સાંજે.

દાદીમા : રાતે નહિ ?

અનામિકા : રાતે પણ દવા પીવાજ કરશો ? આરામ નહિ કરો ? અને એકાદ બે ટંકે દવા ઓછી પીવાય અને આ બોળિયું ન ટંકે તોપણ શો વાંધો છે ? જીવતું રહીનેય તમારે ક્યાં માળા ફેરવી છે ? એ તો આખો દહાડો એજ કામ. કાલસા સારવાનું.

દાદીમા : બેટા, મરું તો છુટ્ટ હવે તો કંટાળી ગઈ છું.

દાદીમા ન્ય છે. પુરી મજુરણ પ્રવેશે છે. એની કેટ મોંઘુ છાકરું છે અને પોતે પણ ઉધરસ ખાય ન.

અનામિકા : આવો પુરી બહેન !

પુરી : આજે સવારે દૂધ નથી આવ્યું અનુ બહેન !

અનામિકા : બેથો નહોતો આવ્યો ?

પુરી • ના કુ એને રંગ નેવા ગઈ તો કહે આજે રંગશન માતરને ઘેર મહેમાન આવવા ॥
છે મારે કાલને દૂધ નહીં મગે

અનામિકા રંગશન માતરને ઘેર મહેમાન આવવાના હોય એમા અમે શુ કરીએ ? રાંધ,
પુરી બહેન, હું હમણાં લેવાને ત્યાં જઈ છું બીલુ કાઈ ?

પુરી પછી તમે મારી દવાનુ શુ મ્યું ? અને આ છોકરાના હાન જોયા ? હાડપિંજર
જ્યુ છે

અનામિકા તમારી દવા મારે મેં અગ્રેષ્ઠ પાસે અરજી તો લખાવી છે, એ તથુ દિવસમા
સગવડ થઈ જશે તે દરમ્યાન તમે ખાનાપીવામા ધ્યાન રાખશે

પુરી ખાવા પીવાનુ તો શુ હોય છે કે એમા કુ ધ્યાન મગ્યું ? રોજ તથુ માર આના
માન સારવાના મગે એમાથી પર ચાલે ? અને આ છોકરાનો ખાપ તો એક પેસેમ ક્યા આપે
છે ! ધણા દિવસ એની પાસે માગ્યુ અને માર ખાધો હવે તો માર ખાધા જેવુ શરીર
પથુ રજીુ નથી એટલે મોગરાનુ બધ મ્યું છે

અનામિકા તમારે હમણાં-તત્કાળ માઈ જરૂર હોય તો મને મહેજો મે થોડીક પૂછ
મગ્યાની છે

પુરી હેય તો એ તથુ કપીઆ આપો, હું પાઝ આપી દઈશ આપશે એટલે

અનામિકા ગોખલામાથી એક નાની કોયળી માટે છે મે એમાથી મથુ રૂપીઆ
પુરીને આપે છે પુરી જવા માટે છે

અનામિકા પાઝ આપવાની ચિંતા કરશે મા. અમારે હમણાં કાઈ જરૂર નથી

પુરી (જતા જતા) તમારે જનુ થાએ બહેન !

એક આધેડ ઉમરની બાઈ તુલસી આવે છે

તુલસી કેમ અનુબહેન તમે આજ સવારની ગાડીએ દેખાણા નહિ ?

અનામિકા માટે મેં તથુ જજીને દવા આપવાની હતી એને ન આવી શકાયુ કેમ આજે
પ્રેમી બીડ હતી ?

તુલસી બીડ તો સારી હતી અને સામાન સારીસારીને પથુ કે. લાગી ગઈ જતા એક
દમઢી પથુ મગી નહિ

અનામિકા (નવાઈ પામી) કેમ ?

તુલસી મોટામોટા હક્કસરો ' ઉતર્યા 'તા, ગાડુ એક સામાન લઈને પથુ રંગશન માતરે
એમને ઘેસા આપવાની ના પાઢી માતરે અમને કલ્યુ કે આતો મારા મહેમાન કહેવાય લેશોમા
એમની પામેથી મજૂરી

અનામિકા ઊંડા વિચારમા પડી નય છે

અનામિકા : માતરે ના પાડી? સ્ટેશન માસ્ટરે?

તુલસી : હા, હા, કસ્ટોડિયન માસ્ટરે. કેમ તમને કાંઈ શંકા આવે છે?

અનામિકા : શંકા તો બીજી કાંઈ નથી આવતી પણ હું આ વાતનું મૂળ પામી ચક્ર હું.

તુલસી : કેવી રીતે?

અનામિકા : પરમ દહાડે એક ખાલી ડબ્બાને બંધ કરાવીને માસ્ટર નવા પેમેન્ટને એમ ભગવાનના હતા કે એમાં કેટલું બેસશે મા. એ 'રીઝર્વ' છે. પછી કામ ચોળખીના પાસેથી પાંચ રૂપિયા પગલીને એમને એમાં બેસાડ્યા.

તુલસી : તમે એ નજરોનજર જોયું?

અનામિકા : જોયું શું મોડામોડ કહી પણ દીધું કે, આજનો હું કાંઈ બોલતી નથી પણ જો હવે પછી આવું કરશે તો તોફારી બોલ બેસશે.

તુલસી : (હેબતાઈ) : માસ્ટરનો તમારા ઉપર ખૂબ ખીનવા દશે.

અનામિકા : ખીનવા તોય મારે શું? મારે તો મજૂરી કરીને કમાવું છું એની જેમ ચોરી થોડીજ કરવી છે કે હું એનાથી ડરું!

તુલસી : (આંખો ઝીણી કરી) : હં સમજ, તે દિવસનો ખાર આજે એણે અમારા ઉપર ઉતાર્યો. સમજ, બરાબર સમજ

હતાવળો હતાવળો અચોક્કસ પ્રવેશો છે. એના મોં પર બીકનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ દેખાય છે. એની છાતી ધમધમી જેમ આવે છે. તુલસી અને અનામિકા સ્તબ્ધ બની એને જોઈ રહે છે.

અનામિકા : શું છે લાઇ, કાને ચોધે છે?

અશોક : અહીં હમણું કાંઈ આવ્યું હતું?

અનામિકા : ના. અહીંતો કાંઈ નહોતું આવ્યું કેમ? શું થયું છે? તું આટલો ગભરાય છે શમારે?

અશોક : (નીચે બેસી, માથું પકડી) : મારા ઉપર ચોરીનું તહેમત આવ્યું છે.

અનામિકા } ચોરીનું તહેમત ?
તુલસી }

અશોક : આપણા સ્ટેશન માસ્ટરને ત્યાં કાંઈ બદલાયેલા મહેમાન આવ્યા છે એમનું ઘડીઆળ કાંઈ ચોરી થયું છે.

તુલસી : ઘડીઆળ?

અનામિકા : (વચ્ચે) પણ....

અશોક : હા, હા, ઘડીઆળ-ઘડીઆળ. પાંચીસથી ચાલીસની કિંમતનું એ ઘડીઆળ છે; 'સોનાનું', વિલાસિની સોનાનું.

અનામિકા પણુ બાઈ, એમા તારો જો હોય ? તેં ક્યા ચોરી કરી છે ?

અશોક * ચોરી નથી કરી પણ આજી તો આવ્યું છે મારતર કહે છે કે ચોરીસની સાફ-સુધી તારે હાથેજ થાય છે પછી ખીન્ને ક્યો નોકર ચોરી કરવા આવે ? હા, પાડ કે ના પાડ પણુ એ ધરીઆળ તારી ઝોરડીમાથીજ નીકળવાનું છે

અનામિકા આ ઝોરડી પડી ભને જોઈ જાય

તુલસી • તે ક્યા ચોરી કરી છે કે તારે ખીવાનું હોય મારો પાગ્યો મારતરજ ધરીઆળ દજમ કરી ગયો હશે એના ધંધા હું તો જાણુને !

અનામિકા ને હું ચે એને ક્યા નથી ઓળખતી ? પેના પાય રૂપિયાની પરમ દિવસની વાત અશોક આખું ગામ કંઠણાશકની વિરૂદ્ધ બોલે છે મને ખેચાર જણુ મળ્યા, બધા એ એજ વાત કરી

બહારથી એક કેમજ સાદસ ભગાય છે, મીઠી સતવારીને:

મીઠી (નેપથ્યમા) અનુ હેન, અનુમહેન, આ ભારો ઉતરાવોને

અનામિકા (બહાર જતી) . કાણુ મીઠી ? અત્યારે ? શું લઈ આની છે ?

મીઠી અને અનામિકા શેલકીને બારો લઈને આવે છે

મીઠી વાઠમાથી તો પચાસેક જેટલા સાદા મળ્યા હતા મારા મનને એમ કે તમે બાઈ બહેન આધને ખૂબ રાહ ચગો પણુ આમાથી અર્ધ તો કંઠણાશકર મારતરના માણુમે એચી ગયા. કહે કે અમારે ત્યા મહેમાન આવ્યા છે એને રોનડી બહુ ભાવે છે

તુલસી મારતર મતણુનાય પૈસા નથી દેતો કેહને એનો ઉપાડો તો હમણા વધ્યો છે બાઈ !

અનામિકા ભને વધ્યો આપણુ શું લઈ જવાનો છે ? ચડશે એ પડશે કુદરતનો ધારો છે (મીઠીને) તું આટલી બધી ખેચ શું કામ રાખે છે ? હું તો તને કાંઈ કામ નથી આવતી

મીઠી . (આહુ જોઈ) તમારી અમને ધણી ઓય છે

અનામિકા મારી ઓય ?

મીઠી એમાં તમે શું જાણો ? તમે અહીં આવ્યા તે પહેલા રટેશન ઉપર કેટલી અધાધુધી હતી ! એક ટંકે પૂરા ચાર પૈસા ચ નહોતા મળતા. હવે તો રોજના આઠ દસ આના મગે છે એ ઓધુ કહેવાય ?

અનામિકા પણુ એ કાંઈ મારે લીધે મળે છે એમ ? મજૂરી તમે કરો છો અને કમાઓ કો પણુ તમે હું તો ઉપર દેખરેખ રાણુ એટલું.

શરમાતી શરમાતી લખમી પ્રવેશે છે

કાણુ છે ? લખમી ? આવ અહર આવ ત્યા કેમ જાબી છે ?

લખમી : તે દિવસના ત્રણ આના પાછા દેવા આવી છું. તમારો હિસાબ સાચો હતો તોય હું તકશર કરીને ત્રણ આના વધારે લઈ ગઈ હતી. એ પાછા હશે ને મને મારી આપો.

અરોહ, તુલસી અને મીડી એને સાક્ષ્ય જોઈ રહે છે.

અનામિકા : ગાંડી થઈ ગઈ છે લખમી ? એ તો મેં તને વાપરવા આપ્યા હતા, મારાથી આપેલું દાન પાછું ન લેવાય. તું એને લઈ જા.

લખમી : મારો અહીં આવવા પત્ર ઉપડતો નહોતો. મારા મનમાં તો એમ હતું કે તમે મને ધમકાવીને કાઢી મૂકશો.

અનામિકા : મારો સ્વભાવ એવો નથી. ને, આપણે એકજ ધર્મો કરનારું અંદરેઅંદર સામાટે લડી મરીએ ? હવે અહીં રોજ આવતી રહેજે હં. મનમાં કશું ઝોણું લાવીશ માં. (યાદ લાવી) ને ઉભી રહે હું તને એક ધનામ આપું.

અનામિકા અંદર જાય છેને ચોરીવાર પછી એક નાનકડી ચોરી લઈ આવે છે ત્રણે જણા એને કુતલસપૂર્વક જોઈ રહે છે. અનામિકા ચોરી છાડી અંદરથી ત્રણ નવી સાડીઓ કાઢે છે.

અરોહ ; (હસતાં હસતાં) અનુ, તું સાડીઓ ક્યાંથી લઈ આવી ? તને પણ મારી જેમ ચોરી કરવાનો શોખ લાગ્યો છે કે શું ? કહેવા દે કંજુશાંકર મારતરને.

અનામિકા : તું મરકરી માનતો હજાર, પણ આતો ખરેખર ચોરીગ કરી છે. મઘ કાલે રાતે ટેન ઉપડી અને એક ડામામાંથી આ બચકું કોઈએ ફેંક્યું. પછી જાણી જોઈને ફેંક્યું હોય કે અજાણતાં કોઈનાથી ફેંકાઈ ગયું હોય. મને તેમ થયું પણ બચકું મારે હાથ ચડી ગયું. પહેલાં તો વિચાર થયો કે પ્રમાણિકપણે એ વસ્તુ રરેશન મારતરને સમ્રત કરું પણ માસ્તરની દાનતથી વાકેફગાર એવી હું એવી બૂલ કરું ખરી ? (ખૂન હસતી) એટલે એ ત્રણે સાડીઓ લઈ આવી ઘેર. મનમાં વિચાર રાખ્યો હતો કે, કોઈને દાન કરી દઈશું (ત્રણે જણા સામે જોઈ) હવે તુંજ ઇન્સાફ કર કે આ ત્રણે મૂર્તિઓ આ દાનની આધિકારિણી છે કે નહિ ?

બધાં ખૂબ નેરથી હસે છે. ત્રણે સાડીઓ તુલસી, મીડી અને લખમીને એક પછી એક આપે છે.

અરોહ : ત્રણે સુપાત્ર છે, પુણ્ય થયો.

અનામિકા : પુણ્ય થશે જેની સાડીઓ હશે એને. હું તો નિમિત્ત બનું છું.

અચાનક બહારથી કંજુશાંકર અને બીજાં સાત આઠ માણસો ઘરસામાં પ્રવેશ કરે છે.

કંજુશાંકર (ત્રાડ નાખી) : ક્યાં ગયો અરોહ, ચોરી કરીને ઘરમાં જરાઈ રહેતું બહુ મને છે કાં ? એ કસાક થયા ક્યાં હતા ?

બધા સ્તબ્ધ થઈ ઉભા રહે છે અનામિકા જરાયે મજરાયા વિના આગળ આવે છે.

અનામિકા ધીમેથી બોનો માસ્તર સાહેબ આગ ધની ફિકનો ખૂંટ કાઢી છે બૂમ બૂમ કરીશો તો એ મિચ્છારી નીચે પડી જન ને આપણે દગલ મરીશુ કંઈણાશ કરે અને બનાવવા ધારે છે? એ ચારીમા તારો પછુ હાથ છે, એ માગથી અગ્નિપ્રયુ નથી.

અનામિકા તમે તો પ્રયુ સરેસ છો, તમારી કશું અગ્નિ કેમ હેલ શકે? બ્લા રટેશન એવું છાપડું ટ્રેનના ડગા અની ચાલીએ એ તમામ ઉત્તર આપ સાહેબનું મનુષ્ય છે તમે એવે તમે બીજા બધા માણસ

કંઈણાશ કરે (અગોખને) હવે ધિાણ ૧૭ મીનીથી આપી દેવું છે કે? હુ યાણ ઉગથી પોલીસને બોનાવું ?

અશોક જો પોલીસનેજ બોનાવવા હે તો એ ખેને શામાટે? આખી ફાજ મોવાવોને અમે તો રોજના ટવાયેના છીએ

તુલસી શુ કામ કોઈને ગયે પડે છે માસ્તર? અશોક તમારી વિધાજ તો ય લાખ ડીયા ઉપર નજર મે એવો નથી કાલ બીજને પકડા બીજને

મીઠી જો ફિયા મૂલ્ય રામર માસ્તરની આ સ્ટેશન ઉપરથી મલ્લી થઈ છે તે ફિયા કોઈને ધરાઈને ધાન ખાવા દીધું નથી શુ કામ આવતો ભર બગાડો છે? છત્ર ૫ શે છત્ર કા

લખમી એલે ભર કાલ્ય જાણે કયો અવતાજ લખેા હશે એના મરમમા

અનામિકા . (તોડુ ધમકારી) તમે એક પત્રી એક આવ બોલીને માસ્તરને ધમકાવો મા માસ્તર તો શાસ્ત્ર છે અને સાગી રીને સમજે છે કે આ અવતરમા ગમે તેના પાપ કરીશુ તોપણ આવતે અવતારે તો માણસજ જન્મવાના છીએ (સથે હસતી) તો શામાટે આ જન્મમા જન્માવર જેવ માણસ ન મનવ ?

કંઈણાશ કરે (કોવથી) શુ હુ જન્માવર જેવો છુ ?

અશોક નામે સાહેબ જન્માવરજ તમા. જેવું છે તમે તો તમેજ બીજા મધા માણસ

જે ચાર બાજકો આવે છે એમા છાકરા છે અને છાકરીએ પછુ છે એમના હાથમા એક એક પાગ છે અને પેન છે કપડા સ્વચ્છ છે

અનામિકા (બાળકોને જોઈ) એહો અનુપ તાગ શાંતિ બીધુ તમે આવી ગયા? ચાલો ઠીક થયુ આપણે લાણવાનુ આજની / રાત્ર મરવાનુ હતુ કા? (વાદ લવી) હિંમ રીં કાલ વાધો નાહો. આ અવડો તા હમણા પતી જશે

કંઈણાશ કરે શુ પતી જન? જો અનુ મારૂ ધિાણ મને નહિ મજે તો હુ તારી કે તાગ બાઈની લગીરે શામ શખર તો નથી અતારે મારા મનમા અને વિચારો વોગાઈ ન્હા છે

અનામિકા : મારતર સાહેબ; ધણા વિચારો માણસને ગાડો કરી મૂકે છે. અત્યારે કાંઈએ વધારે વિચારવાની જરૂર નથી. માત્ર દરેકે માણસ તરફે જીવવું જોઈએ એટલો વિચાર કરો તો ધણું કંઈ કહેવાશે.

અરોહ : પણ સ્વાર્થના અધારામંથી બહાર નીકળવાની વેળા આવે ત્યારે માણસને પ્રકાર જેવી કાંઈ વસ્તુ છે એમ ખબર પડે ને? સ્વાર્થને સાચવી રાખવા બદલ માણસને માણસાઈ ભૂલી જવાની અત્યારે ટેવ પડી છે. એ ટેવ તે લોભની મુઝામાંક—

અનામિકા : ના; દંભની એ દંભની દિવાલ પાછળ માણસ નિજની સજ્જનતાને છપાવવા મંડ્યા છે. ખીલું તો જાણે બધું દીક; પણ માણસ પોતાને પણ ભૂલી જવાનો યત્ન કરે એ તે હારે કહેવાય!

કરુણાશંકર મનમાં ને મનમાં બજાબજાને ચરણો યદ્ય ભય છે.

કરુણાશંકર : પણ તમે જાણજાહેન આ બધું કાને સંભળાવો છો?

અનામિકા (જાગતી હોય તેમ) : અરે; તમે હજી અહીં ઉભા છો કાં? હું અને અરોહ તો આ છોકરાને શું બજાવવું એની ભૂમિકા તૈયાર કરતાં હતાં. આલો હવે આપણે વાતો કરીએ.

કરુણાશંકર : એમાં વાતો શી કરરી છે? મારી સીજ મને પાછી આપો છો કે હું આગળ પગલું લઉં?

અનામિકા (ઉડાવતી) આગળ પગલાં લેવાય એને અમે પ્રગતિ કહીએ છીએ.

અરોહ : અને પાછળ પગલાં લારવાં એનું નામ.

કરુણાશંકર (કરુણ બની) : આમ વાતો ચગગતી એનો શો અર્થ શો થાય એ મને શીખવવું પડે એમ નથી. પણ વાત જો ધરમેજ પતી જતી હોય તો હું પતાવવા તૈયાર છું. (અત્યંત ધીમેથી) ને અનામિકા; આ તો મહેમાનની સીજ. મારી પોતાની હોત તો હું આટલી પંચાત કરતજ નહી.

અરોહ : અતિથિની વહાલી વસ્તુ યજમાનને અતિ વહાલી લાગે છે એવું પ્રુણતીર્થ ગ્રંથમાં મનાય છે.

કરુણાશંકર (ઝુસે થઈ) : ત્યારે શું ઘડિયાળ મેં ચોરી લીધું?

અનામિકા : એટલું કહેવાની અમારી જવાબદારી, તમે સ્વેચ્છાએ સ્વીકારી લીધી એ બદલ આભાર માનીએ છીએ.

કરુણાશંકર (હાથ પગ પગાડી) : શું હું ચોર છું? દંભી છું?

અરોહ (ધીમેથી) નાના; એવું કશું નથી. તમારી પોતાની એ જામણા છે. એનાથી ચેતવું રહેવું જોઈએ.

અનામિકા

અનામિકા ના ના મારતગસાહે ! એ પણ સાનુ નથી બ્રમણ એ તો બન સાથી વરતુ છે એનાથી તો માણસ ઇચ્છેતુ મેશરી શકે છે ને મેગવેતુ જૂનથી આવી ગતુ માનીને પાલુ આપી શકે છે બ્રમણ તો ડાહ્યા માણુમની પ્રભાગી બુદ્ધિ છે અને પામનની ઢાન છે

બહારથી મેના હાકતી હાકતી પ્રવેશે છે

મેના (ગાડીની જેમ) મ્યા છે અનુગહેન ? અરે અનુગહેન ? સગીમ્યા એક માણુસ કાણ મન દોડો દોડો

તમામ માણુસો બહાર નજર કરે છે

અનામિકા એ માણુસ કોણુ છે મેના ? તુ એને ઓગળે છે ?

કરૂણાશકરે સ્ટેશન ઉપર પેમેન્ટ નો કેલ નડોતુ ત્યારે કોણુ આવી ગતુ ? અત્યારે ? ગમન થયો.

બધા બહાર દોડી બધે છે

પડદો

દર્શન ત્રીજું

સ્ટેશન ઉપરના ફરદીકાસ વેહદીમ રૂમની ભેગી ચાલી. વચ્ચે ખારદો છે ને ખારણાની અદર થોડે દુર સર્લોમ્યા પાથળ થવડ ક અનભાળ હોદાના પનમ હપર મુતો છે એના ચરીર પર સફેદ આદર ઓદાતી છે પડમે ભેગણુ દાકતરો હમા છે કેસ કટોકતીને હોથ એવી ત્યાની ધીમી અવરજવર હપરથી જણામ છે કરૂણાશકર આગવી ચાલીમા આવી સકેતથી એક દાકતરને નજીક બોલાવે છે

કરૂણાશકરે ચૂ ચૂ ડોક્ટર, ડોક્ટર !

દાકતર ઉન્દ્રવદન ધીમે ધીમે નજીક આવે છે

કેમ લાગે છે હવે ? ઓપરેશન સફળ નીવડ્યુ ?

ઇન્દ્રવદન કાઇ કહેવાય નહિ, ત્યારક બીકે તાગે એતુ તો છે (વિચાર મરી) પણ મારત , હજી કચનતાળને ઘેર્યા કેમ કાઇ નથી આગતુ ? બે કનાક ચા

કરૂણાશકરે એના ઘેર્યા કોણુ આવવાનુ હતુ ? કે કે હજર નથી ઘેરી હતી તે પણ બ મહીના પહેના ગુજરી ગઇ ને પોતે નિસતાન છે રનેહી સબધીઓ તો ઘણા છે પણ એમનો અત્યારે કયાથી પનો ખય ? પાડોશમાથી સવિતા બહેન બબા છે સાથે બીજી પણ બેગણુ બહેનો છે બીજુ કાઇ આવે તેમ લાગતુ નથી

ઇન્દ્રવદન : પેલાં અશોક અને અનામિકા કોણ છે ? શુદ્ધિમાં હતા ત્યાં સુધી કંચનલાલ એમનાં જ નામ જાણતા હતાં.

કરુણાશંકર : બંને રમણુ ભાઈ-બહેન છે અહીં રટેશન ઉપર બાર લાયક છે ને ઓફિસ વાળે છે. જરાક ચબરાક અને કંબાગરા છે એટલે લોકો એમને સારીરીતે રાખે છે બાકી આ કંચનલાલ શેઠ એમને ક્યારથી જોળાએ છે એ હું જાણતો નથી.

ઇન્દ્રવદન : (ઊંડાં વિચારમાંથી જાગી) પેલા યદુનંદનના ઊકરોં તો નહિ હોય ? જે પતિ પત્ની બંનેએ જ્વેલમાં ગ્રાણ્ય્યાગ કર્યો હતા.

કરુણાશંકર : (બેઠકારીથી) : રામ જાણે ભાઈ, આ વેળા પલ્લુ માખાપથી ઉતરે એવી નથી. મજૂર સંઘને ક્રિસ્તનસંઘ, બ્યાપામસંઘને શિક્ષણસંઘ એવાં એવાં અનેક લક્ષણં અહીં પલ્લુ ઊભાં કર્યાં છે એમણે. (કંટાળતો હોય તેમ) અમે તો તંગ આવી ગયા છીએ, ડોક્ટર સાહેબ, એમનાથી તંગ આવી ગયા છીએ.

અંદર દારી વધુ પીડાતો હોય એવો ધીમે ધીમે અવાજ આવે છે, સવિતા ઉભાવળે બહાર આવે છે.

સવિતા : ડોક્ટર, ઇન્દ્રવદનભાઈ, લીધેલા ટાંકા તૂટતા જાય છે, લોહી પુષ્કળ વહી રહ્યું છે હવે શું કરીશું ?

ઇન્દ્રવદન : (સાંતિથી) : પ્રભુ પ્રાર્થના કરો, બીજાને કાંઈ ઉપાય નથી.

સવિતા : (ગમરાઈ) : શું કાંઈ ઉપાય નથી ! કાંઈ ?

ઇન્દ્રવદન : ઉપાય ક્યાંથી રહે મારી બહેન, ફરદી ધવાયા પછી અરધા કલાક સુધી તેની કરી માવજત થઈ નથી એટલે શરીરમાંથી જોષએ તે કરતાં વધારે લોહી નીકળી ગયું છે હવે તબીબી ક્યાંથી આવવાનું હતું ?

કરુણાશંકર : માવજત તો તરતજ થઈ હતી ડોક્ટર સાહેબ, અશોક અને અનામિકા તો અત્યાધ સુધી એની પાસેજ હતા પલ્લુ લોહી બધેજ ન થાય એમાં કાંઈનો શો દોષ ?

સવિતા : (આશ્ચર્ય) : શું એ ભાઈ બહેન અત્યાર સુધી અહીં હતા ?

કરુણાશંકર : હા, તમે અને ડોક્ટર સાહેબ આવ્યા પહેલાં ત્રણજ મિનિટ બંને ઘેર ગયા. ફરી પાછા હમણાં આવ્યા જોષએ.

સવિતા : એ ભાઈ-બહેન બંને અહીં શું કરે છે ?

કરુણાશંકર : શું કરે શું ? ટૂંકા ઉંચકે છે ને રટેશન સાફસફ રાખે છે.

સવિતા : (કપાળે આંગળાં પગડી) અરેરે, લક્ષ્મીપતિનો સંતાનો.

ઇન્દ્રવદન, ઇન્દ્રવદન ! એવી જમ અંદરથી આવે છે. દાકતર જાય છે.

કરુણાશંકર : સવિતા બહેન, શું કહ્યું તમે ? એનાં માખાપ ખૂબ પેસાદાર હતાં ?

અનામિકા

સવિતા : હા ભાઈ, હા. પૈસાદાર અને દેશ સેવક એમની ખૂરી વલે મરનાર આ કચનનારને
છે કર્યા એવા ભોગવે છે

કરુણાશંકર : (હેમતાઈ) શું કહ્યો છો ? કચનનાલની એવી મનોવૃત્તિ-હે ?

સવિતા અમે અત્યારે રહીએ છીએ એ આખું મકાન પટુનદાની માનિકીનું હતું પોતે
દેશ મેવામા પડ્યા પછી લાગુ કે હવે જનમાલની સત્તામતી નથી એને આ બંને છોકરાનું
ભાવિજીવન નિર્વિધને વીતે એ માટે યદુનદને મધનનો કમળે કચનનાને મોખ્યો (નિરાશ થઈ)
યદુનદન અને એમના પત્ની બંને હોમાઈ ગયા અને પાછળથી કચનનાન મકાનનો માલિક
થઈ બેસે ને આ છોકરાને બીજા માગતા કર્યા

કરુણાશંકર આતો ભારે આશ્ચર્ય !

સવિતા : એના તો અનેક આશ્ચર્યો કચનનાના જીવનમા પડ્યા છે આ કાંઈ એક પાપનું
ફળ નથી, એના તો કેનાયે પાપો એકકા થઈને આજે સામે આવ્યા છે પ્રભુ એને માફ કરે

અદાથી ઈન્દ્રવદન દોડતો આવે છે

ઈન્દ્રવદન (હાફતો) સવિતા બહેન, એક કામ ન કરો ?

સવિતા શું ?

ઈન્દ્રવદન અત્યારે ને અત્યારે અરોઠક અને અનામિકાને બોલાવી લાવોને કચનનાન ધરીઓ
ગણે છે

કરુણાશંકર એમનું કાંઈ ખાસ કામ પડ્યું છે ?

સવિતા ' (શકાથી) અને એ બંને નહિ આવે તો ?

ઈન્દ્રવદન આવશે જરૂર આવશે એ બંનેની અત્યારે ખાસ અગત્ય છે કચનનાન સપૂર્ણ
શુદ્ધિમાં છે એ આગની તમામ લેવડદેવડ ચૂકતે કરવા માગે છે

સવિતા ત્યારે તો હું જાઉં છું, હમણા બોનાવી લાવું છું

સવિતા કપાટાજોડે જાય છે કરુણાશંકર, દાકતરની નજીક આવે છે

કરુણાશંકર : ડોન્ટર સાહેબ, આટલું બધું શું છે ?

ઈન્દ્રવદન કચનનાન મરતા મરતા એની આખી અસકયામત અરોઠક અને અનામિકાને
મોખી દેવા ઇચ્છે છે

કરુણાશંકર : શું કચનનાલનો કોઈ વારસદાર નથી ?

ઈન્દ્રવદન : (શકાથી) કેમ પાછી દોલતની તમને ચિંતા થવા માઠી છે ?

કરુણાશંકર ફિક્કો પડે છે

કરુણાશંકર (પરાણે હસતો) : ના, ના એવું તો શું પશું એ બંને રજીયું લાઈ-બહેન

ઇન્દ્રવદનને ચહેરા ગુસ્સાથી કડક થતો જાય છે.

ઇન્દ્રવદન : તમે તમારા મનમાં શું સમજો છો મારતર !

કરુણાશંકર : (લેવાઇ) કશુંજ નહિ, કશુંજ નહિ પણ હું ડોક્ટર સાહેબ, શું સાચેજ કંચનલાલ શેઠનો ખીન્ને કેઇ વારસદાર નથી ? સાચેજ ?

અરોહ અને અને અનામિકા પ્રવેશે છે. બન્નેની અગ્રમાં કપડાની એક એક ચોટથી છે.

અરોહ : (આવતાવેંત) છે, કંચનલાલ શેઠનો એક ખીન્ને વારસદાર પણ છે અને એનું નામ છે રેશન મારતર કરુણાશંકર.

કરુણાશંકર : (ગુસ્સામાં) આ હસવાનો વખત છે ? એક માણસ છેલ્લી પળો ગણતું હોય ત્યારે તમને હસવું આવે છે ?

કરુણાશંકર જતો રહે છે.

અનામિકા : અને અમેયે આજે અહીં છેલ્લીવાર દસી લેવા આવ્યા છીએ.

ઇન્દ્રવદન (ગભરાઇ) : અહીં ? છેલ્લીવાર ? અનામિકા તું શું બોલે છે ? તને સવિતા મળી લાગતી નથી.

અનામિકા : શું સવિતા બહેન અહીં આવ્યાં છે ?

ઇન્દ્રવદન : હા, અને તમને લાઇ બહેનને બોલાવવાં હમણાં અહીંથી ગયાં.

અરોહ : અમારું કાંઇ જરૂરી કામ હતું ? દરદીની તમિષતતો...

ઇન્દ્રવદન (વચ્ચે) : કેસે ગંબીર રૂપ પકડ્યું છે. ત્રણત્રણ ડોક્ટરોની માવજતનો પંચાગ્ય થયો છે. દરદી અત્યારે છેલ્લા સ્વાસ લઇ રહ્યો છે.

અનામિકા : (સાશ્વત) છેલ્લા શ્વાસ ? દાકતર !

ઇન્દ્રવદન : (ગળગળો થઇ) હા, બહેન અનામિકા, અને કંચનલાલ તમારા બેઝિના આવવાની રાહ જોઇ રહ્યા છે.

અરોહ : અમારી રાહ ! નવાઇ જેવું.

અનામિકા : (ડોકું હલાવી) વાત માનવા જેવી નથી.

ઇન્દ્રવદન : વાત માનવા જેવી નહોતી, હવે થઇ છે. કંચનલાલની વારસ વગરની સંપત્તિ આજથી તમને સુખત થવાની છે.

અરોહ અને અનામિકા આશ્ચર્ય અને અપશી આધા ખસે છે. એમના ચહેરા પર અનેક ભાવો રમી રહે છે.

અનામિકા : આ તમે શું બોલો છો ?

ઈન્દ્રવદન સાચી વાત છે બાપે ! સાર સાચી વાત છે પાપુ પ્રાયશ્ચિત્ત આ રીતે થતું હોય એમા આશ્ચર્ય પામતા જેવું મું છે ?

અગ્રીક પાપુ આ વાત એમને અત્યારે ક્યાથી સૂઝી દાખત? સાહેબ ?

ઈન્દ્રવદન આ વાતનો એમને ધ ॥ દાખા પહેલા સૂઝી હતી એવું એમનું કહેવું છે અને એટલામા માટે એ તમારૂં ધર મોખતા મોડાના અહીં સુધી આળ્યા હતા, ત્યાં માર્ગમા આમ બન્યું

અનામિકા : (અગ્રપુત્ર) કેવનકાકાની સહભાવના અને તમારા સૌની મીઠી અનુકંપા માટે અમે જાણ-મહેન આભારી છીએ પાપુ—

ઈન્દ્રવદન (વચ્ચે) હે ?

અનામિકા (ધીમેથી) એમા આશ્ચર્ય શું પામે છે ? ધનના દગના ઉપર બેસવાનું અમને ફાનતું નથી અમારૂં રથાન તો જાર ઉચકતાગની દરોગમા છે એસાને મથ બીડીને પડી રહેતું અમને નહિ પાવવે

ઈન્દ્રવદન તારી લોકસેવા અમારાથી અગ્રપુત્રી નથી અનામિકા, અને એટલા માટે તો અહીંના મહાજન સથે તમને બનેને એક એક સુવર્ણચક્ર આપવાનું પણ કશબુ છે

અનામિકા એ ચક્રો લટકાવીને અમારે કાની વચ્ચે બેસવાનું ? આ અજ્ઞાન લોકોની વચ્ચેના કે ના ? તે કતા તો મહાજન સથ એવ્યા પૈસાના સેરમમરા ભૂખે મરતા લોકોની વચ્ચે વહેએ તો વધારે સાડ કાચું કરું કહેનાય (જવા માણી) ચક્રોને અમારે શું કરવા છે ?

સવિત્રા હાકતી હાકતી નેરો છે

સવિત્રા * અરે, અરોક અને અનામિકા, તમે અહીં છે ? હું તો શોધી શોધીને થાકી ગઈ.

અનામિકા (સવિતાનો હાથ પકડી) અમે તો અહીંજ રહેવાના છીએ, ઉવટની ઘડી સુધી સવિતા બહેન, અમને શોધતા હવે તમને ક્યારેય થાક નહિ લાગે (તેને દોરતી) ચાલો મારા જાપરામા ત્યાં ખૂન ખૂન શાંતિ છે સારી પેટે વાતો થઈ શકશે

અરોક, અનામિકા અને આશ્ચર્યમ્મ સવિતા ધીમેધીમે જવા માટે છે

ઈન્દ્રવદન (બીના સાહે) પણ પણ અનામિકા .

અનામિકા એ મરતા છત્તને મારાવતી એવું સાન્તવન આપજો કાખતર સાહેબ, કે ધરભાડુ ચૂકવવા માટે ધરવખરી લીધામ કરનારાં ચંદુનદનના બાગિકા પારકી લક્ષ્મીને પોતાની નહિ કરી શકે, નહિજ કરી શકે

આ દરથી નીસ સહવાય છે ઇન્દ્રવદન આ દર દોડે છે. પેલા ત્રણ જણા અપારાજય બહાર નીકળી જાય છે
પારદો

મો દી વ હું^૧

સુરેશ ગાંધી

હું જાણતી નથી કાણે તે સુભગદિને આવીને, મારી સેંધીમાં સીંદુર પૂરી દીધો, મારા પગે અળતો લગાવી દીધો, અને અંગ ઉપર દુઘારધવલ શુભ પાનેતર નાખીને મને લગ્નવેદી સમક્ષ બેસાડી દીધી ! એ દિવસ, એ ધન્યપણનું રમણમાત્ર મારા જીવનનું સૌભાગ્ય બની ગયું છે. આજ ત્યારે મારા નવસંસારનું મેપથ્ય ઉઘાડી હું વિચાર કરું છું ત્યારે મને જણાય છે કે એ મારું અહોભાગ્ય હતું, નહિતર આવા સુખ અને સમૃદ્ધિથી ઉભરૂં જતા ધરમાં સૌથી મહત્વનું રચાન મને ક્યાંથી મળત ?

કુવારી હતી ત્યારે અનેકવાર કલ્પનાના સોનાનાંદે બેસીને મારા ભગવાનને માનસ-પૂજનો અર્થ મેં મગાવ્યો હતો. આજ હું આનંદિત બની શું છું કે મારા એ કલ્પનાના ભગવાન મને આ સંસારમાં મળ્યા છે, જેના ચરણે હું મારું સર્વ જીવનનું ધરાવી કૃતકૃત્ય બની રહીશ.

શરઆતમાંજ જણાવી દઉં કે હું મારા રવાનીની બીજાસરની પત્ની હતી. પ્રથમ સ્ત્રીથી કંઈ સંતાન ન થવાથી કુટુંબનો પ્રદીપ નિરંતર સળગતો રહે એવી મહેનચાથી આ ધરમાં મને રચાન આપવામાં આવ્યું હતું. હું જાણતી હતી કે મારા પતિને એક પત્ની હયાત હોવા છતાં હું એમનું ગૃહ શોભાવવા આવી હતી, એટલું પણ જાણતી હતી કે ધરમાં હંમેશાં મોટી વહુનુંજ આસવાનું, અને નાની વહુએ તો માત્ર જીવનગર એના હુકુમેજ ઉઘાવવાનો.

૧ લેખકના લાગેતરમાં પ્રગટ થનારા નવલિકા સંપદ 'નંદિતા' માંથી.

મોટી વહુ

પણ મારી એ માન પ્રમણાજ હતી એમ પાછળથી મને લાગ્યું. સ્વામીનો પ્રેમ તો મને મળ્યો જ હતો, અને વધુમાં મોની વડાએ પણ મને નાજગમીના મિહાસને ખેંચાડી દીધી.

હું મ્હુ છું આ મારું નમીન હતું, ખીલું કાઢ નહિ પહેલે જ દિવસે મોની વડાએ મને એના જોગ સા બોનારીને કહ્યું “મુના! હે આ ઘરની ચારીઓ, આજની તુજ મધાની દેખેખ રાખજો નોકર, ચાકર, ધન, ધન્ય મધુએ તારે સલામીનાતું, મારે આ સસાનમાં ખીલું કાઢ નથી નેહતું માત્ર થોડી મેરા કરવા મગે તો અંદોબાગર!”

હું સમજું કે મોની વડા આ મધુ ઇર્ષ્યા બોનારી હતી, મનસુ કે હવેથી હું જ આ ઘરની મજાજોધરી બનવાની હતી પણ મારી એ માન્યતા મોની હતી કે અને જીજી નેહ છે, પણ મોની વડા આગળ હું એ બીરીને ઉત્તની મૂંઝાની ગણુ છું એના કમનવા દુન જેવા પવિત્ર અત્તરો પરિચર મને જેમ જેમ થયો ગયો તેમ તેમ મારી એ સમના આવડુ દૂર થતા ગરા.

ઘરમાં તે કર-આમર પણ હતા છતાં મોની વડા સૌથી ન્હોટી હતી અને મમમ તમા લાગી જતી માગ લાગે લાગ્યે જ કાંઈ મમ આવતું મળુ કે એ મને મહાપણ મમ કરવા ન દેતી માત્ર માગ આદેશોજ એના જીવનને ધન્ય કરે, એને અજવાળી દે એવું એ હચ્છની હતી.

સવારમાં ઉઠીને એ જાને જ પૂજની સામઘી તૈયાર કરતી પૂજખ-ને દુહ જનથી ધાણ નાખતી અને મા! પતિ ત્યારે પૂજખ-માં આવતા કે તરત જ ત્યાંથી ચારી જતી અને રમેણ બનાવવાના મમકાજમાં ગુથાઈ જતી.

માગ પતિ હવે એને લાગ્યે જ મે નવવા મને નાગે છે કે આ એમનું દુઃખુ હતું, માગ આ ઘરમાં બાન્યા પડી એમના સ્વભાવમાં આ દુર્લક્ષતા ચારી હતી મને એ અત્યંત સાનતુ હતું હું હમેશા એવું હચ્છની કે મોની વડાને મ્લય સતાવ નથી એથી શું? એકનાર એ પણ મારી જેમ નવસ સારની અને આગાઓ મનોત્યે, અને કોડ સાથે આ ધર જોખાવવા નેહની આવી?

અને છતાં હજીસુધી એના જીવનમાં જા જોટની તી ચતા દુર્લક્ષતા કે પતિ-પ્રેમ એકા થયો નહોતો એથી જ તો હું મ્હુ છું કે મોની વડાએ એની સાધવા અને પ્રેમથી મને છની લીધી છે સ્ત્રીજાતિની એ ભગ્યતા મારે મા! હ તમા આનદના ત ગો ચડે છે.

કેનીત્યાર સધ્યાદાણે ત્યારે દાબીઓ ઘરની ધરસાગમાં બેઠીને પૂજના દીસની વાગે વણવામાં મગ્નુર બની હોય ત્યારે બધાની દિગ્ગિ ચૂમસી હું મોની વડાને રોડવા જતી તો ઘરની અગાશી ઉપર એક પૂજામાં બેઠી મેરી એ કોઈ પ્રાર્થનાના લીન કાંઈ ગયેતી દેખાતી નમતા સૂરને જાણે એની શ્રદ્ધાજનિ દેતી હોય એમ મને જણાતું અને ત્યારે સૂર્યના છેત્તા મિત્રો એની મુખ આખા પર ફરી વળતા ત્યારે અણે એ ભગિતનીતું અત્તર એ મોની ઉપર પથગાઈ ગયું હોત એવું લાવપૂણ વગત.

ધરમાં હું રાજગણીના પદે હતી છતાં મને મારી જવાબદારીઓનું કંઈ લાન નહોતું. અનેકવાર કોઈ કોઈ બાબતોમાં હું જ્યારે મોટી વહુની સલાહ લેતી ત્યારે એ આપવામાં જાણે તે એક પ્રકારનો શોભ, લગ્નનું અનુભવની હોય એવું મને જણાતું. જાણે એ ખૂબજ નીચી કક્ષાની હોય, અને મારી ચંચુરજ, મારી દાસી થઈને રહેવામાં જૂઠ્ઠાપણ માનની હોય એવું લાગતું.

પણ મારું હૃદય સ્વયંપ્રકાશ કરી ઉઠતું અને મને કહેતું “આ મોટી વહુ છે, એની આમાન્યામાં રહેવું એ મારો ધર્મ છે.” પણ મને લાગે છે કે મારા આ સ્વેચ્છાપૂર્વકના પદની-ત્યાગને મોટી વહુ કદી પણ સહીસે તેમ નહોતું.

ધરનું રાજસ્થાનું વારંવાર ફેરવવું, બાગના ડુલગાડમાં કમિક રૂપાંતરો કર્યો જવા વગેરે બાબતોમાં હું જ્યારે હૃદય વટાવી જતી ત્યારે કોઈ કોઈવાર ધરની દાસી કમલા મને કહેતી “આ બોગસબેલાના ડુલગું કુંકું મોટી વહુને બહુ ગમે છે. તમે એને મૂળસ્થાનેથી શા માટે ખસેડ્યું ?”

એથી હું કંઈક શોભ અનુભવતી. પણ બીજેજ દિવસે મોટી વહુ મને આપીને કહેતી “બકુલા ! બોગસબેલાના ડુલગ જરાયે મુમ્મદ નથી આપતા ખરું ? તેં એનું કુંકું ખસેડ્યું એ હીક કયું.”

મેં માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો નથી નહિતર એટલું તો જાણુવા મળત કે આ મોટી વહુના માનસમાં એવી કંઈ વિચિત્રતા છે જે બધાના હૃદય છતી થયે છે

મારા રવાની સાથે ઘણીવાર ગાદીમાં બેસી હું મુંબઈની ખજાનેમાં લટારે મારવા જતી અને સોનાના કંકણ, અકીકના એરીંગ, અને બીજા અનેક આધુનિકકુશની ફેશનેબલ ભીને પસંદ પડે એવી વસ્તુઓ ખરીદી લાવતી.

રાત્રે જ્યારે પ્રદીપના અજવાળે હું બેઠી બેઠી એ આખા દિવસની ખરીદી, મોટી વહુને બતાવતી ત્યારે અત્યંત ઉત્સાહથી એ બધી ચીજોને વખાણતી, અને પોતાની સાડીના છેડાથી એ બધી સાફ કરી કરીને મારા જીવેકરી બોક્સમાં ગોઠવી દેતી, અને કહેતી “બકુલા, આવી સુંદર વસ્તુઓની ખરીદી કરતાં મને લાગ્યેજ આવડે. તારી અપજતા જોઈ હું આનંદ પામું છું.”

મોટી વહુના આ પ્રદર્શગામનથી હિતચિત્ત થઈ મને એના ચરણમાં દોગાઈ જવાનું મન થતું, પણ તરત મને મારી પદવીનું લાન ચાતું, અને મને લાગતું કે એથી કદાચ હું એને મુંઝવણમાં નાખી દઈશ.

એ બધા નવવસંતના દિવસો જાણે મારા હૃદયને કોઈ ગર્ભરંગીનના સંદેશો સંભળાવી આત્મા જતા હતા. કોઈ આતુર ગોપીકા જેમ હું મારા એ માનસ વૃંદાવનમાં અહિંથી તહિં

મોટી વડુ

મહાનવી હતી 'તેણે કોઈ દાન આપ્યો, કોઈ દાન જાવનાએ માત્ર સમગ્ર જીવન ઉપાસીને મહેરી ઉંચુ હતુ, મગલ કે દુસ્ત્રનો જની હતી માત્ર જીવનની મનુરી નહેતી હતી.

મને પ્રસન્ન થયો, પુત્ર અવતર્યો, એ જાણે કોઈ મુદ્દ, મુદ્દ, સ્વપ્ન જેમ મની વડુ ધરમા પુત્રના મગન પગના થયા એ પ્રસન્નને ધનમા જવાયે મન આનંદથી વધારી વધી સસદમીઓનો હાથ નો સમાનો નહોતો. ત્યુ એ જાણે મોખરે હતી મોતી વડુ

એના અતન્નપથમા એ કાઠ એવીજ જાવનાએ રમાયેતી હતી એવુ પોતાનુ એ પુત્ર મેગવવાનુ મોખ અ નહેતુ એથી તુ થતુ ? આ પગ જે પુત્રવિહોલ હતુ એનો ભગ જ્યુ ? ન્યા જ્યુ દનુ ત્યા દીવો પ્રમથ થયો, પડી એ પ્રમથ મને ત્યાથી આનંદો હોય તેની વડુને એ સાથે મ્હાં નીરમન નહેતી

દિવસ અને રાત્રિ ત્યારે હુ જોતી ત્યારે મોતી વડુ માત્ર એ પુત્રની સજાગમા, સેવા માફકીમા જાણે નિમ્મન ગયા ક ની હતી એજેગ તો એવુ નામ મગલુ હતુ દીપક જાણે એવુ રોઈ થયાન અનુમ મનુવ મોઝારીદન જેમ મવારે ખીતી ઉં ડે એમ ખીતી ઉંચુ હતુ અને એ તૃપ્તિનો આનંદ એના આ નિત્યના કાર્યક્રમમા, નિત્યની આ મેવા સાધનામા પરિ પૂર્ણતા પામતો હતો

દીપકને નવગાવવાનુ, મ્પાડ પહેગવવાનુ માથામા તેન નાખવાનુ અને ઉ ને નાગી હોગી કપાળમા ખીટી મ્પાડ સુતીતુ નુ પે મમ જાગે એજે મ્પેચાએ માથે ઉપાડી લીધુ હતુ એ કામની પાનાગામાથી જાણે એ કલિયે થ જની હોય મ્પિયે અમિત થતુ હોય એવુ માત્ર જાણમા નથી, એ સેવા એના જીવનનો પગ આનંદ પગ મ્પાડ પગ એથર્સ હતુ.

ઉપગત દીપકને મ્પુ વજ મ્પાડ નામને કયા કમ્પુ એના હાથમા શોભો કરા સાધુથીજ એને નવગાવી નાખ એ જવાની ચિતા, જવાગતરી બધીયે જાણે તેજેજ માથે ન વીતી હતી અને હુ દીપકની જાણે માત્ર જીવનના મોનમા મોડી મોડી એ બહુ એમામ થઈ નીખી ગઈ હતી મને એની અદેખાઈ આવતી હતી માત્ર પુત્ર માટે હુ કઈ પણ મ્પી જાણી નહેતી એની મેવા ક જાની એકપણ નમ અને મળતી નહેતી એથી

મોતીવડુને આગ્રહ કર્- વિનવીને એવો કોઈ મોઝા મને આપવાનુ મહેતાની માગમા હિ મનગ નહેતી મ્પાડ એથી એને હુ ખ જાણી જાન એ જાન માત્ર અત મા નિરામિત નજા કરતો હતો

પ્રસન્નમળ વીતી ગયા પડી માત્ર સરીક લીધુ થતુ જતુ હતુ જાણે કોઈએ માની બધી શક્તિઓ તુતી લીડી ન હોય એના ચેતનલીન ફિમ્પી દુ પડતી જતી હતી એ દીવસ સિવિન સમજવનને થે બોડ ની મગ પતિએ મારી ચિમ્પિયા કરતી જવાન મન્યા ની ખી

મને કાપના ચિન્હો જણાતા હતા એ એટલું સત્ય હતું જેટલા મોટીવડુ અને દીપક સત્ય હતા. માત્ર એકઠી હુંજ અસત્ય તરફ ધક્કેઝાયે જતી હતી. શ્રમમાં; અને છતાં હું આનંદિત રહેવા પ્રયત્ન કરતી હતી.

ડોક્ટરે મને પથારીમાંજ પડ્યા રહેવાની ફરજ પાડી હતી; અને ત્યાં બેઠી બેઠી હું અનેક વિચારોમાં પડેવાઇ જતી; અને કલ્પનાના અનીત તીરે બેસીને હું મારા હાથ પહેળા કરવા પ્રયત્ન કરતી. હાથમાં આવતું માત્ર અંધારું; અંધારું; ખીલું કંઈ નહીં. એટલામાં મોટી વહુ આવીને મારી આ કલ્પનાસ્ટિમાંથી જાગાડી અને કહેતી 'બકુલા ! આ બારી' જરા ખીને. સંધ્યાનો સમય થયો છે. હું પ્રદીપ સળગાવી લાવું.

મોટી વહુજ માત્ર મારા અંધારા છવનનો પ્રકાશદીપક હતી એમ ત્યારે મને અંતર તલે થતું, કદાચ એ ન હોત તો મારા હજુ ઉપડતા પુલ જેવા દીપકની, મારા રવામીની દેખરેખ, સંભાળ, કાણુ રાખત ? કાણુ મૌનભાવે એના ચરણમાં આવીને પૂજને અર્ધ યગવત; અને કોઇ અસ્ત્રાત પૂનરિચ્છી જેમ અંતરના દારવાસી એની વેદનામાં નિરંતર બેસી રહેત ?

મારા રવામી અને મોટી વહુ વચ્ચે જે અંતર; જે અચંચલ સિથિતનાની જથનિકા પડી ગઇ હતી એ દૂર કરવા આ સરસ પ્રસંગ હતો એમ મને લાગતું હતું.

રાત્રે જ્યારે બધા દાસદાસીઓ ગુહકાજથી પરવારી નિત્રગૂઢે ચાલ્યા જતા ત્યારે મારી સ્ત્રી પથારી પાસે માત્ર બેજ વ્યક્તિઓ હાજર રહેતી. મોટી વહુ અને મારા રવામી !

મોટી વહુ મારા ઓશીકા પાસે એક નાનું ટેબલ નાખીને મારા સામે દ્રષ્ટિ રાખી કલાકો સુધી જાગતી બેસતી. મારા રવામી પણ પથારીથી થોડે છેટે એક આરામ પુરશી ઉપર કોઇ અંગ્રેજી નવલકથા ઉઘાડી વાંચવાનો ડાળ કરતા આમતેમ પાના ઉઘલાવતા બેસતા. મને લાગે છે કે નવલકથા વાંચવાનો એ માત્ર ડાળજ હતો; કારણકે એની બંને આંખો તો મારા સુકામેલા, રૂંદ મુખાસવિંદ ઉપરજ મંડાયેલી રહેતી.

જાણે ચાર શાંત, પ્રેમના દીવેલથી જળતા દીપકો મારી છીનબીન દેહલતાની રક્ષા કરવા આખી રાત જળી રહ્યા હોય એવું મને ત્યારે જણાતું.

કલાકો સુધી જાણે એ પ્રદીપો મારી આંખોની, મારા માથાની, મારા અંગે અંગની, પ્રદક્ષિણા કરીકરીને પાછા એમજ રિચર; એકાગ્રભાવે ઉભા રહેતા ન હોય એવું મને જણાતું.

ત્યારે મને થતું કે એ ચારે પ્રદીપો મારી કૃચ, સુરખીછીન; દેહલતા તરફ ન જોતાં એકબીજા સામે અણ અધ્યાસર; પ્રેમસર; ભેદ રહેતા હોય તો કેવું સાર ? એ ચારે આંખો ફરીવાર એકબીજાના નેપથ્યમાં ડોકિયાં કરી; જે કાંઈ ત્રુટી; સંશય; અભેગ; હોય તે દૂર દહાવી

મોગી વહુ

જાણે એ નરનીજ ન થતી એથી પૂજાખડા પ્રથમ પ્રવેશ પણ એનોજ થતો મને લાગે છે કે ખુદ ભગવાન પણ એ રૂપ જોઈ શકી નહિ જતા હોય એની શી ખાતરી ?

થોડા દિવસ ચાલ્યા ગયા, એ દિવસો દરમિયાન સ્થામા જાણે ખૂબ શાત અને સૌજન્યરૂપ લાગતી હતી પણ એ માન થોડાજ દિવસ કાચનજાધાના બરફના પડાડો જેમ પીગળી ધોધરૂપે એનો જનપ્રવાહ જેમ વહી જાય છે એમ સ્થામાતુ મૌન વહી ગયું હવે એના પગ આ ધરમા કંઈક સ્થિર કંઈક વજનદાર બનતા જતા હતા એવું આત્મભાન એને આવ્યું વહેતી સનારમા એના પીખરાયેલા કાગળ ડફારાગ હવામા આમતેમ ઉડાડતી ઉડાડતી હવે એ દાસદાસીઓની ખમર લઈ નાખતી ‘કેમ રે કમવા ! પનગ નીચેથી ઝાડુ બરાબર કેમ કાઢ્યું નથી ? ખમર છે કેટલી ધૂળ પડી છે ?’ એમ બોલી કમવાને ધમકારી એ ચાકર બોલુ તરફ દોડી જતી અને તેનો કાન પકડી કહેતી મારૂ ચાલે તો આ ધરમાથી તને બહારજ કઢાવું

ભયમરત બની બોલુ કહેતો કેમ મા ? ‘મોડામાં જરા જમને જો પાટલા કેવા આમતેમ પડ્યા છે ? મને લાગે છે કે નાની વહુએ તને કાંઈ શીખવ્યું લાગતું નથી’ મ્હી ધુધવાઈને સ્થામા ત્યાંથી પોતાના ખડમા ચાલી જતી

દાસદાસીઓની બધી ફરીયાદો મારા કાને આનવા લાગી હતી આજુ ધર જાણે એ વિધવાએ માથે લીધું હતું જેમ આવે તેમ એ ધરતુ સત્યસ્તીનું ફેકતી કદીક શરસામા આવી નોકરો ઉપર માથાની રમજટ મોનાવતી અને આ બધું હું મુગી મુગી સહન કર્યું જતી હતી એ સત્ય હતું કે સ્થામા આ ધરમા વધુ સમય રહેવા માટે આવી નહોતી તો પછી શામાટે પતિને આ બધી વિગતો જણાવી અક્યથ બનાવીથી ભરી દવા ?

આ બંધો કોલાડ સ્થામાએ ઉભો કર્યો હતો છતાં એની એક પ્રશસ્તિય બાણુપણ હતી મોગી વહુની એ પ્રયત્ન પસંકાર હતી મોગી વહુએ એનું હૃદય છતી લીધું હતું હું જાણતી નથી શ માટે સ્થામા એના તરફ પાણીના રેલા જેમ દોળાઈ જતી હતી !

શામાટે એના કામમા કંઈયે કંઈ ક્ષતિ એ જોતી નહોતી ? અને હમેશા આનદીત બની એને આવકાસ્તી હતી ? મને લાગે છે કે મોગી વહુનો એજ ઉચ્ચમા ઉચ્ચ વિજય હતો એણે સર્વેનાં હૃદય ઉપર પારસમણી જેમ રસવનો જાડું ચાવવો હતો એજ સત્ય જોને છવનમા સધરીને એ બેઠી હતી એણેજ મને એના તરફ દોરી હતી એણેજ સ્થામાના ઉરતણને એની રાખ્યા હતા

વૃદ્ધ સ્થામા મારી સાથે લાગ્યે જ કંઈ બોલતી કંઈક પ્રશંગવશાન અમે ચડભડી હાતા એટલુજ એનું કારણ કંઈ હોય તો તે સ્થામાની સ્વભાવજન્ય તકરારપ્રિયતા અને વધુમા હું હમેશા એના તરફ પીક ફેરવીને બોલતી, અને જરા જેટલીયે મચક ન આપતી

મને એ જરાયે ન ગમતું કે આ ધરના શાત, સુદર વાતાવરણના સંતીવર્મા કાંઈ બહારથી આવીને પથરો ફેંચી એને ડોલાવમાન અસ્થિત મલિન કરે અતર તો હું એવુંજ

ધૃત્વળી હતી કે સ્વામા આ ધરમાંથી ચાલી જાય તોજ આ બધા નીતનવીન અધ્યાઓ, નોકર ચાકરની ફરીયાદો વિરૂધ્ધી જાય અને ધરની સાંત ઉત્જવલતા ફરીવાર પ્રકાશી ઉઠે.

પણ સ્વામા નીતનીત નૂતનવેશ પરિધાન કરીને અમારા આ ધરના પાત્રો વચ્ચે એનું નાટક ભજવતી હતી. કોઈ કોઈ વાર એ મારા સ્વામી પાસે જઈને કહેતી 'મોટી વહુને તમે-જતો અન્યાય કર્યો છે. ખબર છે એ કેટલું કામ કરે છે? એક ચાકરીથી પણ વધુ; અને બકુલાને એનું કંઈ દુઃખ નથી. એ આ ધરની મહારાણી છે. તમેજ એને એ ગૌરવપદ આપીને ઉચ્ચ આસને બેસાડી દીધી છે. કહું છું, આજ વખત છે કે તમે બકુલાને ધરની ચાર દિવાલોનું ભાન કરાવો.'

ધ્યાનમગ્ન થઈ મારા સ્વામી એક ખુરશી ઉપર બેઠાં બેઠાં એની ફકના આ બધા રિસવાદી સૂરો સાંભળતા, અને પછી દસીને કહેતા 'તમેજ કહોને ફક, બકુલાને શી સમ્મ કરે?'

એથી વધુ ઇછેકાઈને સ્વામા કહેતી 'સમ્મ કરવાનું મેં ક્યારેય કીધું નથી. કહું છું જે હકેકા મોટી વહુના છે એ બકુલાને ન મળવા જોઈએ. રાત દિવસ એ તમારું કામ એવું છે. સદા સુગી, પ્રશાંત; ઉચ્ચ સ્વરે કંઈ બોલે છે પણ ખરી? કારણકે એનું દુઃખ હમેશાં એ અંતરમાંજ શમાવી દેયે છે. એને વેદના છે પણ એ જાણવાની કોઈને પડી નથી. જાણે છે હમણાં હમણાં એ કેટલી ક્ષીણ, કેટલી દુર્બળ બની ગઈ છે? જાણે ધતુરાનું કુદા!'

ઉત્તરમાં મારા પતિ કંઈપણ બોધ્યા વગર ત્યાંથી ઉઠી ચાલ્યા જતા. આ વૃંદાને અપમાનવાની, તિરસ્કારવાની હિંમત એનામાં નહોતી.

મારા સ્વામી પાસે મારા વિરૂધ્ધ બંબેશ્ચીઓ, ઉપાસંબો, અને ભયસ્થાનો ઉભા કરવામાં સ્વામાએ કંઈ બાકી રાખ્યું નહી. જ્યારે જ્યારે એને એ નિરૂત અવસ્થામાં જોતી ત્યારે કોઈ જલ્લેરી વાણી જોમ એના ખંડમાં દોડી જતી; અને તીવ્ર વેદનાભર્યો, અશ્રદ્ધાભર્યો હપકાઓનો અભિપ્રેક વરસાવી આવતી; અને પછી પરમ આનંદિત થઈ મોટી વહુ પાસે જઈ કહેતી 'બકુલાએ તારું જીવન કચરી નાખ્યું છે એ હું જાણું છું. આ સંસારમાં માત્ર તું ધૂળ જોમ એના પદતલે ચોટીને પડી રહી છે. હું એ ધૂળમાં આત્મઅધ્યાનો મંત્ર પુકવા આવી છું. તારું ગૌરવપદ તને પાછું મળશે.'

એના રિનંદ્ય સ્વામલનયન સ્વામા તરફ ફેરવી મોટી વહુ કહેતી 'ક્યારે મેં કહ્યું કે મને અહિં દુઃખ છે? તમે બકુલાને ઝોળખી રાકતા નથી. એ અનપૂર્ણ છે, એના પ્રસાદથી તો મારો આ સંસાર અમૃતથી હલકાઈ જાય છે.'

'તારી અચંનાની પ્રથંસા ફરીકરીનેજ એણે તને પૂતરણી બનાવી દીધી છે.' ઉપ કહે એમ બોલીને સ્વામા ત્યાંથી બહાર ચાલી જતી.

મોટી વહુ

એ રાત્રિનું મને રમણ છે જ્યારે પ્રકૃતિની અદ્વાત દેહવતી ઉપર પવનની નુલ્લી ઉડતી હતી અને બાગમાંથી નીળીગંધાના ફુલોને સુરબી ઉડાડી ઉડાડી અને નવવાસિત મરી દીધી હતી મારા સ્વામીને સુવાનો આ સમય હતો અને એની તૈયારી એ કરતા હતા એવામાં ક્યાંથી સ્નામા એનું કાળજીરૂં વજ્ર આડીને ત્યાં ઉભિયત થઈ અને મારા સ્વામીના પલંગ પાને ધીમે રસ્તે જોતી મોતી વહુને હું અદિયા થોડા મહિના મારે ત્યાં લઈ જવા ઇચ્છુ છું એ પણ એમાં સમત છે તારો શું મત છે ?

માગ સ્વામી ધોળીવાર ચૂંક તથા મોનની એક આછી છાયા પાતાનગ્નમાં રેતાઈ ગઈ પડી એણે ક્યું, મોતી વહુની ઇચ્છાશક્તિ એને મુક્ત કરેને માર્ગ દેરી જાય એમાં મારે શામળ આદિ આવધુ નેધએ ? તમે એને સાથે લઈ જઈ શકો છો.

પરમસતોષની થોડી રેખાઓ સ્થામાના મોઢા ઉપર વેરાઈ ગઈ અસ્પર્શિ ત્રાથી એ પોતાના સુવાના ખડ તરફ ચાલી ગઈ એનું હૃદય આજ વિજયની બેની બાજુ ઉડતું હતું

સનારમાં ઉઠીને સ્થામાએ જોતાનો સામાન તૈયાર કરી લીધા પ્રત્યાનનો આ સમય હતો ત્યારથી ઉપડતા એના પગને પગને જાણે એના અંતરનો આનંદ દોગાઈ જતો હતો નોકર બહારથી એમવાળાને બોલાવી આવ્યો હતો, તેમાં સ્થામાનો ટૂંક મૂળ દીધો હતો, અને હવે વિદાયની અતિમક્રિયાનો અપકાંડ બાકી હતો.

ધરમાં કોઈ બોનતું ચાલતું નહોતું જાણે રફટિકના ધડીકાટમાં પુતળા જેમ દાસ માસીઓ એક બાજુ ઉભા રહી ગયા હતા બહુલા વિદાયના આ શુભ મુર્તિ નવું વજ્ર બદલાવતી હતી, અને એના સ્વામી એક ખુરશી ઉપર બેઠીને ડાબરીના કેન્સાક પાના આમથી તેમ ઉથલાવતો હતો.

સ્થામાએ ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું હવે કેટલી વાર છે મોતી વહુ ?

મોતી વહુ પૂછના ખડમાંથી બહાર આવી એટલામાં પારણામાં દીપનના રૂદનનો ઘેરો ચિત્કાર સંભળાયો એ રડતો હતો

ધુધટકાદી મોતી વહુ ત્યાં દોડી ગઈ અને દીપકને પારણામાંથી મહાર માઢી જોળામાં લપને બેઠી

'કહુ છું કે કેટલી વાર છે મોતી વહુ ? ફરીવાર સ્થામાને ઉઘ ધારો સંભળાયો પણ મોતી વહુ કંઈ જોતી નહીં શાત બનેના દીપકને એણે છાતીએ બીડી દીધી અને ધુધટને વધારે નીચે ખેંચ્યો

'જેવું તારું નસીન' મહી પગપછાડીને સ્થામાએ બીરત્રો ઉપાડ્યો અને બહાર ચાલી ગઈ

સહસા મારી દ્રષ્ટિ મારા સ્વામી ઉપર પડી એ મોતી વહુના ધુધટનેપથમાં કંઈક સજ્જલ નયને જોઈ રહ્યા હતા મને લાગે છે કે એ અશ્રુ પ્રેમના હતા

બ ન શિ ચો

(દિવસિકા)

અતિ લાચારથી નિરભય બનેલા શરીરને
ઉછાળીને દે'કયું ડગમગ થતી કાપટ-નળીએઃ
નમ્યું જો, જો આખું શરીર પટકાશે અખચડી
ધરત્રિ અંકે સંજીવન પળ મૂકી મલકતી.

ગુલાંટોની વચ્ચે ગતિ થપલ અંગોની કુદડી
વડે એણે કીધી અવધવતણી કુંકરચનાઃ
કમાનોપે જૂતા ખૂબ નમી જતા વાંસપરથી
ફગાવી ઠાયાને, સકલદગ એણે વશ કરી.

ધડાયેલું ધૈર્ય, ક્ષીણ શરીર તોયે સ્થિર થતી
દણોને સંભાળી અડગ ડગલે બિધ્વં ચડવું
રહ્યો ચોપી એવું અવિરત શ્રમે ખંત ખડકી
નવાં રૂપે; દષ્ટિ લગીર પણ લપસાળ્યા વગર હું.
અજાણે જાગીને ડગમગ થતો દેહ લઇને
અધીરી દોડીયે સ્થિર રહીશ, રાખીશ મનને.

મન્દુલાલ ગાંધી

ચા ૨ ચ હુ ઝો

(અનુક્રમ)

અમે બે મિત્ર થી સંગઝ, મહેમાન વળાવવા
ગયા'તા સ્ટેશને, રૂઢીકેરા ઝણુ શ્રીટાડવા
પીટીટો લઈ અમે સર્વે, સામાન ઉપડાવીને,
પહોંચ્યા ટ્રેન સાંનિધ્યે, પ્લેટ ફોર્મ વટાવતાં ૪

ચકકા, મુકકા અને ગાળો કેરી કર ઝડી મહોં
જો'કનાં બિસ્તરા ફેંકી, ફગાવી દ્રંક કો'કના,
પગાડી કો'ક સૂતાંને, સાંકડા એ ડખામહોં
પ્રકોડી સર્વ અંગેને બેસાય તેટલી જગા
માંડ માંડ મળી અન્તે અમારા મહેમાનને. ૯

છી નિર્વૃત્ત થી, મિત્રે વ્યવહાર વાત આદરી:
વેદાયો કંકને આપી હશે, કાં તો અનુભવે
પ્રેમાયેલો હશે, તેથી બોલ્યો એ કાવકા મુખે:
'ધ્યાન રાખી મુજો રાત્રે, દાગીના દૂલ સાત છે:
ઈને તુર્ત પહોંચ્યાનો પત્ર થે ભૂલશે નહિ".
મેવી એવી ઘણી એને સૂચનાઓ દીધી પણ
નન્ય કો' સ્થાનપે મહારાં નિયુક્ત નયનો હતા. ૧૬

મનભૂતી ન્હાની બે બાળા આશરે દશ વર્ષની
મેડી'તી એજ ડખામાં નવાં વસ્ત્રે મુસંગ થી.
—ની મસ્તીમાં મત્ત નયનો એ મનાં ન'તાં,
હુની વેલ થે નહોતી પમરેલી કુદલ રૂપથી;
જતાં મહેમાન ને મિત્ર વ્યવહાર વાત એમની
મૂલતી, બેઉ કન્યાએ મહારાં ચિત્ત કર્કુ' સર ૨૨

કરતી વાત નિર્દોષ જાને અસ્પષ્ટ સર્વને;
 ધડીમાં સ્મિતની શેડયે। કૂટતી ઓષ્ટ ચાડયે,
 ધડીમાં હસ્ત મોં-ઢેરા ન્હોરાં નિર્દોષ દેહને
 અંગોના સુધુ સંગોથી દીપ્ત દે અધિકાધિક. ૨૬

ચોમાસું પાંચમું—છઠું ધરાને અંક ભીંજવી,
 અન્ન પુષ્પે। ફળોથી જ્યાં મ્હેક મ્હેકાં જાનાવીને
 ધરે અસ્ત, ત્યહાં આ બે જાળાઓ જાળલાવને
 ત્યજીને સુધ્ધ લાવે કો' દેહની વેલ યોવને
 મ્હેક મ્હેકાં ધરી, સોમ્ય લજ્જાને ધરતી હશે।
 એથી ચે આથેડું ભાવિ,—પતિભક્તિ પરાયણતા
 દામ્પત્યજીવને કો'દિ ઉમંગે રાચતી હશે। ૩૩

આગગાડી તણી તીવ્ર બ્હીસલેથી વિધાઈને
 હજી ઉઘે ચઢી વ્યેમિ મ્હાણવા ઇચ્છતું મમ
 કલ્પના પંખીડું રે। રે। સહસા લોંબયે પડયું। ૩૬
 ત્યાં મિત્રે હાય જાણ્યો ને પ્રજ્ઞામો મહેમાનને
 કયાં ઝીલ્યા સપાટામાં ગાડી ચે સરકી ગઈ;
 રહી ફક્ત ઉરે મ્હારા ચોટેલી ચાર ચક્ષુઓ। ૩૮

જ્ઞાનંદ રવે

ના ગમે !

(૫૯ રે બોલે ને એશ્વ સાંભળે—એ દાગ)

આલનાં ઉડણુ મુજને ના ગમે,
 ગમે ધરણીના વિહાર;
 તેજના કુવારા ત્યાંના ના ગમે,
 ગમે અહીંના અંધાર !
 આલનાં ઉડણુ મુજને ના ગમે !

આલમાં ઉઘ્યા છે કેટલિક તારલા,
 શૂળ સમ વીધી રહે અંગ;
 અહીં ખીટ્યાં છે નવરંગ ફૂલડાં,
 મહેકે અજબ મુગંધા !
 આલનાં ઉડણુ મુજને ના ગમે !

પ્રાણવાયુ ત્યાં થાયે પાતળાં,
 ધાર્યાં ડગ ન મંડાય;
 અહીં વાયે અનુકૂલ વાયરા,
 અંગે ચેતન ઉભરાય !
 આલનાં ઉડણુ મુજને ના ગમે !

વસતો લહે ત્યાં સૃષ્ટા વિશ્વનો
 ના દર્શનની અભિલાષ;
 છવતા પ્રભુની અહીં ન ખોટ, કે
 નાપુ નજર એ પાસ !
 આલનાં ઉડણુ મુજને ના ગમે !

દેવશ ૨૫ મોદા

ન્યૂટનનાં વર્તુળ

(મનહર)

“ આંતર્ગોળ કાચપરે બાદ્ય ગોળ કાચઃ રાખી
આજ તો તમારે જોવા ન્યૂટન વર્તુળ;”
એમ કહી પ્રોફેસર તમચેરી ઓરડીથી
ગયા શું ફેલાવી પોત પ્રકાશ વર્તુળ.

આંતર્ગોળ કાચ પરે બાદ્યગોળ કાચ રાખી
જોવા મંડયો ધીમે હું તો ન્યૂટન-વર્તુળઃ
અતિશય મહેનતથી માઈક્રોસ્કોપ ફોકસ કરી
ચત્નો કર્યા; મળ્યાં નહિ અજળ વર્તુળ
અંતે હું તો યાદી, જઈ એસી ગયો સ્કૂલ પરે
એ કીટરે જોઈ જોઈ જો જુ યયું શુભઃ
ક્યાંથી વળી ગોળ્યાં એણે આવા ગોળ ચક્કરડાં !
નકરી હશે ચક્રમતું લેજુ ય વર્તુળ.

પ્રયોગ કરતી પાસે સહાધ્યાસી યુવતી એ
છીછી, છીછી આંખે હતી જોવામાં મશગુલ;
પણ પામી જઈ ભારી મુંઝવણ, ધીમે એ તો
નજીક આવીને વહી, “મળ્યાં શું વર્તુળ ?
મને તો એ મળી ગયાં. બુઝ્યો કેવા રંગરંગી !”
એમ કરી હસી બેઠી; હાસ્ય જાણે ફૂલ.

હસમુખા ગાલ પરે ગાલ તણી લાલી મહિં
મકટેલા દીઠાં રંગ એ રંગી વર્તુળ;
હસતાં મેં કીધું એને, “અરેજર મળી ગયાં,
રસહીણ ન્યૂટનથી અદકાં વર્તુળ !”

○

ચંદ્રકાન્ત શાહ

Irony નામે અંગ્રેજી અલંકારનું ખરું તત્વ

પ્રો. ગોલરાય રં. માંડલ

પશ્ચિમનાં સાહિત્યમાં irony નામે એક અલંકાર સ્વીકારાયેલો છે.

અલંકારોંડર યેષન એવું લક્ષણ નીચે મુજબ બાધે છે.^૧

Irony consists in stating the contrary of what is meant, there being something in the tone or the manner to show the speaker's real drift.

આનું પૂરું સ્વરૂપ સમજવા માટે થોડાક દાખલા લઈએ.

(1) Brutus is an honourable man

(2) If ideas were innate it would save much trouble to worthy persons.

આમ કેટલાક દાખલા પછી યેષન લખે છે કે^૨ From the effectiveness of the instrument, we are accustomed to the habitual employment of numerous common places of Irony. 'It never entered into his wise head,' 'so great a master' 'a superior person,' 'how very kind.'

૧ The Rhetoric V. ૨૧૩

૨ એજ V. ૨૧૫

સામાન્ય રીતે આપણે જેને કટાક્ષ કહીએ છીએ તેજ આ irony છે એમ ઉપરના તોચાં સમજાશે. પણ એનું ખરું તત્વ શું છે ? આપણે ત્યાં એવો કામ અલંકાર છે ? ઉપરતપકે જોનારને irony અને આપણે વ્યાગસ્તુતિ અલંકાર બંને એકજ છે એમ માનો સંભવ છે. પણ irony વ્યાગસ્તુતિ નથી. વ્યાગસ્તુતિની સામાન્ય વ્યાખ્યા રૂં દેખીતી નિન્દામાંથી સ્તુતિ અને દેખીતી સ્તુતિમાંથી નિન્દા પરિણમે ત્યારે વ્યાગસ્તુતિ એમ છે. આનો અર્થ 'કહેલા અર્થથી ઉઘોજ અર્થ સમજાય તે વ્યાગસ્તુતિ' એમ અને irony તથા વ્યાગસ્તુતિને એકરૂપ ગણવાને કોઈક લગ્યાય. પણ એ બરાબર નથી. ay એટલે તો કટાક્ષ જ. હવે નીચેનાં વ્યાગસ્તુતિના ઉદાહરણો જુવો:

(૧) હે રાજા, મારી પ્રજાને મેં ખુબ મુખી કરી છે એમ માની જતો નહીં; તેને તો ધંધા વગરના કરી મૂક્યા છે એ તો વિચાર.

(૨) હે જલદ, આ તારી ખરી સ્તુતિ છે કે તું તારી ગર્જનાથી પશિકાને હણી રાજાને મદદ કરે છે.

આમાં કયાંય કટાક્ષ છે ? નથીજ. તો irony તે વ્યાગસ્તુતિ પણ નથીજ. irony અને વ્યાગસ્તુતિમાં ભેદ શો ? એમ પૂછો તો જવાબ છે જે વ્યાગસ્તુતિમાં મુખ્યાર્થ (વાચ્યાર્થ) હોય છે તે વર્ણનનાં પાત્રને લાગુ પડે છેજ, ત્યારે irony માંનાં વાર્થ વર્ણનવિષયને લાગુ પડતોજ નથી. દા. ત. રાજાએ ચોરાને ધંધા વગરના કરી મૂક્યા તે ખરીજ વાત છે, તેમ જળા વાદળાં પશિકાને હણે છે તે પણ ખરુંજ છે. આમ વ્યાગસ્તુતિમાં વર્ણનવિષયની આપેલી હકીકતો સાચી હોય છે અને વક્તાને, વર્ણવેલી હકીકત તેમજ ઉપરથી નીપજતી સ્તુતિ કે નિન્દા બંને અભિમત હોય છે. irony માં એમ નથી. દા. ત. Brutus is an honourable man માં વક્તા એને honourable તો નથી, અને એ honourable છે એવું સાંભળનાર માને એમ પણ ધમ્મજો નથી. વક્તાએ તો મુખ્યાર્થ (વાચ્યાર્થ) થી ઉઘોજ છે. આમ વ્યાગસ્તુતિ અને irony તત્વતઃ જુદા છે.

ત્યારે irony તું ખરું તત્વ આપણાં અલંકાર શાસ્ત્ર મુજબ કયું ? મને તો લાગ્યું કે જેને આપણા કાવ્યશાસ્ત્રીઓ અત્યંતતિરસ્કૃતવાચ્ય નામે ધ્વનિપ્રકાર ગણે છે તેજ આ ay છે. અત્યંતતિરસ્કૃતવાચ્યના નીચેના ઉદાહરણો જુવો:

(૧) उपकृतं बहु तत्र किमुच्यते

सुखनता प्रयिता भयता परम् ।

विदधदीदृशं सदा सखे

उतमास्व ततः शरदां शतम् ॥ भ०भ०

(૨) રૂત સ્વયંદ્રવ્ય કૃત્યમર્જિત ચામલ યશ

યાવજ્જીવ મસે તુભ્ય દાસ્વામો યિપુલાશિપ ॥

દય કમ્યચિદયતારિણ પ્રત્યુક્તિ જગન્નાથ

આ દૃષ્ટિ વાચતા એ ironyનાજ ઉદગારો છે એમ સમજાશે આથી જોને આપણે અત્યંત-નિરુદ્ધત-વાચનધ્વનિ અથવા તદ્વાર્થાવદ્યક્ષ્યુભૂત ધ્વનિ મળીએ છીએ તેજ irony છે આમ એમાં વિપરીતનક્ષણ પ્રવર્તે છે આ જાનના પ્રાણમાં સામાન્ય રીતે વાચાયથી વિવશિત અર્થ નદનજ હોવા દેય છે અને એ બીજે અથ વચ્ચેના પ્રકુરવગથી કે નેગાદિથી વળેલા સમજનાર છે આ વાત ધ્યાન ગમ્મીને ઉપરની મેળે આપેલી irony ની આપ્યા રાચતા સમજનાર કે મને નરવમાં એકજ છે જ નહીં આપ્યામાં 'There being something in the tone or manner to show the speaker a real drift છે તે આ રીતે કાફે કે નેશન છે આમ irony વિપરીતનક્ષણ ઉપર આ ચેલ ધ્વનિપ્રકાર છે

બીજા પેન બામો હસ્તીમાં
હોવા છતાં

અ મૃ તાં જ ન

જાહેર જનતામાં વધુ ને વધુ લોકપ્રિયતા
અને વિશ્વાસ મેળવતું જાય છે તેનું
કારણ કે તે ભોમિયો, દાકતર ને મિત્ર
તરીકેની ત્રણ ફરજો બળવે છે

અમૃતાંજન ડીપો નો દાદર નો મલમ

દાદર અથવા ખરજતુ કોષ્ટ પણ પ્રકાગ્ના હોય, માત્ર એજ
વખત વાપરવાથી તરત આરામ થાય છે

મુખ્ય ઓફીસ : મુબમ્બ અને મદ્રાસ

સૌથી ખાતેના એજન્ટો - મેસર્સ મહમદઅલી મુસાઈ મારવી, મેલિય રોડ કુમચી

સિંધુને કંઠેથી

બીજા રોપણ

સુહિણી શા માટે ?

અંધારી રાત હતી.

સિંધુ હિન્દી પરિપક્વ પ્રમુખપદે વસાવવા શ્રી કાકાસાહેબ કાનેરકર સવારે લાહોર મેજલમાં કરાવી પહેાંચવાના હતા. તેમનું સ્વાગત કરવા માટે મથીર સુધી આવેલ ચાર સાહિત્યરસિક મિત્રો રેસનના પૂલ ઉપર બેઠા બેઠા વાતોએ ચડ્યા હતા.

એમાંથી બે હતા, છ એક માસ પછી કરાચીમાં જરાનાર તેરમા સાહિત્ય સંમેલનની રચાનિક કારોબારી સભાના મંત્રીઓ અને બીજા બે હતા તેજ સભાના અમગમ્ય સભ્યો.

નગરની વાસ્તવિકતાથી ચોંકે માઈલ દૂર, આકાશના તારામરેઝ ધુમ્મસ નીચે, વાતોની વિહારખાંખો છૂટથી વીંચાયે જતી હતીઃ આરકર વાઈલ્ડથી ઉપનિષદો સુધી, બ. ક. હકારના અગેય પૃથ્વીપ્રયોગોથી માંડીને કાઉકના નૂતન માનસશાસ્ત્ર પર્યંત, બંગાળના બાઉગીતોથી આરંભીને સૌંધની સૂરી-પાદી કાશીઓ લગી.

◆

◆

◆

બંગાળના બાઉગીતોની પેઠે શા માટે સિંધી કાશીઓને પણ જગહ્યાવાએ ન મોકલી શકાય ? સૂરીવાદનું તત્ત્વજ્ઞાન, ત્રિયમિશનનો પ્રેમભીનો તત્ત્વસાદ, તળપદી બાનીનું સર્વતંત્રવતંત્ર, છતાં સ્વચ્છન્દી નહિ એવું, લોકહૃદય અને લોકજીવનના સાહજક સંપર્કે રોબનું રચનાવિધાનઃ બંગાળી બાઉગીતોના કરતાં આ કાશીઓની સંસ્કારસમૃદ્ધિ કઈ રીતે ઉતરતી છે ? સૌંધી ભાષાનું આધુનિક સાહિત્ય ભલે નહિ જેવું હોય, પરંતુ મધ્યયુગી વાક્યમયની સૃષ્ટિમાં પોતાની બહેનપણીઓથી વધુ નહિ, તો એમના જોટલી તો એ ભાવ્યશાળી છેજ. શા માટે આ બધું ઓછામાં ઓછું ગુજરાતીઓ સમક્ષ રણુ ન કરવું ? અંગ્રેજો જે દેશમાં જાય ત્યાંની ભાષા શીએ, સાહિત્ય વાંચે, લોકકથાઓ અને લોકગીતો સંગ્રહે, સામાજિક અને ધાર્મિક રીતિરિવાજોનો પુણ્યતાત્મક દષ્ટિએ અભ્યાસ કરે. હિન્દુસ્તાનની ધણીયે પ્રાંતીય બોલીઓના પ્રથમ શબ્દકોશો અને વ્યાકરણો અંગ્રેજોને હાથે રચાયાં. શા માટે આપણને આપણા પાડોશીઓના સાહિત્ય કે

સિંધુને કઠેથી

સરકારજીવનમાં આ પરદેશીઓના જેટલોયે ગ્સ નથી, કુતુહલેય નથી ! રોજ જિવે, જે જગમગ સાથે દવાન અવરમાં, સદા મારફિટમાં અને એઈસમાં હજારોનું કામ પાડીએ છીએ, રોજ ગતે એઈને જે કુદનમય સાથે મેળાવડાએ અને ચાપાર્ટીઓ માણીએ છીએ, અથવા દેશી કે અંગ્રેજી ચિત્રપટો જોઈએ છીએ, તે સોના સામાગ્રિક અને સારકાગિક જીવનપ્રવાહના મૂળ અને મુખ કા ન જોઈએ ? ચાવીશ લાખ સિંધવાસીઓના આ મહાભારતપુનશ્ચ પ્રાતને રામાયક ધીતહાસ દર્શે, સાધુ, સતો, મહતો, પીરો, ફકીરો અને એવીઆઓની એક ગજનર જમાત હશે, ઉત્સવો અને યાત્રાઓ દર્શે મેળાઓ અને ગુજરીઓ દર્શે મંદિરો અને દગ્ગાહો હશે, અને એ સૌમાં પ્રજ્વળતા મહાપ્રાણના ધમકારા દરો શા માટે એ ધમકારા ન સાંભળવા અને ન સંભાળવા ગુજરાતીઓને કદગમનીયો ?

અધી વાતોના બીતગમાં એકજ ભાવ સમેનને મફત-સાહિત્ય અને સરકારની દૃષ્ટિએ સફળ-શી રીતે બતાવ્યું ?

અધી ચર્ચાઓના અતન્તલમાં એમજ આગુના સિન્ધુદેશના એક મૈત્ર જેટલા વસનાટને, અંધ લાખથી જે અંગ્રેજ ગુજરાતીઓની જી મુજરાન મુદ્દગુજરાતને જો દિસામ આપવો ?

નામકરણ સમકાર

“પગિવના હેતુના પ્રયાન માટે, સિન્ધના કાવ્ય-સાહિત્ય-ઇતિહાસ-સરકારની પીઠાણુ ગુજરાતીઓને કરાવવા માટે શામાટે રચાનિ મંગેબારી સજા તત્કથી એક માસિકપત્રિમ પ્રગટ ન કરવી ?” એક ભાષએ સૂચના મૂકી

“નામ શું રાખીશું ?” સૂચનાને ઝડપી લેતા ત્રણેય એવી ઉઘ્યા.

“સિંધુ સાંધેતો આપણો લામો સપક, સિંધુ પ્રત્યેની આપણી મધુન મમતા વાકત મરી શકે, સિન્ધના તળપદા સાહિત્યની ઘેરી ફોગમનુ પ્રતીક બની શકે, સિન્ધી લોક-સમુદાયની વિશિષ્ટ ઊર્મિઓના સાદિચ અને સનાતન તત્ત્વોને ઝીરી શકે એનું કદક જોધી કાઢો,” એક જણે જગ લખાણની દિશામૂચન કર્યું

“સિન્ધુજ રાખીએ તો ?” બીજાએ લઘુતમ પશ્ચિમને પન્થે પડયા

“બહુજ સામાન્ય થઈ જશે એમાં બહુય સમારો અને કદ જ નહી સમાય !” ત્રીજાએ વાધો દર્શાવ્યો “એના કરતા મુદ્દિપ્તી રાખીએ તો કેમ ?”

‘મુદ્દિપ્તી, મેહારતી પ્રિતમાં ? ગુજરાતની જીએ એ સિન્ધી રાજ ચડશે ખરો !”

“ચડી જશે, બનમગ ચડી જશે, જગક પ્રત્ન કર્યો તો ! વળી કદ નરીનતાયે આવશે “એહે” શબ્દ આપણે કરા નથી વાપરતા ? જે સોહે છે એટલે કે જોભે છે તે સોદિપ્તી એને જગ સિન્ધી સાડી પહેગવી દો એટલે થઈ જશે મુદ્દિપ્તી સુદવામી એટલે કે સૌ દર્શવતી !

આમ જન્મ પહેલાં 'સુહિણી'નો નામકરણ સંસ્કાર થયો-અધારી રાતે, રહેશનના પૂત ઉપર, નગરની વાસ્તવિકતાથી ચૈદ માર્ગલ દૂર !

તેરમું

પછી તે સંમેલન આચ્યું ને ગયું. કોઈએ એને 'સફળ કલું' ધણીએ એને નિવડળ ગણ્યું. તેરમા સાહિત્યસંમેલનમાં ન જાણ્યો. સાહિત્યપ્રેમીઓએ 'સાહિત્યનો ઉર્ધ્વાધી સારિત્વ ઉલ્લાસ, ન માણ્યો ઉત્સવપ્રિય આદર્શીઓએ સંમેલનનો રાજસ આનંદ ! આમ સાહિત્ય અને સંમેલન બંને જતાં બાકી રહ્યું તેરમું ! તે આચ્યું સૌને લાગે-એમ કેટલાકે એની મશકરી પણ કરી.

સંમેલનની સાથે સંમેલનની પ્રચારપત્રિકા સુહિણીએ છ વખત પ્રગટ થઈને બંધ થઈ ગઈ.

આદર્શમૂર્તિ

તે પછી ફરી પાછી આજ અદાર મહિને 'સુહિણી' પ્રગટ થાય છે: સંમેલનની પ્રચાર-પત્રિકા સુહિણી નહિ, પરંતુ સિંધના જુદહમુજરાનીઓના સાહિત્યપ્રેમના એક પ્રતીક-રૂપે.

સૌથી શાપરોનો શિરતાજ શાહ અખટલ સતીક : તેની પ્રિયતમાનાપિકા સુહિણી. હુમાનનું હૃદય ચીરતાં અંદરથી રામનામની પ્રતિમા પ્રગટે, તેમ સિંધી સંસ્કારોનું-અર્થ જીવન અને ફિલસૂફીનું અંતઃકરણ ઉઘાડતાં સુહિણીની-શાહની કાવ્યમયી આદર્શમૂર્તિ સુહિણીનીજ-ગ્રંથી થાય.

આમે તે યે 'સુહિણી' રાખ્તો અર્થ સૌન્દર્યવતી જ થાય છે. સુંદર એટલે સૌન્દર્ય, સિંધી ભાષામાં. આપણે ત્યાં પણ સોહો-શોભા ઉપરથી શિયાપદ વપરાય જ છે. અને શોભન ઉપરથી 'સોહન' પણ છે. આ સોહિની 'સોહિણી' ગુજરાતની જીમે અને હૃદયે ચડતાં વાર નહિ લાગે !

સુહિણી પ્રગતિવાદી કે પ્રત્યાધાતી ?

'પ્રગતિવાદી' સાહિત્યના આ જમાનામાં 'સુહિણી' 'પ્રગતિવાદી' કે 'પ્રત્યાધાતી' એ પ્રશ્ન સહેજે ધણીને ઉત્પન્ન થાય.

નિધુને માટેથી

મૌનદર્થ તો નિત્યનૂતન અને પ્રગતિરહીત જ છે. પ્રત્યાસતી જતા સૌન્દર્ય-દર્શનથી આત્મિકો અનુભવે છે અને ગતિમાન થાય કે એ ગતિમાન થતા માટે તે પાંચ એ મધ્ય પ્રિયામાં જશે, વધુ પ્રત્યાસતી થશે કે પ્રગતિ મળે તે કદાચ મ્હી સમજ નહિ હતા. દર્શનથી આત્મિકો આપનાર મૌનદર્થને કોઈ સારિત્વ અને પેનનવન્તી પથનો સુભગ સંયોગ સાધે તો જરૂર પ્રગતિ જ થયે. આખી શાહની

આહુત્ય સિંગાર મનાં ડમ ડેખાડિયે ?

એ પતિ ઉપરથી તો કોમ નુદિ પીની પ્રગતિશીલતા નકળી નજરે ?

પતિ પી ઉપેશ એ પ્રિયમને કે જે આશુભ્યો મજનાર્ગ મુન્દરીઓ પનિતતાઓના બગમા પે પાત્રવાર હતી. વળી નથી એ પતિમા શાહે પછેની સ્ત્રીઓને સમાજ-ઉચ્છેદ પ્રીતિના પાદ લજ્જાવવાની કાશિગ કરી એ મધ્ય મનુની પેરે સ્મૃતિકાર નથી કે નથી મમાજ-સાજી ' ઉમી' (અમાધ) ના ' હર' મા ' જિ રત ખ્યાની ' બનેને એ તે છે કમ શાર તેજો લોખંધાઓની વામગીમાં પોતાના મનગમતા નગ ચાસ તેને મન સુદિ પી-સિદ્ધિ અથવા સહકાર માટે જુને આત્મા. મ્હો ક ત હતી ગોસ્થિ અથવા સદા આ સદાની પ્રગતિને ઉર્વગતિને ઉપવાગ સમાજ ' ડમ ' તેનો પડ્યો તેનો મૂડ માનિક તેનો જ બનાં સુદિશીના દેહસૌન્દર્ય અગન વળ્યો કેવલ ભોખા ભગવાન અને પતિ. અને સુદિ પી જે મેહાગ માટે મળી રાતે કાચા ધગના આંધારે કાલુ સિધુના વિનાશના આગને પડાગની, સમાજની સુકડી ભૂમિની સલામતીને કે વા સન ન જે છે તે મેહાગ તો શાહને મન પરમાત્મા સ્વરૂપ છે.

• ૬

૭

૮

શાહ અને સમાજવાદ

શાહની ' આદિયોનોજ -વિચારમજ પી-આધુનિક' સુગમા બીજી રીતે આમ પણ ધગવી શકાય

સુદિ પી માનવ-વિષયની નથી સકયતાઓનું પ્રતીક, જે સૌદર્ય, જે સમૃદ્ધિ જે દ્રવ્યસમય માનવી જીવનને ઉત્કર્ષ અર્પે તે સૌનું સામુદાય નામ સુદિ પી

કહે કે સુદિ પી એને જનતાની સરકારસ પતિ-નાગરની આ નાગરશીના આ સમૃદ્ધિના મીકાગ જડ સત્તા જેવા 'અ' સાથે નધાય છે 'અ'ને સ્થાપિત હકો vested interests નો પ્રતિનિધિ કહે, મ્હોવે હાય તો, અથવા મુડીવાત capitalism કહે. જનસમાજને સમૃદ્ધિ અને સમગ્ર ના સિનવતી ઉર્જાને પથે લઈ જવામાં સદાયજૂત થાય

૧ પ્રીતમના કાળે પહેરેલા આશુપથેનો ઉપયોગ છે સુદિ પી. પરવશને રીઝવવા માટે કમીસ મા.

૨ ' ડમ ' સુદિ પીના વરણ નામ છે

એવાં બધાં સાધનો, દ્રવ્યોનો, ફરી શાસ્ત્ર, સમાજ અને રાજ્યની નજરે ધર્મપુરુષને અધિકારી, કાયદેસર હકદાર તે હમ ! સુહિષ્ણીએ આમુષ્ણી સજ્જા તે હમને રીતવવા—એ શાસ્ત્રોની આજ્ઞા અને સમાજનો આદેશ. વેપકની કલમ મૂઢીવાદને જ બિરદાવે, કસાકારની પાંછી મૂઢીવાદનેજ મોહામણો વીતરે, ગરેબાની સારંગી મૂઢીવાદને જ લાડ લડાવે, જે સુહિષ્ણી, જે સાહિત્ય સંગીત અને કલાજનતાના કથાણુ અર્થે યોગ્યતાં જોઈએ—તે જનતાની જાતીમાં ખૂટતી એટલી ખુનાડીને ઉમેલા મૂઢીવાદની મહત્તા ગાવા, વધારવા અને વિસ્તારવા માટે જ યોગ્ય; એ પ્રગતિ વિરોધક પ્રજ્ઞાસિકા વિરુદ્ધ શાહે સુહિષ્ણીને પડકારીને ક્યું છે કે પ્રીતમને કાળે સજ્જેવા આમુષ્ણીનો ઉપયોગ, હે સુહિષ્ણી પરણ્યાને રીતવવા માટે રળે મટી !

સુહિષ્ણીનો રૂપરાશિ, સુહિષ્ણીની વેપજ્ઞતા, સુહિષ્ણીનું સાહિત્યસંગીત, બધું મેહારને અર્થજ છે, હોયું જોઈએ. મેહારને જનકલ્યાણનું પ્રતીક કરી દઈએ તો સામ્યવાદનો ત્રિકાળુ પુરો ઘડ જાય. આમ આ મધ્યયુગીન સુરી શાયરમાંથી સામ્યવાદના તરુનો શોધવા એસીએ તો પણ મળી આવે. મહાકવિઓની વાણીને દેશકાળનાં અંધનોજ નથી. છતાં એવો અત્યાચાર કરવાની આપણને જરૂર નથી. દૈહિક અને બૈદિક દિતોની ખાતર ‘સુહિષ્ણી’ પારમાર્થિક હિત પ્રત્યે ઉપેક્ષા ન કરે—એટલોજ એ ધ્યેયમંત્રનો સદગ અર્થ તો સંસ્કૃત રવીકારે એકલે પત્નું.

જે હુ

(અગ્રથા)

જેહ હોયે નકી એ : કિયુક કિયુક બે . જેહ હાંકી રહ્યો’તો
કૂવાનું પાણી લેને, ગરમરગર ચૂતો હુ તો કો સ તે નો
કહેતો : ‘શાને અકેલો કૃષિકર ? નહ તું આટલી પેદનાઓ ?
વિંધાશે દેહ તહારો, મમ શરીર સમા છિદ્ર પાકી હન્નરો
ચૂસાશે લોહી તહારું : લસતસિત ખળાં લોહી લીનાં નખાશે—
કૃપણુ વણિકની મૂઢીવાદી વખારે !’

પસન્ત ભદ્ર

સુધકઃ
દ્વેષશંકર મો. દ્વિવેદી
પ્રભાત પ્રેસઃ ડેન્સો હોલઃ
કગચી :

સુહિણી

પ્રકાશકઃ
કરસનદાસ માણેક
૧૬, રાજા મેન્શન નં. ૪,
રણછોડ લાઇન, કરાચી.

અનુક્રમ

પ્રિયતમની વાદમાં (મુખ-ચિત્ર)	હેનાબાદ કદાશી સાહિત્ય મંદિરના સૌજન્યથી
મેહારને	ચ
મેનકા	ઇન્દુલાલ ગાંધી
ઉડુંનો ક્રાન્તિકાર કવિ	ઇન્ને મુસ્તફા રંગુની
કવિતાનો અનાદર	ચ
મને જીવન મોજ છે	દેવજી શ. મોદા
સ્વરિતક	જયપ્રસાદ દવે
અંકારના અન્ય મંદિરો	કુંગરસી ધરમસી સપટ
માતાને	મુસલી કાકુર
પત્ની પિયર	રેવાચુત
હગો	મંગલમુત
પાગલ	દેવજી શ. મોદા
સ્વ. દેવી કુમારી
દેવી	દિગ્વિજયશાહ મહેના
શાહ અબ્દુલ લતીફ	કરસનદાસ નં. માણેક
મુકિતને માર્ગે

ગ્રાહકોને અગત્યની સૂચના

સુહિણી પ્રત્યેક માસની પંદરમીએ પ્રગટ થશે.

પોતાનો અંક તારીખ અઢારમી સુધીમાં ન મળી જાય તો રચનિક ગ્રાહકો એ બાબત પ્રકાશકના લેહ ઉપર લાવવાની કૃપા કરે. પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે ગ્રાહકે સંખ્યાક દંડિવાની મહેરબાની કરવી. પ્રકાશક

જાહેરખબરના ભાવ

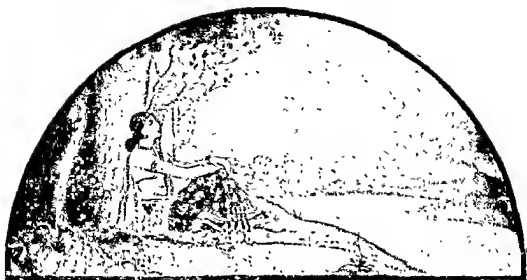
૧ મહિનો	૬ મહિના	૧૨ મહિના
૧ પાનું ૧૦	૫૫	૧૦૦
૨ પાનું ૬	૩૨	૫૫
૩ પાનું ૩૧	૧૮	૩૨

● પૂંડા ઉપર, બહારના ભાગમાં: ચાલુ ભાવથી ૫૦% વધારે

● પૂંડા ઉપર, અંદરના ભાગમાં, તેમજ લખાણની વચ્ચે: ચાલુ ભાવથી ૨૫% વધારે

વાર્ષિક લેવાજમ : હિંદમાં રૂ. ૪ : : અઢારશમાં રૂ. ૪ : : પંદરશમાં રૂ. ૧૦

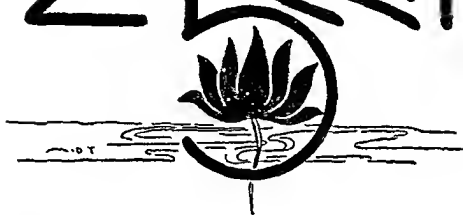
છુટક નક્કર છે આનાં

વહ તિખ, વાહડ તિખઃ મિત નીહ તિખ નિરાલીઃ
 મિત્તમે દરક ઉમીક જો, સો ખિલવત ખયાલીઃ
 વાયે" સો વાતી, દિયડોઃ મિતી દય કયો.

નદી નદ નાળાં પૂર ખસો, પણ પ્રેમના પૂર નિરાળાં;
 નિજ આત'દમહી રમે જે અનન્ત ઉજમાળાં;
 તેને હરિનાં રખવાળાં, જેણે હેયું રાખ્યું હાથમા ।

૨૫ હિંગી

૫૫° ૧૬']

જુલાઈ-૧૯૩૬

[અંક ૨૦૦]

મે હા ૨ ને

તારે આંગણે ફૂલ ગુલાબ ઘણાં,
શૂકી માડવડે દ્રાક્ષ નોતી મણા,
શેણે જાગી હૈયે સિન્ધુની રમણા.

કે નીકળ્યો પોઠય ઈરાની લઈ સિન્ધુદેશનાં સાવ સૂકાં રણમાં
કે હૈ આવી કાળની કિસ્તી તને મરવા શું મીઠા મહેરામણમાં ?

જેનાં નેનમાં વીજ સદા ચમકે,
મહેકી રેતાં ગુલાબ જેનાં કમખે,
જેનાં પાદ નૃપુર તણા કમકે

અળી જાય જોગી જતિ હંસ ગતિ જોઈ એવી ઈરાનની સુન્દરીઓ
એનાં કામણે કેમ ન નાચ્યો તને બૂલી ગઈ શું ઈશક તણા કિમિઓ ?

એણે પાયો શું હુસ્ન શરાબ તને ?
 વીધી દીધો તીરે તને લોચનને ?
 કાર્યો કઠે તને શું કોયલને ?
 અરે શાહ સોદાગર દીકું શું એકલું એક કમીની કુંભારણમાં
 કે લેખ લીધો લોળા, પોઠયું વળાવી, સિન્ધુને તીર ઘડીભરમાં ?

પાણી પ્રીત્યુંનાં તારી પીતાં પરએ
 લોકવેણનાં વિય રહ્યાં વરસે
 તોયે રે'ન પડે રમવા :ગરબે
 આવે; તું'ય તરી સિન્ધુમન્દ્ર ઝહી નિત માશુકની મિજબાની કરે,
 મન્દ્ર પાતાળે પોઠતાં ઉર ચીરી રીઝવે સખીને વહતે દ્વિધરે:

હટી રાત અંધારી ને મેઘઝડી,
 ભૂંચ્યો વાયરો શું મધરાત ઘડી ?
 આવી સુહિણી સિન્ધુએ માઝા છડી,^૧
 સુખ નામ મેહાર મેહાર જપી પડી સિન્ધુતણી મજધાર મહી',
 ગઇ પાણીને પૂરે ગળી વડુડી સૂતી મુન્દરી સાહકર નામ રમરી.

પાકી બાંગ રહ્યો તું પથારી પડી,
 તારી નજર સિન્ધુને કઠિ જડી,
 રૂબે સુહિણી વાયરે વાતું કરી.
 દીધી દોટ ચઢ્યા અતિલોઢ દીઠાં જળ ધૂમરીઓ લેતાં કાળાં ઘણાં
 લીધી સંગ પ્રિયા જનવા ન જુદા દીધી ડુબકી છેલ્લી મે'રામણમાં

ચ

૧ છડી = છોડી

૨ સાહકર = પ્રિયતમ

મેન કા

૧

તું આવ આ નિજનતાની ક્ષેત્રમા
ને કોયલોના કલસોર વચ્ચે
થઈ જાશે અરણ્યસમુદ્ર કા
તપસ્વીનું ચિત્ત કુલે ચડાવવા.
હા, આવ આ દુર્ભાષ માટીરેડ્યા
શરીરની સ્ત્રી બનવા, સુભાષવા,
સંસારનું દરેક સુખિનું
સંજ્ઞાનીને વિષદશ દેવા.
પધારને ચોવનવાયુહીચકે
જૂલાવની અંગ, ધરા નવાવતી,
લઈ જશે સૂરજતેજ સૂતા
અધારની ચાદરમા લપેટી.
પ્રકુલસરી પંકજ પંથપંથમાં,
પદ્મી જશે પાનખરે વસંતમાં.

૨

ગુલાબની પાંદડીઓનું ત્યારે
મજબૂત હતું ત્ય તને અનામિકા:
વસંતના મારગમા રમીને
બની હતી તું અણુમોલ તારિકા
હા, તારિકા-વેરાસીલાની નતંગી
સંસારિણી કેમ બની રહે તું ?
તું મોહિની-મુક્તકલાની વાણી
બંધાઈને કેમ પડી રહે તું ?
સૌંદર્યના અંજન આંજ યોવના
ન, મુક્ત થૈ ઉડ અનેક પાંખે
સમાવી લે વિશ્વસભ્ય આખે
થૈ અંગની અમૃતભેગી અંગના.
તું તો તૃષા શુષ્ક સરોવરોની
યુગાન્તરોની અણુજંપ અંગના.

૩

પટ્ટાગિયામાં ચડી વાસનાના
તેં વજનું મીઠું બનાવી દીધું,
તપેલ ભોં સિતલ ભેધને તું
જન્માદનું સજન આવી સોંપવા.
'હોડેલ તારાં પગલાની માટી
હું સંધર' કેમ કરી કુટિરમાં ?
તું ન, લઈ સંગ સુધા અમ્ભણી,
કાં મૂક બેઠેલી અવિધાતનીરમાં.
બોલ્યા ઝવિ હાથથી આંખ દાંડી.
તેં ગાલશું ગાલ અડાડી રાતા
રોધી હરી અંતરના ઉડાણમાં:
અણુ યત્રી ભીંજવી ગાલ રાતા
ચોડયાં હરી સુખન છેલ્લીવારનાં.
ભેઈ રાત્રી રોં જનનીની આંખો
મુંસુમહીં જીવનને તણાવું ?

ધન્વલાલ ગાંધી.

ઉર્દુનો ક્રાંતિકાર કવિ

જોશ મલીહાબાદીનુ જીવન અને કવન

કબીર મુરત઼કા રંગુની

મી. નો યા ન માનો પણ, હિંદુસ્તાનને જે છે મહિનામાં સ્વરાજ મળે અને સામ્યવાદીઓના હાથમાં રાજની લગામ આવે તો ? લલે તેઓ પહેલું કામ શમે તે કરે, પણ પછી આપને એમ નથી લાગતું કે તેઓ આપણા લાલ અને લોલ લલકારતા કાવ્યમંથોને ભેગા કરી હોળી સળગાવે વા ?

કવિતા ધનનાનોના વિનોદ અર્થે છે કે, માનવતાને કલંકિત કરવા માટે ? કવિ શા માટે કવિતા રચે છે એનાથી આપણને સંબંધ નથી, પણ પ્રશ્ન એ છે કે તે લખે છે શું ?

આપણા મૂડકી સાહિત્યના કાવ્યમંથો ઉપાડો. એમાં રાજ-મદારાજની ખિરદાવડીઓ દેખાશે, કે એમના મહેલો અને એશ્વર્યનાં શુભચાન, કે એમના હર્ષોન્માદ અને રણપ્રેમની પ્રશસ્તિ હશે, કે પછી હશે સુંદરી-શરણ અને વસંતના ટાલણાં

પણ ગરીબોના ખૂન ચુસનારાઓનાં ક્રાંતિચાન માટે, કવિ પોતાની પ્રતિજ્ઞા શા માટે ધૂળમાં રગદોળે છે ? અત્યાચારપીડિત અને હતભાગીઓ માટે. કવિની આંખોમાં અશ્રુનું એક ધૂંદ કે હૃદયમાં દદની રજ માત્ર પણ લાગણી કેમ નથી હોતી ? પછી તમેજ કહેાને એવા કાવ્ય મંથોમાં અગ્નિ કેમ નહિ લગાવાય ?

વિશ્વમાપી સંતાપ-ત્રાસ જોઈને, જે મનુષ્યઆત્મા અરેરાટી પામે તે પાપાણુ છે ! અમારા કવિઓ, અત્યાચાર અને અન્યાય આગળ મૌન સેવે છે, તો પછી બળવાની ભાવનાને સતેજ કરે અને દુઃખી આત્માઓને સાંત્વન આપે એવા સન્દેહ નીકળેજ ક્યાંથી ?

ઉર્દૂનો ક્રાંતિકાર કવિ

૪ સ ૧૮૫૭ના બળવાના નામે ઓળખાતા આઝાદીના જંગની અસફળતાનું એક મુખ્ય કારણ આ પથ છે કે, એ જંગની પાછળ માનસિક ક્રાંતિનો હાથ નહોતો

એ સમયના કવિઓ, એમની પ્રિયતાઓના કેસ-કલાપમાં એટલા ઓતપ્રોત હતા કે એમને પોતા-પારકાની શુદ્ધિ જ નહોતી

નિષ્ક્રિયતા (Passivism) અને નિરાશાવાદ (Pessimism)નો એક સળગ સબધ છે, જે કયા તો મનુષ્યને નિરાશીન કરે છે, કે પછી આત્મ નિષ્ણાવાવે છે એક તરફ 'મીર' અને 'ગાનિમ'ની આહ-વાહ છે, ત્યારે બીજી તરફ 'દેવ' અને 'મિહારી'ના કુજ નિહારમાં રગરેન છે

સ્ફૂર્તિ અને જીવન ઉપર અધકાર પથરાયો હતો

સૌથી પ્રથમ ક્રાંતિનો જન્મ વિચારોમાં થાય છે. માનસ પદ ઉપર જે આધિ પ્રથમ ઉદ્ભવે છે, તે જ સમાજના મૂળને હલચલવાવે છે

ઇરાન જ્યારે પડખુ ફેરવે છે ત્યારે, 'ઇસ્ફી' જેવો કવિ ક્રાંતિની વિદ્યુતને અંતરમાં છૂપાવીને ઉઠે છે તેના માટે 'હાફિઝ' અને 'ખ્યામ'ની કવિતા-કામિની સાક્ષાત રણચઢી બની જાય છે તેનો આત્મા રક્તરંગીન માટે તડફડે છે જેને પ્રત્યેક શ્વાસ ઇરાનના 'કાચાર રાજવશ'ની સમીપ ખેંચી લાવે છે, અને ક્રાંતિનો રસીયો 'ઇસ્ફી' પ્રસવગાન ગાતો ફાસીના માચડે ચઢી જાય છે

કવિતાની દેવી ખનિશન માગે છે, અને બધી પથુ પોતાના ખાસ પુનરીનો, જે પુનરી ક્રાંતિપ્રદીપને પોતાના પવિત્ર લોહીથી અજવાળે—

“કશ મત રાયક સે નાયક, મચલ કર મે રા રા દુઆ
ચાર કર બસુધાકે વરકો, ખૂનકી હોલી ખેરુઆ”

—કહેતો શહીદ થાય છે

ઇતિહાસ સાક્ષી પુરે છે કે 'ઇસ્ફી'એ બડની જે અમિ પ્રજ્વલિત કરી હતી, તેમાં દમન અને અત્યાચારની સન્શકિતને સહાર થયો હતો ધન્ય છે તે ઉપીડિત ભૂમિને બ્યા શહીદો જન્મે છે

આજે આપણા દિદર્માં પથુ વાસ્તવિક માનસિક ક્રાંતિનો જન્મ થયો છે અને તેથી કરી આપણી કવિતા પથુ વેદબૂદા બદલી રહી છે, અને લલિત રાગિણી રણુમેરીમાં પરિવર્તન પામી રહી છે

કવિ હજી પથુ તડફડે છે, અશ્રુઓ સારે છે, પરંતુ એ તડફડતુ કાંઈ કાંપનિક પ્રેયસીના વિયોગ માટે નહિ, એ આહ અને અશ્રુ એની વેશ્યાસુનલ લાવલગી પર નહિ, પથુ દેશની હુદ્દશા ઉપર

સેકંડા વર્ગની માનસિક તદ્દા પછી એકજ યુગમા ઉર્દૂના મહા કવિ 'ઇકબાલ' અને 'જોશ' મનીલાબાદી, બગાનામા હરીદ્ર અને મઝી નઝ્મીન ધરલામ હિદીના શ્રીમૈથિનીશરણ અને ગુજરાતના મેઘાણી જેના કવિઓનો જન્મ દેશની ભગ્યતિના ચિન્હરૂપ છે. ઇગ્નાડના 'શામાનિક' આદોલનથી એને ધણ સાદરન છે.

'જોશ' ની કવિતા નવજવાનોના જીવરનો અર્થિસો છે. તે મુસોલીનીના આદરનો પ્રતિવનિ છે. યુવક સુદર છે કારણકે તે નિષ્કલક આખોથી જોઈ શકે છે, તે આખો જોમા સસારના વિસ્તીર્ણ કોનાહનમય દર્શો તરવરે છે. યુવક સુદર છે કારણકે તેનું બીરુ હૃદય મૃત્યુથી નથી ડરતું.

'જોશ' ને પણ ઢમ્મ અને કાયર યુરકો પ્રત્યે આતિ ધૂણા છે. સસાર એના માટે સગ્રામણ છે, જોમા માત્ર શરવાર થોહાઓનેજ સ્થાન છે. મોજશોખ કરીને મરી જવું એવા પ્રથા જન્મને તે તિરસ્કારે છે. માનવતાના ધ્યેય, આદર્શ ઉપર દવન ફૂર્યાન કરી દે એવા મૃત્યુને તે જીવન કહે છે.

'કોનેજના યુવાનોને' ઉદ્દેશીને 'જોશ' મહે છે -

'હીનલી તિસ્વાનીયતસે, તુમને હર શીર્ષો અદા !
મરહબા ! અથ નાહુક અન્હા માને મોતેજ મરહબા !
જગ શીરપર, ઔર યે મેહબુબીયત છાઈ હુઈ
નાહરે નીચી નિગાહે, ચાલ છડાઈ હુઈ !
અવઅમા ! યે જીનતે, મોઝે હેગે ઉતરે હુએ,
ઝીક હે પુધરમા, 'મેદીસ' પાવ મે રેહને હુએ
નાહુકી કામુકતમા, પતની છડી બાધે હુએ,
શીક કમનકા, કલાઈપર ધડી બાધે હુએ !
જગ ઔરે નાહુક કલાઈ, પેચ હે તકદીર કે
મુડ ન ભયેગી 'નીચેજી' બોઝહસે રામશીરકે ?
પાવ રખતે હો. દમે ગુનગરત કીસકીસ નાહસે
અથ મે ફૂરબા ! રન મે નીકલોએ છલી અદાહસે ?
સફરે જીનતસે તુઝે ફુરસત મગર ચીલતી નહિ
કયા તુઝારે પાવકે નીચે જર્મી હીલતી નહી ?

સરકારી પાઠશાળાઓ કેવા 'જાપાની' પુતળા-યુવાનો સર્જે છે, તેનું તીવ્ર અને કેમ્પુ સત્ય વિનરણુ છે.

૧ તમે સ્ત્રીઓની એકેએક મધુરી છટાને ખૂબ સફાઈથી ધીનથી લીધી છે, સાબારા છે તમને, કોત્રેજના નાહુક નવજુવાનો સાબારા છે તમને !

સુહ્રની નોખત માએ છે ત્યારે તમે પ્રેમવાપ્રેમથીની વેવલાઈમા શુલતાન બની ગયા છે। નખરાથી આખો નીચો ઢાળો મલપતી ચાને ચાવો છે। એવા રાણુગારને ધિક્કાર છે, એતા ઉતરી

કવિનું પૌરુષ આ સ્ત્રીત્વ નથી જોઈ શકવું, મદનું જીવન શૃંગાર માટે છે, એવું માનવાસઓનો તે સખત વિરોધી છે.

મદની વ્યાખ્યા કરતાં 'જેશ' લખે છે—મદ તે નથી જે કર્મક્ષેત્રથી સુખ ફેરવી લાગણીનો શુભાશ પાને, મદ તે છે જે દુઃખને દૂર કરવા જુલ્મો રહાને ટકકર ઝીલે.

મદની તખલીફ હથ, જોર આશમાને કે લીધે;
મદને સરકરા હવા દીસણી મીઠાને કે લીધે.
મદ કે કહતે હોં ઉરે, અથ માંગ ચોટી કે શુભાશ,
અરકે હાથોમે હો તુફાની અનાસરણી લગામ !
મદ હથ સયલાળકે અંદર અડડને કે લિયે
વેશ્યાળી ફરી હુલ, મોલેસે લડને કે લિયે ?
દોડતા હો રોલાળું ખીજલીકા. લામન ધામને,
મુરકશતા હો ગાજતે બાદલોકે સામને !
મરહકા કરતા હો ખૂન આસામ તલવારોકે સાથ,
ખેલતી હો અરણી નોંદે સુખ અંગારો કે સાથ

અપભ્રંશ

ગમેશ મોળ' છે. પગમાં સ્ત્રીઓની પેઠે નૂપુર પહેરવાનો તમને શોખ છે તે ગેરિસ પહેરીને સંતોષો છો ! હસ્તકંઠ્યને લલ્લે કાંડા ઉપર નાનકડું ધડીયાળ ધારણુ કરો છો !

જુલ્મ અને નાનુક કાંડાં; વિધિની કેટલી વિચિત્રતા ! 'જોઈ' તલવારનો બોજ ઉપાડતાં એ હાથ, કાંડા, મરહક તે નહિ લય ?

કેટલા ફરસાથી તમે એક એક ખેમણું કરો છો ! હું તમારા પર વારી નહાં ! રણભૂમિ પર પણ આજ પ્રમાણે ફરસાધોજ પગ મૂકીશ કે ! તમને તો રાણુગાર સજતાં અવકારા પણ મળતો નથી. હું તમારા પગ નીચેની જમીન જરાયે હલતી નથી ?

૧ પુરુષની કાપા શકિત અજમાવવા માટે છે, અને પ્રતિકુલ ઘટનાની ધમંડી ગરદને મીઠાવવા માટે !

આ 'વેણી અને સોંથીના શુભાશ' પુરુષ તેને કહે છે, જેના કરકમળમાં તોફાનના પંથ મહામતની લગામ હોય !

મદ તે છે, જે પાણીના પૂરમાં પણ સખવ' રહે, અને સાગરના તોફાની મોળ' સામે પણ મુકકા ઉગામી શકે.

મદ તે છે, જેની રંગમાં દોડવું ગરમ લોહી, અમકારા મારતી વીજબીનો પાલવડો પકડે, અને ગાજતા વાદળા સામે સ્તિમત ફરકાવે.

મદ તે છે, જે લોહીમાં લયપથતી શમરદારોની મલક ઉડાવે, અને જેની નિદ્રા લાલ અંગારા સાથે રમતી હોય.

કવિતાનો અનાદર

ચ

આજે આ એક સામાન્ય ફરીવાર થઇ પડી છે કે લોકોને કવિતામાં રસ નથી અને ફરીવાર ખોગી પણ નથી પચાણુ ટકા વાચનારાઓ માસિખો કવિતા વિખામ લેવાની દરકાર પણ કરતા નથી એક તરીકે કહેતું તેમ મસિક માટે એટલી કવિતાઓ આવે છે કે છૂંક ન છૂટકે એને પાછી વાગી પડે છે અથવા કચરાટોપની ભેગી કરવી પડે છે કવિતા માટે જાણ પાના રોકવામાં તત્ત્વીઓને જોખમદારી લાગે છે કારણકે એમ થવાથી રસિક વાચનારને એના અસિક પાના માટે રસ ન હોવાથી માસિખ માટેનું આકર્ષણ ઘટે છે આખીંણુ ધનના માહક સખ્યા ધરે અને તેમ થતા માસિકની કરોડનું જોડી જાહેરખમર ઓછી થાય અને આખરે માસિખનું મરણ અનિવાર્ય થઇ પડે

મને યાદ છે કે એકવાર સાહિત્યકાર રવ મટલાઈએ જાહેર રીતે લખેતું કે તેમના માસિખમાં આવતી કવિતા અધૂરું રહેતું પાનું પૂરું કરવાની ચરજ સારે છે જે થોડી ધૂણી કવિતા માસિકમાં છપાય છે તેના બીજા મગ્જો ઉપરાંત થી મટલાઈએ આપેતું મરણ મુખ્ય છે બીજા મગ્જો પૈકી એ મરણ એ છે કે પરપરાઓથી એમ મનાતું આવ્યું છે કે કવિતા એ સર્વ સજ્જનોમાં શ્રેષ્ઠ છે એને દરેક સરકારીતાનો દાવો કરનાર તત્ત્વી અને કમને એને થોડી જગ્યા આપે એમાં નવાઈ નથી

લોકોને દૂધી કે લાગ્ગી વાર્તા વાચવી ગમે છે નરલકથા માટેની રૂચિ ઓછી થઇ હોય એમ માનવાનું કાઠ કારણ નથી નાટકો પણ લખાય છે, વચ્ચાય છે અને લગવાય છે ત્યારે કવિતા માટે જનતાનો રસ કેમ સકાઈ મયો તે એમ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે વળી

કવિતાની સુખ માત્ર ગુજરાતીએનેજ છે અને અન્ય ભાષાભાષીઓમાં એ અતિ માનનીય છે એમ માની લેવાની કોઈ બૂલ ન કરે. તાન્ત્રીકરમાંજ રીચાર્ડ ઍડર્સીઝન નામના અંગ્રેજ લેખકે 'કવિતા માટે સમય નથી' નામનો "નેહન ઓ લન્ડન" માં લખેલો લેખ આનો પૂરાવો આપે છે. એ લખે છે :

"હું એમ નથી માનતો કે આને આપણી વચ્ચે માનનીય અને પ્રશંસનીય કવિઓ નથી. જે કોઈ સમય કાઢી એમનાં મથોનો અભ્યાસ કરે તો ખાતરી થશે કે હજી કવિતા જીવતી છે. કવિતાનો જે અનાદર થઈ રહ્યો છે તેનાં જે સ્પષ્ટ કારણો છે (૧) જે કવિતા પ્રકટ થાય છે તેમાં કવિનાં વ્યક્તિત્વ અને રસ અધૂરું આછાં દોષ છે; સંપૂર્ણ દોષતાં નથી. (૨) આધુનિક કવિતા એક ખાસ ઉભા થયેલા વર્ગનેજ સ્પર્શી શકે છે, જે વર્ગનું દ્રષ્ટિબિંદુ અતિ વિવેચનીય હોય છે. આ લઘુમતિ વર્ગને બાવનું જે કવિ ન લખે તો કવિ કવિનું બિરૂદ પામતો નથી એટલુંજ નહિ પણ અપમાનિત થાય છે."

આ કારણો આપણી આધુનિક કવિતાને ધરાવતી બાંહેધરતાં છે. આજના કોઈ પણ કવિની કવિતા હોય અને જુઓ કે આ અંગ્રેજ લેખકે આપેલ પહેલું કારણ એને પૂરેપૂરું લાગુ પડે છે કે નહિ. મીરા, નરસિંહ, દયારામ અને પ્રેમાનંદનાં કાવ્યો તપાસનાર ખબુ મહેતાન લીધા વિના જોઈ શકશે કે આ કવિઓએ પોતાનાં કાવ્યોમાં પોતાનો આત્મા રેડ્યો છે-મીરા અને નરસિંહ તો પોતાનું દૈહિક અને ઐદિક અસ્તિત્વ પણ બલી ગયું છે મારેજ એમનાં સાદા શબ્દો જીવતા જગતા હોય તેવા આત્મે વર્ષે પણ લાગે છે. જે કવિનું વ્યક્તિત્વ કવિતામાં ન ઉતર્યું હોય તો નવા જમાનાના ઊંડાઓ માણુમદ પ્રેમાનંદનું સુદામાચરિત્ર સાંભળતાં ચાંડીપુર કેમ બને ? (આ હકીકત ઉપજાવી કહેવું નથી પણ સાચી છે. અને એની સાક્ષી આ માસિકતા તંત્રી પૂરી શકે તેમ છે કારણકે એ આખ્યાન એમજોજ કોલેજનાં વાંચ્યું હતું.)

હવે બીજું કારણ તપાસીએ. આપણી આજની કવિતાનાં લક્ષણોમાં સંસ્કૃતપ્રાચ્ય, જડખાતોડ સમાસો, સામાન્ય બુદ્ધિને અગમ્ય એવા શબ્દ અને રસના અર્થકારો ઇત્યાદિ જોવામાં આવશે. એમ કહેવાનો આશય નથી કે સંસ્કૃત શબ્દ ન હોવો જોઈએ, અર્થકાર જુવાણ નહિ પણ દુવાણ રૂપ છે પણ જે કવિતાની સુખ ધટાડતી હોય, સામાન્ય જનતાને કવિતામાં રસ લેતી કરતી હોય તો કવિએ લોકો સમજી શકે, એમનાં હૃદયના તાર ગચ્છાચૂપી શકે એવા શબ્દોમાંજ પોતાના ભાવ ઉતારવા જોઈશે. "હજારો વર્ષની જુની અમારી વેદનાઓ" ગાંધીને મેલણીએ હજારો માણુસોની આંખમાંથી ભર કોટમાં આસું વહાવ્યાં પૃથ્વી,છંદનું સંસ્કૃત શબ્દોથી ભરપુર સમાસોના પર્વતોવાળું એકાદું સોનેટ ગાયું હોત તો ? પરિણામ વાંચક કંઈપી શકશે. આમ લખી સોનેટો બીનજરૂરી છે એમ કહેવા માગતો નથી પણ કવિતાને એવું સાચું સ્થાન અપાવવા કવિઓએ શોકહૃદયને સ્પર્શી શકે એવું કંઈક આપવું જોઈશે એમ તો હું ચોક્કસ માનું છું.

કવિતા અમિય થવાનાં બીજાં કારણો પણ છે. લોકો અજાણ છે, છીડરાં છે, સચુ-સચાટી ભાઈ લખાણો વાંચવાની એમને ટેર પડી ગઈ છે. અને તેમાં વળી સીનેમા, નાટક, અને રેડીઓએ તેમને જે નશા જેછએ તે પૂરો પાડ્યો છે. આ કારણો સાચાં છે પણ એ બુદ્ધિનું ન જોઈએ કે આપણા લોકોમાં પણ એક ભાગ એવો છે જેને રમણલાલ અને મુન્શીની નવલકથાઓ વાંચ્યા વિના ચાલતું નથી. ધૂમકેતુની નવલિકા તેમને લેહલુહાવટની જેમ ખેંચી રાખે છે. ત્યારે કવિતાનો અજુથમો શા માટે ? જરૂર તેઓ આપણે ધારીએ છીએ તેવાં છીડરાં તો નથીજ.

રીયાડે એવીઝન આ અનાદરનું એક ઐતિહાસિક કારણ આપે છે તે નોંધવા જેવું છે. તે લખે છે :

“કવિતાના અનાદર માટે ખરી રીતે લોકો કે કવિઓજ જવાબદાર નથી કવિતા વેદ જુની છે આઘ દષ્ટાઓએ પોતાને એની દ્વારાજ વ્યજત કરેલ છે. ધારાશાસ્ત્રીઓએ લોકોને માટે ધારા કવિતામાં ગાયા. વૈદ્ય વૈદક ગાયુ, વચાકરણીએ વ્યાકરણ રચ્યુ. રસશાસ્ત્રીઓએ રસના સિદ્ધાંત એની દ્વારાજ આપ્યા એટલે કે કવિતા એ જમાનામાં ભાવપ્રકાશનનું એકજ માત્ર વાહન હતું. ધીમે ધીમે ગમે પધનુ રચાન હીધુ અને આજે એવો જમાનો આવ્યો છે કે કવિઓને કવિતામાં કવિતા સિવાય બીજું કશું ગાવાનું રહ્યું નથી.”

જ્યારે આ સ્થિતિ આવી ત્યારે કવિતા અમુક વર્ગનીજ બની ગઈ અને જાણ્યે અજાણ્યે લોકોએ એનો અને એણે લોકોનો અનાદર શરૂ કર્યો

હવે જ્યારે કવિતામાં માત્ર કવિતાજ ગાવાની ગઈ છે ત્યારે એને લોકપ્રિય બનાવવા, એને એવું સાચું રચાન અપાવવા આપણે એને લોકભાષામાંજ ઉતારીને જોઈએ જેથી એ લોકહૃદયમાં સોંસરી ઉતરી જાય, જ્યાં જીવને ડેવે રમતી યાય અને જીવનમાં નવો ઉલ્લાસ આણવાનું સાધન બની જાય.

નિરાશા સેવવાનું કશું કારણ નથી. કવિતા ફરીયા એકવાર લોકહૃદયનો દુર્ગ જીતશે એમાં શંકા નથી. રીયાડે એવીઝનના શબ્દોમાં કહીએ, તો આજના મહાન વિચારકોને કલેતર વિપથોએ ઘેરી લીધા છે. વિદ્વાનના વિકાસમાયી જન્મેલા નવા વિચારોએ અને નવી શોધોએ તેમને આકર્ષ્યાં છે અને તેઓ પોતાનો સમય એ વિચારોને અને શોધોને સમજાવવામાં વાપરે છે. પણ એવો સમય અમુક આવશે જ્યારે લોકોને જાણવાનો અને જીતવાનો યાક સ્વદશે અને ત્યારે એ યાક ઉતારવા તેઓ સર્વ કલાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવી કવિતાને કાઠે ઉતારશે.

મને જીવન મોજ છે !

(૫૪૫)

મને જીવન મોજ છે,—જલધિ ઉર આળોટતા તરંગ સમ હૂંચ લી સ્પર્શ નાની નોકા તણે કપાઈ જળરા જહાજ ચક્રી હું કદી, તો વળી થપાટ સહી લી તટે ખડક કેરી ચે કારમી; બધી ય સ્થિતિમાંહિ એક સરખી લહું હું મજા ! મને જીવન મોજ છે !

મને જીવન મોજ છે,—સતત આલમાં પૂમતા સમીર સમ હું ચૂમું લટ અદોષ ઠંચા તણી, પ્રવેશી તરજુડમાં કદિ બળવું હું બંસરી, કદીક ઉર સંધરી સુરજ તાપ હાંસી રહું; બધી ય સ્થિતિમાંથી એક સરખી બહું હું મજા ! મને જીવન મોજ છે !

મને જીવન મોજ છે—ગગન રાજતા તારલા સમાન હું ય ચંદ્ર પાંસ લહું અદ્વિતા, તો વળી શશીવિહીન આલમાં, લઉં હું લોગવી એકતા, પડું ખરી કદી કદીક લીટી તેજની દોરીને; દશા સકળ આપી એક સરખી મને રૂઢે મજા ! મને જીવન મોજ છે !

મને જીવન મોજ છે—ધરતી ચે વહન્તા ઝરા સમાન હું વહું, લહું ય અવરોધ પા'ણા તણા, કદી સરલ નૌં મરે, કદિક પોચી લોમાં દૂખું, વળી ઉપર આવી ને વહન આદરી દોં ફરી; બધે બસ બધે જ એક સરખી મજા છે ભરી ! મને જીવન મોજ છે !

દેવજી રા. મોદા

સ્વસ્તિક

જયાનન્દ દવે

કોલેજમાં મેસિયમ ગેધરીય થયાનું હતું સુરેન્દ્રના દિગ્દર્શન હેઠળ તૈયાર થયેલું રમણનાથ દેસાઈનું “શક્તિ હ્રદય” લગ્નચાંદની હતું. ઉલ્લાસે એક માસથી જેની પાછળ સતત શ્રમ અને અયાગ મહેનત કરી હતી તેને હઠપેરે પ્રેક્ષકો સમક્ષ રજુ કરતાં આજે સુરેન્દ્રને હાઈ મહાતો નહોતો અધૂરામાં પૂરું તેને નાટકના નાયક “ચિદ્ધન”નું પાત્ર લગ્નચાંદની હતું.

આરે બાળુ ધમાય જમી હતી અને નાટક પણ થોડી ક્ષણો પછી શરૂ થવાનું હતું ત્યાં “મી બ્યાસ જરા ખુદાર આવશો ?” મહેને અમારીજ કોલેજની એક છોકરીએ કહ્યું.

હું તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો પહેલી ક્ષણે તો મહેને એમ થયું કે એ મહેને નથી બોલાવતી પણ મહેને ઉદ્દેશીને જ્યારે “આલો, આવો છો ને ?” કહીને એ આગળ ચાલવા લાગી, ત્યારેજ મહેને લાગ્યું કે તે મહેને બોલાવે છે.

આખી ય કોલેજમાં હું અને સુરેન્દ્ર ગાઢ મિત્રો છીએ એ વાત જાણીતી હતી હોરટેન અને કોલેજના પટ્ટાવાળાઓ પણ અમારી મૈત્રીથી અનુવંદ્ય નહોતા અને કોઈ કોઈ વાર તો પ્રીન્સિપાલને તેનું કામ પડતું તો સીધેસીધો એમનો પટ્ટાવાળો મહારી રૂમમાં ધૂસતો.

અને ધીરે ધીરે, શરમાતો શરમાતો, હું એની પાછળ ખુદાર ગયો, એ મહેને શી વાત શ્રવાની છે એની ક પનાઈ, કે પછી કોઈ અનુભવી છોકરી સાથે એ પહેનોજ પ્રસંગ હોવાથી, ગમે તેમ હોય પણ હું સાવ મૂંઝવેની ગયો હતો.

“મી. સુરેન્દ્ર યાજ્ઞિક ત્હમારે જાણ થાય ?” વ્યાસ અને યાજ્ઞિક કદાપિ જાણ ન હોય શકે એ દીવા જેવું ચોક્કસ હોવા છતાં પણ વાતને ચર્ચ કરવાની તક લઈ, મહારી વિચારસરણી આગળ વધે તે પહેલાં તેણે મહેને પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના, ના, ” મહેને ટુંકામાં પતાવ્યું.

મહારા એ ઉત્તરથી એને ખચિત સંતોષ નથી થયો એમ એની મુખમુદ્રા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું, અને એની સાક્ષી રૂપે હોય તેમ આગળ ચલાવ્યું :

“ તો પછી કાંઈ સગપણ ખરું ? ”

“ ફક્ત મૈત્રી ” મહેને જોઈતું જોણવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. “ ત્હમારા મિત્રનું મહારે એક કામ પડ્યું છે. ત્હમે મારા વતી એમને કહી રાકશો ? ” જરા સંક્રાંચાતા સ્વરે એણે કહ્યું.

મેં કહ્યું “ ઘણી ખુશીથી ”

“ મહારું સંરક્ષત ધણું નજાતું છે અને એ માટે દયુશનની જરૂર છે; એ ત્હમે એમને કહી શકો તો ”—એ વધુ ન જોશી. સુરેન્દ્રનો એવિજક વિષય સંરક્ષત હતો. એ જાણા માટે એને ધણું માન અને આકર્ષણ હતું. સંરક્ષતમાં તેણે ધણું વાંચ્યું હતું, વિચાર્યું હતું અને લખ્યું પણ હતું. છતાંય દયુશન માટે વિદ્વાન પ્રેફેસરો ઉપરાંત શિક્ષિકા પણ મળી શકે એમ એને કહેવાતું મહેને, ધરીબર મન થઈ આવ્યું, પણ એમ કરતું ઠીક ન લાગવાથી “ જરૂર કહીશ ” મહેને કહ્યું અને અમે જ્યારે યાંએટલમાં આવ્યાં ત્યારે સુરેન્દ્ર પુનઃમના.ચન્દ્રની જેમ સોળે કળાએ રટજ પર ખીસ્થો હતો; અને એને આમ ખીસ્થો નિહાળીને તે યુવતીને કશાક લાલો થયા ને મહારી જાણ પહાર નહોતા.

હું અને સુરેન્દ્ર શેશવથી જ સાથે રમેલા, ઉજરાવલા અને ફળવાયલા; બન્ને વચ્ચે કશું સગપણ નહોતું, છતાં સગા જાણ કરતાંય એક બીજાને ખૂબ ચાહતાં. ભણવામાં પણ બન્ને સાથેજ; પરંતુ સુરેન્દ્ર મહારા કરતાં બધી રીતે ચઢીથાતો હતો. ભણવામાં ને દેખાવમાં, સ્વભાવમાં ને રીતભાવમાં; દરેક પ્રીક્ષામાં પહેલે નંબરે પાસ થતું એના માટે જરાય અશક્ય નહોતું, જ્યારે તેની ઘણી મદદ અને મહારી અથાગ મહેનત પછી હું પાસ થઈ શકતો.

સુરેન્દ્ર રૂપાળો તો કહી શકાયજ; એનો પૌરુષભર્યો ચહેરો, ધારીતું નાક અને ખોળી તેજસ્વી આંખો ખરેખર આકર્ષક હતાં; એનું જંચુ કઢાવર શરીર અને ઉદારી દબે પહેરેલો પોપાક ઘણી યુવતીઓની આંખોને પોતા તરફ ખેંચી શકતો તે સુરેન્દ્રની જાણ પહાર નહોતું.

સુરેન્દ્રના પ્રણયપ્રસંગો સાંભળીને મહેને કરાજી ભાવો નહોતા થતા એવું નહોતું; હું પણ એના જેવોજ યુવાન, રસિક અને શોખીન હતો; અને તેથીજ મ્હારે પણ એની માફક ક્રોધક આધુનિક સંસ્કાર પામેલી પ્રિયતમા હોય તો સારું એમ થાય તે સ્વાભાવિક છે અને એમાંય ન્યારે મ્હારું અને કલાનું ધ્યાન નથી એમ માનીને, એ તકનો લાભ લઈને, સુરેન્દ્ર, એની છેલ્લી ઠળે ઝાળાયલા વાળમાંથી છૂટી જતી લટાને મોઢા ઉપરથી કપારે અને કેવીરીતે એ સમારે છે, ગાંભીર્ય અને આશ્ચર્યના પ્રસંગોમાં તેનું મુખ કેવા કેવા ભાવ ધારણ કરે છે, અને રિમત કરતી વેળાએ ઝોખે, દાંત અને આંખો શું શું સૂચવે છે,—એનું ધણી બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરતો મ્હારી દષ્ટિએ પડતો, ત્યારે એ સ્થળ, કાળ ને સ્થિતિને ઉચિત ભાવો મહેને પણ થયા વિના ન રહેતા, અને એમાં મ્હારો કરોજી વાંક નહોતો.

તેમ છતાંજ સુરેન્દ્ર કલાને માટે અને કલા સુરેન્દ્રને માટે,—ખૂબ એકબીજાને માટે તર્ફન યોગ્ય છે એમ હું દૃઢ માનતો; કલા સુરેન્દ્રને પરણે એમાં મ્હારી સો એ સો ટકા સહાનુભૂતિ હતી. કલાની આખતમાં બનેલી ન્હાનામાં ન્હાની વાતથી પણ સુરેન્દ્ર મહેને વાંકું કરવાનું ન ચૂકતો.

એકવાર હું કલમમાં જમવા જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો, ત્યાં એકાએક રૂમ ઉપાડી સુરેન્દ્ર આવ્યો; તે સીધો ટયુશનમાંથી આવતો હતો એમ હું એના દરરોજના ટાઇમ ઉપરથી જાણી શક્યો.

“મનુ, આત્મામાં ક્યાં જમવા ઉપડ્યો? કાલેજને તો હજી દોઢક કલાકની ગાર છે, જવાય છે, શું ઉતાવળ છે?” તેને કહેવા છે એ વાત હું સાંભળું એમ એની ઇચ્છા રખત જણાઈ આવતી હતી, અને એ વાત કલા સિવાય અન્ય કોઈને લગતી નજ હોય એ પણ હું જાણતો હતો.

૧૨

મ્હારો હાથ પકડી મહેને કાટમાં બેસાડ્યો અને મ્હારા શરીર ઉપર અનુચિત શૃંગારિક નખરાંની નિર્બર્ય અજમાયશ કરતાં બોલ્યો: “યાર, આજ તો બહુ મજા કરી; કલા તો ખરેખર અનુપમ, અદ્વિતીય, અનન્ય કલા જ છે હોં!” એની ભાષાની વિશિષ્ટતા, બોલવાની છટા અને આંગિક અભિનય એટલા તો એકબીજાને અતુરૂપ હતાં કે કલાએ દર્શાવેલ પ્રણય-સહાનુભૂતિ (Love Response) નું આ પ્રતિબિમ્બ હતું, એ એકબીજા જણાઈ આવતું હતું.

“કેમ, કશી પ્રગતિ?” જમવાની આવાકાની કરતા આગ્રહભૂખ્યા મહેમાનને સારા શબ્દોમાં આમંત્રણ કરીએ અને તરતજ આવવા હા પાડે તેમ, મ્હારા બે શબ્દના પ્રશ્નમાં તેની વાત સાંભળવાની મારી ઉત્સુકતા જણાવી, અને એ બોલ્યો:

“ એ બધું બાબત બદલે આભારી છે, આજે કાદમ્બરી શીખરતા, કાદમ્બરીના સૌન્દર્યનું વર્ણન આપ્યું એણે પણ હદ કરી છે. એને બધે સુધી કે હું તો થોડે સુધી વાચીને અટકી ગયો, બહુ શુભાશિષ ”

“પછી ?” મહે ઉત્સુકતાનો વેગ જરા ન ધમક્યો.

“મને એમ હતું કે કદાચ શરમારો કાદમ્બરીની કેડ મહુ પાતળી છે, એનું કારણ બાણ બદલે એમ આપ્યું છે કે એના રતન એટલા બધા વિપુલ હતા કે કેડને મિચારીને કાદમ્બરીનું સુંદર મુખ જોનારો કદી ચાન્સ નહોતો મળતો અને એ બાધિમા ને બાધિમા એ બિચારી દુખાવી યઇ ગઇ !”

એ શ્વાસ લેવા થોભ્યો, ત્યાં મેં પૂછ્યું

“ તો, તહે બપોળે એનો ભાગ મૂકી દીરો ?”

“ હા હું તો મૂકી જ દેત, પણ એ મહારી મુસ્કેલી સમજી ગઇ, ને આવેની તકનો બરાબર લાભ લઇ બોલી ઉઠી

‘ સાલો બાણ ધણુ મારીક અવલોકન (Minute observation) કરવાવાળો હો ! તમે પણ આનું લખી શકો ખરા કે ? ’

‘ મહે એનું અવલોકન કદી ય કંઈ હોય તો ને ?’ મહે પણ એણે શરૂ કરેલા વિષયનો લાભ લેતાં કહ્યું

‘ જુલું ! કેટલી ય વાર મારે ધ્યાન નથી એમ માની મહારા તરફ બારીકાણથી જોતા મહે તમને પકડ્યા છે ? એ માટે મહેને અભિનંદન આપતી હોય છતાં, ચોરી કરવા બદલ ઠપકા આપવાનો નિષ્કળ અભિનય કરતી બોલી, ને હું પણ જરા શરમાઈને નીચું જોવા લાગ્યો.

પણ બહુ કહેવાયને ?’ વાતનો અન્ત લાવતાં એ બોલ્યો, ત્યાં તો “અરે, યાત્રિક, કાલેજમા નથી જરૂ ? સવા અગિયાર યઇ ગયા ” કહેતો અમારો સાહચર્યથી મિત્ર પારખતૈયાર યઇ, ચોપડીયો લઇ રમમા આવી પહોંચ્યો અને જમવાનું બપોર ઉપર ચુલતપીને તૈયાર થઇ અમે કાલેજમા ગયા

પરીક્ષાના પરિશ્રમથી કટાગી ગયેલા કલા અને સુરેન્દ્ર દરિયા કિનારે ફરવા નીકળ્યા હતા, બન્નેએ મહેને ખૂબ આગ્રહ કરેલો, પણ અતિઅગત્ય કામ આવી પડ્યું છે એમ અસહ્યનો આધાર લઇને મહે છૂટકારોનો દમ ખેંચ્યો, અને એમા બન્નેએ ખાસ દુરામદ ન કર્યો તે હું જોઇ શક્યો, અને એજ મહારે મન ઈચ્છિત હતું.

(અનુસંધાન પાનું ૮૮ મેં જુઓ)

મહેં અચાનક કમ્પ અનુભવ્યો; મહારા શરીરનાં રોમેરોમ ખડાં થઈ ગયાં; ધડીઝરમાં તો મહતે કલાને મહારા બાહુદ્વયમાં બળપૂર્વક કચડી નાખવાનું મન થયું; મહારા દેહનાં બધા અંગો શિથિલ થઈ ગયાં; મહેં મગજ અને છુદ્ધિનું સમતોલપણ ગુમાવ્યું; છતાં વિચાર આવ્યો; કલા શું ધારો ?

બીજી બાજુ, એવા નિરવ એકાન્તમાં પુરૂષ સાથે બેસીને કક્ષા જીવનમાં પહેલીજવાર વાત કરતી હતી; એણે વિચાર કર્યા વિના મહારે મોટે પોતનો હાથ તો દીધો, પણ પાછળની અસર ઘણી અણધારી થઈ; અંગાંગમાં જાણે વિદ્યુત પ્રસરી અને એના આંધો, જાણે મહતે ગૂંઝ અવ્યક્ત સંદેશો સંભળાવતા હોય તેમ કમ્પતા હતા.

“ કલા ! ”

“ સુરેન્દ્ર ! ” યંત્રવત્ બે નામોચ્ચારણ થયા અને મહેં જિભિંચોના અત્માવેશને જેમતેમ દબાવીને ધીમેથી કલાના આંખેાનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

સમુદના સંગીતમાં અમારો યુગ્મભક્ષીકાર કયાંય કુખી ગયો.” અને એણે પૂર્વ કથું ત્યારે હું પણ ઉપરોક્ત બીના મહારા ચક્ષુઓ સમક્ષ જ રળુ થતી નિહાળતો હોઉં તેમ બોલી ઉઠ્યો “ કમાલ, પાર. ”

૬

આ વાતને બે-એક વર્ષ વીતી ગયા; કક્ષા હતુ બી. એ. ની પરીક્ષામાં આ વર્ષેજ બેઠી હતી. સુરેન્દ્ર બી. એ. પાસ થયા પછી આગળ અભ્યાસ માટે આર્થિક સગવડતાના અભાવને લઈને તાત્કાલિક અમદાવાદની એક હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષકની નોકરી કરતો હતો. મહારે તો કમાવાની જરૂર નહોતી, તેમજ ‘શું કરવું’ પણ કશું નક્કી નહોતું, એટલેહું તો હતુ ધેરજ બેઠો હતો. અવારનવાર સુરેન્દ્રના પત્રો આવતા અને કોલેજમાં મહાજ્ઞેજ જીવનનું કોઈવાર દ્રુંક તો કોઈવાર લાંબુ વર્ણન કરીને સંતોષ લેતો. કલાની બાબત કશુંક તો દર પત્રમાં હોયજ,

એકવાર એનો એની મા ઉપરનો પત્ર આપવા હું એને ધેર ગયો હતો.

“ આવ મનુ, બેટા ! આજ ધણે દહાડે દેખાણો ? ” ભાવભર્યા સંતોકમાંએ મહતે આવકાર્યો.

“ આ સુરેન્દ્રનો કાગળ આપવા ” મહેં કારણ દર્શાવ્યું. “ શું લખે છે ? આવતે મહિને તો આવવુંજ પડશે; કાંઈ છટકા છે ? લગન લીધા છ તે ” માએ અણધારી વાતનો અણધાર્યો રસોટ કર્યો.

હું તો આમોજ બની ગયો. “ સુરેન્દ્રના ક્ષમ ? ” અને તે વ એની જાણ પહાર ? “ ક્ષાની સાથે ? ” મહારી જમ મહારી જાણ વિના બોલી ઉઠી.

‘વડોદરામાં એક હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટરની છોકરી સાથે નીચે છોકરી ભણેલી, ગણેલી, ને મહુજ આનાક છે, તો જાને જોવાની છુ ને ? મહારા સુરને બરાબર બધખેસતી છે ?’ મ એ ભાનિવહુની એક આંધી પાતળી રૂપરેખા મહારા જડ મગજમાં સરગ્રાવી, અને એને કલાની સરખામણીમાં મૂકવાના પ્રયત્નો કરતો હુ ધર તરફ વળ્યો.

રસ્તે ચાલતા મહારૂ ધ્યાન કયાય નહોતુ મોટરો, થોડાગારીઓ અને સામે આવતા માણ્યો સાથે ન અચડાઉ એટલુ કામ દેહ એની મેજે કર્યા કરતો હતો. ત્યારે મગજ સુરેન્દ્ર અને મ્હાના વિચારો પ્રતુ હતુ સીનેમાના રફીનપર એક પછી એક દ્રશ્યો આવે તેમ મહારા નાનકડા મગજના રફીનપર જૂતમળમાં જાનેન પ્રમગ્નચિત્રાવલિઓ એક પછી એક આવીને સરફી જતી હતી.

“અરે મનુભાઈ !” પાછળથી ખૂસ પડી અને મ્હે જોયુ તો કનાના કાકાનો દીકરો હાર્દ સાયકલ ચોભારી નીચે ઉતર્યો.

“યાર, બે ત્રણ રાડ પાડી, પછુ ત્હમે તો સાબળોજી શાના ? લ્યો આ ખુશ ખબર” કહી એક ખૂલ્લુ પરમીડીયુ એણે મહારા હાથમાં મૂક્યુ, સહજ ઉત્સુકતાથી એ ખોલ્યુ, અને- “હસુ, હસુ શુ આ સત્ય છે ?” હુ ન માની થકચેલ એ કલાના લગ્નની કંઠોત્રી હતી.

“તે કંઠોત્રી તે કાંઈ ખોત્રી હપાતી હશે ?” કહી અટકાર્ય કરી, સાયકલને ગતિમાન કરી, પથે પળ્યો.

મહારા મનને ચક્રોળે ચડવાને હવે પૂરતા કારણો મળ્યા હતા. ‘કના કોને પરણવાની હશે ?’ “વર, કેવો હશે ?” ‘કાણુ હશે ?’ વિગેરે વિગેરે કષ્ટક પ્રશ્નો અતરમાં ઉઠ્યા, અને પ્રતુષ્ઠરની આશામાં ને આશામાં શમી ગયા.

ધર ક્યારે આવડુ, કાંઈ ખબર ન રહી

કનાના લગ્ન પછી, એક બે વ્યક્તિ દ્વારા હુ જાણી શક્યો કે કનાના પતિ લલિતકુમાર મ્હેતા વડોદરા કોનેજમાં ડ્રિનસુરીના પ્રોફેસર હતા એ ઉપરાંત એ એક ગર્ભશ્રીમન્ત, સાધારણુ રીતે દેખાવડા અને વિનયી યુવાન હતા એમનો સ્વભાવ ધણોજ મળતાવડો અને માયાળુ હતા, એક જ વાર તેમના સસરામાં આવેના માણસો પછુ તેમની છુટા મોઝે પ્રશ્ન સા કરતા એને ત્યા જઈ આવતા માણસો કલા તર્ફન સુખી અને મજામાં છે, એમ કહેતા ત્યારે સુરેન્દ્રમાં સેવેલ પોનાની બધી આશાઓ કના લલિતકુમારમાં સિંધ થતી જોતી હશે એમ માનતો અને એમ પ્રોફેસરની વિદ્વતા અને પ્રભાવ આગળ સુરેન્દ્ર તો એને સાવ પાતુછ જેવો લાગતો હશે, એ પછુ સ્વાભાવિક ગણુતો.

છ એક માસ પછી શિયાળાના વેકેશનમાં સુરેન્દ્ર નીરને લઈ અમદાવાદથી દેશમાં આવ્યો, અને દેશમાં આવે ત્યારે એ અને હુ દિવસનો લગભગ મોટો ભાગ સાથે પસાર કરતા.

“ મનુ, કાલેજીવનમાં સેવેલ સ્વપ્નો તો સ્વપ્નો જ રહ્યા હો !” સરોવરના શાન્ત રિથર જળમાં પત્થર ફેંકતાં પાણીને જે અસર થાય તે અસર પોતાના શબ્દો વિસ્મૃત ભૂતજીવનને કરે છે, એ સુરેન્દ્ર જાણતો હતો છતાં બોલ્યો.

“ તું જ સંસ્કૃતમાં ધણીવાર કહેતો: ગતં ન જોચામિ; હવે યા ક્યેં શો અર્થ ?” મ્હે કહ્યું.

“ કલા મ્હને બૂલી ગઇ હશે ? હું નથી ધારતો; આજે પત્ર લખવા વિચાર કરું છું” સુરેન્દ્રે પોતાની અંતરેઅંત જણાવી.

વાતવાતમાં સુરેન્દ્રનું ધર આવ્યું, અને મ્હને મ્હાનો આમલ કરી, અંદર લઇ ગયો. સુરેન્દ્રનું રત્નન હતું બાકી હતું, એટલે મ્હા તૈયાર થાય તે દરમિયાન એ લખ પતાવવા જવાની રજા લઇ એ ગયો અને નીચે રસોડામાં આહની તૈયારી કરવા માંડી.

એકલો પડેલ હું ટેબલ પરના પુસ્તકો શીઘ્ર લાગ્યો; “ પ્રસ્થાન ” ની જીની કાપલ હાથ પડી અને પાના ફેરવવા લાગ્યો; પાના ફેરવતાં ફેરવતાં મધ્યમાં આવ્યો ત્યાં એક કવર બિનાનો, પત્ર પડ્યો હતો:

બહાદરી નીર,

બપવહાર અને સમાજના બન્ધનોને લઇને ત્હારા અને મ્હારા લગ્ન અન્ય સાથે થયા; પણ આપણે એક બીજાને એમ કેવીરીતે ભૂલી રાકાયે ?

નદીકાંઠે ત્હેં ગાયેલું છેલ્લું ગીત હતું મ્હારા કર્ણહારે ગુંજે છે; ત્હારા અમી અરતાં શબ્દોમાં અપાયેલું વચન મ્હને બરાબર યાદ છે; અને છુદ્દા પડતી વેળાના ગાઠ આલિંગનના સ્મરણમાંજ વિહરીતે હવે તો જીવન જીવું રહ્યુંને ?

હાં, હવે વધુ લખીતે ત્હને વધારે દુઃખી કરવા નથી ઇચ્છતો; યાદ આવે તો કોઇ કોઇ વાર પત્ર લખતી રહેજે.

એજ ત્હારો લલિત.

હું તો હેબતાઇજ ગયો. મ્હારું નાનકડું મગજ મન્યન સાગરે અટવાતું હતું; સુરેન્દ્ર ક્યારે નાહીને, કપડાં પહેરીને મ્હારી સામે આવી બેઠો હતો એનું મ્હને ધ્યાન ન રહ્યું.

“લે ચાલ, હરી જશે” કહી એણે મ્હને જગાડ્યો.

અને મ્હારાં અંતરયમુઓ સુરેન્દ્ર, કલા, લલિત અને નીર—ચારેપને એક સાથે નિહાળી રહ્યાં; અને એમના હાલના જીવનને માટે વિધિની કયી અજાણ શક્તિ, શા માટે કારણ-ભૂત બની હશે, એ સૂક્ષ્મ ચિંતનમાં આગળ વધતાં મ્હે મ્હા શરૂ કર્યો.

અંકોરના સંઘ મંદિરો

કુગરસી ધરમસી સંપદ

ભૂય કરે ગાદ જગનમા બે વ્યક્તિઓ પ્રવાસ કરતી હતી. વૃદ્ધ વૃક્ષોની લાખી ડાળોઓએ એક બીજા સાથે ગુચવાઈને આ ભેજવાળા પ્રદેશમા મધ્યાન્હ સમયે પથુ અંધાર કરી દીધું હતું. ચારે તરફ વૃક્ષોને આધારે જાતજાતની વેનો દોરડાની માફક લટકતી હતી. તેના ઉપર અસંખ્ય વાદરા અને પક્ષીઓ બેસીને કિલકિલાટ મચાવી મુકતા હતા. બંને પ્રવાસીઓનો માર્ગ દુર્ગમ હતો, એમના હાથમાની તીક્ષ્ણ કુદાડીઓ વારવાર માર્ગમા અતરાયરૂપ ડાગીઓ અને વેનાઓને કાપી રસતો કરતી હતી. આજ પદ દિસ યરા આ પ્રવાસીઓ કબોડીઆના અણુ શોધાયલા જગતોમાથી પસાર થતા હતા. કોઈપણ યુરોપીયન હજુસુધી એ જગતોમા પ્રવાસ કરી આંખો નહોતો. ચારે તરફ ગાદ ઝાડી પુષ્કળ વરસાદને લીધે ઉગીને માર્ગ રૂધન કરી બેઠી હતી. અત્યંત ધીરજ અને ખતથી આ શોધકો આગળ વધતા હતા.

અંકરમાત એઓ આખો યોજના માડ્યા. ભરકર જગલના એક ભાગમા એમણે રસતા વચ્ચે આવેલી ડાગીઓ કાપી ગાદ અધકારમા સૂચક કિરણોનો પ્રકાશ આપ્યો. એમને અત્યાઉદીનના જાદુઈ મહેનતી પેડેજ ચોતાની સામે ક્ષિતિજમા એક નગર જેવો દેખાવ નજરે પડ્યો. નિયમિત કાટ, ખાઈ, મંદિરો, મિનાગ પ્રાસાદો નજરે પડ્યા. સૌ આખો ફાડી અજાનમીથી ભરપુર યરા ત્યા સેકડો વર્ષોના રૂઢ વૃક્ષોનું ગાદું અભેદ વન હતું. ત્યા શહેર કેવું ? છતાં ખુલ્લી આખે આ દેખાના લાગુ વનસ્પતિ હેઞી મોહર અને શોધક પીટે સ્તિય વેરટર જાત જાતની વનસ્પતિઓ અને નવીન જતુઓની શોધ માટે ફ્રેચ ઇન્ડો ચાઈનામા આવેના ગાદ જગલોમા ૭૫ વરસો ઉપર નીકળ્યા હતા. એમણે પ્રથમ અંકોરના ખરેખરે ગોધી કાઢ્યા. શિનાવેજો, સ્તૂબો અને સ્થાપત્ય ઉપરથી પુરાતત્વશોધકોએ એનો ઇતિહાસ પથુ શોધી કાઢ્યો.

એનાથી વિશાળ અને મહાનતામાં પ્રાચીન પીરમીડો જરૂર ચડે. નીનેવાહ, બેબીલોન અને ઇજીપ્તના જુના રચાપત્યો કરતાં કળા, બાંધણી, ધાતુ, સમભાગ, કૃતિ અને માપવૃત્તિમાં આ રચાપત્યો ક્યાંયે આગળ હરીફાઈમાં શ્રેષ્ઠતા બોગવે છે. ફ્રાન્સની સરકારની ઉદાર સહાયતાથી એની આસપાસનું જંગલ કાપી સ્વચ્છ બનાવવામાં આવ્યું છે. અંકારના શહેરની ખાલી જગ્યાઓમાં પુષ્કળ વનસ્પતિ ઉગી નીકળી હતી. જુલોના મૂળેએ ઉંડા ઉતરીને દિવાલોમાં મોટી ફાટો કરી તેમને નશ્વળ બનાવી દીધી હતી. ક્યાંક ક્યાંક જુના રચાપત્યોના પડેલા પથ્થરોથી આજુબાજુનો વિભાગ સર્વે દંકાઈ ગયો હતો. ક્યાંક લગ્નાવશેષ પડ્યાની આળસે મુકદ્દાલની જેમ ઉભા હતા ફ્રેંચ સરકારે એ સર્વે મોટા ખર્ચે સુધરાવી સારી સ્થિતિમાં મુક્યા છે. ૬૦૦ વરસો સુધી અબેઘ જંગલોમાં લુપ્ત હવે પ્રવાસીઓ અને પુરાતત્વવેતાઓનું એ પવિત્ર યાત્રાધામ બન્યાં છે.

હિંદના એક રાજ્યવંશે દક્ષિણ હિંદમાંથી પોતાના સગા સંબંધીઓ અને સેનિકો સાથે ઇન્ડો ચાઇનાનો વિજય કર્યો હતો. છતાં સેકા લગભગ આ દ્વેર વંશના રાજાઓએ પોતાનું સ્વતંત્ર સામ્રાજ્ય કંબોડીઆમાં રચાવ્યું હતું મદાન પરાક્રમી અને વિજયી રાજાઓની પરંપરા એ રાજ્ય ક્યું હતું. તેઓ પોતાની હિંદુ સંસ્કૃતિ હિંદમાંથી લાવ્યા હતા. ત્યાંની એટલે કંબોડીઆની સંસ્કૃતિ સાથે એનો સુમેળ થયો. આ બંને સંસ્કૃતિઓના સુમેળથી એક નવીન પરંતુ વિલશય પથ સુંદર સંસ્કૃતિનો જન્મ થયો. આ અંકારવાદની સંસ્કૃતિઓ પોતાની જુદીજ છાપ અને પ્રતિભા પાડી રહી છે.

દ્વેરવંશમાં જ્યવર્ધન બીજો મહાન સમ્રાટ હતો. ઇન્ડો ચાઇના આખા દેશનો એણે દિગ્વિજય કર્યો હતો. દીર્ઘાયુ જ્યવર્ધન સમ્રાટનું નવમી સદીના મોટા ભાગમાં શાસન હતું. એ રાજા ભારે સમૃદ્ધ હતો. એણે એકબીજાથી એજ રચાપત્યોવાળાં નગરો બંધાવ્યા હતા. એક નગર બંધાવ્યા પછી વળી એનાથી બીજું એજ નગર બાંધી એણે રાજ્યાતીઓ ફેરવી હતી.

પરંતુ અંકારવાદના પ્રખ્યાત નગરનો યોગ્ય કે રચાપક જ્યવર્ધન બીજો નહોતો. જ્યવર્ધન બીજોના વારસ અને તેનાથી થયું વિશેષ પરાક્રમી યશોવર્મા એ સૌથી મોટો સમ્રાટ હતો. ઇ. સ. ૮૭૭માં એનો રાજ્યાભિષેક થયો હતો. એમ દ્વેર શિલાલેખથી સમજાયું છે. એણે “યશોધરપુર” નું મહાન નગર વસાવ્યું હતું. એનેજ અંકારવંશમાં અંકારચૈત્ર કહે છે. એણેજ દ્વેરવંશના અધિષ્ઠાતા અને ઇષ્ટ દેવને હરિહરશય નગરમાંથી અહીં આણી રચાવ્યા હતા. એ પછી એના વંશજોએ આ શહેરમાં અનેક મંદિરો અને પ્રાસાદો બાંધ્યા હતા. આ વંશના સમ્રાટોને નવાં નવાં સુંદર રચાપત્યો બાંધવાનો વંશપરંપરાનો શોખ હતો. ખસો વર્ષ સુધી અંકારના શહેરમાં સુનિયમજદ સુંદર કારીગરી અને નાદર હુન્નરમંદીવાળા રચાપત્યોની પરંપરા બંધાવા લાગી. પરિણામે જગતમાં અબેઘ અંકારવાદ અસ્તિત્વમાં આવ્યું.

અકારવાટનું મંદિર લગભગ ૧૩મી સદીમાં સપૂર્ણ થયું હતું આ મંદિર સૌદર્ય અને કારીગરીમાં શહેરના કોઈપણ રથપત્ર કરતાં અનેકગણું સગવડ હતું ૫૬૨મી સદીની રાજઆતમાં આફતો આવી પડી અકારથોમ શહેર અને અકારવાટનું મંદિર બંનેને છોડી દેવામાં આવ્યા હતા વરસે એકમે ઈંચ પાણીએ જમીનમાંથી વનસ્પતિઓ બહાર કાઢી સભામડો, ચારાગઢો, ચોકો, ભંતો, રસ્તાઓ, હસ્તિગૃહો, આનયો અને મંદિરોની આસપાસ વનસ્પતિએ માર્ગ કાઢીને ફેલાવે કયો અગાસીઓ ટાવે મૂર્તિઓ અને સુદર કારીગરીના મધ્યમાંથી સૂક્ષ્મ ખીન્નેએ અકારુપ થઈ વનસ્પતિનું લગ્ન રૂપ ધારણ કર્યું હતું છેલ્લા ૬૦૦ વરસો થયા આ કમ ચાલુ રહ્યો હતો

આ જગતના એક રચાપત્યોનો આ મગવાન વગે કેમ ત્યાગ કર્યો હશે તે કોણે હજી સુધી ઉકેલી શકાયો નથી કોઈ બોધી ગભીર રોગ કાઢ મરણી કાઢ દેવશાપ કે ખીજ વહેમી આફતને લીધે આશરે જનશત્રુય થયા હશે સીયામીએ અકાર ઉપર સને ૧૩૫૭માં આક્રમણ કર્યું હતું ફરી ખીજુ આક્રમણ સને ૧૪૦૪માં થયું પરંતુ એક પથ્થરને અડક્યા મિત્રાન એ શહેરને એમણે ત્યજ્યા બાગે છે તેઓએ ત્યા પોતાના રાજ્યને રચાપો નથી પરંતુ કોઈ અજાણ્યા કારણથી એની એ સ્થિતિમાં એનો તદ્દન ત્યાગ કર્યો હશે ૧ અથવા અસતોની અને કરના ભારથી દુઃખાન ખેડુત અને જમજીરીઓએ બગાડે ઉધવી રાજ્યવશનો નાશ કરી દેશપરિત્યાગ કર્યો હોય ૨ દેવ અને મંદિર પ્રત્યેની માનની લાગણીની રચાપત્યને સ્પર્ધા કરતા મન અટક્યું હોય ૩ પણ ક પના વાસ્તવિક છે તોયે એ ઇતિહાસસિદ્ધ નથી

પણ જગતના સૌથી મહાન અને શ્રેષ્ઠ શિવ ધર્મવાનર આ શહેરનો ત્યાગ કરવામાં આવ્યો હતો તે નિશ્ચિત વાત છે પરંતુ ફેરોએ આ સુરવર્મનના મહાન મંદિરને બની શકે તેટલો પુનરુદ્ધાર કર્યો છે આ રચાપત્યોની એજીનીઅરીગની દૃષ્ટિથી સપૂર્ણતા આશ્ચર્ય કારક છે માત્રા અને સુસમઠતામાં ક્યાયે એક ઈંચ જેટલો ફરક પડતો નથી આટની સુસમઠતા જગતવી કેમ શક્ય બની તે પણ એક કોણે છે એ મહાન સમ્રાટોએ આ લગ્ન સૌ વૈયુક્ત અને વિશ્વકર્માના પ્રતીકરૂપ મંદિરને પેતાના સમયમાં કેવી ધામધુમ અને ઉત્સવોથી દીપાવના હશે તેનો ખ્યાલ આજીને આવી શકે નથી સાધારણ જનશ્રુતિતો મનુષ્યોને બદને એને દેવકૃતિ તરીકે જરૂર ગ્રાણખતી હશે ખરેખર દિવ્ય શિવોના આ કળાયુક્ત ધામે છે

જેઓએ આ દિવ્ય તેમજ મહાન કામે કર્યા હશે તેમની ક પના અતિ વિશાળ અને સૂક્ષ્મ હોવી જોઈએ માત્ર વર્ણનથી એની વિશાળતા ક પવામાં આવે તેમ નથી પ્રથમતો દિવાનોની લગ્નતા જુઓ, આઠ માઇલ લાંબી, પચીસ ફીટ ઉંચી અને મારીના બંધ સાથે ૭૫ ફીટ પહોળા આ ગદની દિવાન એક હજાર વર્ષોના વહાણા વહાણા છતાં જેની ને તેની અટકા ઉભી છે એક કાકરોય તેમાંથી ખસે નથી દિવાનની ચારે તરફ જાડી અને પહોળા ખાંડ છે, તેમાં એક વખત મગમગ્ગે પોતાના મોઢા બહાર કાઢી નિયમિત મળતા માસને

મોટું શહેર બનેલું હતું. આ દિવાલ સમયોચિત છે. એટલીઝરીંગની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ છે. ચારે દિશાઓમાં એક બીજીની બરાબર સામે શણગારેલાં મોટાં રાજદારો છે. ખાંડ ઉપર પાકા અને મોટી શિલાઓથી બાંધેલા પુલો છે. જ્યારે ઉપર એક બીજીની સામે એકપણ ધનના વ્યાસના ફરક વગર મોટા દાવરો આવેલા છે. ખાંડ ઉપરના પુલો ૮૦ ફીટ પહોળા છે. તેની બંને બાજુઓએ છાતી પુર કોળાની દિવાલો છે. તેના ઉપરની બેઠકમાં મોટા નાગરાજે હાથમાં રમણના મહાન કદના રાક્ષસોની મૂર્તિઓ છે. સિંહદારો પાસેથી બરાબર માપમાં બનાવેલા બધાં રાજમાર્ગો ચોપડાની પેઠે મધ્યના મોટા ચોક પાસે ભેગા થાય છે. આ ચોપડાના ચોકની વચ્ચે મધ્યવર્તી મેડુની ઉપર બાયોન એટલે છાત્ર દેવનું બિરુદ અને ભગ્ન હાલતમાં છતાં શ્રેષ્ઠ નાદુરુપ કારીગરીના સ્વરૂપમાં આકર્ષક રીતે બીરાજે છે.

બાયોનનાં મંદિરો તે ઉપર સિંહદાર સુધીનો વિશાળ પાકા બાંધેલો રસ્તો શહેરનો મુખ્ય રાજમાર્ગ દેખાય છે. એની પશ્ચિમે વિશાળ રાજભવન આવેલું છે. રાજમહેલમાં નાનુક બાંધેલું પણ શ્રેષ્ઠ કલાકારની મૂર્તિસ્વરૂપ “ શીમેનાકાશ ” નું મંદિર રાજ્યમહેલના બરાબર મધ્યભાગમાં છે તે પછી આ ફોનનું મહાન મંદિર છે. દક્ષિણ તરફ તદ્દન ભગવાવશેષ રૂપે રહેલાં ટેંપ પ્રાણ્ય અને પ્રાહ પક્ષીઆમના મંદિરો છે. આ મંદિરોની સામે અને આખા મહેલને પોતાની મર્યાદામાં સંભાળતી હાથીઓ વાળા મોટી અગાસી છે આ હાથીઓના જુઓમાં બેસી સમ્રાટો તકરારો પતાવતા, ન્યાય આપતા અને ઉત્સવોના સરખો નિહાળતા. એની સામેજ મોટા ચોકમાં જુદી જુદી જાતના જંગલી પ્રાણિઓના તુમુલ્લુ થઈ ચર્ના હતાં.

• (અપૂર્ણ)

માતાને—

(અનુક્રમ)

કહે છે લોક કે તારી માતા લાડ લાડવતી:
માતાનાં લાડની મ્હારે સ્મૃતિઓ એમ રાખવી.

મુરલી મહાર

પાન્યાં પિયર,—

(૫૫૦)

તહમે ભૂલી ગયાં હશે : પ્રિયતમે ! ભુલું શી વિધે ?
તહમે પ્રિયતમા, સખી, સચિવ, પત્ની, શિષ્યા બની,
મહેને જીવનપન્યમાંહિ સહકાર મોંઘા દઈ,
પાન્યાં પિયર ખેડીવાર; પતિપ્રેમ ભૂલી ગયાં ? ૪

બરોબર સમજું છ રે ! જગન્યન્હાર અજ્ઞાત હું
ધરી ધવલ ચુંદડી, શ્રીકરહીણ મુખ્યા સમી
વિલોલ નયનો થકી ઉર વલોવતી માહરૂં. ૭

અને હગે ભરી પીમે તવ પ્રકીર્ત અગાંઘમાં
પ્રવેશ કરતો ય મહેં અજીત પુષ્પધન્વા દીકો;
યુવા-તરવરાટમાં સહકાર નાથી રહે :
વધે શરમ; કૃષ્ણમાં અકથ, ગૂઢ સંદેશ; ને
યુવા-અસરથી થયેલ સહુ અંગ નિસોજત
પ્રયત્ન કરવી વૃથા કલિક વરસથી ઢાંકવા;
સુરોલ, નમણી ગતિ; મિત મનોહરા વાણીથી
વહાવત મુખા; સ્મરું છ સખિ ! સર્વેં યે હું હજી । ૧૫

મીઠાળસહ હસ્તથી કર અહીં પધાયાં ગૂંઢે
સુમંગલ દિને તહમે, -કયમ ભૂલી શકું એ ય હું ?
અને પ્રણય કોયડા અણુ ઉકેલ મેળે બધા
તદા જ ઉકલ્યાં; તહમે “વધૂ” બન્યાં, બન્યો હું “વર” ! ૧૬

પછી કદિક અન્ય સ્ત્રી સહ કરું યદા વાત હું,
તહમે મુખ ચઢાવી, રોષમય ખંડિતા શા થઈ
મહને પગવતાં વૃથા, મુજ મનામણાં મહાલતાં. ૨૨

ત્યહાં જ, વિધિ કર ના સહી શકયો લીલા આપણી,-
તહમે પિયરપત્ન્ય લીધ, અણબાણુ-ધાતુ" ન'તું,—
થયું,—થઈ ગયું; હવે અવર દોષ કેને દઉં ? ૨૫

ભલે પિયરમાં રદ્યાં : પિયરમાં ઉરે દોહદ
ધરી, વયુ સગર્ભને સુખદ ભાવિની આશમાં
રહોજ વહતાં સુખે;—મુજ ઉરે ય સંતોષ છે ! ૨૮

રેવાવૃત

ઢગો !

(૫મી)

નિરન્તર લખે કથા, કવન, નાટકો ચોરીને
ગમાર અ-કવિ ઢગો; અકલ એક છાંટો નહિ,
છતાં અતિ શુભાનથી, નિડર, અન્ય સાપાતણાં
લખાણ ખુબ ચોરતો, નકટ ના જરી લાજતો;
વિચારણુ, જોડણી, શબ્દ, અર્થ કે છંદની
લગીર પણ કાકુને ખજાર ના; ખધું ખાપતું !
કરેલ અનુવાદમાં પણ સ્વનામને ટાંકતો
અદ્યા મફતીયા ! ન માલ પચશે તહને પારકો ! ૮

મહને પડી છે શું ? વૃથા ખળખળાટ શાને કરું ?
ન ગર્દભ પરે કહે, ચઢતા હાલ કુંભાર ઢો.
ખરે, વખત વિતતાં, જગત બાણુશે ચોરને,
અને સરવ પોગળો મુરખની જશે પીગળી.
અસહ્ય શ્રીટકારની શિર પરે ગડી વધશે,
તદા ઉતરશે શુભાન, હમણાં ભલે ચોરતો ! ૧૪

મંગલસૂત

પા ગ લ

દેનજી રા મોઢા

‘એના એય ઉઠ લે આ’ ફૂટપાથ ઉપર સૂતેના આદમીને પગનો અથડો ભરાવી કાઢ બોલતુ

પણ એ આદમી જરી પણ સળવળતો નહિ ફાગીને લીરા લીરા યજ ગયેલુ રાતનુ એડેતુ ગોઠકુ, બીજા દિવસના બપોર થવા આવે તોપણ તેને ખસેડવુ ગમતુ નહિ પગથી માથા સુધીની લબાઈને પહોંચી વળવા, માગીને મેળવેતુ ગોઠકુ પરતુ ન થતુ, તેથી કાપાને દરેક મજમરેથી વાગીને તે સ કેલી લેતો માથાથી ફેડ, ફેડથી ગોઠકુ, અને ગોઠકુથી પગ આમ ત્રેવડાયેતુ તેનુ શરીર, એક માનદસરીર ક્રતા સુકવશી કરવા આડી પાડેની આદુની ગણી જેવુ વધુ લાગતુ સનારથી સાજ સુધીમા અસખ્ય રૂપિયુરમે એ ફૂટપાથ પાસેથી નીકળતા, પણ બહુ ઓછા માણસો તેને જાગૃત દશામા જોતા ક્યારેક ક્યારેક તે ગોઠકુમાથી માથુ બહાર કાઢતો પણ બહારનુ દસ્ય તેની આખો જોવા ન માગતી હોય તેમ, અથવા તો બહારનો કોનાહલ તેના કાન સાભળવા ન માગતા હોય તેમ, તે રોજની પેડે માથુ અદર ખેચી લઈ ઉધવા લાગતો ક્યારેક ક્યારેક તો તે માત્ર હાથ જ બહાર કાઢી ફૂટપાથ ઉપર ફેરવતો, અને મોગી હથેલીવાળો સુપડી સરખો તેનો હાથ આસપાસ વેરાવરી ખાવાની ચીજો જળી કરી લઈ અદર ખેચાઈ જતો ટેનાઈ ગયેલો હાથ ટપ એ વસ્તુ મોઢામા મૂકી દેતો ખાઈને એ પાછો ઉધવા માડતો

“એય ઉધણસી ઉઠ ઉઠ લે આ ભોયરીગ” વળી બીલુ ઠાઈ કહેતુ

પણ એ ભોયરીગની તેને બહુ પરવા નહોતી તે તો ઉધતો જ પડ્યો રહેતો નસકોરારો બોનવાનો અવાજ બહાર સભળાવા લાગતો ત્યારે ખાવાનુ આપવા આવેલો માણસ લાચાર બની ખાવાનુ બાલુમાજ રહેના છં દના ખાઈ ચાલ્યો જતો ફરીવાર તેનો હાથ બહાર મૂકાયતી વસ્તુઓને ઉશી લેવા બહાર નીકળતો, ત્યારે એ ખાવાનું પણ તેને મળી જતુ પણ મોટે ભાગે તો વાધરાં આવીને આ બધુ ઉઠાવી જતા ક્યાંયથી ખાવાનુ ન

મોડી રાતે મને નિદ્રા આવી સવારે ઉઘ્યો ત્યારે પડખા ફુ ખતા હતા શરીરમાં તઝીને બદને સિથિરતા આવી ગઈ હતી એ આદમી મારી નજર આગળ દેખાયો ત્યાં પી નહાવાનું બાકી ગઈ, ઝોળી, લઈ હુ સાક માગીને જવા ઉપડ્યો. ગરતામાં ફેરનાં મિત્રો મળ્યા પછી હમેશની જેમ ઝાંઝુ ન ઉઘતા બન્ને મિત્રોની વાતથી પતાવતો આગળ જઈ રહ્યો માગી મોડી દૂર ગઈ ત્યાં એ હાથકુળીન ટૂંકિય વાળીને પડેલું શરીર મને દેખાયું ઉતાવળા ચાલીને સહેજ ચાક પડ્યું લાગ્યો હતો, એટલે મેં મારી ચાન જરા ધીમી ચાલી

ગઈ મનની દશામાજ તે ફૂંલાય ઉપર સૂતો હતો પામે એકાદ મૂલો પડ્યો હતો, પછી પાસે ઉભેરી બકરીએ તેના પાડાં આવી જઈને તેને ફૂંડે ખતાવી દીધાં હતાં એક પાકું ટમેટું ફળુ હતું પછી કાચડાએ તેને ઝેરગિરીએ કદરૂપુ મનાવી ઝડપુ હતું

માગ્યામાં દાખન થતા વાર આવતી પહેલી ફૂંડેથી મેં જા જા સાક લઈ લીધું માં ખેટ બહાર ઉભેરી ગાંઠીમાંથી અડધો હાન કરી બીની અને એક કરીને બનાવ દાશમાં ગઈ હુ તે સૂતેલા માણસ પાસે આવ્યો ત્યાં આ થો તો ખરો પછી તેને કેમ બોનાવવે—જગાવો એ સૂઝ્યું નહિ તેનું નામ હુ બાળ્યો નહોતો મારે પછી તેને માટે વપરાતા સબોધન ઉઘણીનો આજી લેવો પડ્યો

‘એ ઉઘણી કરી ખાવી છે ને તારે?’

એ આદમી જરીક સજવ્યો મારી બૂમના પ્રત્યુત્તર રૂંધે જ એ સજવના હવે એમ મેં માની નીતું પછી એ પડી પછી ફેરના પગો લગી તે તર્ફનું ચાલ પડી રહ્યો

“ભાઈ, હવે તો જરા મેં બીજો સાદ કર્યો

મારી અને આસપાસ ઉઘેલા બીજા ધણીની અગળગળી વચ્ચે તેણે માથા ઉપરથી ગોઠકુ ફૂંડું

મેં કરી આપણા હાથ લાગે કરો

તેણે હાથ બળારી કરી અદર લઈ લીધી અને ફરી તે માથે ઝોલી ગયો

“હજી હવે આવે છે” મેં પૂછ્યું

પછી એ તો બહારની મુરિત હાનને પછી અદર આવવા દેવા ન હજીતો હોય તેમ બોલે ગોઠકુ લપેળે પહેલાની જેમ પાડે સૂં ગયો હુ સદા નિરાસ થયો છતાં, ત્યાં ઉઘે રહ્યો

મારી ધોરની કમોળી યજી રહી હતી હુ ચાચા જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યાં ફરી તેણે ગોઠકુ હાંડ્યું કહ્યું મને પહેલીવાર દેખ્યો ત્યારે બાલે માદ રાખી લીંગો હોય તેમ, હુ હજી બધી ઉઘે છું એ જાતનો મૂક પ્રાન તેની આખેએ મને પૂછ્યો

‘નિદ્રા કરી લીધી’ મેં પૂછ્યું

‘નિદ્રામાં જ મગા છે ને, લાકડા’ તે બોલે તેનામાં બોલવાની શક્તિ હજી કે કેમ એ વિશે પછી માણસો શકા કરતા હતા આજ એ બોલે—મારા સાલગતા તો પહેલી જ વાર

“જગવામાં મગા નથી” મેં પૂછ્યું

“એમાં શી મઝા છે? જમવું એટલે જલવું” તેણે મારા પ્રશ્નનો વ્યાખ્યાની પરિભાષામાં જવાબ આપ્યો.

મને નવાઈ લાગી. ધણું ધણું પૂછવાની ઇચ્છા થતી હતી, પણ શાક સાથે હવું. જમ્યા પછી મારે ઓફિસે જવાનું હતું.

હું ઘરે આવવા ઉપડ્યો. અને તેણે ફરી ગોઠવું ઓઠી લીધું.

❖

❖

❖

આમ ધણાં થે દિવસ ચાલ્યું, પણ મને તેના વિશે કંઈ વધુ જાણવાનું ન મળ્યું.

એક દિવસ મારે નજીકના ગામડે કામગીરીએ જવાનું થયું, એટલે મારફટિ હું ન જઈ શક્યો. હું તેને તે દિવસે ન મળી શક્યો તેનું મને દુઃખ થયું, તે પણ હવે મારી સાથે હજી તો ખૂબ ગયો હતો, છતાં ગાંડા માણસનો સરોસો શો? હું કેમ કહી શકું કે તેને પણ દુઃખ થયું હશે?

ખીજો દિવસે થે શાક લેવા જવા માટે મારથી જરા મોડું નીકળાયું. હું મારફટિ તરફ જઈ રહ્યો હતો ત્યાં કોઈની બૂમ સંભળાઈ.

“ભાઈ, તમે તો દેખાતા નથી?” પેલા ઉંઘણસીનો જ એ પ્રશ્ન હતો.

મને ખૂબ નવાઈ લાગી. ઉંઘ છોડીને આટલે દૂર તે કેમ આવ્યો હશે એ મારાથી ન સમજાયું. જાગૃતિ એને ચમવા લાગી હતી કે શું? મારા મનમાં પ્રશ્ન થયો.

“કાલ બહાર ગયો હતો” મેં જવાબ આપ્યો.

“મને થયું કે ભાઈ કેમ ન દેખાયા?”

“તે શું તમે મારી શોધમાં નીકળ્યાં તો?”

“કેમ નહિ?”

અમે બંને મારફટિ તરફ ચાલ્યા. ધણાં લોકો અમારી સામે જોઈ રહેતાં હતા. આ ઉંઘણસી હવે હરતો ફરતો થયો હતો તેની ધણાને નવાઈ લાગી હતી.

મેં તેને થોડી ફરી અપાવી. એ ત્યાં ત્યાં ખોઈ ગયો. રસ્તા હોવાથી આજ મોડું થાય તો હરકત નહોતી. મેં તેને કહ્યું,

“થોડેક લગી ચાલેને સાથે”

તે જરાપણ આનાકાની વગર મારી સાથે ચાલ્યો.

તમે આખો દિવસ સહ કેમ રહો છો?” મેં ડરતાં ડરતાં પૂછ્યું.

“બસ, મને એમાં મઝા પડે છે” તેણે જવાબ આપ્યો.

“એમાં મઝા પડવાનું કંઈ કારણ?”

“કારણ? કારણ કેવું? કંઈય કારણ નથી” તેણે કહ્યું અને મારથી જરા દૂર પડી તે ચાલવા લાગ્યો.

“દરેક બનાવને કારણ હોય છે જ.”

“તકશાસ્ત્રમાં કારણ હશે કદાચ, બ્યવહારમાં હોયજ એવું નથી” તે આવા તક-શાસ્ત્રના, સંસ્કાર માગી લે તેવા ઉલ્લેખ કરતો હતો એ જોઈ, મારી છતાસા વધી.

“તમે તકનો અભાસ ક્યો છે ?” હું પછીને જરા ખચાવા જતો હતો ત્યાં ‘હું ફિનોસોશીનો ઐન્યુએ’ હું’ એવા તેના શબ્દ મારા મધ્યપો અચકાઈ ગયા

“શું કહો છો ?” મારાથી સહસા બોલી જવાયું

“ખરેખર !” તે આજ હરથો ગીચ દાદીથી વરવા બનેલા મુખ ઉપર એ હાસ્ય શોભ્યું નહિ

“એમાથી આ દશાએ ?” મેં પૂછ્યું

“એ પાછળ ઇતિહાસ છે” તેણે કહ્યું અને રરતા પરના સ્ત્રી-પુરુષો તરફ જોઈ નેવાતું ચાતુ રાખી મારી સામે જોધુ થઈ નહિ

“એ ઇતિહાસ સજળાવશે ને ?”

‘ઇતિહાસ ? શો ઇતિહાસ ? શાનો ઇતિહાસ ? ઇતિહાસ જેવું એમા તો કેં નથી’ મારી સામે જોયા વિના એ બોલ્યેજ જતો હતો.

તેના બોલવામા સ્થિતતા નહોતી એ હું જોઈ શકતો હતો મને તેની એ અસ્થિરતા પશુ ક્ષમ્ય લાગતી હતી. ઐન્યુએટની કોળિયા માથુસને કના સંજોગોએ આ દશાએ લાવીને મૂકી દીધો હશે એ મારી સમજણમા ઉતરતું નહોતું

‘સુખી હું તેથી કાને શું ? દુખી હું તેથી કાને શું ?’ એ લીની ગણગણતો ગણ-ગણતો તે છેક મારી પાસે આવી લાગ્યો.

“તમે દુખી હો તેમા ખીજને શા માટે કંઈ નહિ ?” એ લીની મને ઉદ્દેશીને ગવાઈ નહોતી એ જાણવા છતાં, મેં પ્રશ્ન કર્યો

“એ “કાને”મા તમને નથી ગણતો હો, લાઈ ?” તે હરથો

“મને બહુ દયાળુ છો, લાગુતિવાળા છો” તેણે ઉમેર્યું

“નારે લાઈ, એવું કંઈ નથી” મેં કહ્યું અને માગ ધીમા પડતા પડતા ઉપરથી મારૂં ઘર નજીક આવી લાગ્યું હતું તેમ તે જોઈ શક્યો

‘લાઈ, હું જઈશ’ તેણે કહ્યું

“ક્યા ?”

“ક્યા ? ક્યા જાઉં ? મારે સ્થાનકે મારૂં સ્થાનક સતું સતું હશે. ઘણાની આખો નિરાશ થતી હશે, એમને નિરાશામાથી ઉભાત્યા મારે હવે જતુજ જોઈએ” એવું એવું બોલતો તે જતો રહ્યો હું પશુ બારે પગે મકાનની સીડી ચડી રહ્યો

ખીજે દિવસે હાથમા ઝોળી લઈને હું ચાક લેવા માટે મારફાટે જવા ઘરમાથી નીકળ્યો ત્યાં સામેના એટલા ઉપરથી પેતો ઉતરણી બોલ્યો

“કા લાઈ, મારફાટે ચાલો છો ને ?”

“અહીં ક્યાથી તમે ?” મેં આશ્ચર્ય જતાવ્યું

“તમે ગઈ કાલે ઘર જતાવી દીધું, એટલે તમારે કેડો નથી છોડવાનો હો ! તમારી સામે આવ્યો છું” તેણે કહ્યું

અને અને ઓછી અવરજવરવાળો રસ્તો પકડ્યો.

“હં...કેમ...મઝામાં ને ?” મેં વાત શરૂ કરી.

“મઝામાં ? એ પ્રશ્ન મને ન પૂછ્યો ” તેણે કહી નાંખ્યું. મારું ધમકવા મંડી ગયું.

“કયો પ્રશ્ન પૂછવો ત્યારે ? ”

“પ્રશ્નો જ શા માટે પૂછવા ? ”

“એક બીજાના મતની, કુશળતાની, તો પછી કેમ ખબર પડે ? ”

“ખબર પાડવાનું પ્રયોજન પણ શું ? ”

હું ખંચાઈ ગયો. તેના છેલ્લા પ્રશ્ને મને શાંત કરી દીધો. મેં કરતાં મૂંઝું મૂંઝું ચાલવા માંડ્યું.

“લાઈ, તમને બોલું લાગ્યું ? ”

મેં એની પાસેથી આવા પ્રશ્નની આશા નહોતી રાખી.

“ના, જરા પણ નહિ ” મેં કહ્યું.

“જુલું બોલો છો ? ” તેણે મને પકાર્યો.

“કેમ ખબર પડી કે હું જુલું બોલું છું ? ”

“તમારા ચહેરા ઉપરથી ”

“ચહેરા ઉપરથી એવી ખબર પડે ? ”

“હું ચહેરાના ભાવ વાંચી શકું છું ”

“ચહેરાના ભાવ.....” હું બોલી રહું તે પહેલાંજ તે બોલી હ એજ મારું દુર્ભાગ્ય છે. ”

“દુર્ભાગ્ય ? ”

“હા, અને મારી અત્યારની સ્થિતિ માટે જવાબદાર ”

“કેવી રીતે જવાબદાર એ ન કહેો ? ” મેં પૂછ્યું.

“શા માટે કહું ? એ ક્યાં તમને કે કાઈને કહેવા માટે

અર્થ પણ શો ? ”

“હવે જરા હજવું અને ”

“હવે હોય તો હજવું બનાવવાપણું હોય ને ? ”

“તમારે હવે નથી ? મારા ઘર લગી તમને ખેંચી લાવનાર કાણ હતું ? ”

“મારો તમારા પ્રત્યેનો પ્રેમ. હવેના સ્થાનમાં તો અંગારજી ભર્યા છે ”

“કંઈ સમજાવું નથી ”

“એમ સમજાય એવું પણ એ ક્યાં છે ? ”

“ ત્રિમતવાર કહો તો સમજાય ખરું. ”

“ શા માટે સમજવા માગો છો ? ”

“ છતાંસા સંતોષવા ખાતર ”

“ દિગ્ગીર છું કે કદી શકું તેમ નથી ”

તેનું સ્થાનક આવી ગયું હતું. ગોદકું સરખું કરી હું ઉભો હતો ત્યાંજ એ સ્થ ગયો. તેણે ગોદકું માથા ઉપર ઝોટી લીધું.

“ ફરી નહોં ખાઓ ? ” મેં પૂછ્યું

“ નથી ખાધી ” તેનો જવાબ હતો.

“ શા માટે ? ”

“ ફરી પ્રશ્ન ? ”

“ બૂચ્યો તમને પ્રશ્ન નથી ગમતા, ખરું ? ”

“ ફરી પાછો પ્રશ્ન ? ”

“ તમે પૂછો છો એ પણ પ્રશ્ન જ છે ! ” કદી હું મારણીટમાં જવા ચાલ્યો ગયો.

“ ચાલો; આવું છું. તમને ખોટું લાગતું હોય તો ” દાડતો દાડતો તે મારી પાને

આવી લાગ્યો.

“ લો, શાક લેવામાં મદદ કરો ” મેં કયું.

“ એ આવડતું હોત તો શુ બ્લેટું ? ”

“ ન આવડે એમ ન બને. ”

“ બન્યું જ છે. શાક લેવામાં એટલે માત્ર મોઢરી મૂળા લેવામાં એમ એનો અર્થ નથી. ‘ શાક લેવું ’ તેને હું વ્યવહાર કથળતાનાં પ્રતીકના અર્થમાં વાપરું છું. ”

“ તમે બાપાનું સારું જ્ઞાન ધરાવતા લાગો છો. ” મૂળાની સારી પખી ગોતતાં ગોતતાં હું હસીને બોલ્યો.

“ હું સાદિત્યકર હતો ” તે બોલી ગયો.

“ તે તમે કંઈ લખ્યું... ” હું પૂછી રહ્યું તે પહેલાં

“ અને ખાસ કરીને કવિ ” તે બોલી ઉઠ્યો.

“ તો પછી તમારી પાસે કાવ્યનો સંગ્રહ હશે ” મેં કયું.

“ સંગ્રહ ? ” તે ખડખડાટ હસી પડ્યો.

“ અત્યારે તેનું અસ્તિત્વ નથી ” અંબીર બની જઈ તેણે કહ્યું.

“ હા, અસ્તિત્વ છે, પણ ખાખરપે ” થોડીવાર રહીને તે બોલ્યો.

“ એમ કેમ ? ” એમ પૂછવાનું મને મન થયું. પણ મને હવે તેનો થોડો થોડો

ડર લાગવા માંડ્યો હતો. એટલે પ્રશ્ન પૂછવાની લાંઝગડ કપાં સિવાય જાણવા મળે એટલું જાણવાનું મેં નક્કી કર્યું હતું.

શાક લઈ અમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે ઉપજીતી, તેનું સ્થાનક આવતાં રોકાઈ જમે એમ, મેં બોનું હતું. પણ તેણે મારી સાથે આવવું ચાલુ રાખ્યું.

“આલો, મારું જતાં તમને સંભળાવું” તેણે કહ્યું.

કંઈ બોલું, અને તે તેનો વિચાર ફેરવી નાખે એ બીકે, હું મૂંઝોળ રહ્યો.

“તેણે યાદ કરવાની જરૂરી પણ મથામણ કર્યા વિનાજ શરૂ કર્યું”

“મારાં માથાપ હું બહુ નાનો હતો ત્યારે ગુજરી ગયાં. અમે બે ભાઈ એકલા પડી ગયા. ભર્ષા ભર્ષા વિશ્વમાં અમને ‘અમારા’ કહેનાર કોઈજ ન રહ્યું. હું મોટા અંગ્રેજ ભણતો હતો. નાનો ભાઈ પહેલીમાં આગ્યો હતો. આશ્ચર્યકામું સાધન હતું નહિ. હું ખાનગી ટ્યુશન આપતો, અને એમાંથી મળતી લુગ્ગ રૂમમાંથી અમે બેકે ભાઈ નિર્વાહ ચલાવતા. પાંચ વર્ષ બધું સરળ ચાલ્યું. પણ નાનો ભાઈ...”

તે જરા થોભી ગયો. તેણે મારી સામે મટકું માર્યા વગર જોઈ રાખ્યું. પણ તેની ક્ષત્ય નજરોથી હું આટલા પરિચય પછી ટેવાઈ ગયો હતો.

“હવે આગળ નહિ કહું” એચિંતોજ એ બોલ્યો.

“વળી શું થયું?” એમ પૂછવા જઈ છું ત્યાં તેજ બોલી ઉઠ્યો,

“તમે ક્યાં રસપૂર્વક સાંભળો છો?”

“કેમ જાણ્યું? મારે પ્રશ્ન પૂછવો જ પડ્યો.

“કેમ ! ચહેરા ઉપરથી” તેણે કહ્યું અને ફરી ખડખડાટ તે હતી પડ્યો.

“આગળ ચલાવો. હું ખૂબજ રસ લઉં છું” મેં કહ્યું, અને તેણે પોતાનું કથન આગળ ચલાવ્યું.

“...પણ નાના ભાઈએ જરા મૂંઝે વળ બાલ્યો કે તરતજ મારી અચ્ચા કરવી તેણે શરૂ કરી દીધી. હું બોલું નહિ બોલું. બાપ દીકરાને ચાહે તેમ હું તેને ચાહતો હતો. પણ મારી ચાહનાને ઠોકરે ચડાવી તે મને વધુ ને વધુ બાળી રહ્યો. તેના અભ્યાસને માટે વચ વચમાં મેં મારા અભ્યાસને તિલાંજલી આપી દીધેલી. કહેજનું વર્ષ પૂરું કરી અમારા જ શહેરમાં હું પચ્ચીસ રૂપિયાની નોકરીમાં રહી ગયો. હું નોકરી કરતો, અને રાંધાને તેને જમાવતો. વાસણ પણ હાથે માંત્રી લેતો પણ...”

“જહુ દુઃખદ દશા” હું રસ લઉં છું એ બતાવવા વચમાં બોલ્યો.

“...પણ હવે મારી અચ્ચા કરવાનું તેને બીજું બહાનું મેં આપ્યું હતું. ભાઈ, સાંભળજો હે ! હું પચ્ચીસજ રૂપિયા કમાઈ લાવતો તેમાં તે મારી અણઆવડત દેખતો હતો. મને કહેવાનું મન થઈ જતું કે તું મેટ્રિક થઈય ત્યારે તને પંદર પણ કોઈ નહિ આપે પણ હું એવું એવું બોલી તેની લાગણી દુભાવવા કદી ન જ ઇચ્છતો. પોતે દુભાવું પણ બીજાને ન દુભાવવાં એ નીતિ મેં રાખી હતી: તોયે મારા પ્રત્યે કાણ જાણે તેને શું થઈ ગયું હતું, કે મારું મોહુ જેવાની પણ જેમ બને તેમ એ ઝાઝી તક લેતો. આમ કરવા માટે મેં તેને કંઈ કારણ આપ્યું હોય એવું મને યાદ નથી. પોતે વાંચતો હોય ત્યાં મારે જવાનું થતું ત્યારે, તે બહુ સિક્કતથી અને રવાણાવિક્રતાને ઝોપ આપીને, તે આડી ચોપડી ધરી દેતો. હું બધું સમજી શકતો. પણ હું સમજું છું એ પણ તે ન જાણે એમ હું ઇચ્છતો...”

“તમે ય ઘણા ધુટડા ગયા .” મે કહ્યું તેના આ કડીમધે ઇતિહાસમાં મને ક્યાય પાત્રગપણ દેખાતુ નહોતુ

“પણ મારા ધુટડાની તેને ક્યા ક્ષિપ્ત હતી ? તે એમ માનતો હતો કે પોતે જીવાન છે પણ હુએ તેના જોવાજ-જોરા એ વાં મોટા-જીવાન હતો તે તે બૂની ગયો હતો દેકાણે પડી સારી એવી રકમ મ્માતો થઈ એ પહેના, ન પરજીવાનો મે નિશ્ચય કર્યો હતો તેણે માની લીધુ કે મને કન્યા આપવા લલચાઈ જાય એવી દફ સુધી જાણ માણમને વચ કરી લેવાની મારામા શકિતજ નથી તેના મુખ ઉપરના ભાવ મને જાણે એમ ન કહેના હોય કે તુ ધર્યો ગદીશ ને હુ મારે થોડા કન્યા ગોધી ન લઉં તો જોજો. એ મેટ્રિકમા પસાર થયો હુ પણ મારી ચાલુ નોકરી છોડી કોલેજવાળા ચહેરમા તેની સાથે ગયો ત્યા તેને કોલેજમા દાખલ કરાવ્યો, અને મે ચામીશ રૂપીઆની એક નોકરી ત્યા શોધી કાઢી તેને લાણાવ્યો મે પણ કોલેજમા નામ નોધારી ધર આગળ અભ્યાસ યોઈ મારે એ વખતે ત્રણ ત્રણ કામ કરવાના રહેતા, અજનાસ, નોકરી અને રમેાઇ. નાના ભાઇને મારા હાથનુ રાંધ્યુ હવે ભાનતુ નહોતુ, તે કોલેજની હોસ્ટેલમા જમવો માસિક ૫૬૨ રૂપીઆ તેનો એકવાનોજ વીંશી ખર્ચ આવતો હુ હાથે પકાનતો અને ખાતો ૫૬૨ રૂપીઆ મને ત્રણ-ચાર માસ લગી ચાવના તેનો એ બાકશાહી ખર્ચ પણ મે જોગવ્યો પણ .”

“તમેય જમરા’ મે કહ્યું અને મારૂ ઘર થોડુક જ દૂર રહ્યુ હતુ અને વાત એટલા વખતમા પૂરી થાય એમ નહોતુ લાગતુ, તેથી અમે એાછી વસ્તીવાળા ભાગ તરફ નીકળી જવા ચા્યા

“હુ ખી એ થઇ ગયો કોલેજના પહેના વર્ષમા એ પણ ઉત્તીર્ણ થયો. મેં દેશમા જઈ ત્યા સ્થિર થયા દખ્ખા બતાવી તેણે એ દખ્ખા, મારૂ મોઢુ દૂર થાય તેથી, વગર આના કાનીએ વ્લાવી લીરી દેશમા આવીને ત્નાની નિશાગમા સાઠ રૂપીઆના પગારે હુ શિક્ષક તરીકે રહી ગયો. પડી તો હુ પડ્યો પરજીની વખતે મારે દૂર દૂતા સમાઓથી અને મિત્રોથી ચનાવી લેતુ પડ્યુ. તે ન જ આવ્યો પરિણાતુ બહાનુ તેને ટીક મળી ગયુ હતુ ભાઇ, હુ પરજી એમા એ ખૂશી હોય તો આવે ને ? મે એના વેનિસાળની ગોવથ પણ કરી હતી પણ ‘મારી અગત બાબતમા તમારે જરા પણ દખ્ખ ન કરવી’ એમ લખી મને તેમ કરતા અટકાવ્યો હુ લાચાર બન્યો મને પત્ની મારા સ્વભાવને અનુકૂળ મળી ગઈ હતી, એવે એ વાતે તો હુ નચિત બન્યો હતો

અમે સુણે દિવસો લખ રહ્યા હના પણ તેણે તો વેકેશનમા અમારે ત્યા આવવાનુ પણ છોડી દીધુ હતુ આમ ને આમ ત્રણ વરોતિ ગાળે વહી ગયો તે બી એજ માં પસાર થયો પસાર થઈને અમારે ગામ આવ્યો. મહેસુરી ખાતામા રૂપીઆ સોના પગારથી તેને નોકરી મળી તે જીલ્લો રહેશે એમ મે માન્યુ હતુ પણ એ અમારી સાથે રહ્યો લખની ગોવથ તેણે આપમેળે કરી લીધી તેની પત્ની તંના સ્વભાવને અનુરૂપ મળી મારી

પત્નીને તેની દેશણી તરફથી અને મને મારા નાના ભાઈ તરફથી સત્તામણી થવા લાગી. પણ સહન કરવું એ મારો સ્વભાવ થઈ ગયો હતો. હું કશું દિલ ઉપર લેતો જ નહિ. પત્ની ધણી વખત જુદા થવા આમલ કરી રહેતી. પણ હું મારી ફિલ્સુફી તેને સમજાવતો. તે ફિલ્સુફી તેને ગળે ન જ ઉતરી શકતી. પણ મારો વિચાર ન જોઈ તે ખેંસી રહેતી. નાના ભાઈની પત્ની તેને મહેણાં ટોણાં દઈને અટકતી એમ નહોતું. મને પણ તે દલાણમાં લઈ લેતી. તે જોઈ શકતી કે તેનો ધણી મને ઉડાવતો હતો; એટલે તેને પણ, મને ઉડાવવાનો હક્ક મળી ગયો હતો. હું મનમાં ને મનમાં તેમનાં અધૂરાપણાનો ઓરતો કરી રહ્યો હતો. હું જુદો થયો હોત-અને પત્ની તો ક્યારની માયાઝીક કરતી હતી-તો થઈ શક્યો હોત. પણ મને..."

"એમ કરવું તું ને?" કહી હું અટક્યો. મારા એક મિત્રે મને પત્રમાં આવી જ કંઈક વાત લખી હતી તે યાદ આવ્યું.

"તમારું ગામ કયું?" મેં આશ્ચર્યમાં જ વચમાં પ્રશ્ન કર્યો.

"ક્રમ" તે સદજ વ્યમળી ગયો. "સહેજ" મેં કયું.

"તમે છુટી કરી. હવે હું નહિ બોલી શકું."

"ક્રમ?" મારાથી સદજભાવે પૂછાઈ ગયું.

"એ ગામનું નામ મને દુઃખદ યાદ આપે છે. એ નામ કૃપા કરી મને ન પૂછો" તેની વાણીમાં દાનતા હતી.

"કહેને હવે" મેં હસીને કહ્યું.

"હું સીતાપુરનો વતની..." મારી અટકળ સાચી પડેલી લાગી.

"...અને મારી પત્નીનું નામ પણ સીતા હતું"

"ત્યારે તમે તો રામ છોને શું?" મેં મસ્કરી કરી.

"રામ હતો એમ કહો" તેણે કહ્યું અને દુઃખ જવડો નિઃશ્વાસ મૂકી તેણે આગળ કહેવા માંડ્યું.

"પણ મને એમ કે નાનો ભાઈ સમજશે. આજ નહિ તો આવતી કાલે સમજશે. અને સમજશે ત્યારે પરતાશે. પણ તેણે ન સમજવાનો જ નિશ્ચય કર્યો હોય તેમ ચોખ્ખું દેખાતું હતું. મારો સાકનો પગાર તેની સોની સરખામણીમાં તેને તુચ્છ લાગતો. પોતે મહેસુલી અધિકારી નહિ તો તેનો પહેલો મદદનીશ હતો. એ વર્ષ પછી મહેસુલી અધિકારી બનવાનો પણ પૂરતો સંભવ. હું હતો માત્ર શિક્ષક. છાત્રાંશોને પઢાવવા કરતાં જેની જુદી આગળ ન ચાલી શકે એવું બીચારું માનવ મગતર. તેની પત્ની સુદાં મારા વિશે "પંતુજ!" અગર તો "કવિરાજ!"ના નામથી ઉચ્છેષ્ટ કરતાં અચકાતી નહિ. આ બધું નાનાભાઈની હાજરીમાં થતું, તોપણ તેને વારવારે જદલે જાણે ઉત્તેજન આપી રહ્યો હોય તેમ લાગતું..."

"ગજબ!"

‘આ જગ્યાએ ત્રીજી જ માણસ હોત તો હિન ઉતર ન લેત નહિ માને પણ મને તેની પત્ની તરફથી જરા પણ જોડું નહેતુ લાગતુ આ જ્યાં વર્તાવ મારા માનખ્યા લાઇ તરફથી થઇ રહ્યો હતો એજ દુખ હવે છુમે ધા કર્યો એજ સીઝરને અસહ્ય લાગ્યો અને તે પ યો । તે જમવા બેસતો ત્યારે મારી પત્ની મારફત મને જરા ખમી જવાતુ તેની પત્ની કહેવડાવી દેતી હુ સાથે મેઝુ તો કદાચ એને ન લાવે એનો દિવસ બગડી જાય મારી પત્નીને એ લાઇએ લા ા’ કહી કહી બોવારી નથી અને એ લાઇ રચ્યે એકનાએક મારા છોકરાને—જેવાન અમને એ છોકરો પણ ધષેા હતો—જાતી સરમો લઈ ધણીધણિયાશીમાથી કાઇએ વદાન કરું નથી મે તેના ઉપર ગુણ કર્યા હોય તેનો આભાર તે લને ન માને માગતી દયાયનો એ લને ન રહ્યું મને અને માગ કુટુંબને એ લને ન પાલે પોરે પણ એક માણસ તરીકે માણસ તરીકે વર્તન તો તેની પામેરી માગી થકુ ને ?

તે રોના માડ્યો અત્યાર લગી કાશુમી રામેતુ હૈયુ છૂતી પડ્યુ

‘લાઇ દુખી ન થાઓ મે એનુજ કયું

‘‘દુખી ન થવાતુ તમે કહેા છો તેમ ધણુયે કયું છે પણ હુ દુખી કેમ ન થકું ? તેની કૃતજ્ઞતા વિશે મે ખૂન રિયાગ મો ખૂન રિયાર કર્યો જુદા થઇ જવાથી તેનો અત આવી જશે એમ પણ ધણુરે કયું હતુ પણ એ માર્ગ મને રવીકારવા જેવો તે વખતે નહોતો લાગ્યો, હજુ પણ નથી લાગતો પણ જુદા ન થવાની વાતે પત્ની ઉપર બહુ અસર થવા માડી મારા જેતુ કફોર દિન કયા મે તેને જકુ સમગ્રી હુ સમગ્રી મે માતુ હ પ વજ જેતુ બનારી મૂક્યુ હતુ જ્યાંથી આધાતો પણ ખસિયાણા પડીને અસર કર્યા વગર જ પાઠા ફરી જતા તેને પણ હુ આવુ દિવ બનાવવા આમહ કરી રહ્યો હતો પણ એ આમહ કરતી વખતે મને ખ્યાન નહોતો રહ્યો કે મીણુ થઇ થઇને જેતુ કંઈ થઇ શકશે ? હુ જેઇ શકતો કે મને રાજી રાખવા તે અનિચ્છાએ પણ અપમાનો ગમી જવા મથતી, પરતુ આ બધુ રનલાવજનિત હોવાને નહલે એક નીતિ જેતુ વિશેા હતુ પત્નીના શરીરમા થતા ફેરફાર માગ ધ્યા । બહાર ન રહ્યા તેના શરીર પરથી રતાશ એસરતી ચાની હતી તે મારા ખ્યાલમા હતુ તેતુ શરીર પીગુપાજર બનેતુ આ યુ વાસણ ધસવા પાણી ભરવુ કપડા થોવા, વગેરે ધર કામ પહેના જેમ જ તેના પર ચાતુ રચુ કામવાળોને પગાર પૂરતો શેકાણી વાસણુનો ચજ કાઢી આપે તેમ નાના લાઇની વહુ દર ટકે વાસણુનો ખડકનો કાઢી મારી પત્નીને મમ આપતી તે જેઇ, માતુ હદન રડી ઉઠતુ પણ તે તો મો કસાણુ કર્યા વગર બધુ પતાવી દેતી પણ આવુ અમારુ સુખ () પણ સિંધથી ન દેખાયુ છોકગને અચાનક શરદી થઇ ગઇ તાવ પણ ચડ્યો ’

તે અહીં થાક ખાવા થયેા તેની આખની કિનારી સહેજ બીની થયેલી મને દેખાઇ

“ઝોકરે જણાવ્યું” ત્યારે કારણની ખબર પડી. ઝોકરો જાગીને રેતો, પણ તેની કાકી તેને તેડે તો અલગાઈ જાય ને ? કપડાં ધોતી ધોતી પત્ની દોડતી, અને ઝોકરાને ધવડાવીને ડાનો રાખતી. પત્નીના શરીરની ઠંડી આમ ધાવણદારા ઝોકરામાં દાખલ થઈ હતી. તાવ વધતો જ ચાલ્યો. ઝોકરે ન્યુમેનિયા હોવાનું જણાવ્યું. પત્ની અને હું અમારા ઝોરડામાં માંદા ઝોકરા ઉપર ત્રણ રાત અને ત્રણ દિવસ બે પાંપણ ભેળી કર્યા વગર જાગ્યાં. પણ...પણ... ઝોકરો ન બચ્યો.”

“હા ! રામ !” મારાથી ઉચ્ચાર નીકળી ગયો.

“હા...અને એક વાત અહીં કહેવાની રહી ગઈ. અમે અંદર માંદા ઝોકરા ઉપર જાગતાં, ત્યારે નાના ભાઈની વહુ બહાર ઝીણે સ્વરે રાંસ ગુંજતી, અને ક્યારેક ક્યારેક “ઝોકરાં કાઢનાં માંદાં નહિ પડતાં હોય ? આ ધણી ધણિયાણીથી તો જ્યાં ઉતરે ! ખીચું તો ફીક, પણ ઘાંસનેડતો ધાણુ કાઢશે !” જેવાં વાજ્યાણુ ઓડ્યા રાખતી. આ શબ્દો સાંભળી પત્ની મારું ધ્યાન ખેંચતી. પણ હું તો તેને શાંત રહેવાજ સમજાવતો. લાચાર બનીને તે છતી જીમે મૂંગી બનીને ખેંસી રહેતી. પણ ઝોકરાના મૃત્યુનો ધા તેનાથી સહન થયો નહિ. તેની પાછળ એ ગાંઠી થઈ ગઈ એમ કહીએ તો ચાલે. ખાતું, પીવું, હસવું, બોલવું : બધું તેણે ઓડી દીધું. હા, એક કામ કરવું તેણે ચાલુ રાખ્યું. અતે તે ચોપીશે કસાક રાવાતું. આંસુ ખાળી ખાળીને તેણે શરીર ગાળી નાખ્યું. ખાટલો એતો સંગાથી બન્યો. કંઈક ફવાદાર કર્યો, કંઈક ધરગથ્ય ઉપચારો અજમાવ્યા, પણ માંદગી કાણમાં ન આવી. બાકી હતો તે સન્નિપાત પણ થઈ આવ્યો. ઝોકરાના નામની માળા ચાલુ થઈ. દેર-દેરાણી તરફથી મહેલા પણ દિલમાં દફનાવી રાખેલા અન્યાયો વાણી સ્વરૂપ પ્રાપ્તવા લાગ્યા. હું ધમ્મજોતો હતો કે એવી દલામાં પણ એ ગાંધ તો નજ બતાવે. પણ તેની જીભ મારાથી ઝાલી રખાય તેમ થોડું હતું ? ત્રણ દિવસના આવા સતત લવારા પછી તે શાંત પડી. મેં માન્યું કે હવે તેને સારું થઈ જશે. પણ એ તો બૂઝાતા દીપકની છેલ્લેલી તેજ છલક હતી, તે પણ ઝોકરાની શોષમાં ઉપડી ગઈ. જીવન મને અધોર વેરાન લાગવા માંડ્યું. નાનાભાઈ અને તેની વહુને મન તો એક ઉતરેલું પગરખું ફાટી ગયું હતું. ન તેણે મને આત્માસન આપ્યું, કે ન “ભાઈ, આપણે ભારે થઈ હો !” એમ કહી કહ્યું. આ સગે હાથે તેતો દાઢ કર્યો. પછી સૌની સાથે હું ઘેર આવ્યો. પણ તે ચિતા ઉંપર લડલડ સળગી રહી હતી તે દરમિયાન મારી આંખ આગળથી ન ખરડ્યું. ધર નાણે ખાવા ધાઈ રહ્યું. જે ઝોરડામાં અમે આવી દલામાં પણ આનંદ લઈ શકતાં એ ઝોરડો અકારો થઈ પડતો લાગ્યો. રાત અને દિવસ પત્ની પુત્રના જ વિચાર આવ્યા કરતા. રાત્રે ઉંઘ પણ ન આવતી. નીચેથી છા ઉપસીને, અતે ઉપરથી જતં નમીતે નાણે મને ભીંસી દેવા આપસ-આપસમાં ગુફતેગો કરી રહી હોય તેમ લાગતું હતું. દિવાલો પણ નાણે મારા વિરૂદ્ધ કાવતરું રચતી હોય તેમ ભયંકર હારણ કરી રહી હતી. અતેક રીતે મન મનાવવા છતાં મારું હૈયું ધરપત લેતું ન થયું. એક રાતે આ બધું-અને આ બધામાં હવે શું રહ્યું હતું ?-ઝાઠી મને ક્યાંક ચાલ્યા જવાનું મન થઈ ગયું. આ ભયંકરતા મિટાવવા મને એ એક માત્ર માર્ગ લાગ્યો. હું તૈયાર પણ થયો. ખારણાનો

આગમો પણ ખો યો બહાર પણ આવ્યો મહાર ચાલની ખીની હતી એ કૌમુદીમા મે મારી પત્નીની અને મારા બાળકની આકૃતિ આવેખાયેની દીધી. હુ ખીમે હુ ફરી અદ્ય જતો રહ્યો જન્મ મા હુ વારસી દીધુ ધડને હોને હુ પથારીમા પડ્યો પણ ઉંચ શાની આવે ? મગજમા વિચારોનુ યુદ્ધ જગતુ હતુ જીવ ન સમજાય તેની અકળામણ અતુભવી ન્હો હતો પત્ની પુત્રના વ્યાકૃતિ દર્શનથી બચવા હુ અદ્ય આવતો રહ્યો હતો, પણ એ એમ મને ક્યા મૂકે તેમ હતા ? છેવટે આ પહેલે લુગડે હુ ચારી નીમ્યો મહાર એ ન ચાલની રેનાઈ હતી મારી પત્ની અને બાળકની આકૃતિ ન દખાઈ એને હુ બાળક એ માડી ચક્રો રખે તે પાઠ્ય ચાન્ના આવના હોય તેમ ધારી મે એક વખત પાઠ્ય જોયુ મારી આખ જન્મ પત્ની અને પુત્ર મારી પાઠ્ય ચાન્ના આવતા હતા અત્યારે પણ મારી પાઠ્ય જ એ ઉભા છે '

મે આસપાસ જોવા માંયુ

‘તમે નહિ દેખો’ તેણે કહ્યુ અને વાત ચાલુ કરી દીધી
‘મારે સગે હાથે મોખા કુચા દઈ મારી નાખેના પત્ની પુત્ર .’

તેને વામ્પ પૂર કરવા દેવા જેટલી ધીજી માગમા ન રહી

‘તે તો કુદરતી મોતે હુ બોલી ગહુ તે પહેના જ

‘કાણુ કહે છે ? કાણુ કહે છે કે તુ રતી મોતે તે મર્ના ?

તેની આખમા વિચિત્ર તેજ આવી ગયુ હતુ તે મને અત્યારે પહેલીવાર પાગન

દેખારો

‘કા દમણા જ તમે

એ ? મે ? મે ખી પણ એવુ કયુ જ નહી હુ ગુનો નહિ છુપાવુ ’

પણુ દમણા થોડીજવાર

‘જુડુ બોલો છો ? મે એમના ખૂન કર્યો છે હુ તેમનો ખૂની છુ ’ કહીને તેણે

ઘોતિલાની પાગલીમાથા મહુજ નાનુ ચંપુ કાઢયુ ’

‘ત પછી ? તેને વધુ ઉશ્કેરવેા મીક ન લાગના મે મનચાળી લીધુ મિત્રના પત્રમા ખૂનો ઉલેખ નહોતો એ મને બરોજ યાદ આવી મયુ હતુ

પછી ? પછી તો એ વાતને આજ પાય વરં ચઈ ગયા છે જ માસ તો તમારા ગામમા આવ્યે ચઈ ગયા મારા બોલ જનેના એ પત્ની પુત્રના પડછાયામાથી બચવા હુ રથજ બદલાવતો રહુ છુ પણ એ પડછાયા મારો કેડો મૂકતા નથી

કોઈ પણ સ્ત્રી અને બાળકને આજ પણ જ્યારે સાથે જોડ છુ ત્યારે ખૂન કરીને જોડજોડ સવડાવી દીધેલા એ પત્નીપુત્રનુ દસ્ય મારી નગ્ન આગળ પણ ખડુ ચઈ ગય છે અરે, એ પત્નીપુત્રની જોડની ખ લીખમ વાતાવજ્જુમા સ્વાઈ જઈને પણ મને સતાવી રહે છે ’

એણે મોઢા ઉપર હાથ ઢાળી દીધો

‘આ મારો ઇતિહાસ છે’ મો પચ્છી હાથ ઉઘવી લામા હાથ કરી આગળાઓના દયામ્મ કાઢતો કાઢતો તે બો યો

મારી આંખમાં આંસુના મોતિયા બાઝ્યા હતા.

‘હુ, ખી ન થાઓ’ બેલકું, તેણે ગને આશ્વાસન આપ્યું, અને પહેરશુની ચળથઈ માંસ લૂછતાં લૂછતાં તેણે ચાલવા માંડ્યું.

અશ્રુ લૂછી, સંજોગનાં પૂતળાં જેવા માનવી વિશે વિચારતો વિચારતો હું ધરમાં ગયો. ઓશરીમાં જ મારો નાનો ભાઈ એક વર્તમાનપત્ર વાંચી રહ્યો હતો. પાંચાશમાંથી કેટલાં શાક લઈ પત્નીએ રાંધી લીધું હતું. મારી ઝોળીનું શાક સાંજની રસોઈમાં કામ લાગ્યું.

અનુસંધાન (પાત ૬૫થી શરૂ)

પરંતુ ફરી આવ્યા પછી હું સુરેન્દ્ર દ્વારા બધું જ જાણી શકીશ, એ મહેને ખાતરી હતી; અને બન્યું પણ તેમજ.

ખીજે દીવસે રહવારના બહેનો બહેનો સુરેન્દ્ર મ્હારે ત્યાં આવ્યો; ઉત્સાહ અને હર્ષભર; હૃદયમાં સંધરેલ વસ્તુઓના વધી ગયેલા ભોળાને કાલવવા અધીર હોય તેમ.

“કાં ગઈ કાલના કથા નવીન ?” એને બોલે હલકા કંવાતી તક આપતાં મહેં કહ્યું. અને હું કાણમાં પતાવવાને બદલે વર્ણનાત્મક શૈલીને અનુસરતાં એણે કહેવા માંડ્યું:

“શરદ્વર્ષિમાનો અન્ધ આ-દનીના રૂપેરી સાળુથી પૃથ્વીને સગીપાંખ આવરી રહ્યો હતો. સમુદ્રનાં પાણી અધીરતાનું પ્રદર્શન કરતાં દિનારે પટકાતાં હતાં.”

કવિ તરીકે મ્હાર પડવાનું એકજ એણે બાકી રાખ્યું હતું, તે પણ આજ સિધ્ધ થતું હોય એમ મહેને તેની લાવા ઉપરથી લાગ્યું. એણે આગળ ચલાવ્યું:

“સમુદ્રનાં મોઝાંનું તાલબધ્ધ સંગીત એ નિરવ શાન્તિમાં વૈવિધ્ય અને આહ્લાદકતા આપતું હતું. તે સંગીતમાં હું લીન હતો; કલા પાસેજ બેઠો છું એ જૂલી જમને હું કોઈ ગૂઢ વિચારસરણીમાં જઈ પડ્યો હતો; મ્હારા ચિન્તન તાંતણાને તોડતી આખરે કન્ના બોલી:

‘સુરેન્દ્ર, આ ચન્દ્રમાં એવા તે કયા મહુ હશે કે અગાધ-સાગરનાં પાણી એની પાછળ આમ ગાંધેલા થાય છે ?’

હું જ્ઞાનમાં આવ્યો, અને સમય રિચતિને અનુકૂળ સ્વાસ્થ્ય મેળવું. તે પહેલાં કલા મહેને કળા જમને બોલી :

‘વિચારમાં બહુ ઉંડા ઉતરી ગયા હતાં ?’

‘ના, ના; એ તો.....’ હું કશું જ ન બોલી શક્યો; મ્હારે બોલવું પણ નહોતું.

મ્હારી આંખો કન્નાની આંખો સામે મંડાણી; થોડી દણે આમ ત્રાટકે થયું અને કલાએ તેણી નીચાં દાળા દીધાં.

‘એમ તારી શું રહ્યા છો ? પૂછીએ તેનો જવાબ આપોને ?’ ચીડવાનો ડાળ કરતાં કલાએ કહ્યું.

‘ઉર્વશીમાં એટલું બધું શું હતું કે એની પાછળ પુરસ્તા વન વન ભટક્યો ?...

ત્હારી આંખોમાં એટલું બધું.....’ હું વધારે બોલું તે પહેલાં તો કલાનો હાથ મ્હાગ બનને હોમને દાંખી રહ્યો.

અનુસંધાન (પા. ૬૬મેં જીઓ)

સ્વ. દેવી કુમારી ગાંધી.

સરકારી માળા-પિતાની એ પુત્રી, વડોદરાના આર્થ કન્યા શુરુકુળમાં ફેરલોક કાળ એણે અભ્યાસ કર્યો હતો. હાલ તે અહિનાં શ્રી શારદા મન્દિરના મેટ્રિકવર્ગમાં હતી. અને સિન્ધી હોવા છતાં શુરુકાલી લાગે તેને માનુભાષા નેટલી જ સુગમ હતી. મેટ્રિકમાં પણ તેણે શુરુકાલી લાગા લીધેલ.

'પૂર્ણિમા'માં જેણે એકવાર પણ કુ. દેવીને પાઠ કરતી જોઈ હશે તેની આંખો સમક્ષ એ સદા વરવરતી રહેશે. આટઆટલો રૂપશણિ, આટઆટલી સુદ્ધિમલા, આટ-આટલો કલાવૈભવ, શુ અદાર વર્તની વયે જ સંકલાના સર્ગમાં હશે? - અને તે પણ આટલા કરણ સન્નેગમાં?

ગયા જેઠ મહિનાની અમાસની રાત્રે કરાંચીમાં એક અતિ દુઃખદ અનાવ બની ગયો.

કુ. દેવીજીએન ગાંધી—તેરમા શુરુકાલી સાહિત્ય સંમેલન પ્રસંગે કાચક હોલમાં ભજવાયેલી “ પૂર્ણિમા ” નાટિકા ની પૂર્ણિમા-નેટિવ જેટિના પ્રુલ ઉપરથી દરિયામાં પડી ગઈ—(પડી ?—પડી ગઈ ?—પ્રભુ જાણે)

આશરે મહિના પહેલાં એનું વાગ્દાન એની જ નાતિના એક યુવકને થયેલું. બીજે જ દિવસે, પડવાએ, એનું લગ્ન હતું.

મંડપ રોપાઈ ચૂક્યો હતો; પરંતુ એમાં માત્ર એનું જ ન સરીર જ પધરાવાયું.

દૂર દુરથી સગા સંબંધીઓ આવી ચૂક્યાં હતાં; પરંતુ તેમને લાગે માત્ર રમસાનયાત્રામાં રામેલ થવાનું જ આવ્યું.

‘ દેવી ’

દ્વિજેન્દ્રશાહ મહેતા

દેવી ! તારું રમણ મણ તક રહેશે — તારું મણ રમણમા જવશે !

પુત્રી ! તું જીવતી હતી તેનાથી અનેક ગણી વિશેષ સર્વ રનેહીઓને હૈયે આજ તું જીવે છે રમણાકાગે કા દૂરસુ ર થએતી તે ત્વની વાર્તાના સખી અમારા અતરે તું વમે છે શા માટે ?

હિતર સહેન છે એજ છે તારા સુદર આત્માનુ આમંદિય ! એ આમંદિય તવ અતરે રમતા અનેક ઉચ્ચ આદર્શમાથી તારા વિશુદ્ધ વિકસિત મનોદૃષ્ટ્યમાથી, તારા પવિત્ર ઉદાત્ત હૃદયકૃપમાથી તારા તેજમયુથી શીતળી નરગિચ-અસ્મેમાથી અને તારી કોકિનકની વાણીમાથી ઝીણ ઝીણ અરૂણ જેણે જેણે ઝીણ છે તેઓ તને કા ન રમરે ! તારી હેનનતી યાદને કા ન રડે ! તેઓ તને કમ વીસરે !

દેવી ! કુખી માતૃપિતાની આખની કીકી ! સગારનેનીની રનેહાળ મૃતિ ! સખી મિત્રોની મીઠી માનીતી ! તરણ હૃદયોને પવિત્ર લાવના હેતી દેવી ! પિતાનુચ્છ લાવથી તને અનેકાનેક જલ્દ જીવેએ ‘દીકરી’ માનેતી દેવી ! એ અનેક જલ્દોમાથી પણ કષ્ટકામા તને પુત્રવધુ બનાવવા શી શુભેચ્છ સ્વાભાવિકજ ઉદ્ભવેતી તે બધા જ આજ કકળે છે ‘હવે અમારે માટે દેવીના દર્શન નથી — દેવીના ચય-ચલુકતા સ્વગ્નુ શ્રવણ નથી !’ રે ! બધાજ સબધીઓને વાગે છે કે દેવીના જન્મથી તેઓએ પોતાનું કાષ્ઠ અને મન આસ ગુમાન્ય છે ખ્યેર જીવન ટૂંક છે પણ આત્મા અમર છે આશા પણ એની અમર અનત છે સસગની સાકમનો અન ક્યા છે !

દેવી ! સિન્ધુની સુદિયી ! તું તેના જ જેવી રંગરૂપે સૌહતી હતી એટલું / નહિ પણ આત્મપ્રકાશે ઓપતી હતી દેવી, વિચાર વચનની મીઠી સુશીન અને સમ્યક્તાભરી શાશ્વી અને રનેહવતી ! જન કાણ શકે બધ શૂની જેણે તને કદી દીધી કે સુશી ?

પૂર્ણિમા સમ શોભતી દેવી ! તું ‘‘પૂર્ણિમા’’^૧ એ પ્રકાશમાં આવેલી; આખર થઈ અમાસે;^૨ એટલે કોઈને આમ પણ ભાસે કે રંગભૂમિની^૩ જ્વાલા^૪ અંતે પહોંચી દરિયા પાસે ! ધારી આમ, કોઈ કહે છે: ‘‘હુઓ આ અજન્મ અભિનેત્રી ! નાટકતખ્તા પર જાતે ભજવેલ ભૂમિકાને સાગરતખ્તા પર સત્ત કરી દીધી ! લગનમંડપ સૂતો કરી દીધો. બેઠ લાવેલ પરોણા પાછા વળ્યા. એણે જલસમાધિ લીધી. જગજન્મનથી છૂટી. અદાર^૫ પ્રકરણની એની જીવનકથા જોતજોતામાં સમાપ્ત થઈ ચૂકી !’’

વિદ્યાપ્રિય, સંગીતપ્રિય, કલાપ્રિય પુત્રી દેવી ! લોકો કહે ‘નાટિકા ભૂતકી બની.’ છાને તેઓ બદલામ કહે: કલા કેળવણી શાળા કવિ^૬ કે રંગભૂમિ. હું જાણું છું: તને એકજ વસ્તુ હતી વૃદ્ધાલી: તપ આદર્શ તણી મસ્ત લગની ! હવે, જસે કોઈ, ‘સંગેગ’ ને શાપ આપે; કોઈ, ‘ગેરસમજુતી’ને અફસોસ કરે; કોઈ, શત્રુઓની કપટજ્વળ અને ગુપ્ત બેભેરણીને ભોગ તને ધારે; એવું હોય કે ન હોય પણ એ બધાની સોચી પાછળ જડે જડે જોતાં જોઈ શકાય છે એકજ વસ્તુ: ત્હારા પરોઈથી વિચારેલા, જીવન સંકલ્પ સમ અનેલા અનેક અમુદ્ય આદર્શ અને આદર્શ જ.

દેવી-દીકરી ! મારે મન તું જીવી ગઈ છે. જીવથી નથી ગઈ ! ખચિત, લોકો બદલા કે પ્રસંગને નામો આપી જાણે છે ને હવામાં ઉડાડે છે (સમજો તો) દેખતૂ જોના ‘શામ્લો’ના પરોણા: ‘અકસ્માત’ અને ‘આત્મહત્યા’ ! ના, ના, દેવી ! તું આદર્શ ખાતર અમર બની છો. મદારી પ્રિય હૃદયતનયા !

૧. ‘પૂર્ણિમા’ નામે નાટિકા જેમાં દેવીએ ‘પૂર્ણિમા’ની મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી હતી અને તહેર જનતા વચ્ચે પ્રખ્યાત બની હતી. ૨. ‘અમાસે’ દેવી. પરલોક સીધાની. ૩. ‘રંગભૂમિ’ કરાચીના કાત્રક હોલનો ‘રંગમંચ’. ૪. ‘જ્વાલા’ નાટિકાના ‘વરતુ પ્રમાણે’ નિજ લગનીના રંગરાગ દરમિયાન પૂર્ણિમાનું અગ્નિવશ થવું. ૫. ‘અદાર’ અંતકાળે દેવીનું. ૬. કવિ, પૂર્ણિમા નાટિકાનો કરાચીવાસી કવિકર્તા ઈન્દુલાલ ગાંધી.

શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ ભારતીય સંગીત શીખવાનો

અલ્લહ્ય લાલ

પુરંધર સંગીતચર્ચા^૧ સ્વ. ધીમાન પંડિત શ્રી હિપ્પુ હિગમ્મર પદ્મસ્કન્ધ પદ્મિય શ્રી. લક્ષ્મણરાવ ખોડસ (સંગીત પ્રવીણ) ના અનુક્રમણા હેઠળ ચાલતું

ગાંધર્વ મહાવિદ્યાલય

સ્થળ : રામબાગ, રોજસન રોડ

સંગીતપ્રેમીઓએ ઉપરોક્ત સ્થળેથી વિશેષ માહિતી મેળવવી

શાહ અબ્દુલ લતીફ

કરમનદાસ માણેક

સાહિત્યમાં કાવ્યતુ જે સ્થાન, સ્ત્રોમાં જે વિગ્રવલ શૃંગારુ, માનવહૃદયની અંખનાગોમા જે સ્થાન અતીન્દ્રિય સૌંદર્યની પિપાસાતુ, તે જ સ્થાન છે સિધના શાયરોમા, શાયરોના શાહ, શાહ અબ્દુલ લતીફતુ એનું અગત જીવન, એના સ્થનકાવ, એની 'હિક અન ઐહિક મર્યાદાખૂળીઓ, એના રસાત્માએ અને કાવ્યકેવેવરે જૂલની દીધી છે, એટલે સિધ એને એના વિશેષ નામ અબ્દુલ લતીફથી ઓળખે છે તેથી વધારે એના સામાન્ય નામ શાહથી પીજાણે છે. એનું નામ અબ્દુલ લતીફ ન હોત અને લાઈ ઓપાવદાસ હોત તોય કશો ફરક ન પડત !

સિધનાં હિન્દુ મુસલમાનો ધારાસભાની એક વધુ બેઠક પડાવી લેવા માટે ભયે એક ખીજ સામે ડોળા કાઢે ને જાંઘ ચામડે, પ્રધાનમંજીમા પોતાના પડને એક વધુ પ્રધાન લાવવા માટે આતરવિગ્રહની જવાબાઓથી ભયે સિધના જળપ્રવાહને સળગારી મૂકે, પગંતુ શાહના મુશાયરામા તો તેઓ લડાઈના બખ્તર કાઢી સત્કાતો દૂર ફગારી, વલ્લુ અને સ્નાનથી દેહશુદ્ધિ કરીને પછીજ દાખન થશે ચિનીત્તવેષેણ પ્રવેષ્ટવ્યાનિ તપોવનાનિ નામ ।

કારણકે શાહ હિન્દુઓનો સુકટમણિ અને મુસલમાનોનો શિરતાજ હતો. બને કામના બાલાડબરીએને તે નિ પક્ષપાતે સરખીજ ઓળો દેતો । હૃદયની શુદ્ધિ અને આત્મામા પરમ સત્યની પ્રાપ્તિ માટેની અંધીર અને સાહસભરી અખના એજ તેને મન ધર્મના લક્ષ્યો હતા ખીલુ બધુ "એ છે પરપત્ર સહુ પેટ ભરવા તણા" એમ નસિહ મહેતાની પેઠે તે પણ માનતો.

આવી મધુર ત્હોય ઉગ્ર અખના, આવી ઉત્કટ ત્હોય હૃદયગમ તાલાવેની તેની આસપાસના લોકોમાં પ્રગટાવવા માટે તેના કવિહૃદયે લૌકિક પ્રેમકથાઓનો આશ્રય લીધો, આમે ય તે સૂરી તો હતો જ, અને કપનારીનતા તેમ જ ઊર્મિપ્રધાનતા પ્રત્યેક સૂરીમા

રહેજે જ હોય. શાહમાં તો સૂરીહદય સાથે કવિહૃદય પણ હતું, એટલે સિંધુના જળપ્રવા
પેડે તે પણ સિંધની જનતાનાં જીવનોમાં વળાઇ ગયો ! “કહેવી સુણવી ગમે ન ?
રસની ને રસિકાની વારતા !”

ધર્મ એટલે અનેક પ્રિયાપ્રિય વિવિનિવેધોના સાત કેહા; ધર્મ એટલે મગજ
ટીનના ડબ્બામાં શાસ્ત્રશબ્દોથી કાંકરા ભરી, તેને છુપરા પેડે વગાડી, અનુયાયીથી ગમેકાં
ચરાવનાર ગર્દભપાલ; ધર્મ એટલે ન સ્વીકારી શકાય, ન નકારી શકાય, ન સમજી શકાય
સમજવાની કોશીય કરી શકાય એવાં કુરમાનો, અને ન સહી શકાય, ન નિવારી શકાય એ
અનંત અને અધોર દંડવિધાનો : એવી પેટીદૂઝ માન્યતાવાળા લોકોમાં, ધર્મ એટલે પ્રિય
માટેની તાલાવેલી, ધર્મ એટલે છરૂકે હડકાટી માટેની દૂધ, એવી નાના બાંગ પુકારનાર લોકો
હૃદયમાં સદાને માટે લાડલાર્યું રચાવ પામે એમાં નવાઇ શી ?

પણ આ દિવ્યપ્રેમ મનુષ્યના આત્મામાં પ્રમટાયવો શી રીતે ? જીવનમાં જે
છરૂકે મિત્રાત્રી, વ્યક્તિપ્રેમને માણ્યો નથી તેવાઓની પાસેથી દિવ્ય પ્રેમની આશા શી ? વ્યક્તિ
માટે કે સિદ્ધાંતને માટે, સમાજને માટે કે સત્ત્વને માટે, પણ મરી શીટવા નેટલી હીંમત ?
અહા તો પ્રથમ નેહએ તે ? સૂરીવાદ પ્રિયતમમાં જ પ્રભુને જીએ છે; પ્રભુને પ્રિય
કરવાની તરખડમાં પડતો નથી—આરંભમાં ! પ્રિયતમને ખાતર પણ રવનો લોપ થયો એ
પત્યું. તરતાં આવડ્યું પછી ધડો હોય ત્હોય શું અને ન હોય ત્હોય શું ? પરંતુ રિ
દશામાં તો પ્રિયતમપટને આધાર લેવોજ પડે ને !

વળા પ્રિયા અને પ્રિયતમ એ કંઈ એક જીવનથી અલગ અલગ સ્વતંત્ર વ્યક્તિ
ઓછીજ છે ? વિશ્વ અને પરમાત્મા અને એકજ તત્ત્વ : જુદા જુદા દૃષ્ટિકોણથી નિહાળેલાં

“પાણે ય પરી પાણુ ખે, પાણે ય ઈ મદ્યમૂળ-

પાણે ય ખલિક ખૂળ, પાણે ય તાલિખ તિનજે !”

આપ જ પ્રિયતમ આપનો, આપજ પ્રિયારવરૂપ :

સજ્જ આપ અનૂય, આપ જ આરાક સુજિતો !

ત્હમે ત્હમારી ફાઉન્ટન પેનનો વીમો ઉતરાવ્યો ??

જો ન ઉતરાવ્યો હોય તો

આજેજ એક ખાટલી “તાજમહાલ ઇન્ક” ખરીદીને પોલીસી લઇલ્યો.

સિંધ ગવમેન્ટે તાજમહાલ ઇન્કને પાસ કરી સર્વોત્તમ સાબિત કરી છે.

ઉત્તમોત્તમ પેન સાથે ઉત્તમોત્તમ તાજમહાલ ઇન્કજ વાપરો

કલેમન એન્ડ કું

ચાકુબખાન રોડ, કરાચી

નસિદ મહેનાએ કવું નથી કે ?

“જગીને લેકે તે જગત દીસે નહિ,
 હથમા અટપ્પા ભોજ ખાસે,
 ચિત ચેનન્યવિલાસ તદ્દુષ છે,
 બ્રહ્મ લટકા કરે મહા પાસે!”

એજ વાત શાહે ખીજી રીતે પણ દસ્ત જગતને સ્થાને અન્ય જગતને રૂપ બનારીને,
 કહી છે

‘પરાયો સો સર્જુ વર વાળેને જો લહી
 હુઆ અગે જુરુ બુધને બ થયા!’

પરાયો, શબ્દ બિન્ન સમજ સાર જો વાણીનો,
 આદે ઉભર અભિન્ન અવણે દૂત અનવિયા!

‘પ્રતિજ્વનિ તે જ શબ્દ છે જો તુ વાણીનો-રૂખરીનો-મર્મ સમજી શકે તો !
 આરબે બને સાથે જ હતાં સલામીયા તારે બે થયા !’

આવા આવા સૂરીવાદે રંગા વિચારસોતો વહી રજા છે શાહના કાવ્યસાગર બચ્ચી !

હું તો નયમ કાષ્ટ કેરી પૂતળી
 કલ આપે સુતધાર’

કહીને જેમ અપો અપેગીતાના સદ ચડાવે છે, તેમ શાહ પણ

‘વદ તિખ, વાહડ તિખ, જિત નીહ તિખ નિરાગી,
 જિન્મે ધરક હમીક ને સો ખીવવત ખ્યાલી
 વાયે’ સો, વાલી, હિ થડો જિની હમ્ય કિયો!’

નહી નદ નાળા પૂર ખરા પણ પ્રેમના પૂર નિરાગા,
 નિજ આનદમહો રમે જે અનન્ત ઉજમાગા,
 તેને હરિના રખવાળા, જેણે હેયુ શબ્દુ દાયમા !

“નદનો વેગ ને નદીનો વેગ (જગરા હશે) (પરતુ) જ્યા પ્રેમ (ત્યા) વેગ જુદી જતનો

“જેમને અગાધના આકર્ષણો,
 જેમને એકાન્તની ઉપાસના,

જેમણે હેયુ (અન્યથા વાળી) દાય કયુ’
 તેમને તો હું જ હવે કાઠે પુગાડજે !”

કહી ‘સુર સુગીણી’ની હોડી છોડી મૂકે છે !

પણ શાહ સૂરીયા શાહ શાયર માન્યો જાત એમ નથી ! જોને પ્રતિજ્વનિ અસન
 શબ્દ ન હોય, જોને પોતેજ પોતાની પ્રિયતમા હોય, જ્યા તેથી કેમ પ્રતિજ્વનિનું સંગીત કે

૧ આવતા અ કથી સિ ધી કવિસમ્રાટ શાહ લનીરની હૃતમેષતમ કાવ્યકૃતિ ‘સુહિણી’નો
 પદાનુવાદ જરૂરી દિપ્તિઓ અને વાર્તાની પૂર્તિ સાથે યજ્ઞ થયો.

પ્રિયતમાનું સૌંદર્ય તેને મન જરાય ઓછું નથી થતું ! અદ્વૈતવાદી શાહનો તલસાટ દ્વૈતવાદી જ્યદેવ કે ચૈતન્યથી ઉતરે એવો તો નથી જ.

કાળો ઘોર રાતે સિન્ધુનાં ઘેરાં પૂર, સમાજની રૌદ્ર'ભાવનાનાં પૂર શાં, વિરાટ અધિકારની રેત શાં, યુગસિદ્ધ તરૈયાની પૂણી જાતી યરચરની મુકે એનાં ગાજતાં—ધૂપવતાં—ધસતાં હોય, ત્યારે એક માટીના ઘડા ઉપર જીવનને મૂકી, જીવનાપારને જોગવવા જતી સુહિણી નિહાળે; કે ગૌરવધવાયલાં સ્વજનો અને મિત્રો વડે જળરક્તીયા હૃંચકાઈ ગમેલ પુન્હની તલાશમાં વનરપતિમુના હુંગરાઓને પત્યરે પત્યરે પોતાના ચિરાયલા ચરણોની રૂકિર પગલીઓ પાડતી "સરવી" જુઓ; કંગાલ ત્હોલ પોતાનાં ગામડાં, ગ્રામજનો અને ગ્રામ્ય પ્રિયતમની યાદમાં ફરતી ટળવળતી ઉમરશાદના ફેટમાં પળીણીથી પડેલી મારડીનો આકન્દ સાંભળે; કે અનેસર સાથે રસાણું લેતાં તેનો પ્રેમ ઓછ બેસવાની દશમાં આવેલી લીલાંના વિલાપો સુણે; બધેજ શાહનો વિરહી આત્મા સદસ્તસુરે ઝુરતો દેખાશે !

આવા સળગતા તલસાટને લીધે શાહની કાવ્યકૃતિમાં એક વિશેષતા ઉભી થઈ છે. આપણા પ્રાચીન કવિઓની પેઠે

"અમુક ફરી કહું કયા જે વર્ણવી તમુકમાંજ" એવી રીતે ઠેક આરંભથી આદરી વાર્તાની ઘટક ઘટનાઓ ક્રમે ક્રમે કહેનાં પરકાષાએ પહોંચતા નેટલી દાંડી સમૂરી એના કલેખમાં છે જ નહિ. કેટલીક અરસિક છતાં વાર્તાની દૃષ્ટિએ જરૂરી એવી કડીઓ તો તે સાથ છોડી જ દે છે. ફિદમ શરિંગ કરનારા જેમ હથેલો અને પાંગોની નજરે વધુમાં વધુ સામ્ય ધરાવનારા પ્રસંગોનું—પછી ભલે એક અંતમાં હોય ને બીજો આદિમાં—શરિંગ સાથે જ કરે છે, તેમ શાહ પણ તત્કાલીન ભાવોને અનુસરતો, વાર્તાનો ક્રમ છોડીને, ઘટનાઓ, આડી અવળી ચીતરતો જાય છે. ફિદમવાળાઓ જેમ આપું શરિંગ ચઈ ગયા પછી બધા ભાગોની સકલના સાંધી દે છે તેવુંયે પાછળથી કરવાની એને પરવા નથી. (વધુમાં, કરવા એસે તો સાંકળની કેટલીયે કડીઓ ખૂટી પણ પડે !)

આ વિશેષતાને લીધે—એને ખામી કે ખૂણી કહેવા કરતાં વિશેષતાજ કહેવી ઠીક છે—એની કાવ્યકૃતિમાં કંઈક અમતૃતિયુક્ત પેલિંચ સંધાયું છે ! તેની વેધક અને ભિન્નિલ દૃષ્ટિ કાલપ્રવાહના પટ ઉપર ફરતી ફરતી દાણુ અહીં ને દાણુ ત્યાં નાંગરતી નાંગરતી, તરંગે તરંગે રમી રહે છે ! વાર્તાનું સ્થૂલ કલેવર દરેક રસિક વાંચનાર અથવા શ્રોતા જાણતાંજ હશે એટલી અપેક્ષા એણે રાખેલી છે ! એટલે સુહિણી મેહારના પ્રથમ દાસ્તાનમાંજ મેહારની મહોબતમાં ઘેલી બની, રોજ મધરાતે ધડાને આધારે સિન્ધુનાં કાલપૂરમાં ઝંપલાવતી સુહિણી લોકલાગને અવગણવા માટે પોતાને કપકા આપતી પોતાની ધરસજુ-બચવાદારકુશળ સાહેલીઓને ગળગળે છતાં હોંમત ભરે 'કંઠે કટાક્ષભર્યાં જવાળ આપતી ખડી ચાપ છે :

વાહડ વહન નવાં, અંબ વહ અજે રથો;
ધર વેઠયું ધણા કર્યો, સારું, સંગ સિવાં,
સુરત ન સાહેલજિ, સા જે દિહી આં,
હુન્દ ન પડે માં પિરો સખ ધડા ખણી !

છીજરાં જળ જોયાં હજુ, છે આઘેરી મઝ્બાર
ધરમેહયું, જહેનું, તમે છો હાંકા દોંગ હગાર;

(પણ) સુરત જો સાહેલતાણી હોય દીહી એકવાર,
(તો) ન પડે એન લંગાર સો નીકજો ધડા ફંગોળતી !

મુક્તિને માર્ગે

બાહ્ય અડવારો

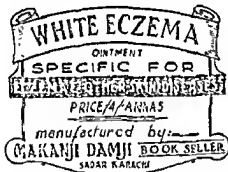
શ્રી સુમાસ બોઝ ‘જુની આગેવાની’ સામેના બાહ્ય અડવારો બનવાના કોડ મેલે છે એમના સંદેશઅનુગમ અને આત્મત્યાગ વિશે બે મત છે જ નહિ અને જ્યાંસુધી એમની જોડા લોકશાસનની શુદ્ધિના પાયા ઉપર મડાપની લાગેલી ત્યાંસુધી જનતાએ, ન ફક્ત એને હમદર્દીની નજરે નિભાવી જ છે પરંતુ એનું સક્રિય સમર્થન પણ કર્યું છે મહાસભામાં નગભગ સાર્વભૌમ સંતા બોચરતી આવેલી “જમણી પાખ ના રપષ્ટ અને મહમ વિરોધને અવગણીને, કોએસ-પ્રતિનિધિઓએ શ્રી સુમાસની રાષ્ટ્રપતિ તરીકે બહુમતે વનસી કરી એની પાછળ આવી / લાવનાના ધમકાગ હતા

જૂલોની પરપગ

પગલું તે પછી અત્યાગસુધીના ગાળામાં શ્રી સુમાસના હાથે જૂલોની પરપગ થતી આવી છે જોહાદની બીતરમા જે થોડાધણો પણ સિદ્ધાન્તવિચક સદામદ્દ હતા તેનું સ્થાન ડગને તે પગને જાણે વૈષકિતક પૂર્વગ્રહોએ લેવા માંડ્યું હોય એવી આશંકા શ્રી બોઝના વર્તનને નિચારકોના મનમાં જન્માવી દીધી છે રાષ્ટ્રપતિ તરીકેનું રાજનામું આપ્યા પછીની બીજી જ પ્રજાતે, ઉતાળીને પગલે થયેલી ફારાર્ડ બોઝ’ ની સ્થાપનાની જાહેરાત બોઝના સદિઅ ધ્યેય અને અસ્પષ્ટ પ્રાર્થકમ ‘બોઝ’ ના ઝડા નીચે “જુની આગેવાની” સામેના કોષપણ કાચુસગના વિરોધના એક માત્ર મુદ્દા ઉપર એકત્ર થયેલી પરચરગી જમાત-એ બધું શ્રી બોઝની જુબેશના જહાજને મ્યા કાળ-ખકન્યા કાતિન કિનારે જળને દકરાવશે એવી સ્પષ્ટતા કરતી તે વખતે પણ ઝાઝી મુરકેય નહોતી

વિચિત્ર અસંગતતા

પરંતુ જે બન્યું છે તે તો એ કલ્પનાથી થે વધુ દુઃખદાયક નીવડવાની આગાહી લાગે છે. કોંગ્રેસની 'ડાબી યાંખ' ના અસ્તિત્વ અને વિકાસ ઉપર કોઈપણ ગેરબ્યાજબી અંકુશો અંધારણમાં ન મુકાય તે માટે કારોબારી સમિતિની મુબંબઈની બેઠકમાં સફળ રીતે લડનાર પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ જેવાને પણ શ્રી ભોજના છેડાં પગલાં સામે સાફ અને સખ્ત શબ્દોમાં વિરોધ પોકારવો પડ્યો છે. સર્વાનુમતે કે બહુમતે અખિલ-હિંદ-મહાસભા-સમિતિ જે ફાવે કરે તેને બંધી વિભાગ-સમિતિઓએ અમલમાં મૂકવા જોઈએ એ લોકશાસનના પ્રાથમિક નિયમને વળ્યું શ્રી બોજે ફોકરે માર્યો છે; અને બંગાળ મહાસભા-સમિતિના પ્રમુખપદે રહીને એમણે અખિલ-હિંદ-મહાસભા-સમિતિના ફાવે સામે વ્યવસ્થિત અને દેશબ્યાપી સળવળ ઊંચેચાક ઇપાડી છે. મુસ્લિમ આપખુદ નુનવાણી આગેવાનો કોંગ્રેસને પોતાની દૃષ્ટિથી ઉપર ન્યાયી લોકશાસનના સામાન્ય નિયમોનો લોપ કરે છે એવી કડવી ફદીઆદ કરનાર અને એ ખામીનો ખાતમો કરવા માટે દેશભરમાં "ફારવડ બ્લોક" નો પડો પકાવનાર પોતેજ આમ બેજવાબદારપણે વતો એ ફટકું વિચિત્ર !

ખાટલી એકની કિંમત ૦-૪-૦

આ ઉપરાંત દંતમંજન, બ્રાશી તેલ, આમળાનું તેલ, લાઇટનીંગ ઓરનામેન્ટલ બામ વગેરે બનાવનાર તેમજ મેંગલોરી મદ્રાસી, પોશોરી અને લોંબડીની ઈંકણી વગેરે વેચનાર.

બનાવનાર તથા વેચનાર

બુકસેલર મકનજી દામજી

સદર ખજાર-કરાચી

મળવાનાં ટ્રકાણાં-એઠીઆ ખજાર, રણછોડલેન, શમરદામી ગાડીખાતા વગેરે

સત્થ સંશોધકોને ઉમદા તક
"વહકલ, તેની બનાવટ અને ઉપયોગ"
એ વિષય ઉપર ઉત્તમ નિબંધ લખનારને
દશ રૂપિયા ઇનામ

જેખંડોએ પોતપોતાના નિબંધો ૧૫મી ઓગષ્ટ પહેલાં નીચેના સરનામે મોકલી આપવા.

આર પંડયા એન્ડ સન્સ,

ટ્રિયર સ્ટ્રીટ કરાચી

પરીક્ષકો:-ઓ. ડાહરરાય મોંકડ એમ. એ.

શ્રી રવિશંકર પંડયા

શ્રી કરસનદાસ માણેક

પ્લાઇવુડ વિષે તમામ જાતની ઉપયોગી માહિતી આપતું ગુજરાતી ભાષાનું પહેલું પુસ્તક "પ્લાઇવુડ" લે. શ્રી રવિશંકર પંડયા

કિંમત ૦-૧૨-૦

મળવાનું ટ્રકાણું:-આર. પંડયા એન્ડ સન્સ

ટ્રિયર રોડ, કરાચી

તમામ જાતના પ્લાઇવુડો પુર પાડનાર જાણીતું મથક

પરંતુ શ્રી સુમાસ એટલેથી જે અટક્યા નથી “જુની આગેવાની”ને જરૂર કરવાની એમની ધમને એક લય કર થેવડાનું રૂપ ધારણ કર્યું છે. દારૂધી એ કોએમની લડતનો આગ દાયકાઓ થરા એક પ્રધાન મુરો છે હોદ્દા સ્વીકારવાનો નિર્ણય કરતાવેત કોએમે ને ચુલ્લી-નિવેદન બહાર પાડી પોતે પ્રધાનમંડળે જ્યારે ત્યારે ક્યો ક્યો કાર્યક્રમ હાથ ધરે એની જાહેરાત દેશ સમન કરી છે તેમા પણ સર્વ માર્ગધીને પ્રમાણ રચન આપવામા આવ્યું છે પણ માર્ગપતિપદ્ધતિ નિરૂપ થરા પછી, ‘જુની આગેવાની’ને જાગીનદોસ્ત કરવાની જુબેગ જગાવ્યા પછી શ્રી સુમાસને જાણે કોઈ નવી પ્રેરણા સ્ફુરી લાગી છે. ‘જુની આગેવાની’ના હાથે પોતે ખાધેની રાજકીય જીકકડે જાણે તેમનું ત્રીજું લેગલ ખોલી નાખ્યું છે.

અને એથી શ્રી બોએ સર્વથા દારૂધીના કોએસ પ્રધાનમંડળના પ્રવલ સામે મોઝ્યા માડ્યા છે. “સર્વથા દારૂધી” મા શ્રી બોએ અનન્ય નાની કોએને અન્યાય થઈ જવાની બધાં આવા માડી છે ! ‘ફારસ-પોલ’ના મેદાને-જગ ઉપર ‘જુની આગેવાની’ના તમામ અને તમામ જાતના દુસ્મનોને ભેગા કરવાના એમના ‘યેથની આ એક માનસિક વિદ્યુતિ જ છે એમ એમના સિવાય બીજા બધાને રૂપેટ દેખાય છે. ‘જુની આગેવાની’નો ખાતમો કરવાના ઉદ્દેશમા એમનાથી જે હઝારોળા ખનીયા, અને અ નેકદમ દૂધમા એમના કરતા લાખ ડગના આગળ એવા શ્રી એમ એન રાયે પણ આટલી ‘ઉનામતા’ ખતારી નથી, એ એક જ હકીકત શ્રી બોએ સમનો ! રાખના મસ થા પડી હોત-ને એમની જુબેગની લગામ આવેશ અને ઉશ્કેરાટને બદલે, પુખ્ત વિચારો અને તકબદ્દ હતીયોના હાથમા હેન !

હતિહાસની ચેતવણી

શ્રી બોએ અન્ય દેશોની ક્રાન્તિના ઇતિહાસો સાથે અનેક વખતે દિલની અહિસક ક્રાન્તિની સરખામણી કરે છે અને તેમાથી વારંવારે પ્રેરણા પ્રાપ્ત કર્યાનો દાવો કરે છે રશિયામા લેનિનના મૃત્યુ પછી ક્રાન્તિકારી પક્ષ બે લિખ વર્ગોમા વહેચાઈ ગયો હતો અને રેડિનાના સફળ જળ સામે ટ્રોટસ્કીએ જોહાદ ઉઘારી હતી તે પ્રસંગની મમાયોચના કરતી શ્રી આસ્કર રાયે લખેલી રેડિનની જીવનકથામાથી નીચેની કડિકાઓ પ્રત્યે એમનું લક્ષ બેચીએ —

THE PAST RETURNS

After Lenin's death the two great opponents continued their fight at the point where they had stopped it at the outbreak of the revolution.

Trotsky tried to organise the masses again in opposition to Stalin.

And Stalin who, as secretary of the Executive Committee of the Party, controlled the huge mechanism directing immense Russia, wanted to overthrow Trotsky's power—just as he had wanted to overthrow the Tsarist regime—because in this period Trotsky had innumerable followers; after the name of Lenin's, his was the name most frequently on Russian lips.

Trotsky called meetings, wrote pamphlets and formed the party of the Oppositionists which drew tens of thousands for every gathering.

Stalin was sitting firmly in the saddle, but he realised that his fight was now not against a single man but against a whole system.

Against the Trotskists.

THE IRONY OF FATE

Trotsky did not want to realise that his followers were recruited not only of those who wanted him in Stalin's place, but also of people who were enemies of the Soviet; who felt that under the prestige of the 'Red Marshal' they could attack openly.

One day Trotsky's fate was fulfilled.

He was exiled.

“લુનવાણી આગેવાની”ના રોલિન સામે લડતાં થી બોલે “ટ્રોટ્સ્કી” ૩૫ ધારણ કરવા માંડ્યું છે. ટ્રોટ્સ્કીના જેવા જ ભાષ્યમાંથી ભારતભાગ્યવિધાતા એમને બચાવી લે- તેમાં જ આપણી આગાહી-લડતરું સૌભાગ્ય છે.

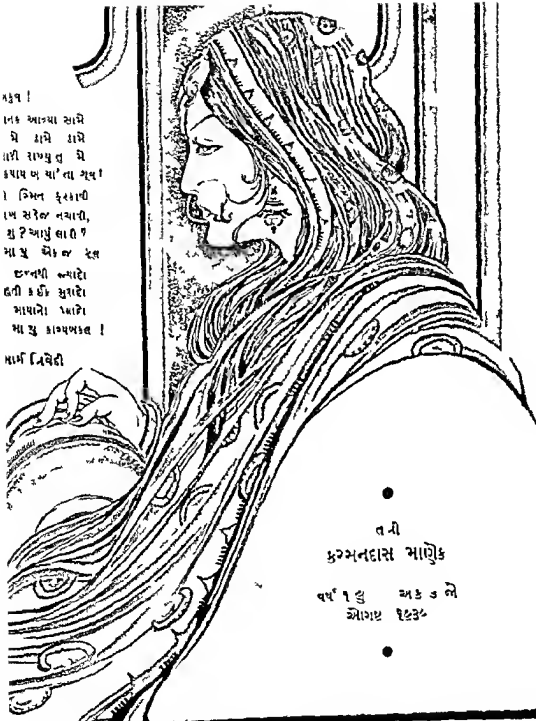
૧૩૧ !

નક આગળ સામે
મે હામે હામે
હાથી રાખ્યુ ત મે
કયાય બ યા'તા મુખ !

! ગિમલ ફરકાવી
ભ સડેલ નવાતી,
શુ ? આપું લાદી ?
મા યુ એક જ રૂણ

છાનથી બપાદો
હતી કઈ સુરાદો
માપાદો ખાદો
મા યુ કાવ્યબકલ !

માર્મ નિવેદી

ત્રી

કુમનદાસ માણેક

વર્ષ ૧ હ અક ૩ ને
ઓગષ્ટ ૧૯૩૬

ધિરી થયેા હથ કરેઃ અડલાડી ઉઢાર ।
 જ'થ જડશીય વાતમેઃ સિસીયમે સંસાર ;
 ચુડા બીડા ચિદમેઃ હુડમે હુડપસ વાર ;
 લખે ચલુડપસ લોલિન્યુ, ધિડ્યુ, ધરન્યુ, ધારઃ
 મિડયા મચ્છ હમારઃ બાંગા ધિન્ધી સુદિણી ।

21 દિવસી

વર્ષ ૧૯૩૬]

ઓગસ્ટ-૧૯૩૬

[અંક ૮૭]

ખીડું કોણ અડપશે ?

પ્રભુની ધરતી પાપે ઘેરી,
છોડવથી વણુ માથે વેરી,
જો જાજો આવા હન-ભેરી :

ખીડું કોણ અડપશે ?

માનવને માનવથી જગ્યા'વા,
માનવતા માનવની જગ્યા'વા,
માનવના મુખ માટે જાવા

ખીડું કોણ અડપશે ?

સજગ્યાથી નિજ હૃદયું હર્યે
કો જ્યોતિ જગમાટે કર્યે ?
કો પ્રભુની પરજો સહી લડ્યે ?

ખીડું કોણ અડપશે ?

બેળન ને જીવનનાં દહાણાં
કરવા કોઢે કોણ ભરાણાં ?
ભરવાને હરિ વરનાં થાણાં
ખીડું કોણ અડપશે ?

કોની રગમાં ચોણિતરેલા
છે રણરંગ—ઉમંગ—ભરેલા ?
ધન્ય વિરલ ઉગી આ વેલા :
ખીડું કોણ અડપશે ?

દેશ કાળના બન્ધન તોડી
ચોળીને અંગે રાખોડી
શૂળી પર ચડવાને દોડી :
ખીડું કોણ અડપશે ?

શકિત આર સુન્દરતા ગરવાં
ગૃહ—ખેતર—મંદિરમાં ભરવાં
જીવગીના કેસરીઆં કરવાં
ખીડું કોણ અડપશે ?

જગના માર્ગો વાળી જાડી,
કાંટાના જડમૂળ ઉખાડી,
કરવા કૃત્ય પ્રજુની અગાડી
ખીડું કોણ અડપશે ?

જનતાનાં આંસુડાં લુછવાં,
સુખદુઃખની ખબર પુછવા,
રંગા કાજ ધીંગાણે સુઝવા
ખીડું કોણ અડપશે ?

આવો, યારો, લૂટું ખડી છે :
ખાલી જગ્યા અણખૂંટ પડી છે :
રંગરૂટ-ભરતી ઉઘડી છે :
ખીડું કોણ અડપશે ?

‘બા’

દેવશ સ. મોહા

હું હવે નાનો કીકયો નહોતો રહ્યો. લગ્ન-ગળીને તોફારીમાં લેડાઈ કુટુંબના ભરણપેભણની જવાબદારી મેં સ્વીકારી લીધી હતી. ધરખંદાર પણ મેં માફ ચોક્કસ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું હતું. સારા ધરની કન્યા પણ હું મેળવી શક્યો હતો. નોકરી કરીને અથવા બહાર દરીદ્રીને હું ઘેર આવું ત્યારે બા, હું હજી નાનો હોઉં તેમ, મારી સાર સભાળ લે એ મને નહોતું ગમતું. સ્વિ પ્રમાણે ઓછું વસ્તુ ખાઉં તોપણ બા મને ધમકાવી નાખે એ મારાથી સહન નહોતું થતું. અને આ બધું ઉપાની દાગરીમાં ખનતુ એટલે તો વધુ અસહ્ય થઈ પડ્યું હતું.

ઉપાની નજરમાં હું દનકા પડું છું એમ હું જ માનતો. તેને આ માહેતું કશું જ ન હોય એમ લાગતું. આમ કરવામાં બા ફરજ બજાવવા ઉપરાંત બીજું કશું નહોતો કરી રહ્યો તેમ તે ધણીવાર કહેતી. માનો છવ્વ હું પિછાણી નહોતો શકતો એવો હળવો કપકા પણ તે ધણીવાર મને આપી રહેતી. બા મારા વિશે ચિંતા કરતાં, તેથી મારી ચિંતા કરવાના તેના હક્ક ઉપર કાંઈપણ ગતની તરાપ પડતી તેને નહોતી લાગતી. મને ભારપૂર્વક એ કાળિયા વધુ જમાવવાનો તેનો હક્ક આથી જરાપણ છીનવાઈ જતો તેને નહોતો લાગતો. ઉલટું, તેમ કરીને બા તેને મદદ કરી

રહ્યા હતાં એમ તે ધણીવાર સમજાવતાં, ધણીવાર ટાકી લેતાં, પણ તેને જરી એ છું આવતું નહિ. મને નવાઈ લાગતી કે ધનિક માતાપિતાની ધુરી મૂળા બની આ બધું શે સહન કર્યું જતીદગી? બાના ઓલમ કાંઈ કેમવાર તો બહુ જ આકરો પણ આવી જતું, અને ત્યારે હું માનતો કે તેને ઓટું લાગ્યું હશે. પણ તે તો દસીને જ વાત કરતી તેની સહનશીલતા માટે મને આશ્ચર્ય થઈ આવતું.

હું ધણીવાર ઉપાને કહેતો, “બા શું નાહક ચિંતા કરતા હશે?”

“બા છે, એ શબ્દો કહે પણ દીકરાને કંઈ કહેવાનો બાને હક્ક નહિ.”

“એ હક્ક તેણે ખૂબ ભોગવી લીધો. હવે અવસ્થા થઈ છે. હવે તો ભગવાનની માળા કરવી જોઈએ.”

“તે, ભગવાનની માળા ક્યાં નથી કરતાં?”

“દીક બધું, કરી ન કર્યાં જેવી. માળા કરતાં હોય ને હું જમવા બેસું તો માળા અધુરી મૂકીને ત્યાં ન આવે તો ન આવે?”

“તમે મા ન બની શકો એટલે હવે શું કહેવું? નહીં તો હું જોઉં કે તમે મો કામ મૂકીને દીકરાને જમાવ્યા આવી પહોંચો છો કે નહિ!”

“જરૂર ન આવું વળી.”

“વાતો કરવી સહેલી છે.”

“હવે કાંકે દિ’ વાત છે. બાને જરા કમકાસ પડશે. મારે કેટલું ખાવું ને, કેટલું ન ખાવું એમાંય તેની દખલ ?”

“મારા સમ છે બાને કંઈ કહી તો. માલુસ ખંડું થાય ત્યારે તેનો જીવ એવો તોછી બની જાય છે કે જોને જરા એણું લાગી જાય. પાકું પાન છે. ચાખડાણાં કરી નલાબ્યે જવામાં શોભા, મને તો આ બહુ ગમે છે.”

“કાશ્યકે તું જામે છે કે નહિ તેની પણ આ પરવા કરતાં નથી !”

“કાણે કહ્યું ? મને તો દીકરીની પોંઠે જમાડે ને ખાસમાં મજાનાં. તમે ઘરમાં બહુ ટકા ને એટલે બધી ખબર !” કહી તે પોતાને કામે લાગી જતી.

હવે તો હું બાના સંપૂર્ણ દબાણે નીચે આબ્યો હતો. ઊંચા પિયર ગમ્મ હતી. મારાથી રોતે વધુ ઘાંચી પણ ન શકાતું. આ અચાનક નિંદ્રામાંથી જાગતાં, અને મારા ઓરડામાં જતી જોઈ ત્યાં આવતાં. શરીર સંભાળવા કંઈક સચવાઓ આપી જતાં. પણ તેમની એ સચવાઓ એક કાને સાંભળીને બીજા કાનેથી કાઢી નાખવા હમણાં હમણાં હું ટેવાઈ ગયો હતો. મને કંઈ અસર થયેલી ન જોઈ ફાનસ લઈ ચાલ્યાં જતાં. હું બૂમ પાડી રહેતો. પણ એ સાંભળેજ શક્યા ? મનમાં થતું કે આટલી બધી કાળજી શામાટે ? તેમને કયાથી ખબર કે એવી રીતે અધૂરું ચકાવેલું વાંચન મને કલાકો લગી નહિ જ પડતું કે ?

અને જમ્યાવામાં પણ આ એટલાંજ કડક હતાં. રચિ ન હોય તેથી એણું ખાઈ ઉડવાની તૈયારી કરી રહેતો. ત્યાં હાથ ઝાંલી પરાણે જેસાડી

સખતાં; અને છતાં ન જમું. તો “ગંગા મારા મારા હાથનું રાંધું ભાવતું નથી ?” કહી મને ચરમાવી મૂકતાં. મારે પરાણે ખાવું પડતું. નોકરીના વખતમાં જરા સ્વતંત્રતાની દવા લઈ શકાતી. બહાર ફરવા ગયો હોઈ. ત્યાં જરા મેહબાચ માણી શકાતી. પરંતુ ઘરમાં દાંખત ચકુ કે કાશગારના સળિયા મારી રહેલો પોતાની પાછળ છુપાવવા તૈયાર જ હોય. ઘરે કાંઈ આવે તો તે શામાટે આવ્યું હતું, તેને અને મારે ઓળખાણ કેવી રીતે થઈ, તેની ઓળખાણ મને લાભદાયી નીવડી શકે કે કેમ; એાં બંધી વિગતો મારે તેમને જણાવવી પડતી. પરેખર, હું આવાં બાધાં કંટાળ્યો હતો.

જિયા પિયરથી આવી લાગી હતી. રસોડાનું કામ બા પાસેથી તેણે સંભાળી લઈ હતું. મેં છટકારોના શ્વાસ ખેંચ્યો, જો કે જમતી વખતે બા આમલ કરવા ગમે ત્યાંથી પણ હાજર થઈ જ જતાં.

“તું નહોતી ત્યારે બાગે બરાબર સકંજમાં લીધેતો.”

“એજ લાગના છે તમે.”

“તને પણ મારા પર સારી દાઝ લાગે છે !”

“તે ન હોય ? ખાતું જ પુરાણ ઉપેક્ષિત બેઠો છે. બા આવાં ને બા તેવાં ! હવે કંઈ સ્વાર્થ ન રજો ને એટલે બા શૂંઝ બન્યા !”

“એસં છે એટલે કંડું છું. એસં ન હોય તો થોડું કહી શકાય ? તને હાં નથી કહેતો ? એમનામાં સ્વાર્થ નથી, તો તારામાં વંચી શો છે ?”

મારામાં શો છે એ હું ન કહું. તો કીક. બા બીચારાં જીવજીવીને કેટલું જીવશે ? બાનો જીવ તમે નથી પારખી શકતા. તમને બા છે. એટલે કંઈ જાંમત નથી. અમે બાની જાંમત

કરીએ છીએ. બા મરી ગયાં એટલે જાણે કંઈ
‘ગુમાન્યુ’ હોય તેમ લ્હાવ ચૂકી જવાયો છે.”

“પણ તારી બા તને આમ હેરાન નહિ
કરતી હોય !”

“અને તમારાં બા તમને હજે જોડે છે,
ખરું ?”

હું હંસી રહેતો.

“બાને ગિયારાંને માંદા પાડ્યાં ત્યારે અટક્યા.
લો, હવે બા તમને હેરાન કરવા નહિ આવે,
હિંદ ને રૂ” હાથે એક દિવસ અને કંચુ.

“હમણાં બા યોગદ દિ’ ને ગદન મળી
તો” હું હસ્યો.

“હજી ય એરાજ રહ્યો. બા આ વખતે, ન
વખતે પડે છે તેવા માંદા નથી પડ્યાં. બેચી
તેમની પામે બેસાતું’ પણ નથી. આ તમારો
કુંવર ક્યાં કંઈ કામ કરવા દે છે ? આખો દિ’
રહ્યું જ રહ્યું. કોણ તમને શું થયું છે ?”

“હવા પાછ કં નહિ હમણા ? ઉપર દૂધ
પણ પાવાતું છે.”

“પાએ તોને ? તેના સાડાની હું પીકે તો
છે !”

“દૂધ તો પાતુંજ જોઈએ ને ? દૂધથી હાડકાં
બંધાય છે.”

“આ કાણ બોલે છે ?” હોકરને મારા
બોળામા મૂકતી મૂકતી તે મારી સામે ટીકી રહી.

“કોણ કેમ ? હું”

“‘હું’ નહિ. કહો કે હોકરનો બાપ”

હું મૂંઝો રહ્યો.

“દૂધ પાઈ અને હોકરો કહેજે કે હેરાન કરે
છે તો ? તમને બા હેરાન કરતાં તેમ”

પથારીમાં પોડ્યાં બા મને યાદ આવ્યાં.
હોકરને ઉપાને મોંપી હું રોડ્યો.

હું બા પાસે ગયો. બાને ખૂબ શ્વાસ ચડ્યો
હતો. બા પોતાનામાં લઈ દઈ રહ્યાં હતાં. મારા
સામુ જોવાની બામાં શક્તિ નહોતી રહી.

“બા, તમને કેમ છે ?” મે પૂછ્યું.

પણ બા કશો જવાબ આપતાં નહોતાં

“બા, બા, ” હું બૂમ પાડતો હતો

પણ બાએ મારી ચિતા કરવાનું છોડી દીધું
હોય તેમ લાગતું હતું. બાનો ગદ ઘેરાઈ ગયો
હતો, મે તેમનો દુઃખો દાઘ ઝલ્લી તાવ જોવા
પ્રયત્ન કર્યો. બાચિતો જ તેનો દાઘ છટક્યો.

નેમના દાઘ ઉપર ઝંબેલા મારા દાઘ નીચેથી
કદક વરતુ તમને સગી ગઈ હોય તેમ લાગતું.

મે ખૂબ કર્પાત કર્યો. ખૂબ આમુ સાચાં,
પણ બા બોલ્યા જ નહિ મારી આખમાંથી
આમુની નોક વધીને તેમને બીજાની રહી હતી.

બાને સજાગીને આપ્તજનો સાથે હું પાછો
ફરતો હતો ત્યાં અમને ડાહુના વેદમા જોઈ એક
બાલિકા ઝટપટ તેની કપામાં દાખલ થઈ ગઈ, તે
માતી હતી. એક રાસતી કડી મારે કાને
અથડાઈ ગઈ.

“મગાના નીર તો વધે થટે રે લોલ,

સરખો એ પ્રેમનો પ્રવાહ રે !

જનનીની જોડ.....”

‘અદીઠ કો’ સ્વપન !’

(પ્રશ્ન)

અને જીવન, માનવી, પ્રભુ,—તણે મહા દિવ્યસુદ્ધિ-
ભર્યો ગહન કોયડો ઉર ઉડાણમાં ચિન્તતો
હજ્યો પરમશાન્તિદા સુખદ નિન્દખોળો; તદા
અદૌષ્ટિક, અદીઠ કો’ સ્વપન ચક્ષુ પેખી રહ્યાં. ૪

અથેતન, સુપુષ્પિત્રાય, રસહીણ આ વિશ્વપે
નિરન્તર “અમે દુઃખી” કંઠે કંઠતા માનવો
ત્યજી, પરમ સૌખ્ય, શાન્તિ, સદુ પુણ્ય કેરા નિધિ
સમા સુરનિવાસ સ્વર્ગપગથાર સોહામણે
ગયો; શી વિધ, કોણ સાચ, કયમ વા, ન જાણું હજી ! ૬

ત્યહાં પ્રથમ દૃષ્ટિએ અતિ વિશાળ કો’ હૃદયને
પ્રભાવશીલ, વૃદ્ધ કો’ મુનિ ઉઘાડતા મેહે દીઠો;
અને ‘પ્રભુ જ આ ણરે’ પરમ ભાગ્ય મહારા ગણી
લપાઈ ભયથી, રહ્યો ‘નુસરતો હું’ તન્મર્ગને ! ૧૩

પ્રવેશ કરતાં જ મેહે સભય વિસ્મયે દિગ્મંદે
અચાનક અનુભવ્યો અસહ્ય કમ્પ અંગાંગમાં;
થયાં શિયિલ ગાત્ર, શ્વાસગતિ વેગશાળી થઈ;
અને વિવશ કાયને ટકવતો મહાયત્નથી
ઉભો નિરખતો અસંખ્ય કળરો; ચયું તત્ક્ષણે :
“અહો ! અહિંય સ્વર્ગમાં જનમ-મૃત્યુ કેરી પ્રથા ?”
છતાં દબવી ચિત્તને મુનિપ્રવૃત્તિ પેખી, રહ્યો : ૨૦

વિષાદમય દૃષ્ટિથી કળર સર્વ જોતાં જતાં,—
કદીક ક્ષણ અર્ધ, કોઈ મિટ સાથ થોડી ક્ષણો—
ચર્યાં કળર પાસ એક; ઉપરે લખેલું હતું :
“અહિં કળરમાં સૂતું જગત સર્જતા સમૃદ્ધે
ધરેલ ઉરપે, અતુષ્ટ—જડ—એવણાનું શય !”
ત્યહીજ પ્રભુ નેત્રથી ટપકતું દીકું અશ્રુ મેહે;
લગ્યું સ્વપન ભસ્મમાં, નયન ચોળી બેઠો થયો, ૨૬

ક્યું મનનઃ વિન્ધ, માનવ પ્રભુ,—તણો કોયડો
હતો અણઉઠેલ જે પ્રથમ, આપમેળે ઉડી
બન્યો સરળ તત્ત્વણે : સકળ વિશ્વ અઘાતણી
પરાથં નિજ યોજના કદિક ભે બને નિષ્ફળ,
થવું ક્યમ ધટે હતાથ, યદિ સ્વાર્થભુદ્ધિ તવ
પ્રવત્ન કરતાં ધરે ન ફલ સિદ્ધિ રે! માનવ? ૩૩

જ્યાનન્દ દવે

❧

— ન —

(ચિખરિણી)

સુણો ના, જાણોના અરથ પણ ગાણાં મુજ તણો,
ભલે ના પીઠાનો હૃદય ભરતું માર્દવ જરી;
ન આંદીધુટીઓ પ્રતિદિન ઉઠેલો જીવનગી;
ભલે સ્વાર્થી પ્રેમી, નિજ પ્રકૃતિમાયે રત ગણો. ૪

ન રીઝાવો, છોને પ્રભુજ ભરતી યે નવ અડે,
ન હૈયાના તારો સહુ રણગ્રણે ઐક્ય સ્વમાં,
ન મ્હાણું છોને હું સ્વરગ સમ આહુલાદ જીવને,
ભલે વીતે મ્હારી સકલ રજનીઓ જ્વલનમાં. ૮

છતાં પ્રેમી ત્હારો ક્યમ વિસરશે પ્રેમભયતા ?
ડના સઘ્યા આહું તરુવર, લતા, અદ્રિ, સરિતા;
અહું કાલાં ઘેલાં મનુજ, પશુની ભાવભયતા.
ન ક્યાંયે હૈયું આ લવ પણ ડરે પ્રેમ કરતાં,
કુવારો હૈયેથી જગ ઢિપવને સેર વહુવે,
ન ભીંજશે તો શું લલિત લઘુવેલી નિકટ જે ? ૧૪

હરિલાલ ગા. પંડ્યા.

રાણી અને કઠિયારો

ઈન્દુલાલ ગાંધી

દર્શન પહેલું

સ્થળ : રાજમહેલના એક ખંડ

રાણી : એકવાર નહિ, અનેકવાર જોયા કરીએ જોયાજ કરીએ એવું એ દખ્ખ હતું. ચંદનકાષ્ટનો ભારો માથે ઉપાડીને જટાથી ચાલ્યા જતા એ કઠિયારા પ્રત્યે લગીરે ધૂણા કે દયા ઉપજો એમ નહોતાં. જલ્લે મનમાં એમ થયા કરતું હતું કે હુંથે એની પાછળ પાછળ-

દારી મુકેશી પ્રવેશો છે.

મુકેશી : સૌ રાહ જોઇ રહ્યાં છે. પૂજા લગભગ પૂરી થયા આવી છે. રાણીજી, પૂજારીઓ છેલ્લા શ્લોક બલ્લે છે, સૌ આપના આગમનની રાહ જોઇ રહ્યા છે.

રાણી : હું હમણાં આવું છું, પણ જિગી રહે મુકેશી, અરૂખા નીચેથી હમણાં એક કઠિયારો નીકળ્યો હતો, તે એને જોયો ?

મુકેશી : જ હા, મહારાણીજી !

રાણી : તેં સાચેજ એને જતાં જોયો ? ત્યારે બોલાવ્યો કેમ નહિ ? તને ખતર તો છે મુકેશી, કે અરૂખા નીચેથી નીકળનારની દરેક દરેક ચીજ આપણે ખરીદી લઇએ છીએ.

મુકેશી : કાષ્ટના ભારા લઇને તો અનેક જણ અહીંથી નીકળે છે.

રાણી : એ તમામની પાસે ચંદનકાષ્ટ નથી હોતાં. ચંદનકાષ્ટ લઇને તો એકજ કઠિયારો અહીંથી નીકળે છે, અને તેજ રાજરોજ નેચ નીકળેતા. અઠવાડીઆમાં એકાદ વખત માંડ કે આ રસ્તે ચડેને-

ખીજ દારી : દર્પણા આંગે છે હતાને હતાવળે.

દર્પણા : રાણીજી, રાણીજી, પૂજા આટોપા રહી તોયે તમે ન આવ્યાં ? પુરજનો તે અંદરેઅંદર એવી કુશંકાઓ કરતાં હતાં કે-

રાણી હસતી હસતી સાંભળે છે.

રાણી : કે ?

દર્પણા : મહારાજના શેકમાં આપું નજ ગરકાવ જન્યું છે પણ રાણીને તો એ શેકની લગીરે આંચ નથી પહોંચી.

રાણી : નગરજનો સાચું કહે છે.

મુકેશી } : હું ?
દર્પણા }

રાણી : એમાં આશ્ચર્ય શું પામે છે ? પતિના સમ ઉપર હું સતી ન થઇ એજ નથી જતાવતું કે હું અસતી છું.

રાણી અને કઠિયારો.

મુકેશી : અસતી ? તમે ?

રાણી : મહારાજના છેલ્લા આસ આગળ મેં કાન માંડ્યા હતા. સો-સવાસો રાણીએને રજાવાને એનો પ્રાણ ખોળિયું મૂકવા તંબાર નહોતો. વેલો, અમાલ્યો-સોકાતુર વૃદ્ધ પુરુષને તમામને એમણે છેલ્લી ધડીએ ખંડમાંથી હાંકી કઢાવ્યા ને પછી મને નજીક બોલાવી ધીમેથી કહ્યું, રાણી, તું એકલી જ મારી ચિતામાં સળે. એટલું કહેતામાં તો એમની આંખોમાંથી અગ્નિ નીકળ્યો.

દર્પણા : સમજ્યું. બીજી તમામ રાણીઓથી તમે એમને વધુ વહાલાં હતાં,

રાણી : તું નથી સમજી, દર્પણા વહાલી હતી એટલા માટે કાંઈ આ ઉપહાર નહોતો. એમના મૂળ કેડે મારું પાંચપંદર દિનું ઉધડેલું તાનું ૨૫ હું કાંઈ બીજા ઉપર ન્યેરજાવર કરી દર્પણા એવી એમના મનમાં બીક હતી,

મુકેશી : કેટલું શકારીક મન !

રાણી : હવે એમનો પ્રાણ પુરુષોમાં ઉતરી. અમારોની આંખોમાં સમાઈ જશે. ચાટે ચોટે ને ટીબેટીએ એકજ વાત ચર્ચાશે: હું અસતી છું.

દર્પણા : અમે નહિ માનીએ, રાણી !

રાણી : તમે ચે માનશે મુકેશી, અને દર્પણા, રાજમહેલની દરેક દિવાલોને પણ વાચા આવશે કે હું અસતી છું.

પૂનરી આવે છે.

પૂનરી : રાણી,

રાણી : હું અહીં છું, દેવ !

પૂનરી : વિશેષ પડ્યો આજની પૂનમાં, બેઝ; મહારાજની સુવર્ણમૂર્તિ નેડે ખેસવામાં તને શો પાંધો હતો, દીકરી ! રાજ્યપરિવારને, નગરજનોને, જૂનવાણી બુદ્ધિને બહુ લાગી આવ્યું છે આથી તો.

રાણી : મને ૫ લાગી આવ્યું છે, પિતાજી !

પૂનરી : તનેય તે ?

રાણી : સુવર્ણની જડ કાપા નેડે હજી મારી જીતી કાપાને શામાટે અથડાવો છે ? પરંતુ આવી ત્યારથી આજ લગી મેં પરચરની નેડે અજળાયા કશું છે હવે તો મારો કેડો છોડો.

પૂનરી : હું તને કશું નથી કહેતો. ને તને કુઃખ લાગે એવું હું ક્યારે બોલ્યો છું ને ? (ધીમેથી કાનમાં) મારી ધ્વજા હતી-બેઝા, મારી તો એકી ધ્વજા હતી કે વંશચારસ વિનાની આ રાજ્યાનીની સ્વધારિણી તું જ અને તો કેવું સારું.

રાણી : મને મારીનું પૂનશું માની લીધું તમે ? માત્ર પતનું ?

પૂનરી : તું તો અનેકને રમાડી શકે એમ છે મા; અનેકને તારી દોર પર નચાવી શકે એટલું કૌશલ તારી બુદ્ધિમાં છે. આગથી તું સર્વસત્તા-પાસિયો બની છે એ કેમ બૂઝી નવ્ય છે ?

રાણી : જાઓ મુકેશી અને દર્પણા, ગરૂખા નીચેથી પેચો ચન્દનકાંદનો કઠિયારો નીકળ્યો લાગે છે.

નમન કરીને જ ને દારાઓ ભય છે.

પૂનરી : પ્રજા તારી ઉત્કૃષ્ટતાને તો-તો આવતી કાલે-

રાણી : જરા વિચારીને બોલો, દાદાજી !

પૂનરી : ઉત્કૃષ્ટતા તો શું-પણહા-હા-તારી જરાક બેપરવાઈને તો લોકો સવાર પડતાં બૂઝી જશે ને એમનાં દિનનાં લાગી કાર્યો-જે તારા હાથથી ચલાનાં છે-નેની નીચે આખો ભૂતકાળ દલાઈ જશે. ને તારી કીર્તિકૌમુદી આખા રાજ્યનગર ઉપર એક સરખી છયાઈ જશે

રાણી : જુઓને આપુ, કીર્તિ બીર્તિ જેવી કાંઈ ઉપદ્રિની હોંસ નથી મને. અને હુંગર

જેવડું આ રાજસિંહાસનનું. માન પણ મારાથી
ઉપાડી શકાય એમ નથી. પ્રજાના કળ્યાણને મારા
નાનકડા હુકમમાંથી કેટલુંક સાનવન મળી શકશે ?
એમને માતા જોઇએ છે ને હું તો હજી જીકરી
જેવી છું. પરણીતી એના સંસ્કારો પણ હળવે
હળવે લોપાઇ ગયા છે. અત્યારે તો હું પાણી
વિનાની ખાલી વાહણી જેવી છું.

દાસી આવે છે

દાસી : રાણીજી, અમારા મેધાવસુ અંદર
આવવાની આજ્ઞા માગે છે.

રાણી : ભલે આવે.

મેધાવસુ પ્રવેશ છે.

પૂજારી : બેઠા, મારા વજ્રા પ્રજાને હજી બાકી
છે. જરાકવાર—

રાણી : મેધાવસુ પણ કાંઈક કહેવા આગ્યા છે.
તમે અત્યારે જાઓ. સાંજની પૂજા વખતે એક
હજાર દીપમાલાઓ હજી તમારે તૈયાર કરાવવાની
છે એ કેમ ભૂલી જાઓ છો ?

પૂજારી : સારું ખડેન, હું આ ચાલ્યો.

પૂજારી જાય છે

રાણી : હવે તમારે જો કાંઈ કહેવું હોય તે
કહેા, મેધાવસુ !

મેધાવસુ : પુરજનો તરફથી એમને ચૂટેલા
પાંચ મહારાજાઓ આપને મળવાની ઈચ્છા બતાવી
છે.

રાણી : શું જોઇએ છે એમને ?

મેધાવસુ : મહારાજાના મૃત્યુ પછી એમને
નગર રક્ષણની ચિંતા પેડી છે. નાના મોટા અનેક
શત્રુઓની આંખ રાજનગર ઉપર છે. ક્યારે કાલ
ચડી આવશે તે કહી શકાતું નથી. એવે વખતે—

રાણી : સાવ નાનકડી વાતને તમે લ
લગાવો છો, મેધાવસુ !

મેધાવસુ : સાવ-સાવજ નાનકડી વાત ?

રાણી : પ્રજાને રક્ષણ જોઇએ, છે ને ?

મેધાવસુ : જી, હા. પુરજનોની માંગણી
સારાંશ પણ કાંઈક એવોજ છે.

રાણી : કહી દો એમને કે અમારાથી એ ના
જની શકે.

મેધાવસુ ચમકે છે

મેધાવસુ : પ્રજાસંરક્ષણ તો આપણેજ કરવા
હોય, રાણીજી !

રાણી : એવી માન્યતાને ધક્કોના અંત લગ
નહિ નિભાવી શકાય. સંનિક્ષા છે એટલામાંથી
અસ્થાને રંજ આવ્યો. લશ્કરી ખર્ચની કશી જ
જરૂર નથી. પ્રજાના કરવેરા ઉપર એ સૌ તમે છ
કરવેરા માફ કરી દો. અને હરેરો પાટાવો
આક્રમણી વેળાએ સ્ત્રી પુરુષ તે બન્નાઓ કપા
જ્યા તૈયાર રહે. પાસડી છંદગી આપણે સ્ત્રી ખ
આવવાની છે ! દ્રવ્ય આપીને માથાં વેચાત
લેનાર માટે જીવવાનો કાંઈ માર્ગ સંપ્રાપ્ત નથી
જાઓ.

મેધાવસુ જાય છે, દાસી આવે છે.

દાસી : પેચા કઠિયારાનાં તમામ લાકડાં અમે
ખરીદી લીધાં છે, મહારાણીજી !

રાણી : ને કઠિયારો ?

દાસી : એતો કપારનો લારો વેચીને નવાં
લાકડાં કાપવા જંગલમાં ચાલ્યો ગયો.

રાણી : લાકડાંને મારે શું કરવા છે ? મારે તો
જરૂરજ એ કઠિયારાની હતી.

પડદો

દર્શન પીણું

સ્થળ : ચંદનકાષ્ટનું વન

ખેડુતકન્યા : તમે હમણું હમણું સતદહાડિ મનુરી કર્યા કરો છો.

કઠિયારો : હા.

ખેડુતકન્યા : રાત્ર આટલું બહું ચંદન વેચાઇ નથી છે ?

કઠિયારો : હા.

ખેડુતકન્યા : કાણ ખરીદ કરે છે?

કઠિયારો : કાંઈ ખખર નથી. દરવાજામાં દાખલ થઈ છું કે તરતજ બધી ભારીઓ વેચાઈ ગય છે, ને કીમત પણ પુરી મથે છે.

ખેડુતકન્યા : આતો નવાઈ ભરેલી વાન.

કઠિયારો : સાચ્ચેજ નવાઈ ભરેલી વાત.

ખેડુતકન્યા નમ્રક આંચે છે.

ખેડુતકન્યા : લોકો વાતો કર્યા કરે છે, ચીરે ને ચીરે લોહાં એવી વાતો કર્યા કરે છે કે—

કઠિયારો : (ચ્ચે) કામ ન હોય ત્યારે લોકો વાતો કરે છે.

ખેડુતકન્યા : પણ ભાઈ કઠિયારા, આતો એની વાતો કરે છે કે જે સાંજળી ન શકાય લોકો કહે છે કે,

કઠિયારો : ન સાંજળી શકાય એવી વાતો સાચી હોતી નથી.

ખેડુતકન્યા : પણ જુદી વાતો સારો પ્રચાર પામે છે, કારણ કે એની મીઠાસ જુદી હોય છે.

કઠિયારો : આપણે એનું શું કામ ?

ખેડુતકન્યા : કામ કેમ નહિ ? લોકો તો એમ માને છે કે—

કઠિયારો : માણસોને કપનામાં રમવાની ટેવ હોય છે. ઇચ્છેલું કાચમાં નથી આવતું ત્યારે માણસ એને કપનાદાગ મેળવે છે. આપણા જેવા મનુર માણસને તો કામથી કામ. કપનાને આપણે શું કરીએ ?

ગાડાવાળો નીકળે છે.

ગાડાવાળો : ગમગમ ભાઈ કઠિયારા !

કઠિયારો : ભાઈ, સમસામ.

ગાડાવાળો : ચોરે લોક ભેગા થયા છે. સૌ તારા નવીન ઉપડવાની વાત કરે છે.

ખેડુતકન્યા : (દર્શના) હું નહોતી કહેતી ?

કઠિયારો : હા, ભાઈ, મારાં ચંદન સૌથી વધારે વેચાય છે.

ગાડાવાળો : આટલું ચંદન ખરીદ કાણ કરે છે ?

ખેડુતકન્યા : એ તો—એ તો ને ભાઈ—

કઠિયારો વચ્ચે આવે છે.

કઠિયારો : જેને જરૂર હશે તે ખરીદતાં હશે

ગાડાવાળો : ચંદનની આટલી ખપત આટલાં વર્ષોમાં કેઈ દિ' નહોતી થઈ

કઠિયારો (કટાળી) : પણ એમાં મારો શો વાંક, બાપુ ?

ખેડુતકન્યા : આમાં વાકની ક્યાં વાત આવી ?

ગાડાવાળો : જેને ભાઈ કઠિયારા, મહારાજા જેવેલેક પામ્યા છે. જુદાન રાણી સતી થયાં નથી ને રાજાને રાત્ર તાર ચંદન ખરીદ કર્યા કરે છે. નેથી પોરોમા તારા પ્રત્યે એવી ભતતની શંકા આવવા લાગી છે કે—

કઠિયારો : મારા પ્રત્યે ? ખરીદનાર માટે કેમ કાંઈ કાંઈ બેલતું નથી ?

ખેડુતકન્યા ; ખરીદનાર મારે પણ ખૂણે ખૂણે એવું જ કાંઈક બોલાય છે. સૌ કહે છે કે અસતી ગણાયેલાં રાણીને આવું કશું અત્યારે શોભતું નથી. પુરુષનો અને અમાત્ય સુદ્ધાં એની વિરુદ્ધ પડ્યા છે.

એ ગોવાસણે નીકળે છે.

પહેલી ગોવાસણ (ધીમેથી, બીજીના કાનમાં) : હા, આ એજ કાઠિયારો.

બીજી ગોવાસણ : શું બધું છે આમાં ?

પહેલી : પૂર્વજનમની લેણદેણ બીજું શું ?

બીજી : ખરોખર, વાતની સાંકળ મળે છે ખરી, કાલે મિથિમાને જોરી એમ વાત કરતો હતો કે આ ગામમાં ચંદનકાષ્ટ વેચનારો એક કાઠિયારો ગયા જનમમાં મોર હતો અને અહીંની રાણી છે એ હતી એની દેસ. કાષ્ટ રાજકુંવરે એ મોરને તીરથી મારી નાખ્યો હતો.

ખેડુતકન્યા નજીક આવે છે. આદાવાળો ભય છે.

ખેડુતકન્યા : તમે કોની વાતો કરો છો જાહેન ?

પહેલી : (જવાબી તૈયારી કરતી) : કોઈની નહિ ચાલો.

બંને જણી આમતેમ જોતી જતી રહે છે. કાઠિયારો ભારો બાંધી જવાની તૈયારી કરતો દોડ્યો છે.

કાઠિયારો : આજનાં ચંદન વધારે સારાં છે.

ખેડુતકન્યા : ને તમારા ભાગ્ય-

કાઠિયારો : (સાંભળ્યા વિના) : મારા નણીયામાં તો કશું શુભઅશુભ નથી. તમે સૌએ વાનેને ચૂગળી ચૂગળી વધારે મદદત આપ્યું છે

ખેડુતકન્યા : (ચૂગળી કરી) : આજે તમે ચંદન વેચવા રાજમહેલમાં જશો મા.

કાઠિયારો : કેમ ?

ખેડુતકન્યા : કોણ નાણે એતો, પણ મને આજે તમને રોકવાનું મન થાય છે.

કાઠિયારો : તને મારા ઉપર એવી કંઈ શંકા આવે છે ? વિધવારાણી રોજ મારાં ચંદન ખરીદે છે એનો મને મોઢ છે એમ તમે સૌ માનો છો ? ના, બહેન ના. મેં તો એમને જોયાં પણ નથી. ને એમણે મને કદિ જોયો નથી. હું તો મરજ ઉગે છે ને આથમે છે ત્યાંસુધી અહીં જંગમમાં રહે છું. સંધ્યાનું છેલ્લું સિમંત આજે આજે રહે છે ત્યારેજ હું જંગમમાં પ્રવેશું છું. આખો રાત્રીમાં ચંદનની સુગંધીથી ભરાઈ જાય છે. લોકો આનંદમગ્ન બની જોતાં રહે છે. મહેલની દારીઓ ડોકાઈ ડોકાઈને મને જુએ છે. ને તોયે ઉતરી ચંદનનો આખો ભારો વેચાતો હાલ લે છે. આ આખા પ્રસંગમાં ચંદન સિવાય બીજું કશું આકર્ષણ છે ? માંડ, તુંજ મને કહે.

ખેડુતકન્યા : તમે હમણાં કદિએ સાંમાન્ય જંગમનોની વચ્ચે જઈને ઉભા છો ?

કાઠિયારો : ના, કારણકે હમણાં એ પ્રસંગજ નથી બનતો. પહેલાં તો મારે એમની ખૂબ ગરજ પડતી. એક ભારો વેચતાં અરધી રાત શેષ જતી. ઉપરાંત તિરંકાર ખમંચો પડતો તે નકામાં.

આમતેમ જોતી ને, હાંફતી, હાંફતી એક વડારણ પ્રવેશે છે એની અંધિમાં બીક રખત વાંચી રાકાય છે.

વંદારણ (ધીમેથી) : કાઠિયારાં, એ ભાંઈ, કાઠિયારાં !

કાઠિયારો : શું છે બહેન ?

વેલી ખેડુતકન્યા પણ નજીક આવે છે.

ખેડુતકન્યા (વડારણને) : તમે આટલા બધાં કાંઈ છો કેમ ?

રાણી અને કઠિયારો

વડારણુ : ધીમેથી બોલો, ધીમેથી બોલો નહિતર આખું ચંદનવન મારા પીટ્યા બાળી મૂકશે.

કઠિયારો : (સામર્થ્ય) : શું કામ ?

વડારણુ : શું કામ ? અરે ભાઈ કઠિયારા, રાજમહેલ આગળ તો લોકોનું મોડું ટોળું જમા થયું છે, આખા નગરમા આતંક જાણ્યો છે.

ખેડુત કન્યા : (ખીકથી) પણ આટલું બધું શું છે ?

વડારણુ : છે તો કાંઈ નહિ પણ કઠિયારા અને રાણી વચ્ચેના કહેવાતા સંબંધ નગરનો છંછેડાઈ પડ્યા છે, તેઓ કઠિયારોને પકડી મંગાવી ચંદનવન બાળી મૂકવા તૈયાર થયા છે.

કઠિયારો : (લમણે હાથ દબ) : ઓહ ..

તે હતાશ યઈ નીચે બેસી નબ છે,

ખેડુતકન્યા : રાણી બહાર આવી કશું બોલતાં કેમ નથી ?

વડારણુ : લોકો એકઠાં થયાં એટલે મરખામાં આવી રાણી નમ્ર અવાજે બોલ્યાં કે, ' મને અસતી કહેલી હોય તો કહો; એમા એ ચંદનકાષ્ટ વેચનારનો કશો વાંક નથી, ' એ મરખામાં આવીને જિભાં ત્યારે અત્યંત સુંદર લાગતાં હતાં. અંગે કાળો સાળુ લપેટયો હતો. વાળ છૂટા હતા. ને એક હાથમાં એક મોડું કમળપુલ હતું. લોકો રતબ્ધ બની એમને જોઈ રહ્યા. ઘડીવાર તો એમની પ્રતિભાથી અંજળા પણ ખરા, પણ પર વધતું જતું હતું. લોકપ્રવાહને અટકાવી શકાય એમ લાગ્યું નહિ એટલે અમાત્યે દરવાજા અંદરથી બંધ કરાવી દીધાં ગુરસે થયેલાં પુરબનો હવે ચંદનવન બાળવા આ તરફ દોડ્યા આવે છે.

કઠિયારો : જો મારા લીધેજ આમ બન્યું છે તો એમાં આખા ચંદનવનનો શો દોષ ?

વડારણુ : એતો તને પણ શોધે છે ને ભાઈ !

ખેડુત કન્યા : ચાલોને મારે ઘેર, ભાઈ કઠિયારા, ત્યાં તમને કોઈ શોધી શકવાનું નથી.

કઠિયારો : પણ મારે જાતેજ એમને હાથે શોધાવું છે તેવું શું ? ચંદનવનની સાથે હું પણ એમાં હોમાઈ જઈશ. બલિદાન વિના ચંદનની સાચી સુગંધી કોઈ પારખશે નહિ. ને રાણી પણ ઉગરી જશે.

વડારણુ : ના, ભાઈ કઠિયારા, તું અહીંથી જતો રહે, હું એટલા માટે તો રાજમહેલમાંથી ઉતાવળી ઉતાવળી અહીં આવી છું. મને ખાસ રાણી—

દૂર ઘોંપાટ અને કઠિયારી સંભળાય છે. વડારણુ બોલતી બોલતી અટકી નબ છે.

કઠિયારો : તને અહીં રાણીએ મોકલી છે ?

વડારણુ : હા, ભાઈ, હા, એટલે તો કરગરું છું કે તું અહીંથી ક્યાંક બીજે જતો રહે.

ખેડુત કન્યા : એ ઉરકેરાયેલા લોકો તો હમણાં અહીં આવી પહોંચશે. (આવે જોઈ) જુઓને મશાલતું અજવાળું પણ હવે તો દેખાય છે.

વડારણુ : (ગભરાઈ) ચાલ, ભાઈ ! કઠિયારા—

કઠિયારો : જા બહેન ! જા. રાણીને એટલું કહેજે કે, એતો ચંદનવનનો કઠિયારો હતો. તારા સહવાસની મધુરતા જેટલી રમરણમાં પ્રિય હતી એટલીજ પ્રસન્નતાથી હું અહીં ખાપ બની જઈશ. આપણે તો અનેકવાર આમને આમ મન્યાં છીએ, રમરણ રૂપે-શરીર રૂપે નહિ.

ખેડુત કન્યા : આતો રેલા મિથિલાના જોવાની આગમવાણી !

કઠિયારીએ અને ધમપહાડા નબ સંભળાય છે, વડારણુ મથરાજીના છેડાથી ચોં ઠાંધી બીની બીની નારી ધ્રુષ્ટ છે.

કહિયારો અત્યંત શાંતિથી કુહાડો ઉપાડી ફરી ચંદન કાપવા માટે છે.

કહિયારો : (ખેડુત કન્યાને) : તું ચે હવે જાન ખેડુત કન્યા : (ચંદનના ભારા નજીક ખેસી) મારા પિના તારાં ચંદનની રખેવાળી કાણુ કરશે ભાઈ ?

અનેક માણસો મશાએ અને હથિયારો લઈ ધંસી આવે છે ને ખંનેને ઘેરી લે છે.

પડદો

દર્શન ત્રીજું

રથળ : રાજમહેલની અંદરનો ભાગ

રાણી : દરવાજા કોણે બંધ કર્યાં છે ? ઉધાડી નાખો.

મુકેશી : લોકોનો ધસારો વધતો જાય છે રાણીજી, વાતાવરણુ ભયભીત બન્યું છે.

રાણી : મારે બીજું કશું સાંભળવું નથી, દરવાજા ઉધાડી નાખો.

દર્પણા અને બીજા ઇસાત દાસીઓ દોડતી આવે છે.

શું થયું છે ? ક્યાં નાસો છો તમે ?

દર્પણા : અમને તમારી બીક લાગે છે; તમારી સન્નામતીની.

રાણી : એટલા માટે જ બારણાં બંધ કરાવ્યાં છે ? દર્પણા, મારે જોવું છે કે, લોકો મને સાંભળવા માગે છે કે નહિ. હું અંતઃપુરની પૂતળા નહોતી, અત્યારે ત્યાં-ત્યાં રાકીય પાણુ નહિ. મહારાજાએ મને છવતી મારી નાખી હતી હવે મારે મરીને છવવું છે. (આગળ આવી) જાઓ, દરવાજા ઉધાડી.

મુકેશી : એ અમારા હાથની વાત નથી રાણીજી !

દર્પણા : અમારું મેધાવસુની આજ્ઞા વિના અમારાથી કશું નહિ બની શકે.

રાણી (નાડ નાખી) : શું કેશું ? અમારું મેધાવસુની આજ્ઞા ?

મેધાવસુ મરેલો છે.

મેધાવસુ : મારી આજ્ઞાનો કરો જ કદ્ય ન કરો રાણીજી, એના બીતરમાં તમારું અને રાજ્યનું ક્યાણુ સમાયું છે. હું તો તમારો સેવક છું.

રાણી : મારા ક્યાણુની મારા કરતાં તંમને વધારે ખેવના છે ?

મેધાવસુ : હા, રાણીજી !

રાણી : આમ હડે કોરે મને ફરી ખાઓ છો શામોરે ? રાજ્યની લગામ મારા હાથમાં છે. દાસદાસીઓ મારાં છે. સૈનિકા મારા તાળેતાર છે એને મારી પ્રજા—

મેધાવસુ : પ્રજા અત્યારે તમારી રહી નથી.

રાણી : મારે એજ જોવું છે. લોકોના હૃદયને ભરમાવી ભરમાવીને તમે આખા રાજ્ય ઉપર રાકેનું વાવાઝોડું પાથરી દીધું છે. મારે એમનાં અંતર સુધી પહોંચવું છે. મને દરવાજાની ચાવીઓ આપો.

મેધાવસુ : લોકો ઉશ્કેરાએલાં છે. એમનાં હાથમાં તીક્ષ્ણ હથિયારો છે, પથરા છે સળગતી મશાઓ છે અત્યારે એ સારાસારનું લાન બૂલી ગયાં છે. એમને વચ્ચે તમને મૂકી રાકાવ નહિ.

રાણી : (હાથે જોઇ) : સળગતી મશાઓ ? પથરા ? તીક્ષ્ણ હથિયારો ? શું એ બધું મારા

મેધાવસુ : હા, હા. રાણી !

રાણી : મારો એવડો કયો દોળ એમની આંખો આડે આવી બેઠો છે ? મારાં પ્રાણઅડધાણનાં ક્યાં પગલાંએ એમને ખૂતી બતાવ્યાં છે ! મેધાવસુ, કૃપા કરીને એમને જાણને કહો કે તમારી રાણી, શિરજીવિનાની-સત્તાવિહીન અજાણા તમને થોડુંક પૂજવા આવે છે. ભક્ષા યદિ મારું આટલું કામ નહિ કરે ?

મેધાવસુ રાણીને ટગર ટગર બેઠી રહે છે.

મેધાવસુ (હવામાં) : શિરજીવિનાની-સત્તાવિહીન અજાણા ? રાણી, તમે શિરજીવિનાના નથી, તમે દેવસેકવાસી મહારાજના વિધવા રાણી નથી, તમે સતી નથી.

રાણી : હું સતી નથી ?

મેધાવસુ : હા, અને એ એકજ વસ્તુએ પ્રાણને ત્યાં વિનાની કરી નાખી છે. તમે ચંદનવળા સિંધાં છો, એક સંક કઠિયારાને તમે તમારું હૃદય સોંપી દીધું છે એ વાત પાણ પ્રાણના કાનથી દૂર રહી રાખી નથી.

રાણી (લચકતી) : ઓહ...

રાણીનું શરીર લથડે છે ને તે ભીંતને ટેકે માંડમાડ બેસી રહે છે. દાસીઓ આવી ખસી જાય છે. બહાર થોપાટ વહે છે. મેધાવસુ એક નાનકડી બારી ખોલી બહાર જાય છે ને તરત બારી બાંસી દે છે.

મેધાવસુ : હર્ષણા, હજી પૂનરી કેમ ન આવ્યા ? તેં એમને પેલી શુભ બારી પાડેજ આવવાનું ક્યું છે ને ?

હર્ષણા : હા, હા. હવે આવતા હશે. મંદિરથી અહીં સુધી બોંધરાને મારું એટલો લગાવક છે કે ઉતાવળે આવવું સહેલું નથી.

રાણી : અત્યારે પૂનરીનું શું કામ હતું ?

મેધાવસુ : નમને અહીંથી સડીસકામત બહાર લઈ જવા માટે બોંધરા સિવાય બીજો એકય માર્ગ અનુપૂજ્ય નથી. પૂનરીને મેં બધી વાત કહી રાખી છે. અહીંથી મંદિરમાં પહોંચ્યા પછી બીક રાખવાનું કંઈ કારણ ના,.

રાણી ટહાર થઈ આગળ આવે છે.

રાણી : તમારું અંતર હું • હવે પામી ગઈ છું, મેધાવસુ !

મેધાવસુ : (ત્રાક નાખી) : રાણી !

રાણી : રાજસિંહાસન ઉપરથી મને ધક્કો દેવામાં તમને ખૂબ મહેનત પડી છે, મેધાવસુ, મેં તો મહારાજની મૃત્યુસ્થિતિ આગળજ ક્યું હતું કે રાજખડપટ્ટોની વચ્ચે એક મુલાયમ સ્ત્રીહૃદય કદિ નહિ રહી શકે, પણ ત્યારે તમે કાંઈએ માન્યું નહોતું, નહિતર નગરશાંતિની કાપા ઉપર આજનો આ ઉત્પાત આવીને ઊભો રહેત નહિ. હું વૈભવના અંગારા ઉપર ચાલીને દાઝી ગઈ છું. મને કાંઈની કુપડીની ઓથ લેવા દો.

મેધાવસુ : (ઝેર જળી જઈ) : મને આ સિંહાસનનો શોખ થયો છે એમ માનો છો ?

રાણી : ના રે, હું તો એવું કશું માનતી નથી. દાસદાસીઓથી તરછોડાયેલી, શિરજીવિનાની ઓ આવું વગર વિચારું માની રોકેજ નહિ.

શુભબારી બપોલી પૂનરી બહોતો બહોતો પ્રવેશે છે

પૂનરી (નજીક આવી) : માલો, ઉતાવળ કરો રાણીજી, હવે એક ઘડી એક વર્ગ જવેડી બને છે. મેં મંદિરના યોગાનમાં તમામ સાધનો તૈયાર રખાવ્યાં છે. રમ છે, પામી છો, સેવકા છે. તમને વગર ઓંચે મિથિયા પહોંચાડી દેશે, ચાલો મા, ચાલો.

રાણી : હું આ રીતે રાજમહેલ નહિ છોડી શકું.

મેધાવસુ અને પૂનરી ચંચકે છે.

રાણી : મારે જવું હશે ત્યારે હું પ્રજાના હૃદય ઉપર યજ્ઞને ચાલી જઈશ. (ટટાર થઈ) એક મહારાણી, રાજસિંહાસનની છવતી રક્ષા, આમ ચોરની જેમ મોંઘરા વાટે નાસી જશે નહિ.

પૂનરી : તમે અમને ભારે મુંઝવણમાં મૂકી છો છા મહારાણીજી !

મેધાવસુ : હમણાં રાજમહેલનો છૂંદો થઈ જશે, એના પથરાની ખાખ ચઈ જશે, અવેરાત લૂંટાઈ જશે.

રાણી : બધું ખમારો. પણ એક અનાંધ રાણી, નિજની સત્તાએ, તે સ્વમાને ઝૂંઝતી-મરવા તત્પર એવી હું આમ કમોતે મરવા નહિ જાઉં.

બહાર દોઢાહલ વધે છે. દરવાજા ઉપર જોરથી ધણુ પછડાતા દોષ એવો અવાજ યમા કરે છે. પૂનરીને મંદિરે સંજ્ઞા કરી મેધાવસુ બહાર દોડી નીકળે છે. અનેક દાસીઓ ખંડમાં એકઠી થાય છે.

કપેણ્ડા (ચરચરતી) : અમને રાજ આપો રાણીજી, અમારાથી રાજમહેલમાં નહિ રહી શકાય. બહારથી આખી ધમારતને આગ લગાડવાની તૈયારી થઈ ચૂકી છે.

તમામ દાસીઓ 'અમને રાજ આપો, રાજ આપો' ની પ્રચંડ ઘોષણા કરે છે. રાણી સ્થિર બેઠી છે. મોંઘની પુતળી બેઠી દોષ તેમ.

રાણી : તમને રાજ આપવી એ મારી સત્તાની વાત નથી મેધાવસુને ખૂંટી.

પૂનરી : તમે આવું કેમ બોલો છો ? હજી તો આવું નગર તમારી આજુ નીચે જ છે. તમારું કશું કારણું યરો.

રાણી : સત્તાની ભૂખ મને ક્યારેય નથી લાગી. રાજસિંહાસને બેસીને ફકમ છાડવાનું હું શીખી નથી, હું તો અનેક સ્ત્રીવાંછુ પતિની પત્ની થઈને અંદોં આવી હતી. મારા ઉગતા ને આશાભંધો હૃદયને પંખાએ એવું એની પાસે કશું નહોતું. એટલી ખાલી જગ્યા પૂરવા મેં એક ક્રિયાશીલા અંતરની-હંફ મેળવી, માનસિક હંફ, શરીરની ભૂખવિનાનો એ પુરુષ મને વધારે અનુકૂળ આવ્યો.

પૂનરી : અત્યારે આ ઇતિહાસની કશી જરૂર નથી. હમણાં મહેલની દિવાલો નીચે આવશે. તમે મારી સાથે ચાલો.

રાણી : તમે નિરર્થક મહેલત કરો છા ચુરહેય, તમે એક ઓહૃદયને સમજી શક્યા નથી.

સુકેશી બપોરાબધ પ્રવેશ કરે છે.

સુકેશી : લોકોનું ઉરોરશયેનું ટોણું ચંદનવન તરફ દૂધ કરી ચકું છે, એની મોખરે—

તે બોલતી બોલતી અટકે છે, ને બચપી આમતેમ જુએ છે.

રાણી : ચંદનવન તરફ ? (અધીરાઈપૂર્વક) બોલ, સુકેશી, બોલ. એની મોખરે કાણુ હતું ?

સુકેશી (મોંઘાંઘી) : અમાત્ય મેધાવસુ

રાણી : સાંજનીની કડી મળી ગઈ.

પૂનરી : શું થયું બેટા !

રાણી : ચંદનવનના ક્રિયાશીલને છવતો બાળા દીધા સિવાય, રાજ્યભોખી અમાત્યને અંતરુપિત મળે તેમ નથી.

પૂજારી (ગભરાઈ) : હેં !

રાણી : શીકર નથી, એ ચંદનવનમાં મોઢમેલી વડારણ સંદેશો લઈને હમણાં આવી પહોંચશે. (નાસીઓને) ઊંચાડી નાખો દરવાજા, ખૂબે નહિ તો તોડી નાખો મૃત્યુને આવવાનો માર્ગ મોકળો કરો.

લસીઓ બીણીઓ અને ધાતુની દીવેલાં તાળાં તોડી નાખે છે. તોત્તમ દરવાજા કડક અવાજ સાથે લથડે છે. દર દર મરાઠોનું અજવાળું પાછું દેખાય છે.

પૂજારી : આખું ચંદનવન સળગી રહ્યું છે. એના ધૂમાડાથી આલ ભરાઈ ગયું છે. રાણી તમે અંદર જતા રહો, આ દસ્ય ભેગાય એવું નથી.

વડારણ હાકતી હાકતી પ્રવેશ કરે છે. ૩

વડારણ (ચીસ નાખી) : મહારાણી, મહારાણી !

રાણી (શાંતિથી) : તારા કહેવાનો અર્થ હું

સમજી ગઈ છું. ચંદનવનના કલિયારાએ ચંદનવન છોડીને ખીજો જવાની ના કહી એટલું જ કહેવા હું આવી છું ને ?

વડારણ : ના, એથીયે વધારે કમકમાડી ભરેલી ખીજ વાત મેં વાવસું અને એના ઉરકરાએલા ટેળાએ એને ચંદનટક્ષ સાથે બાંધી જવો ના જવો—

રાણી એને બાલતી અટકાવે છે.

રાણી : હું એટલું સાંભળવાનું અધીરી થઈ હતી બહેન ! (દામીઓને) તમે સો અને ટગર ટગર બોધ રું રજાં છો ? જાઓ ખરીદવાં ચંદનકાળની અહીં મહેનતી વચ્ચોવચ્ચ ચિતા તૈયાર કરો. હું રનાન કરીને હમણાં આખું છું. (પૂજારીને) અગ્નિમંત્રોનો નામ અત્યારથી શરૂ કરી દો ગુરદેવ, હું આજે સતી પાઉં છું.

પાંદો

તહમે તહમારી ટન પેનનો વીમો ઉતરાવ્યો ??
જો ન ઉતરાવ્યો હોય તો

આજે એક બાટલી “તાજમહાલ ઇન્ક” ખરીદીને પોલીસી લઈ લ્યો.

સિંધ ગવનમેન્ટે તાજમહાલ ઇન્કને પાસ કરી સર્વોત્તમ સાબિત કરી છે.

ઉત્તમોત્તમ પેન સાથે ઉત્તમોત્તમ તાજમહાલ ઇન્કન વાપરો.

કલેમન એન્ડ કું

ચાકુબખાન રોડ, કરાચી

અંકેરના લવ્ય મંદિરે

હુગેરસી ધરમસી, સંપદ

[આગલા અંકથી ચાલુ]

સમ્રાટની અગાસીના મંથનગચર્તા શીયેનામ-
શના મંદિરના હાર પાસેથી પૂર્વ તરફ પાંચમે
મોટા રાજમાર્ગ વિસ્તૃત પથરોની ઊભીથી
છવાયેલ વિજયમાર્ગ તરફ એળખાતો હતો. તે
મુખ્ય ખાતરને વીંધીને પાંચમા સિંહદ્વાર પાસે
અટકી શહેર બહારનો નવો રસ્તો ખતાવતો હતો.
એ રસ્તા માટે ખાઈનો પુલ સૌ પ્રસિદ્ધ કરતાં
મોટા અને વિસ્તૃત હતો. શહેર ચાર મોટા ચોકમાં
વહેંચાયેલું હતું. ત્રણ ચોકમાં શહેરીઓના મકાનો
બપોરે ચોથામાં રાજ્યમહેલ આવેતો હતો. યશોધર
પુરનો આ સામાન્ય નકશો છે. ત્રણ ચોકમાંના
શહેરીઓના વાસસ્થળોને સમય ખાઈ ગયો છે.

આ શહેરને ફેંચ સત્તાએ રીપેર કરાવ્યું છે.
હતાં આઠ માઇલમાં એની એકાંતતા સાથે તેથી
છે. પ્રાચીન તત્ત્વવેત્તાઓને એનું વર્ણન ચીન
દેશમાંથી મળ્યું છે. ચીનના પ્રવાસી રયુ-ટા-કોનાને
સને ૧૨૯૬માં આ શહેરની મુલાકાત લીધી હતી.
એણે એનો જથ્થો અને લખકા પૂરમાં હતા ત્યારે
આ શહેરને બોધું હતું. સમ્રાટોની આ વિરાજ
રાજ્યધાનીના લખકા અને લખતાએ એને આંજ
નાખ્યો હતો. સ્થાપત્યના સચવાયલા સ્ક્રમ નિષ્ક્રમે,
સિદ્ધકળાનું એકત્વ એને પણ આશ્ચર્યમાં નાખે
છે. પુણેની બંને તરફ ચોકી કરતા રાક્ષસો, પહેળી

ઊભી ગટની દિવાલો, સમચોરસ શહેર અને ચારે
તરફ સજ્જારો ઉપર ઉંચા મીનારાઓ એનું પથ
ધ્યાન ખેંચે છે. મોટી મૂર્તિઓ, સિંહ, ગરુડ અને
ખીમ પથરના સેંકડો પુતળાઓ, બાથોના
મીનારાઓ ઉપર પોતાની ઝાયા નાખતા મોટા
સિંહ, એ સર્વેનું તે વર્ણન લખી ગયો છે.

ચીનના મુસાફરે હમણા નહિ દેખાતા એવા
અનેક વિવિધ દર્યોનું વર્ણન લખ્યું છે. બાથોના
અને શીમાનાકારના મંદિર ઉપર સોનાના ચિખરે
હતાં બાંધપુતના મંદિર ઉપર ચાંબાનો બનાવેલો
મોટો ઇંબજ હતો. રાજ્યમહેલની બારીઓ
સુવર્ણના પતરાંથી મટેલી હતી. તેની વચ્ચે મોટા
બેઠકના દર્પણો મુકેલાં હતાં. સમ્રાટની
મોટી અગાસીની બંને બાજુએ એ
મોટા બે આરીસાઓ પ્રગળાનો માટે રાખેલાં હતાં.
આ દર્પણો ધાતુઓના મોટા ટુકડાઓને પારદર્શક
સ્વચ્છ બનાવીને મુક્યા હતા. એની સમીપમાં
સોનાની બે મોટી બરણીઓ હતી. દરેક મંદિરની
મૂર્તિઓને આંખને રથજે જવાહિરે હતા. દરેક
મૂર્તિને માટે પુષ્કળ કિંમતી અલંકારો હતા.
મંદિરમાં સુંદર રંગના ચિત્રોનાં ચિત્રો હતાં.
દરેક ઘર ઉપર ભુદા ભુદા રંગનાં ઝાપરાં હતાં.

મીના મુસાફરે આ શહેરનાં મોટા ઉત્સવો પ્રસંગે નીકળતી રાત્રી સ્વારીનું રોચક વર્ણન કર્યું છે. ધાર્મિક મહાન પ્રસંગોએ આવી સ્વારીઓ નીકળતી હતી, એના લપકાં અને દમામ ઝોર હતા. ચારે તરફ રાગના ઘોડેચારો પ્રગળતી મોટી મેદનીને શિસ્તમાં રાખના હતા. એમની વચ્ચે સમ્રાટની સ્વારી માટે માર્ગની રક્ષા કરતા હતા.

સત્ય સંશોધકોને ઉમદા તક
“વહકલ, તેની ખનાવટ અને ઉપયોગ”
એ વિષય ઉપર ઉત્તમ નિબંધ લખનારને
દશ રૂપિયા ધનામ

લેખકોએ પોતપોતાના નિબંધો ૧૫મી સપ્ટેમ્બર પહેલાં નીચેના સરનામે મોકલી આપવ.

આર. પંડ્યા એન્ડ સન્સ,
ટ્રિપ્લર સ્ટ્રીટ, કરાચી
પરીક્ષક:-શ્રી. ડાહરરાય માંકડ એમ. એ.
શ્રી રવિશંકર પંડ્યા
શ્રી કરસનદાસ માણેક

૧લાઇવુડ વિષે તમામ જાતની ઉપયોગી માહિતી આપતું રાજરાતી લાખાતું પહેલું પુસ્તક “૧લાઇવુડ” લે. શ્રી રવિશંકર પંડ્યા
કિંમત ૦-૧૨-૦
મળવતું ટેકાણું:-આર. પંડ્યા એન્ડ સન્સ
ટ્રિપ્લર રોડ, કરાચી

તમામ જાતના પ્લાઇવુડો પુર પાડનાર
જાણીતું મથક

ઘોડેચારોની પુઠે રાત્રીની પતાકાઓ ઉડતી હતી. તેમની પાછળ ચરણાઇઓ અને નગારાવાજો હતા. તેમની પાછળ રાત્રી મહિલાઓના વૃંદો ચાલતા હતાં. કેટલીક યુવતિઓના હાથોમાં તેજની બજારી મસાલો હતી. કેટલીકના માથા ઉપર લગા લેરેલા મુવર્થ કળશો હતા. એમની પાછળ કાચી મજલુન અને હાથિપારખે સ્ત્રીઓની ઢુકડી હતી. તેમની

પાછળ મુવર્થરેષી બદરાં અને ઘોડાથી બેસાયલા ચાલતા હતા. એમની પાછળ મેનાની મંદેરી પાલખીઓ ગુલામોના ખસાઓ ઉપર શોભતી હતી. એમની પાછળ સોનાની અખાડીઓવાળા ચણચારેલા હાથીઓ ચાલતા હતા. તેઓના ઉપર રાગપુરો, અમરતો અને પૂજ્ય પુરોહિતો બેસા હતા. છેવટે એક મોટા મેન રંગના હાથી ઉપર

તમારી પ્રતિભાનું આવરંશક અંગ
તમારાં કપડાં છે.

પોતાના કપડાંની સીલાઈ ઉપર ફેકે પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિએ પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ;
એટલું જ નહિ પરંતુ સમયને સમજી શકે એવા ફેરજ પાસેજ કપડાં સીવડાવવાં જોઈએ...માટે

છગન ડી. હીંગુ પાસે કપડા સીવડાવી સતોષ મેળવો

આપની સીવડાઈની દરેક મુશ્કેલી દૂર કરવામાં આવે છે કપડાં પાછળ ખર્ચેલા પૈસાની કદર થાય છે એક વખત પધારી ખાતી કરો

Hingoo Tailoring House
હીંગુ ટેલરીંગ હાઉસ

રજુહાડ લાઈન, દેરાસર પાસે, કરાચી
Rasbboro Lines, NEAR JAIN TEMPLE
KARACHI

રાજરાત્રેષર પોને ખીરાગ્યા હતા. કીનખાખ અને રત્ન જડીન અલંકારોથી એ દંકાપવા હતા. પ્રજા એમને ચમર અને દેવ માનતી હતી. એમના માથા ઉપર એક મેન મોડું ઝવ પથું હતું. બે મુંદરીઓ એમને ચમર નાખતી હતી. એમના હાથમાં રત્નજડીન આનમાં પ્રાણખાન નામે ઇન્દ્રે આપેલી મોટી ચમરો હતી.

સમ્રાટના હાથીની પાછળ બીજા અનેક હાથીઓ હતા. ધોડેવારો અને પાવદ્યો પણ મોટી સંખ્યામાં પુરા દળદળા સાથે નીકળતા હતા. લોકો સમ્રાટને જોઈ જનનાદ પોકારતા હતા. આ ઉત્સવો, રવારીઓ, દેવો, દળદળા ભરેલો કાંઠો, સર્વે સમયના વાતાવરણમાં સમાઈ ગયા છે. હવે ભયંકર શાંતિ, એકાંત અને ખડેરાની પરંપરા છે. માત્ર સુસંબદ્ધ રક્ષકપત્રો અને માપવાળું શહેર. આપણને આશ્ચર્યમાં નાંખતું ઉત્તું છે. હવે એ પ્રદેશ જનમનચલ્ય છે. માત્ર જ્યાં જ્યાં દેવગેરોળીઓ ખુરડો, છાપાઓ શિયાળવાઓ અને કઢાવ ઝેરી જંતુઓ હમેશ માટે નિવાસસ્થાન અહીં બનાવી રહ્યાં છે. આ ખડેરાને છત્તા રાખતા વાદરાઓનાં દંદો દસોની ઝાળીઓ ઉપર કુદકા મટી મીનારોઓ અને શિખરો ઉપર દોડાદોડી કરી મુકે છે. માણસોથી એ ચલ્ય પણ પ્રાણિયોથી નથી.

જંગલમાં બની ગયું છે. નીકરીના મહાન મંદિરો કમળો એક મોટા વટવૃક્ષે લઈ જુદે જુદે ઠેકાણે નવા નવા મૂળો નાંખી એને તદ્દન ખીમાર બનાવી દીધેલ છે. ખાચોન ઉપર જે શિવની મોટી આંખો તે દિવસે પણ પોતાની ફર દષ્ટિ નાંખતી હતી તેવી આજે નાંખતી દેખાય છે. આખા પ્રસાદને ફરતી ગળત્ર અગાસીના મોટા હાથીઓ હજી એવીજ રિયતિમાં શુદ્ધને ઉંચી કરતા ઉભો છે. શ્રી જુદ્દ ભગવાનની મહાન મૂર્તિ હજી પોતાની સૌમ્ય દષ્ટિ ચારે તરફ ફેલાવે છે.

અંકોર થોમની એ રિયતિ છે પણ અંકોર વાદ સુબ્યવસ્થિત રિયતિમાં છે. એ મહાન બંદરની ભવ્યતા હજી સમવાઈ રહી છે. અગાસીઓની ઉપર અગાસીઓ બાંધી નિયમિત રીતે પાયાવી ઉપર વિસ્તાર નાનો થતો જાય.

સ્વચ્છ અને સુંદર ભોજન તથા રહેણાંક માટે

અન્નપૂર્ણા હિંદુ હોટલ અને ભોજ

નેપાથર રોડ કરાચીમાં આદર્શ છે.

કરાચી

આ શહેરના નાશનું નિમિત્ત આ પ્રાણીઓ નથી, પણ ઝડપથી ઉગી નીકળતી વનસ્પતિઓ છે. ખાચોનના મોટા મંદિરોના ચોક્કા વનસ્પતિની હદિયા ફેલાય જાય છે. ફેંચો એમને દૂર કરે છે. પરંતુ કટલીક ભીતોમાં ઉગેલા વૃક્ષોના મૂળો દૂર કરવાથી એ ભીતો કકઝુસ ચક્ર પડે તેમ છે. પ્રાણુપ્રાન શમરોર રાખવાના આસાદમાં ઝાડોના મૂળો એટલા બધા ઉગાઉતરી ગયા છે કે જ્યાં

છે. મીનારોમાં ઉપર એવી સુસંબદ્ધ રીતે મીનારોમાં ગોઠવવામાં આવ્યા છે કે. આખા સ્થાપત્યને એકત્રણ દષ્ટિએ પડે છે. આંગણુની જળીનથી ૨૦૦ ફીટ ઉંચે મુખ્ય મંદિર સી અગાસીઓ અને મીનારોઓને ધારમાં લાવતું ઉત્તું છે. શિદિપઓએ આખા સ્થાપત્યમાં એવી રસિક સુસંબદ્ધતા અને સુમેળ લાખ્યા છે કે આજે [અનુસંધાન પાને ૧૨૬ મેં જુઓ]

ઉર્દુના કાંતિ કારક વિ

જેશ મહીહાબાદીનું જીવન અને કવન

લેખક:-ઈબને મુસ્તાફા રંગુની

(આગલા અંકથી ચાલુ)

ખંડખોર કવિ 'જેશ' જેટલો અકર્ષણવાળા કાવ્યતાનો કદર થતું છે, એટલેજ વૃદ્ધ-મવાળોનો પણ.

જે દુરાચરણના કારણે પિતા પુત્રને ધર બાદિર કાઢી શકે છે, ત્યારે પિતાના દુરાચરણના વિરુદ્ધ પુત્ર ખંડ કેમ ન કરી શકે વાર ?

જેમ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રને સ્વભાગ-નિર્ણયનો અધિકાર છે, તેવીજ રીતે પ્રત્યેક વંશને પોતાની આવશ્યકતાનુસાર જીવન પરિવર્તન કરવાનો પણ હક છે. ત્યારે 'બાબા' પંથ ઉપર તમારું ગુસ્સો કેમ વધાવવા માટેની આ ધમપણ રા માટે ?

નિર્જીવ-સ્પન્દીત, વૃદ્ધ વરુનાની દૂર-અંદેશીની દુહાઈ આખી યૌવનને બંધનોથી શામાટે જકડી લેવા માગો છો ?

'નાગએ શાખા' (યૌવનની લલકાર) શીર્ષકની કવિતા વાસ્તવિક રીતે ભારતવર્ષના તે વૃદ્ધ-મવાળોનાઓની વિરુદ્ધ આધુનિક યુવકનો પ્રતિવાદ છે:-

જીડ ગયા રૂએ નિગારે

આરમાં સે રંજે ખવાળ

ઝીલમલાતી સમ્મા !

રૂખસત હોકે ઉભરા આકૃતાળ

૧ તમારા સ્વપ્નાના રંગો આકાશમાંથી પણ ઉડી ગયા દગમગતા ઓ દીપક, ભાગીજી કારણ કે સ્પર્શનો ઉદય થયો છે. દુર હટ હું રચનાત્મક કાર્ય માટે કમર કસું છું.

જગ જાગે છે કે હું આવતાંજ સર્વન પ્રસરી જાઉં છું. ઓ જીવવાણી ! ભાગી જવા માટે સામે માર્ગ મોકળો છે. ભાગીજી, હું નવી સરકુલીનો પરમેશ્વર છું. લોકો જાગે છે કે હું યૌવન છું, અને મારું કામ છે પરિવર્તનનું અને સર્વદા મહારી ઘેાળણા કાંત, કાંતિ અને કાંતિની છે. કેાઇપણ શક્તિ મદને માર્ગમાંથી દૂર કરી શકતી નથી, અને કેાઇપણ ધા મહારી મરદનને નમાવી શકતો નથી. મહારી ઘેઝઝાના રંગને જોઇને મૃત્યુ પણ મહારી આગળ આવનાં સંકોચાઈ છે. પાપમય દંડ નીતિ આદરતી ઓ ! વૃદ્ધાવસ્થા, તમારાંથી ઇશ્વરની પનાહ. હવે તારા મરતક ઉપર યુવાનીનું ધુન ખેંચાઈ રહ્યું છે.

યુવોઓની ભાગલા પાડવાની નીતિનો દુષ્ટ શિકાર બનાવનાર, આ ઉન્માદ અને આ અવસ્થા જોતાં, શરમ હોય તો હુબી મર ! ધર્મના ઓ ગુલામો, આ જુલમ તો કેવો કે, ગાય અને વાછરો ઉપર ભાઇઓને કુરબાન કરી દેવા.

દીર્ઘ ગુલામીએ તારી મનોદશાને અતિ સંકુચિત કરી નાખી છે. તારા ચહેરા ઉપર આતે વળ છે કે દોહીપણાની કપટ ભાળ. તારા દુર અંદેશીના શ્વેતમકારને હવે બંધ કર. જે ઓ જુલમીલ ! મારી ખીન દુર અંદેશી-તડ અને ફડ-ની શક્તિ બતાવું છું.

હટકે અળ સહજો અમલકી
રાહમેં આતા હું મેં
ખલક વાકિફ હે કે
આતા હતો છા જાતા હું મેં
અય કદામત ! મેં ખુલી છે
સામને રાહે ફરાર
ભાગ અળ મેં હું નધ
તેહજીબ કા પરવર દીગાર
કામ છે મેરાં તગથુર,
નામ છે મેરા શબાળ

મેરા આરા
'ધન્કિલાખો, ધન્કિલાખો ધન્કિલાખો'
કોઈ કુબત રાહસે સુઝકે

હટા શકતી નહિ
કોઈ અરમત મેરી ગરદન કો

સુઝા શકતી નહિ
દેખ કર મેરે જૂનુ કો

નાઝ ફરમાતે હુએ
મૌત શરમાતી છે

મેરે સામને આતે હુએ
અલઅમાં, 'કુળળી' રીયા

આલુદા પીરી ! અલઅમાં !
અળ કળકતી છે તેરે સરપર

જવાનીકી કમાં
હો જો ગયરત હુળ મર,

મે ઉમ્ર મે દરો જુનુ !
હરમનો કી ખ્વાહિસે

તકતીમ કી સ્વદે જુનુ !
મે સિતમ કયા અયકનીએ

'કૂફીઈમાં' કર દીયા
સાધજોકો ગાય

સાધજોકો ગાય
ઝોર જાગે મેં કુરખાં કરદીયા

કર દીયા તુલે શુલામીને
તુએ કોતાહ ખોયાહ

ખૂરીયાં છે તેરે મુંહ પર
કે ગફીરી કો બલ.

પોપલે મુંહ ! ખાતમ ખર
મે આકેળત ખીની' કા શોર

દેખ અળ મુઝ દીલ મેરી
'ના આકેળત ખીની' કા ઝોર

ભારતની ઇસ્તિલા અને હુદુશને નિદાળી મતિ
દિંસા અને કોષથી 'જોશ' નો આત્મા પ્રજાળી
રહો છે. 'જોશ' આવેશની પેલી સીમાએ પહોંચે
છે, જ્યાં જવા માટે આપણી કાયા ચરચરી ઉઠે
છે, કંઠ રૂંધાય છે, અને હૃદય વીણાના તારો
અણખી ઉઠે છે.

દિંદુ-મુસ્લિમ સમસ્યાનું સંમાધાન જોના
મતે એકાદ છે કે વૃદ્ધ-મવાળાના જર્જરીત હાથો-
માંથી નેતાગીરી ખૂંચવી યુવકોના મુખારક
હાથોમાં આપવામાં આવે.

કાબ્યના રૂપમાં ટપકી પડેલા એમના ખૂનના
આંસુ-આત્માના ઉદગારો કેટલા સુખદ અને
હિતસાહવર્ધક છે; સંભવિત છે કે એ લખતી વેળા
અવિસમ્રાટ-અલ્લામા-ઇકબાલ મરહૂમનો 'ગયા-
શિવાલા' (શિવાલય) એમની દષ્ટિ સમીપ દશે.
'જોશ' કહે છે-

રહુએ ઇન્સાં, ઝોકે હક,
ખાંફે ખુદા કુછલાં નહિ

તેરા 'ઈમાં' ચંદ વહેમોકે સિવા,
કુછ લી નહિ

૨ ઇશરનો ભય, સત્યની ચાહ અને માનવપ્રેમ કંઈજ નથી, અરે તારા ઇમાનમાં પણ
થોડીક શંકાઓ સિવાય કશુંજ નથી.
તારા જુદા ઇમાન અને કાફરપણાને એવો નાશ કરીશ, કે તેના હાડકાઓને પણ ચાવી જઈશ.

તેરે ભુકે કુકોઈમા કે।

મીટા ડાલુંગા મેં

હડીયાં ઇસ કુકો ઇમાડી

ચળા ડાલુગા મેં

ખોલ હુંગા રોશનીકા રાસ્તા

સળક લીયે

સબ ખુદાકે વાસ્તે હું

ઔર ખુદા સળકે લીયે

વલવલે મેરે બાળહેંગે

નાઝ ફરમાતે હુએ,

ફિરકા બંદીકો મિરે

નાપાક હુકરાતે હુએ

હાલ હુંગા તરહે નો

અજમેર ઔર પ્રયાગમેં.

ઝોંક હુગા કેફોઈમાં કે।

દહકતી આગમે

કવસરૌ-ગંગા કે। એક મરકબ

પેલાને કે લીયે

એક નયા સંગમ બનાઉંગા

અમાને કે લીયે

એક લીને નૌબ્રી લીખુંગા

ફિતાબે અરફિશાં

દર્જ હોગા જીન્દગી અરી

જહદ પર 'હિંદોસ્તાં'

ઇસ નએ મઝહબ પે

સારે તફર કે વાડુંગા મેં,

તુઝપે ફિર ગરદન હીલા કર

કહ કહે માઝંગા મેં.

ફિર ઉઠુંગા આપ્ર કે

માનીન્દ ઇલાતા હુઆ

ધૂમતા, ગીરતા, ગરજતા,

ખૂંજતા ગાતા હુઆ.

મોત કે સાયે મે રેહ કર

મોત પર છાયા હુવા

શેરે નર કી તહ,

જુજલાયા હુવા બિફરા યા હુવા.

સર્વ માટે પ્રકાશનો માર્ગ ચોક્કસ કરીશ, કારણ કે સર્વ ઇશ્વરના માટે છે અને ઇશ્વર સર્વના માટે છે.

સંપ્રદાયત્વના મૂળને ઠોકરથી ઉઠાવના, મહારી તમન્ના તનમનાદ કરી રહી છે

અજમેર અને પ્રયાગમાં નવી સંસ્કૃતિ મૂળ શેપીય, અને ઇમાન અને કાફરપણાને બાબરની

અમિમાં હોમી છંદ.

કવસરજલ અને ગંગા જલને એકજ કેન્દ્રમાં લાવી જમત માટે એક નવું સંગમ બનાવીશ,

એ નવા ધર્મ માટે એક સોનેરી પુસ્તક લખીશ જેના સોનેરી પુષા ઉપર લખાયું હશે

'હિંદોસ્તાં'

આ નવા ધર્મ ઉપર સર્વે સિત્તનાને કુરબાન કરીશ, અને એ ધર્મ ઉપર મરત થઈ

આનંદનો સાગર રેવાવીશ

પછી વાદળાઓ જેમ મરત બની, ફરતો, પડતો, ચુજતો, ગજના કરતો, લવકારતો હ-

ઉભો થઈશ.

મૃત્યુના પાછાયામાં રહીને પણ હું મૃત્યુ ઉપર પ્રસરી ગયો છું જાણે વાધના જેવો

ખીખયલો અને વિકરેલો.

મહારી વણકારની આગળ પરંતો પણ અમમી ઉઠશે, અને મહારા હિંદુસ્તાન આગળ

(સીતમગરોની) ગરદનો પણ નમી જશે.

કોહ હીલ જાએ

ગરદને ઝુક જાયગી

મેરે કારવાં કે સામને

હિંદોસ્તાં કે સામને

હિંદની આજાદી અને હિંદુ-મુસ્લિમ એકબી
માટે કવિ કેટલો વિહવલ છે? પણ અમારી
મુદતાના કારણે જન્મે કેન્દ્રોની 'દિલ્લી' લગ
ધણીજ દૂર છે. આ સર્વ વિપત્તિઓનું મૂળ છે,
પેલા મહારાજ, જેને 'મુસ્લાં અને પંડિત' કહેવામાં
આવે છે. 'સીકા'ઓ ઉપર નાચનારા આ 'નુવરા'
ઓના ડોલો પાણી પણ નથી માગતા.

ઉદ્ગ્રંથિમાં 'હાલી'થી લઇને 'જોશ' સુધીના
સર્વ રાષ્ટ્રીય કવિઓ મુસ્લાંઓની ધૂળ ખેંચેલા
આબ્યા છે. આપણે ત્યાં પણ ભોળા ભગત અને
વેદાંતિ કવિ શ્રી અખાએ ટાંગી ધર્મોત્તમાઓને
ઉઘાડા પાડ્યા છે.

કવિ શ્રી જોશી એવાજ એક મુસ્લાનું શબ્દ
ચિત્ર દોર્યું છે; વધોક્તિનું કેટલું ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ
છે:-

વહુધ એક મોલવીસે કલ મુલાકાત
શળીહિ મસ્જીદો; તસ્વીરે મીઝગર
વહી હોંગે જે ફિર હોસે બરીમેં

પુઢાકે ફઝલસે હુસે કે શોહર
હીનાઇરીશ સૂખ આંખોમે સુરમા
લોટ મહેકી હૃદય; ઝુલ્ફે મુઅત્તર
અરમ કે તઝકીરે; ટ્રીસકીસ મએમે
હીનાઇરીશ સુકી મેં પકડ કર
પુતોંકી આહમે હમ રંચકે મજનુ!
પુઢાકે ઇશકમે વોહ દેવ પયકર
મગર આંખોમે હંગામે તબસ્સુમ
રીયાહી અરમકે! અદનાહો અકબાર!

હુર-અપ્સરાઓની વાંછનામાં લડુ બનેલા
મુસ્લાને કવિએ કેવી ચીમકી આપી છે કે 'લયલા'
બીબીની ચાહનામાં મીવાં મજનુ કુખલ બન્યા
હતા, જ્યારે ઇશ્વરના પ્રેમમાં મુસ્લાં સાહેબ ટ્રાડી
જેવા બનતા જાય છે. અરે અંજાહ! આતો
લાથીતા દાંત.

કવિ આજાદનો દીવાનો છે, પણ તે જાણે
છે કે એકબીતા વિના આ તલમાંથી તેજ નીકળા-
નુંજ નથી. એટલે તે બીન દૂરઅંદેશ વહો, કાપર
યુવકો, મરીવાદીઓ અને રેશ દોહીઓને શાંપ
આપતાં કદી થાકતો જ નથી.

સામાજ્યવાદની આધારશિલા-પણ પૂંછ
વાદ છે અને તેથી જ્યારે 'પણ' એની દૃષ્ટિ
મોથરે હાલ ગરીબો ઉપર પડે છે; ત્યારે કોપથી
એ ચરશરી ઉઠે છે; એના અંતરમાં કણુનો

૩ મરજહના રૂપ જેવા અને મીઝગર-ચાતુરનાની કંઠ પુતલી જેવા એક મોલવી સાથે કાને
મેળાપ થયો.

ઇશ્વરની કૃપાથી સ્વર્ગમાં આ લોકોજ પરિઓના પ્રતિ બનશે. મહેંદોના રંગે દાદી લાલ
બનાવી છે અને આંખોમાં અંજન-સૂરમો-લગાડયો છે માયાના, ખાદો મહેક મહેક થયા છે. અને
જૂઝડાઓમાં અતર પડ્યું છે. મુકીમાં મહેંદી રંગની દાદી પકડી, જૂઓ તો ખરા, સ્વર્ગનાં વર્ણનો
કેવા સ્વાદો લઇને કરી રહ્યા છે.

પ્રિયતમાઓના પ્રણયમાં અમે મજનુ જેવા સુલકડી બની ગયા છે. જ્યારે ઇશ્વરના પ્રેમમાં
તેઓ ટ્રાડી જેવા બન્યા છે.

અગાધ સાગર દિલોળા મારે છે અને આંખોમાંથી
આંસુઓ છલકાઈ પડે છે.

નિઝામ હયદાબાદના રાજમાર્ગે ઉપર પથર
ફોડતી એક કામલાંગી ઉપર એની દષ્ટિ પડે છે;
અને કવિતાની દેવી 'લેશ'ના કાનમાં બદના સૂ
કે છે.

એક દોશીઝા સડક પર ધુપમેં હે બેકરા
ચુડિયાં બજતી હે કંકર કુદનેમેં બારબાર
ચુડિયોં કે સાઝમેં ચે સોઝ હે કેસા ભરા
આંખમેં આંસુહી બન બતી હે

અસ્કી હરસદા
મર્દ હે રૂપસાર પે. બુદ્દે અટી હે ખાકમેં
નાઝુકી દમ તોડતી હે; હીદએ જમ નાકમેં
ભિદ ચે નાદારી ! મેરે મીને સે

ઉડતા હે ધુઆં
આહ ! અચ દુદસારે કે
મારે હુએ કિ હોસ્તાં

હુરન હો મઝબુર.
કંકર તોડને કે વાસ્તે !

દસ્તે નાઝુક.
ઔર પથર તોડને કે વાસ્તે !

બિખ મેં ચો હાથ ઉઠે,
ઇતિહાઝા કે વાસ્તે !

અનકો કુદરતને બનાયા હે

હિના કે વાસ્તે !
બે નજાકત મે ઉઠા ચકતી નહો

કાજલ કા બાર
આહ ! ઉન પડેકોપે બેઠે:

રાહકા ગદોં-ગૂનાર !!!
કયોં કલક ! મઝબુર હો

કંકર જમાને કે હીચે
બે નિગાહેં હો દિલ મેં

ડુબ જાને કે હીચે
નાઝનીનોંકા ચે આલમ;

મા દરે હિંદ આહ ! આહ !
કીસ્કે બુદ્દે નારવાને

કર હીયા તુજકો તબાહ
હુન બરસતા યા કહી;

હીન રાત તેરી ખાક પર
સચ ગાતા અચ હિંદ.

તુજકો યા મઘ કીસકી નઝર ?
એક દિવસે સંધ્યા સમયે કવિ ખેતરો પ્રતિ

જાતે છે. સંસારમાં જેવા ખેતરો અને આંખ
ફાટે એના વચ્ચે નિહાળીને આનંદ અનુભવે છે,

પણ એવામાં જ રહામે સંદેશો હાથૂત થયેલો
જમતનો તાત, ચીંધે હાલ દશામાં, પરસેવામાં

પણ આંખોમાં તો દારૂ રેલાઈ રહ્યું છે. એ અવાહ ! આ નયનોમાં કેટલું કષ્ટ ?

૪ સડક ઉપરના ધોમ તડામાં એક કુમારિકા બાકુળ છે. પહાણા ફોડવામાં જેના હાથના
કંકરો વાગી રહ્યા છે. ચૂરીઓના અવાજમાં કેરી કણુના ભરી છે જેના પ્રત્યેક અવાજથી આંખોમાં
આંસુ ઉભરાઈ આવે છે. જેના ગાયો અને બુદ્ધિઓ ઉપર ધૂળ અને માટી ચોંટી છે. જેના શોકપૂર્ણ
તેજા અને કામળતા રક્ષણ હમ્મે છે. આહ આ કંગાલીયત બોધને, મદારા છબરમાંથી ધુમાડા નીકળે
છે આહ એ દરિદ્રતાથી પીડાતા હિંદુસ્તાન ! મૌદર્ધને પથર ફોડતા માટે નિરૂપાય બનાવ્યો ? કામળ
કંકરમળ, શું પથર ફોડવા સમર્થા છે ? જે હાથને ટૂંકાવે મેદો લગાડવા બનાવ્યા છે, શું તે હાથો
તમારા આગળ બીજા માંગવા માટે પ્રસારે ?

રેખા, દીનતા અને અસહાયતા અવતાર એવા
ખેડુત, કવિની દૃષ્ટિએ પડે છે. કવિનું હૃદય
ક્ષોભ અને શોકથી તરફી ઉઠે છે અને કહે છે—

પરખની દબલત કે છગર પર
તીરે ગમ ખાતે હુએ;
દેખતા છે મુઠ્ઠે ફરમન
કી તરફ જાતે હુએ.

કલ્પ હોતી હી નહિ.

તારીકીએ હિરમાં સેરાહ
કાકા કયા બચ્ચોં કે

ધુંધલે આંધુઓં પર હે નિગદ.

સીમોઝર, નાનો નમક;

આબોગીઝા કુછ લી નહિ,

ધરમે એક ખામેશ માતમ

કે સિવા કુછ લી નહિ,

એક દિલ, છરપે ચે

ના ઉમ્મીદવારી, અલઅમાં !

અલઅમાં ! ચે સંગદીદ

સરમાયા દારી અલઅમાં ! !

કુદમ ઓર ઇત્ના,

કોઈ હલ્લી હ ઇસ તુફાનકી ?

ગોટીયાં હે તેરે જળખામે

ગરીબ ઇન્સાનકી.

તેરી આંખોમે હે ગલતા

વે શરાબત કે ધનાર

છનકે આગે ખંઠરે ચંગેઝકી

મુબલતએ ધાર

બેકસોકે ખુનમે

હુમે હુએ હે તેરે કાય

કયા ચમા રાલેલા ઓ બે દદે !

સારી કાયનાત ! ! !

બંડ અને સ્વાસ્થિમાન: આ શબ્દોમાં જે
ચકિત છુપાઇ છે તે અવર્ણનીય છે, કાંત્રી
ભાવનાજ સ્વાસ્થિમાન અને શાંત્રિમાનનો આભા
છે. તે ભાવના, જે કાંત્રીના તખ્તે પશુ દમત
ધમુ ખિસ્ત (અ. સ.) ના ઓછો ઉપર રિમન
ફરમાવી નય છે. તે ભાવના જે ૩૦ હજાર ને
પીરોના પન્ડેરશનનો ચિતાર બની; ફરતા મુખે
અખિમાં કુદી પડ્યા કટિબદ્ધ કરી દે છે. તે
ભાવના, જે હજારો રસીયન યુવકોમાં બહુકી
ગોળાઓને પ્રુપ સમજવાની પ્રેરણા જન્માવે છે.
તે ભાવના જે રમના (તુફાન) વિનંત વેળા
તુફાનદિલાઓને સર્વરવ અર્ધધુ કરેલું બાન
જન્માવે છે.

એ ભાવના, એ આવેશ-જે ધર નથી બે
ધર્મનો સારાય નથી ત્યારે ધર્મ કઇ બલકું નામ

ને કામગતા કામગતિ બાર પશુ ખમી રાહી નથી, તેની પાપણા ઉપર સરતાની ધૂળ !
જે દિલ અંતરાત્મામાં ખૂપી જનારી હોય તેને એ આકાશ ! શામટે પત્થર પાથરવા મજબુર કરે છે.
આહ માદમ્મી તારી ભૂમિ ઉપર ઓઝોની આ દશા ! કોના દાદણુ સિતમે તને બદનાહ
કરી છે ?

તારી ભૂમિ ઉપર કદી અહોરાત સૂરજની જાં ચતી હતી, સાચું બોલ ઓ હિંદુસ્તાન
તને કોની નજર લદખી ગઇ છે ?

પ ફરમનના મુઠ્ઠ-પરદેશ-તરફ ધસડાઇ જતી પોતાની સંપત્તિ બેઇને (ખેડુત) પોતાના
છગર ઉપર ગમનાક તીરે સહત કરે છે.

જૂખથી ટળવળતા પાળકાની આંખોમાં ઘેરાયલા અંધુઓ બેઇને નહે છે, અરેરે ! આ

છે ? કાઠ કહેશે ?

શું પપગળ્યરો તીર્થકરો અને અવતારી
મહાપુરુષો બંડખોર નહિ હતા ?

'નેશ'નું કર્તવ્ય પણ અપૂર્ણ રહી જત, જે
તેમણે બંડખોરનું વર્ણન કરીને પોતાની લેખિનીને
પુનીત નહિ બનાવી લીધી હોત; જે કે જ માફી
કવિ કાઠી નમ્રરૂપ પ્રસામની પ્રસિદ્ધ કૃતિ 'બંડ-
ખોર' થી 'નેશ' ની 'અગાવત'—અળવા—ની તુલના
અન નથી શકતી. કાઠી નમ્રરૂપ છરસામના અપવાદ
સિવાય દિવંદની બીજી કોઈપણ ભાષા સાહિત્યમાં
'નેશ' કૃત ૧૬૦ પંક્તિનું 'અગાવત (અળવો)
અળોડ અને અનુપમ છે. અલો ત્યારે ગુજરાતમાં
'લાલ અને લોલ' ગવાડતા રસકવિઓને એનો
રસારવાદ અપાડીએ

ફહાં બગાવત ! આગ, બીજકી,
મોત આંધિ મેરા નામ,
મેરે ગીરહો પેશ અજલ,
મેરી છલોમે કલે આમ.
ઝલ હો જતતા હે, મેરે
સામને રૂએ હયાત

નિરાશાપૂર્ણ અધિકારભર્યા માર્ગ ક્યારે ખતમ થશે !

અરેરે ! આ મકાનમાં શાંત-માતમ-કરૂણાસિવાય, નાણા, દાણા અને અન્ન પાણી કંઈજ
નથી.

ઓ ધધર ! એકજ આત્મા ઉપર નિરાશાનો આટલો અંબાર ! ધિક્કાર છે ! ઓ પાપાણુ
હલ્ય મુડીવાદ ધિક્કાર છે ! ! !

સિતમ અને તે પણ આટલી હદ સુધીનું, અરે આ તોફાનની કંઈ સીમા પણ છે ?
ઓ મુડીવાદ ! તારા રાક્ષસી જડખામાં અમારું મરીય માણ્યોનું લોહી—માસ છે. તારી ભયકર આંખોમાં
શરાવની પ્રગ્લ્હિત ચીખગારીઓ દેખાય છે, જેની આગળ સીનમગર ચમેજખાનની લોહી તરખી
ખંજર પણ ભૂટી લાગે છે.

જેને તારા હાથે ગરીબોના લોહીમાં હજી ડુબેલા છે, શું ઓ બે હલ, સારાએ જગનને
ઓહીયાં કરી જશે ?

! અળવો ! મારું બીજું નામ અગ્નિ, વિષ્ટ, મૃત્યુ અને આંધિ છે. મ્હારી મોપાસ હંમેશા
મૃત્યુ રહે છે અને મારી નસેનસમાં કલેઆમ છે.

કંઈ ઉડતી હે મેરી

ચયને જાંબીસે કાયનાત
એક ચિંગારી મેરી,

જલત હો કરતી હે તજાહ
માંગતા રેહતા હે

મેરી આગસે દોજખ પનાહ !
બરછીયાં લાઝે; કમાને તીર,

તંજવારે કટાર
બચકે; પરચમ. અલમ.

ધોળે ખાદે શહ સવાર
આંધિયોસે મેરી,

ઉજાગતા હે દુન્યાકા નિગામ
રહમકા એહસાસ હે;

મેરી શરીયતમે હરામ
જંગ કી સુરત સે ગો

હંગામા કરતી હું શરૂ
અમનકી ભુખે મેરે ખંજરસે

હોતી હે તુહ
દેખને સે છનકે.

મત્થરકા લી દીલ હોગએ શક

મુજકો વો ઉતરે હુએ
 સહેરે પળહાતે હેં સળક
 અબવલ અબવલ જાન દેનેકા
 સળક હેતી હું મેં
 આખર આખર જાન લેનેકા
 સળક હેતી હું મેં
 સલતનત કે સીમત શીર

‘ બહતી હું બલખાતી હુઈ
 કેદ આર કાતુનકો

ઝીંદગતસે હુકરાતી હુઈ
 અય જવાં મદો !

યે ઝીંદગત કીસલીયે સહુતે હો તુમ ?
 મદ હોકર ઠોકરોંકી

ઝીંદગે કયું રહતે હો તુમ ?
 અય જવાં મદો !

ખુદારા ખાંધલો સરસે કદન
 સર બરેહના ફિર રહી હે

ઇઝતે કોમો પતન
 હ ઝમી કો ઝેર કરકે

આસમાનોં પે ચંબહો
 હાં બળહો અય સફ્શીકત ધીરો !

બળહો જલ્દી બળહો
 રામે મુલ્તાનીસે યે ચેહરા

ઉતર સકતા નહિ
 જો ખુદાઈસે લગે

શાહી સે હર શકતા નહિ.

‘નેશન’ છવન’

સમયને અનુસરીનેજ વિચારો જન્મે છે. ‘નેશન’
 નું અસ્તિત્વ એની સમજ દલીલ છે. એમની
 ક્રિયાઓ યુવાનોનાં દેશાં હયામતોંવાં છે.

‘ગાલિય, ઇંગ્લાલ અને અકબર ઇસ્લાહાંબાદી
 પછી ઉર્દૂ જગતનાં કાવ્ય સાહિત્યમાં આજે
 ‘નેશ’ નીજ બોલખાસ છે. એમણે ઇંગ્લાલથી
 અનુપ્રેરણા ગ્રહણ કરી છે એમાં સંદેહ નથી. પણ
 મહાકવિ ઇંગ્લાલ જે વાત ગર્ભિતરૂપે કહેતા
 તે વસ્તુને નેશ ઉઘાડા છે. જાહેર કરે છે.
 એમના કાવ્ય પ્રવાહનો બંધ ક્યાંક ટુટી જાય
 પણ નિર્ભયપણે જે ઉદગારો એમણે જાહેર કર્યા
 છે તે નિઃશંક પ્રશંસાપાત્ર છે. ઇંગ્લાલ મરહુમ
 જેમ નેશ કદી પણ ટકી અને દિલ્હીની
 પ્રશસ્તિ નથી પોકારી એનું સર્વસ્વ એકમાત્ર
 દિલ્હીસ્તાન છે. રાષ્ટ્રીયતા એનો ધર્મ છે. એના-એ
 અનોખા-ધર્મમાં દેશભક્તિ દેશસેવા મોટી નમોઝ
 (બંદગી) છે નેશ એક ભાવનાવાદી કવિ છે, એટલે
 એમના કાવ્યોમાં ચિંતન નથી. નગન સત્ય ઉચ્ચાર
 નાર કવિ નેશ મનના ભાવોને કદી છુપાવતો
 નથી; અને એ સત્યાપ્ત નેશની એક અનુપમ
 શૈલી છે.

તુર્ક નેવની (Fabbhor kare Children)
 પિતા અને બાળકો નામની એક વાર્તાના નિહિ-
 સિરદ નાયકની આલોચના કાષ્ટએ આ સુંદર

મારી આગળ આવતાંજ, છવનનો રંગ પીળા પડી જાય છે. મારી બ્રહ્મીથી સૃષ્ટિ ધરધરી
 ઉઠે છે.

મારી એકજ ચિલ્લુગારી, સ્વર્ગને ખરિયાદ કરી રોકે છે. મારી કોપાગ્નિથી નડે પણ રસથું
 ધ્રુવે છે.

ખરજી, ભાસા, તીર-કમાન, તલવારો ખંજર. ધ્વજ, ઘોડાં, સિપાહી અને લશ્કર.

મારી તોફાની આંધિથી જગતનું નવ હયામતી ઉઠે છે. મારા ધાર્મિક-કાનૂન શરીરતમાં
 દયાને રચાન નથી.

સુહના રૂપમાં હું તોફાનનો આરંભ કરું છું. શાંતિની પ્રભાત, મારા ખંજરથી ઉદય થશે.

વાક્યમાં કરી હતી કે—Destruction destroyed in its own destroying—તે જરૂરની જે જરૂર કરતાં કરતાં પોતે જ જરૂર યજ્ઞ મજ્ઞ.

સંલવિત છે કે જોશની શાયરીમાં જેમણે પ્રેમની મીઠી વાણી અને પ્રેમીનો વિલાપ સાંભળવાની—વાંચવાની આશા રાખી હશે, તે સન્નનો જોશનો આ હૈરવ રાગ સાંભળી—વાંચી પુનઃ ઉપસુંકેત વાક્ય ગણુગણુશે.

મુસલમાન યુવકોને રાષ્ટ્રીયતાની સમીપ લાગીને ઉભા કરી દેનાર જે ઓછા-વચ્ચા મુસલમાન આત્મીઓ લેખકો અને કવિઓ છે તેમાં ખાસ કરી ખગાલના કાઝી નઝરુલ હસનામ અને કવિ જોશ આદરને પાત્ર છે.

મુસ્લિમ યુવકોમાં પ્રત્યક્ષરે માનસિક ક્રાંતિ પ્રગટાવનાર જોશનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૯૦ ની લગભગ લખનવ પાસેના મલીહાબાદ કસબામાં થયો છે. એમના પરદાદા ફકીર મુહમ્મદખાં ગોલા શાહી ફૌજના રીસાલદાર નીમાયા હતા, તેમની સુંદર કામગીરીથી પ્રસન્ન થઈને લખનવના નવાબે

તેમને હિસામુદ્દિન તબ્સૂર જંગ નો ઇસ્કાળ અર્પણ કર્યો હતો. ફકીર મુહમ્મદખાં ગોલા શાયરીમાં કવિ નાસીખના શિષ્ય હતા અને એક કાવ્યક્રંદના કર્તા હતા.

આથે દયાતાના કર્તા મુહમ્મદ હુસૈન આઝાદ લખે છે કે:—

નવા આવેલા અફઘાની કુટુંબમાં એકજ રોડીએ ગોલા જેવો ઉર્દુ જ્ઞાનનો શાયર જન્મે એ ઝોગવરૂપ છે.

કવિથી જોશના દાદા અને પિતા ઉર્દુ જ્ઞાનના અચ્છા શાયર હતા. એટલે કવિતા એમના ઓથે ઉતરી છે. કવિ કુટુંબમાં જન્મ પામેલા જોશ નવમા વર્ષે શાયરી લક્ષ્યારે છે. અને શિરસતા મુળ્ય અગ્રીઝ લખનવીના શિષ્ય બને છે. તેરમા વર્ષે ન્યારે તેઓ ગઝલોના રોંદાવલા દલ ખડાર નીકળ્યા ત્યારે ગુરૂ સાથેનો સંબંધ તથા દીધો.

જોશની કવિતાકાલના તથા ભાગ પાઠી શકાય છે.

ઇ. ૧૯૨૨ સુધી તેઓ ગઝલોના મોહખળમાં ફસાયા હતા. એ સમયે એમના લેખો અને ગઝલોનો

જોના દર્શનથી પાયાણુ હૃદય પણ ફાટી જશે મને ઉતરી ગયેલ ચહેરા શિશ્ય આપે છે. પ્રથમ હું પ્રાણ અર્પણ કરવાનું શિક્ષણ આપું છું, અને પછી પ્રાણ લેવાનું હું શીખવું છું.

પછી હકુમત પ્રતિ હેંકડાઈ યીહું વધું છું, અને કેદ અને કાનુનને ખેંચજતીની ટોચ મારું છું.

ઓ યુવાનો ! આવી બે ઈજ્જતી શામાટે સહન કરો છો ? પુરૂષ થઈને શામાટે હેંકડે આતા ફરો છો ?

ઓ યુવાનો ! ઇશ્વર માટે મરતક ઉપર હવે કફન બાંધી લો, કાચુ કે દેશ અને પ્રજાની પ્રતિષ્ઠા ઉઠાડા માથે ફરી રહી છે.

અને પૃથ્વીનો કબજો કરી, આકાશ ઉપર સવારી લઈ જવ. હા, આગળ વધો ઓ વિખરાયલા પીરો, વધો અને જલદી વધો.

શહેરશાહોના પ્રલાવથી આ ચહેરા દગાઈ શકતો નથી. જે ઇશ્વર સાથે મોત્સા માંડે તે, બહા સરકારથી ડરી શકે છે ?

એક સંગ્રહ રહેઅદ્ય પ્રસિદ્ધ થયો. ગઝલોમાં પણ એમની પ્રતિભા ફરી અગ્રણી છે તે આપણે જોઈએ.

અરમાન બહુત હે, કમ કર દે,
હસ્તી ચે નહિ એક ગફલત હ.
આ ગા ઝ સરા પા ધો કા હે,
અનમ : સરાસર ઈ પ્રત હ ઈ

તુમ ન દેખો, કે મેરે ચહેરે પર
એક તમન્ના સી પાઈ બતી હ ઈ
ઝીબ મીલાતે હુએ તારો,
મેં ચે સુનતા હું સ દા
રોને વાલે મેં તેરે પાસ
હું ક હ હ ર ન હિ

ગઝલની સંકુચિત શરીમાં જોશ વિશેષ સમય થોભી નહિ શક્યા. જે કાવ્ય યજ્ઞ ઉદું સાહિત્ય સંસારમાં એમનો સીકકો પડ્યો તે હવું "જંગલ કી શાહઝાદી" અજમેરથી જયપુર જતાં માર્ગમાં વાંસઢડી બળવતી એક વનદેવી ઉપર દ્રષ્ટિ પડી અને કવિ જોશ તરતજ ટ્રેનમાંથી ઉતરી પડ્યા. દેવીના દર્શનમાં એટલા લુપ્ત થયા કે:-

મૂઝકર જો મેં ને દેખા,
ઉમ્મીદ મર ચુકી થી
પટડી ચમક રહી થી,
ગાડી ગુજર ચુકી થી "

આ આપ વીતીને કવિએ પોતાના રંગમાં ઘણીજ સરળતાથી રજુ કરી છે. પ્રકૃતિ સૌંદર્યના એ કાવ્યને આવકાર મળ્યા પછી એમણે એવાં અનેક કાવ્યો લખ્યાં.

ઇ. ૧૯૨૪થી ૩૪ સુધી તેઓ નિઝામ સર-
કારના સાહિત્ય દફતરમાં રહ્યા. ઇ. ૧૯૨૬-૨૭માં
દેસની કુદૃશા નિહાળી એમનો આત્મા ખુબ તરફી
ઉઠ્યો, જે મિથુગારી અત્યારસુધી દેખાઈ રહી હતી
તેણે જનાલાનું રૂપ લીધું અને ધમધમતા અંગારા
જેવા એમનાં ઉભરા કાઢ્યો વાટે પ્રસિદ્ધ થઈ
રહ્યા છે.

છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી તેઓ દિલ્હીથી 'કલીમ'
નામનું માસિક પ્રસિદ્ધ કરી રહ્યા છે (હમણા ખબર
છે કે તેઓ 'કલીમ'નું દફતર પોતાને વતન મલો-
બાદ લઈ ગયા છે.)

અગ્રે વર્ષ પછી ફારસી અજાનનું અનુક્રમ
કરતી ઉદું શાયરીએ ઉદુંના 'હાફિઝ શીરાઝી' જોશ
જેવા કવિને જન્મ આપ્યો છે. હાફિઝ શીરાઝીનો
આધ્યાત્મિકવાદ બાદ કરતાં ખીજ ધણી અસર
'જોશ' ઉપર પડી છે. એમના કાવ્યપ્રથિમાં
'રહેઅદ્ય' 'નઝશોનિગાર' અને 'શો લએ શામનમ'
મુખ્ય છે.

છેવટમાં એમનું 'કાંતિનાં ચિન્હો' નામના
કાવ્યની થોડીક પંક્તિ આપી સંપૂર્ણ કરશું.

"હોઠો! વો સુપ્રહકા ગુર્જા ખુલા,
જં છ રે રાગ તુટી;
વોહ દેખો, પોશ્ચી, ગુનચે ખીલે,
પેહલી . કીરન કુટી.
ઉઠો, ચોકો, ખટો, સુંહ હાય ધો
આખો કોમલ ઝલેર
હવાએ ધન્કિલાળ
આને કો હે હિ દોસ્તાં વાલો"

[અનુસંધાન પાને ૧૧૮મેથી ચાલુ]

પણ ઇન્જનીયરો મોઢામાં આંગળાઓ નાખે છે. અહીં એટલે મુખ્ય મંદિરમાં સર્વે નરફની સીડીઓ લઈ જાય છે. શિખરની દૃષ્ટિએ કાંઈપણ રોષ વગરનું સ્થાપત્ય હોય તો તે અકોરવાદ છે. તાજમહાલની નાજુકાઈ અહીં છે. અહિંદેશના રંચુના મંદિર સ્વેડેગન પેગોડાના લાકડાના સિંચ નેચું અહીં પર્યટનું સિંચ છે બેકાકના મહાન ભુદ મંદિર નેચી ભવ્યતા પણ અહીં જ દેખાય છે. અકોરવાદનું મંદિર આપણા હૃદય ઉપર જે ભવ્ય અને દિવ્ય છાપ અને પ્રતિભા પડે છે તે જગતમાં અનોડ છે.

મોઢા પહોળો પુત્ર જે ૫૦૦ ફીટ લાંબો છે તે ખાદ ઉપરથી યહને પશ્ચિમ તરફના મોઢા રાજકાર તરફ જાય છે. અહીંથી મોઢું ઉપરના આવે છે. તેમાં વિશાળ ભવ્ય મંદિરના દર્શન થાય છે. મંદિરમાં ત્રણ માળો છે. પ્રથમ માળથી બીજો નાનો છે. તેથી ત્રીજો સહેજ નાનો છે પણ અત્યંત ઉંચો છે. ત્રીજા માળમાં ત્રણ પેટા માળો છે. દરેક માળના ચોકની આસપાસ લાંબી ગેલેરીઓ છે. દરેક શિખરોએ મોઢા નોકા એટલે કમાનો કરવાની હિંમત આવડતી લાગતી નથી. એકક માળની ચાર ગેલેરીઓ છેવટે બીજા માળની ગેલેરીઓ સાથે મેળમાં આવે તેમ બાંધી છે. બીજા માળની ગેલેરીઓ તંબુના આકારની છે. ત્યારે ત્રીજા માળ ઉપર શિખર બાંધેલું છે. છેલ્લા માળની બધી ગેલેરીઓ છેવટે મર્જા મંદિરમાં મળી જાય છે. આખા મંદિરમાં પાંચ મીનારાઓ છે. મધ્ય મીનારો સર્વે મીનારાઓથી ઉંચો છે. આખા મંદિરની રચના મેરૂ પર્વતની ભાવના ઉપર કરી છે. મેરૂ પર્વતની પેઠે આને પણ પાંચ શૃંગો

છે. શિખરોની કક્ષતા મિનારાઓથી પુરી કરાઈ છે.

ઉપરની અગાસી ઉપર મુખ્ય મંદિર આવેલું છે. તેના ઉપર જ્યાં ચાર સીડીઓ છે, સાંકડી અને ઉંચા પથથી આવાળા એ સીડીઓના પગથીઆ નીકળી ગયા છે, એટલે ઉપર જવું દુર્લભ છે. ઉપર આવ્યા પછી આખા મંદિરની સંસ્કૃતિ અને ભવ્યતાનો સારો ભાસ થાય છે. આ અગાસી ઉપરથી પ્રાસાદના ઉંચા શિખર ઉપર નજર પડે છે. જેમાં પત્થરોના સ્તરો એવી ખૂંટીથી ચોટાવ્યા છે કે શિખર છે તે કરતાં ઉંચુ જોવામાં આવે છે. પ્રાસાદની નીચલી અગાસીઓ ચોટા અને ગેલેરીઓ એકબીજા સાથે સુમેળ વાળી બંધાઈ છે. ચોટામાં પરસ્પર સંબંધવાળી ગેલેરીઓ દસની સાથે એકતાદૃષ છે. ચોટામાં અનુરૂપ લાયકેરી નેના નાના શિખરમધ્ય મહાનો છે, તે પણ નાના અગાસીની પેઠે ખૂબ આકર્ષક છે. બંને માળોમાં ચોટામાં પત્થરની હાથબીથી જોડાઈ કુડો છે. આ કુડોમાં એક વખતે સ્વચ્છ જગમાં આખા પ્રાસાદનું પ્રતિબિંબ દેખાતું હશે. હમણાં તેમાં પાણી નથી.

ગેલેરીઓમાં શિખરોએ પેતાની શેષ કળા ટાંકણા અને હથોડાકારા કોતરી છે. અહીં શેષ કળાના દરેક નાય છે. શુધીરજ અને ખંતથી આ દરેકો ઈંડા પત્થરો ઉપર કોરી કાઢ્યા છે. દેવલીલાએ સંપૂર્ણ વિગતો સહિત ઉતારવામાં આવી છે. દેવતાઓના યુદ્ધો, વિગ્રહો, વિહારો, વિમાનમાં ઉડાવનો, યાત્રાઓ, ઉત્સવો, સરકસો, શિકારો, રીડાઓ, જળવિહારો, નૌકાવિહારો, નાટકો, એ સર્વે બારીક વિગતો સાથે ટાંકણાથી કોરી કાઢા છે. અપ્સરાઓના ભૂજંગો, અગમરોળો, જાતજાતના ભુદ ભુદ

નૃત્યો જુદા જુદા ભાવો સાથે દેખાડવામાં આવ્યા છે. અસરોઓના અનેક વૃંદોના વૃંદો જુદા જુદા રસ, અલંકારો પહેરી અર્જુનાની ગુફા માફક મૂર્તિ દીપી રહ્યાં છે. શિલ્પીઓએ પત્થરમાં જ્યંત મૂર્તિઓ ઉભી કરી છે.

પાટનગરના કાતરકામોથી ભીતો સ્તંભો, ખૂણાઓ ભરપૂર છે. એક એક મૂર્તિ સજીવ છે. કાષ્ઠ વિગત શિલ્પી જુદા નવા. અલંકારો પણ ચોખ્ખીતે પહેરાવેલાં છે. વસ્ત્રોની સળગત પ્રસંગોને અનુસરતી છે. શરીરના અવયવો

પ્રમાણસર છે, નૃત્યોના સાગ્રે પણ સંપૂર્ણ છે. સાત્તીય જુદા જુદા નૃત્યોને અનુકૂળ નૃત્ય કરના રના અવયવો કાતર્યાં છે. પુષ્પમાળાઓના પુષ્પોની જાતો પણ જોળખાઇ શકાય છે, મુખ્ય શિલ્પી શૃંગારરસ અને પ્રેમની જુદી જુદી ચેષ્ટાઓમાં સંપૂર્ણ સમજતો હશે નહિ 'તો આટલી સંપૂર્ણતા આવે નહિ. સજીવ જેવી મૂર્તિઓની જુદા જુદા આકૃતિઓ ઉપરથી દરેક ભાવ સહૃદય દર્શક સમજી શકે છે, દિંદુ ધર્મના પુરાણોના વ્યાખ્યાનોના નાયક, નાયિકાઓ અને તેમના પરકામોથી આ મંદિર બંધુર છે.

ક્ષણ જોહ—

(અનુક્રમ)

સ્વપ્રભુ સોખ્ય, ને લગ્ય કલ્પનાવૈભવો બધા નયાની હર્ષ-ઉન્માદે, ગિહલાય ક્ષણ એકમાં; છતાં એ સ્વપ્રસાદિમાં, કલ્પનાશૃંગારે રહુ રાચતો: સર્વ આનંદનો મહાજુહુ ક્ષણ એકમાં!

જયાનન્દ દવે.

શ્રીકૃષ્ણલવન : બે શબ્દચિત્રો

કરસનદાસ માણેક

આકાશવાણી

નેહનો ગોવાળ, ગામડાનો ખેડત અને નગરનો વેપારી; સૌની પાંક પર એના લોખંડી પંજાની પાંચે આંગળીઓં ઉઠેલી હતી. દરિયામાં બેનરોની લીલોળા લેની શાન્ત-સમૃદ્ધિને એ સરમુખન્યાર હતો. ફૂંધથી કાફું કાફું થતાં આંગળવાળી કામચિત્રોનાં ધણુનો તે એક અને આપખુદ માલિક હતો. ગામેગામની સંપત્તિઓને નગરના મહાજનોની હવેલીઓમાં ઠાવવતી હજારો વધુઓરોનો તે હાસનકર્તા રવાની હતો. આકાશનો ધધર તો પડ્યો દેખાડે ત્યારે; પ્રજીવાસીઓને તો તેની યંત્રિ અને સાર્વભૌમતાને; પરમેશ્વરોજ રોજ રોજ મળી રહેતો. તેની સામે નિરોધને અધર મુઠાં ઉચ્ચાદનારની છામ બેઝી કાઢતા માટે તૈયાર રહેતા અસંખ્ય મુશ્કેલીને તેના અખાડમાં પડ્યા પડ્યા કપ્પાએક ફૂંધાં કપ્પાં આવી કડતા ! માતા પિતાને તેણે કાર સારી હતાં; સર્વાં સંબંધીઓને તેણે કેદમાં પૂર્ણ હતાં; મિત્રો તેના પ્રુથામતીઆએ બનીનેજ છતી રાક્યા હતા ! એવો એ હતો કંસ-ગાપખુદ ચાલીવારનો પુનગન પ્રતિનિધિ !

તે સૌથી ડરતો માટે સૌને ડરતો. તેનું નાલિમ દ્વંદ્વ ગોવર્ધનના પત્થરોમાં, વસુનાના

તરંગોમાં, વનનાં વૃક્ષોમાં અને આકાશની અગાધતામાં ફિટારના કોપની આગાહી સર્વદા સાંભળ્યા કરતું.

તેને કોઈનો વિશ્વાસ નહોતો; પોતાની બાનને પશુ નહિ ! વૃદ્ધોને તો તેણે દેઠાણે પાડ્યા હતા; સમોવર્ધીઆઓને તેણે તુરંમતી દીવાલો પાછળ ધકેલી દીધા હતા; પરંતુ ઉમતી પ્રાળ પ્રત્યે તેની બેઠેલી આંખો સદા બેંઆપલી બેઠેલી.

તેની એકની એક બ્લેન દેવપ્રી વસુદેવને પરણી આસરીપે સીંચાવતી હતી. પગવાર માટે તેનામાં વત્સલતાનો ઉમરો આપ્યો. સાધારણ સારથીને આણે ખસેલી એણે પોતેના બ્લેન-બનેરીના રસ્તા ઘોડાઓની રાસ પોતાના હાથમાં લીધી. ધડીપર તે મહારાજ કંસ મટી, માનવ કંસ, લાલ કંસ બની રચો. મયુરાનું મમમ મદાનન અને મલ્લમંડળ આ અખુવારી ધરના આશ્ચર્યપૂર્ણ નેત્રાએ નોંધ રહ્યું. દોઢ ત્રાંસા અને શસ્ત્રાધ્યોના સંનીતથી વાધુમંડળ ગાજી ઉઠ્યું. વસુદેવ દેવપ્રી એકશીળ સામે સારકે કુદરતથી નોંધ રહ્યો.

જરા જરાએ બેંઆપ. ચક્ષો સાથાં. રમ ઉપાયો. દેવપ્રી, તેની પ્રેમજી ભક્તિની ! રાજમહેલના

સુંવાળા લાડકાડમાં ઉછરેલી એ બાળાને સાસર-
વાસનું ચિરંતપાત્રન કડક તો નહિ લાગે ને ?
કેટલું કુંજું હૃદય છે તે બિચારીનું ? રાજ્યપદ્મને
માટે વિરોધીઓને જ્યારે તે સખ્ત શાસનો કરતો,
ત્યારે તેનું કિરોર હૃદય કેટલું કમકમી ઉડતું ?
તુરંગમાં પડેલા રાજ્યપદ્મીઓને છોડાવવા માટે,
મૃત્યુદંડ પામી ચૂકેલા દુરભનોને ઉગારવા માટે
કેટકેટલી વાર તેણે તેની પાસે બપોરે કાલાવાલા
કરેલા હતો ? આખો ભૂતકાલ તેની સામે ખરે
થયો ! શું એ બહેન તેને ખરેખર આદતી દશે ?
આ વસુદેવ, સીધો સાદો ભોળાભલો : દેખાતો આ
વસુદેવ ! સાચું છે કે અત્યાર લગી તેણે પોતાની
હકુમતનો સક્રિય વિરોધ કદાપિ કર્યો નહોતો !
પરંતુ સક્રિય સહકાર પણ તેણે ક્યારે આપ્યો હતો ?
અત્યાર લગી તેણે આ બાબત જાળવેલ મૌનનો
એણે શો અર્થ કર્યો ?

તેનું મન ચગડોળે ચડ્યું. વસુદેવ અને
દેવકી, તેનાં બહેન અને બનેલી, અત્યાર લગી
કદી પણ તેના પક્ષકાર થયાં નહોતાં, અને હવે
તેઓ તેના રાજમહેલની અસરથી દૂર જતાં હતાં.
ટોલ, ત્રાંસા, શરણાઈ અને શંખોના નાદમાં તેને
એક પ્રકારનું બીચણું સંગીત સંભળાયું. પોતાના
અનુયાયિ મહામંડળને તેણે લોહીકુહાણુ દશમાં
ધરણી પર ઢળેલું : દીકું. તેના મહાજનમંડળના
મેહોમાંથી તેણે “માનવશત્રુ મહારાજ કંસનો
સત્યાનાશ થાયો !” એવી દારણુ ચીસ સાંભળી !
દેવકી રણચંદી બની હતી ! વસુદેવ વિજયી અને
વિદ્રોહી સૈન્યને મોખરે હાથમાં પ્રજાકલ્યાણની
ધન લઈને ઉભા હતા ! અને.....અને.....આ
કાણુ ?—આ નવપુવકો—દેવકી વસુદેવનાજ પુત્રો
હોવા નોંધએ તે—સામરોર અને ગદા ઉગામીને
શાહી હસકરનો ધાણુ વાળતા વાળતા તેની સામેજ
ધસતા આવતા હતા !.....

લય અને રોપથી તેની આંખો લાલ થઈ
તેની જમરો કમાનની માફક ખેંચાઈ તેનો દે
પરસેવાથી ઊંઝાઈ ગયો. જગત તેની આસપાસ
ચકકર ચકકર ફરતા લાખું. તેણે આકાશવાણી
સાંભળી :

‘ચેત, સવેળા ચેત ! દેવકીનો આક્રો
બાળક તારું નિકંદન કાઢશે !’ કાચુમર એણું ખાઈ
ગયેલ શાહીવાદ કુંકાડા મારતો ઉડ્યો. એ ચાર
વખત જોશથી માથું ધુણાવીને તેણે દિવાસ્વપ્ન
ખંખેરી નાખ્યું. એકાએક અરવે આગલા પગ
ઉપર ઉભા રહી ગયા બચાનક ચૂચવાટ કરતાં
રથનાં ચારે ચક્રો જમીન સાથે જકડાઈ ગયાં.
જલંગ મારીને તે નીચે ઉતર્યો ! શું બને છે તેનો
કોઈને ખ્યાલ સરખો પણ આવે તે પહેલાં
વસુદેવના લાંબા કેશ ઉપર મહારાજાનો પ્રચંડ
પંજો પડ્યો. વસુદેવ રથમાંથી નીચે પટકાયા.
મુગટ વગરના થયેલ તેમના મસ્તક ઉપર શાહી-
વાદની તલવાર તોળાઈ રહી !

‘દૂર ખસ !’ પતિને વીંટળાઈ વળેલી
દેવકીને પગથી દૂર ફેંકવાની બપોરે કાલિય કરતા
કંસગજે ત્રાડ મારી. “દૂર ખસ ! વસુદેવ અને
એના વંશજોનો મને રજ પંજુ બરોસો નથી.
દીર્ઘદષ્ટિ રાજ્યકર્તાઓને માનવહૃદયની સુંવાળી
લાગણીઓ સાથે સંતાકુકડી રમવી નજ પોસાય !”

શરણાઈ ત્રાંસાનું સંગીત બંધ પડ્યું હતું.
મહાજન અને મહામંડળ રતબ્ધ બનીને આ
નાટક જોતાં હતાં. સંવાદ અને સામ્રાજ્યને ખાતર
જેણે પોતાના માતાપિતાને પણ સંહારી નાખ્યા
હતા તેને બહેન બનેલીની માયા કેટલી ?

નિરુપાય રોપથી બરેલી આંખો વસુદેવે કંસ
વરદ ઉણવી. લાંબા અંતરમાં બહુકી

સંહારદાવાળને ઓળખતી દેવકીએ કહીલ કરી :
“ વધ કયાં સિવાય ખીન્ને કોઈ રસતોજ નથી ? ”

“ કીક ! ગીરકતાર કરે એને ! રાત્ર્યમહેવમાં
નગરહેદી રહેશે બન્ને ! ”

સ્મશાનશાંતિ સર્વત્ર પથરાઈ રહી.

આર્યાવર્તનો લોકનાયક

ઈદ્રપ્રથના સભામંડપમાં આગે આર્યાવર્તની
રાત્ર્યથી અને સરસ્વતી ઉમરાતા દતાં. સામ તો
અને મદાસામતો, આચાર્યો અને વિદ્યાવાચરપ-
તિઓ, રાત્ર્યીઓ અને રાત્ર્યુરો પોતપોતાન્ય
સિંહાસને આરૂઢ થઈ ગયા હતા. માની લીધેલ
તેજોવધથી છછેડપેલો દુર્યોધન અંતરના અગ્નિને
હ્રિમિ રિમતથી ઢાંકેલો આ પછે અદિ, તો બીજી
પછે ત્વડી, દૂર દૂરથી આવેલ રાત્ર્યો અને
રાત્ર્યુરો સાથે કંઈક ઘુસપુસ કરતો હતો. મુર્યાં
દીપ્તિમાન-કુટુંબોથી તરી આવેલો માની અંગરાજ
અર્થ પોતાના સિંહાસને બેઠો બેઠો પોતાની
નજીકના રાત્ર્યુરોના ગ્રહોમાંથી યુધિષ્ઠિરની
સંપત્તિની પ્રશંસા તટસ્થ નિરુદ્ધરગતિથી
સાંભળતો હતો. કલિંગ અને પાંચાલ મત્સ્ય
અને વેદી, ગાંધાર અને સિન્ધુના પ્રતિનિધિઓ
પાંડવોએ એકત્રિત કરેલ આ વિરાટ સંગેલનની
રાત્ર્યદારી દષ્ટિએ માનસિક નોંધ લઈ રહ્યા હતા.
એક પ્રશંસાત્મક કોઈ કુલપતિ સાથે તત્ત્વચર્ચા
કરતા બીજાના શબ્દોનું આસપાસની તપોધનને
બદ્ધ આદરથી પાન કરતા હતા. સમ્રાટપદના
સ્વપ્ન નિરખતો શિશુપાળ પોતાના રત્નગડિત
સિંહાસન ઉપરથી લગિયના યુદ્ધમાં કોણ પોતાની
પડખે ઉભા રહેશે, કોણ પોતાની નિરૂદ્ધ હશે અને

કોણ તટસ્થ રહેશે એની માનસિક ગણતરી કરતો કરતો
પોતાની પ્રતાપી મુછોના આંકડાને વળ દેતો હતો.

પરોણાઓની ખાતર બરધસ્ત કરવામાં
અત્યાર સુધી બહાર રોકાયેલ કૃષ્ણ, અર્જુન
અને યુધિષ્ઠિર સાથે ધીરધીરે સભાગૃહમાં દાખલ
થયા. સૌની નગર તેમના બહુ, રહેલો ખેંચાઈ.

કોઈએ આ ગ્રામ્ય ગોપીજનવલ્લભને ઉપહા-
સકરી આંખોએ અપમાન્યો; કોઈએ આ કંસ
અને કૃષ્ણના સંહારકર્તે આદરપૂર્ણ દષ્ટિએ
આવકાર્યો; કોઈએ કાલયવનના ધસારા આગળ
વખતો વખત નાસી જઈ આખરે પશ્ચિમદારની
સભામતી પાછળ ભરાયલ આ યાદવ-વીરની
કમરતા પર કદાશ કર્યો, કોઈએ અર્જુનની
દેસતીના હારે પાડવ પક્ષમાં દાખલ થઈ જઈ
એક મહાન રાત્ર્યમંડળના સ્વપ્નનિર્જીત મંત્રી
અને સલાહકાર બની બેઠેલ આ પાંચસારથિ સામે
અદેખાઈ ભરી ઝીણી આંખો જરા નચાવી.

પગવારમાં સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી મધ. સૌને
એકજ કુદહલ હતું:-

“ હવે અધ્યક્ષરથાને કોની વરણી થશે ? ”

એ સભામાં જેના નેણના ધસારાથી સાત
સાત અશોદિયી સેનાઓ રથમાં ઉતરી પડે એવાં
સામંતચક્રચૂડમણીઓ હતા; જેમના એકજ
ચન્દે આખું આર્યાવર્ત મહાયુદ્ધના દાવાનગની
જવાળાઓથી ઘેરાઈ ગયે એવા મુસદ્દીઅમણીઓ
હતા; ધૃતીને ખુણે ખુણેથી વિદ્યાભિજ્ઞાથી શિષ્યોના
શંદેને આકર્ષતા કુલપતિ આચાર્યો હતા.

આર્યાવર્તનો પ્રથમ પુરુષ કાણુ તે આજે
આ રાજસૂયવતની પૂર્ણાહુતિ પ્રસંગે નક્કી
થવાનું હતું. કોણું લલાટ તિલકથી વિભૂષિત
કરશે આજની આ વિશદસભા ? સૌનો એકજ
પ્રશ્ન હતો.

પોતપોતાના પ્રાંતમાં અને પોતપોતાના
ક્ષેત્રમાં અનેક અગ્નેઃ હતા. પ્રત્યેકને પોતપોતાનાં
અનુયાયિમંડળ હતાં; પ્રત્યેક મંડળમાં પોતપોતાના
ષ્ટ નાયકનું નામ કણ્ઠોપકર્ણું યુગ્મવું હતું.

“ બીજમ ! ” ક્યાંકથી અવાજ આવ્યો !
પોતાનું મનોગત ખીછ જીભોએ ઉચ્ચાડું હોય
તેમ સૌએ એ શબ્દ ઉચકી લીધો. બીજમ !
સભાગૃહના ચારે ખુણાઓમાંથી પડથો ઉઠ્યો :
બીજમ ! બીજમ !

આજીવન ક્ષત્રયર્થની બીપણુ પ્રતિતા લઇને
અણ્ણીશુદ્ધ પાર ઉતરેલ કુમાર દેવવતનાં વીર્ય અને
પરાક્રમ સૌની રમૂતિમાં હજી ગાંધ કાલની જ
કથા હોય તેમ તાજાં તરવરતાં હતાં ! એનો
શુદ્ધિવેશવ, એનું જ્ઞાનવેદિધ્ય, એની અનુસવ
સમૃદ્ધિ-એના વ્યક્તિત્વ પાસે આખાથે આર્યાવર્તનું
મરતક આદર અને માનથી નમી પડતું. આર્યાવર્તના
અમગણ્ય પુરુષનું ખીરદ એમના સિવાય ખીજે
કાણુ શોભાવી શકે ?

સૌના આત્મવ્યવસ્થા વચ્ચે બીજમ ઉભા થયા.
ક્ષણભર એની દષ્ટિ આખા સભાગૃહ ઉપર ફાંચી
રહી. ક્ષણવાર તેમણે યુધિષ્ઠિરની અને અણ્ણનની
વચ્ચે બેઠેલ શ્રી કૃષ્ણ સામું જોઇ લીધું.

“ મારા ઉપરની આ મમતાને લીધે હું
સભાનો નકરુ છું. ” તેમણે કહ્યું.

“ પરંતુ યુધિષ્ઠિરને આંગણે, કૌરવકુલને
આંગણે, આખું આર્યાવર્ત અતિથિ હોય ત્યારે
મારેજ ઘેર, હું અધ્યક્ષપદે બેસું એ યોગ્ય નહીં !
ઉપરાંત, આ સભામાં એક ખીછ વ્યક્તિ હાજર
છે ને આ માનને માટે, મારાથીયે વિશેષ લાયક
છે. ખામર પશુરતિ સામે તેણે પાશ્વર્યામાંથી
જેહાદ જાગવી છે; છંદ જેવા અનેકાના રચયિત
દ્વિતોને ઉચ્ચારવા તેણે સફળ આંદોલનો ઉપાડ્યા
છે; નાનામોટા અસંખ્ય સીમાકાંડોની અથડામણ
વચ્ચે રહેંસાઇ જતી માનવતાના ઉદાર અર્થે
આર્યાવર્તને એકચક્ર નીચે આણવાના તે આદર્શ
સેવે છે. ”

સૌની આંખો શ્રી કૃષ્ણ તરફ વળી હતી. ગદ્ય
કાલનો પુરુષ આવતા કાલના પુરુષનો પરિચય
આર્યાવર્તના પ્રતિનિધિઓને આપી રહ્યો હતો. લોક
હૃદયે તેા ક્યારેનાં એને પોખી નીધો હતો; મહિ
પ્રતિમંડળ લોકહૃદયને પગલે પગલે ચાલશે !
બીજમ જેવા સર્વસન્માન્ય રાજવીરો, એને સાથ
હતો; શાંતિવધનના અણ્ણન તેનો દોલોળન દોર
હતો; યુધિષ્ઠિર તેને પુછીને પાણી પીતો; યાદવો
અધ્યન કુલો તેની પાછળ બળરામની સરદારી નીચે
સરજી ઉભાં હતાં.

તે નવી વાણી બોલતો, નવા આદર્શો સેવતો
નવા વિચારો ફેલાવતો ! હજારો નવજુવાન સ્ત્રીઓ
તેમજ પુરુષો, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ, તેના વ્યક્તિત્વ
પર મુગ્ધ હતાં ! મુદ્ધશ્રમિમાંથી અનેકવાર તે
પલાયન કરી ગયો હતો છતાં જનતાએ તેને કદી
કાપર કહ્યો નહોતો ! સુંદર સ્ત્રીઓથી તે બહુધ
વીરળાયેલો રહેતો છતાં તેના ચારિત્ર્યને કાપઝે
કદી નિંદ્યું નહતું ! અનેક અત્યાચારી રાજાઓ
તેણે મુગ્ધવિક્રોધા કરી નાખ્યા હતા, છતાં એક
મુગ્ધ તેણે માથા ઉપર ચડ્યો ન હતો; અને

પુત્રાત્ન દેવોની પ્રતિષ્ઠાને તેને ધૂળમાં સ્પર્શેલી હતી, પરંતુ પોતાની જાતને દેવ તરીકે પ્રજાવવાનો તેણે કદાપિ પ્રયત્ન કર્યો નહોતો. તેનામાં વિજેતાનો મદ નહોતો, પરાજીતની પામરતા નહતી. પ્રજાના હૃદય-સિંહાસન ઉપર આરુઢ થઈ ગયેલા આ અદ્ભુત યુગપુત્રને આર્યાવર્તના રાજકુલો અને ધર્મધુરંધરો ઝોળખે, આદરે અને અનુસરે એ બીજાનો હેતુ હતો. તેમની વાણી આગળ ચાલતી હતી.

“નવી પેઢી નવી વિચારસરણી માગી છે છે: શ્રી કૃષ્ણ

“કૃષ્ણ ! રાજસભામાં અધ્યક્ષપદે !” બીજાને વચ્ચેથી રોકી શિશુપાલ ત્રાડ પાડતો ઉઠ્યો. તેની કંઠેર મુખમુદ્રા વધુ કંઠેર બની હતી. તેની આસ-પાસ ગોાવાયેલ તેના દોરતો, અનુયાયીઓ, રાજાઓ અને રાજપુરુષો ટદાર થયા !

“કૌરવકુલને આંગણે શું આર્યાવર્તની ફરતે કરવા માટે અમને નોતરવામાં આવ્યા છે ? કૃષ્ણ ? નથી એ રાજવી, નથી એ રાજપુરુષ, નથી એ ધર્માચાર્ય, નથી એ રાસ્ટ્રવિચારક ! કૃષ્ણ ! જેની કુલીનતા એ વિવાદનો વિષય છે; જેના પરાક્રમની કાલ્પન સાક્ષી પુરે છે; જેનું ચારિત્ર એકેએક રાજદરબારમાં ચર્ચાય છે !”

“બસ કરો હવે !” શ્રી કૃષ્ણની પાછળ ઉભેલ એક કુરવીરે ગર્જના કરી. સહજ જ તેનો હાથ તલવારની મૂક ઉપર ધર્યો હતો. હજારો તલવાર આનમાંથી-આ રોનો કોલાહલ છે તે જરાક જોઈ લેવા માટે વેંત દોઢ વેંતભર બહાર નીકળી પાછી એક બીપણ બણુબણાટ સાથે અંદર ચાલી ગઈ. -

સુધિહિર જોઆકળા બની ગયા ! આજના પવિત્ર અવસરે શું એમને આંગણે રાજવંશીઓના સંધિર રેલાશે ?

પળવારમાં બધે નીરવ શાંતી પથરાઈ ગઈ. આ બધી લઘાનક અચકામણીનું નિમિત્ત બનેલ પોતેજ ઉભો થયો હતો. તેના મોં પરના રિંમતે દુરમનોની સંકિતનું માપ લઈ લીધું હતું. તેની ચમકતી આંખોમાં થોડીક ક્ષણ પછી મૃત્યુશય્યા પર પોઠનાર શિશુપાલ ઉપરની અનુકંપા હતી. તેની વાણીમાં અદ્ભુત સંયમ અને અડગ દૃઢતા હતી. તેણે એકવાર આખા સંમેલન ઉપર નજર-કરી લીધી. તેણે અપમાનવી દુઝાયેલ મિત્રમંડળો જોયાં; ઈર્ષ્યા સળગતાં શત્રુમંડળો જોયાં. કાસ્કીદિની શરૂઆતમાં, આખા આર્યાવર્તની હાજરી વચ્ચે, ઈંદ્રપ્રસ્થને આંગણે, સુદનો દારણ હિંસાળળ જગાડવાની કાળી ટીવી એને કપાળે તો નહિ ચોટે ને-એ ચિતામાં બપાકુળ બનેલ યુધિષ્ઠિરને જોયા આખા સભામૂલને ભરતો એમનો ધીર ગંભીર અવાજ યુદ્ધ રહ્યો.

“જાણતી ગાજવીજ અને ખાંડાના બણુબણાટથી કોષપણ સિદ્ધિતિ સાખીત થતા નથી. આવેશ અને ઉરકેસદભરી વાણીથી તમે આખાયે આર્યાવર્તના પ્રતિનિધિઓને અપમાની રવાા છે, એ ભૂલશે મા. આપને જે કહેવું હોય તે કહી રહ્યા છે, પરંતુ અવિવેકનો એક પણ વધુ રાજ ઉચ્ચારશે તો પરિણામની જગ્યાએથી અમારે શિરે નહિ રહે. ”

શ્રી કૃષ્ણે પોતાનું આસન લીધું.

ક્ષણવાર સંમેલન ઉપર સંમતિમુચક મોનનું આવરણ પડી ગયું. શિશુપાલ કોટેલ અવાજે ગર્જરો.

“એજ ! એજ સત્ય, સંયમ અને સિધ્ધાંતના પોકળ બણુમાં ! આર્યાવર્તના પ્રથમ પુરુષનું મિરદ આને આપવું છે, સજાજનો ? આ કુટિલ,

પ્રપંચી, પાપાચારી, સ્વજનદોષી, વિશ્વાસઘાતી,
માતૃકુલસંહારક, દંભી, આંદોલનપ્રેમી, વ્યભિચારી—

સુદર્શન ત્રક છૂટી ચુક્યું હતું.

પ્રત્યક્ષના વાદ્યો અથગ્યાં હોય એવો એક
ઘોર કડાકો થયો. પડધાઓની પડપડોઓથી આખો
ખંડ કુટ્ટો ઉઠ્યો. કોઈ સિલ્પીએ કોરેલ પુતળાઓ
હોય એમ સભાજનો નિશ્ચયેત ખેતી રહ્યાં. શું
યવું, શું ઘસે તે કોઈ સમજું શકે તે પહેલાં
શિશુપાલનો સ્થિરનીગળતો દેહ સભામૃદના ધોળા
આસને લાલ રંગે રંગતો ઢળી પડ્યો.

તેના સ્વજનો, તેનું સૈન્ય, તેનું
સૌ દીનતાથી આ અદ્ભુત અને જ
નજી રહ્યાં. પલટાતા યુગના પ્રભાવ
શક્તિઓ અસ્તિ થઈ હતી.

શાહીવાદી શિશુપાલનો સ્થિરનીગળ :
દિવસે શીશુપુત્રને કપાળે લોહનાપદ્મ
આલેખ્યું!

ક્રિ

વ સ ત

સંલગ્ન રસકચારી રે હું સંલગ્ન રસકચારી ।

વિલસું વસંત હુલારી રે હું પ્રકૃતિ પ્રેમકુવારી ।

સૂડી ધરાને, અંગ સૌંધ્યાં સુધામૃત

નવતૃણ નવપદલવે નવાણ;

વૃક્ષ, વૃક્ષ; વેલ વેલ; રંગ્યાં રંગિયામણાં

કંલગી કુસુમની ધરાવી રે...

હું સંલગ્ન રસકચારી ।

મહેકતી મંજરીના મૌન મલકાવી

ને પરિમલ પુંજ પ્રસારી

કુન્વંતી કેઠિલાંના કમલ કંઠમાં

સૂરીલી તોન મહે જાગવી રે...

હું સંલગ્ન રસકચારી ।

સારાજીવન પરિત

અભ્યાસીની ઓરણ ઉપર

ડાહરરાય રં. માંકડ

અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યના વહેણો : વ્યાખ્યાતા, અધ્યાપક રામનારાયણ - વિશ્વનાથ પાંક, પ્રકાશક, મુંબઈ યુનિવર્સિટી, ૧૯૩૮, પ. ૨૧૦.

આપણાં કાવ્યસાહિત્યનો વિકાસ દ્વે એવી કશાએ આવી પહેાંચેા ગણાય ન્પારે એનો ઐતિહાસિક ક્રમ તપાસવાનું થોડુંધણું પણ શક્ય બને. એટલે, અને તેટલી પહેાંચી તકે જ આપણા અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યનાં બધાખંડનો વિકાસ તપાસાયો છે એવાં આ પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિ થોમ્ વખતે જ થઇ છે એમ લાગે છે.

આમાં આપણી કવિતાનો વિકાસ, કવિનાર નથી તપાસાયો, પણ વિષયવાર તપાસાયો છે, એટલે કે કવિતાના આંતર્મૂલક સ્વરૂપનો વિકાસ તપાસાયો છે એને તપાસવામાં લેખક ઐતિહાસિક દષ્ટિને જ પ્રાધાન્ય આપ્યું છે તે બહુ થોમ્ ક્યું છે. ભાષા, ઇન્દ્ર, પ્રાસ, અલંકાર, રીતિ તેમ વળી વિચાર અને લાગણી-એ બધી બાબતોમાં નર્મદથી માંડીને આજસુધીમાં આપણા કાવ્ય સાહિત્યમાં કેમ અને કેવો વિકાસ થયો છે તેની ઠીક ઠીક સુરેખ રૂપરેખા આ પુસ્તકમાં મળે છે. અલગત આ જાતનું આ પહેાંચુંજ પુસ્તક છે તેથી ભવિષ્યમાં જેમ આપણો અભ્યાસ વધશે તેમ ધણું નવાં તરવો બહાર આવશે, પણ અહિં કેશવેલો વિચાર પાયારૂપ તો ત્યારે પણ ગણ્યો એમ લાગે છે.

ભાષામાં આપણે શબ્દચક્રિની ખીલવણી ઉપર કેમ વધારે ભાર મૂકતા નહીએ છીએ,

બોલાતી ભાષાની જટા આપણાં કાવ્યોમાં કેમ ઉતરવા માંડી છે, ઇન્દ્રોવિસ્તાર ઇન્દ્રોમિત્રણ તથા ઇન્દ્રખંડન કેમ થયા કરે છે, અગેષતા આપણી કવિતામાં કેમ આવી છે, દેશી ઢાળો ફરીને પ્રચલિત થાગ એમ અને એમ છે કે નહીં, કાવ્યની ભાષા તેમજ તેના વાક્યનાં ધડતરમાં કેવા ફેરફાર થયા છે, અલંકાર નિરૂપણપદ્ધતિમાં નોંધવાલાયક ફેરફારો કયા થયા છે, કાવ્યનાં સૂક્ષ્મ ઉપાદાન તરીકે વિચાર તથા લાગણીના આવિર્ભાવનો વિકાસ આપણે ત્યાં કેમ થયો છે, તેમ વળી આપણે ત્યાં મહાકાવ્યના અભાવનાં કારણો શું છે, આખ્યાનકાવ્ય, ખંડકાવ્ય, ભીમિકાવ્ય, મુક્તક, સોનેટ, ગરબી, ભજન, ગઝલ, પદ વગેરે કાવ્યોના પ્રયોગો આપણે ત્યાં કેમ અને કેવા થયા છે વગેરે વિષયોનો ઐતિહાસિક દષ્ટિએ આ પુસ્તકમાં અભ્યાસ થયો છે.

આખાં પુસ્તકમાં પ્રત્યક્ષ ભાષણ શૈલીનાં કેટલાંક તરવો સ્પષ્ટ રીતે બહાર આવે છે. મૂળ ભાષણ તરીકે જ લખાયેલાં આ વ્યાખ્યાનોની એ શૈલી આપણાં વિવેચન સાહિત્યમાં નવી ભાત પાડે છે. આવાં યુનિવર્સિટી-ભાષણો અપાય તેમાં એ ભાષણો તો કહેવાનાજ હોય બાકી તો આપું પુસ્તક પહેાંચેથી લખાયકું હોય તે વાંચી જવાનું હોય તેથી એવાં પુસ્તકમાં શૈલીમાં પ્રત્યક્ષ કથનનું તરવ ઝોણુંજ રહે એમ ગણીએ છતાં, આ

વ્યાખ્યાનોમાં સૌથીને હળવી અને પ્રત્યક્ષ બનાવવાનો અનુકરણીય પ્રયત્ન સંપ્રસારીતે થયો હોય છે એની નોંધ લેવીજ ધટે.

આ પુસ્તકની બીજી એક વિશેષતા પણ અને લાગી છે. આખા પુસ્તકમાં વિષયવિવરણમાં બ્યવહારની દૃષ્ટિ પ્રધાન દેખાય છે. બ્યવહારની એટલે કાવ્યને વેપારનો વિષય બનાવવું એ દૃષ્ટિ નહીં, પણ કાવ્યનો આત્મા તેમજ દેહ ઘડવામાં કેવિને જરૂરી તરવો તથા કાવ્યનો ઉપભોગ કરવામાં બોક્તાને જરૂરી તરવો આપણા કેવિતા વિકાસમાં ક્યાં કેવાં દેખાય છે, તથા ક્યાં કેવાં હોવાં જોઈએ એ બાબત તપાસવા તરફ વ્યાખ્યાતાની શક્તિ પ્રધાન રહી હોય એમ જણાય છે. બીજી રીતે કહીએ તો કાવ્ય માત્ર વિષયમાં જ સમાપ્ત થતું નથી પણ એનાં બાહ્યોગી પણ કાવ્ય નિરૂપણ માટે તેમજ કાવ્યોપજીવિત માટે સરખાં અગત્યનાં છે એ વાતને આ વ્યાખ્યાનોમાં 'સીસરવામાં' આવી નથી. આ વ્યાખ્યાનોનાં આ તત્ત્વની ઉપર ખાસ ભાર મૂકવાનું કારણ તો એ છે કે, એ તત્ત્વસમૃદ્ધિમાં આપણું વિવેચન હજી ગરીબજ છે.

બંને ત્યાંસુધી દરેક પ્રશ્નની બંને બાજુ રજૂ કરવાની વ્યાખ્યાતાની શક્તિ આમાં દેખાય છે તેથી કહીને ખરેખર ચર્ચાસ્પદ રહી શકે એવું આમાં ઓછું છે. પણ એ શક્તિને લીધેજ આ વ્યાખ્યાનો અભ્યાસીને ઘણાં ઉપયોગી થઈ પડવાનો સમ્ભવ છે. આપણા વિદ્યાર્થીમાં બી. એ. અને એમ. એ સુધી બાજુતા વિદ્યાર્થીઓને આ દબે નિરૂપિત થયેલ આ વિષયવાળું આ પુસ્તક ખોતાના અભ્યાસમાં ઘણુંજ ઉપયોગી નીવડશે.

પુસ્તકનો કેષક ખ્યાલ આવે એટલા માટે પણ મુખ્ય તો આગળ આપણા અસ્થિર વિવેચન મતોની રિથિતિમાં નોંધપાત્ર છે માટે, આમાંથી કેટલાંક મતબોધો નીચે ઉતારું છું:

૧. ભિન્ન પ્રધાન કાવ્યમાં પણ જુદાં જુદાં વ્યાપાર

રહિત તો કદી રહેજ નહિ. (પૃ. ૨૦)

૨. આ બધાને પરિણામે રચૂલ દૃષ્ટિએ કદી શકાય કે કાવ્યસંબધી મતમતાંતરણ એક ચક્ર પુર કરીને આપણે દલપત-નર્મદના સમય ઉપર પાછા આવ્યા છીએ. દલપત-નર્મદના વખતમાં મનાતું કે ગમે તે વિષય ઉપર કાવ્ય થઈ શકે, ગમે તે વક્તવ્ય કાવ્યમાં મુકી શકાય. અને અત્યારે પણ એજ રિથિતિએ આપણે લગભગ છીએ..... માનવચરિત્ર કદાચ ગોળ લાગે ખરી, પણ તે કુંજર ફરતા ગોળ ફરતા જેવી છે. તે ગોળ છે પણ બિધ્વંગામિ છે. (પૃ. ૨૫)

૩. વિદ્વદ્બોધ સામેની ફરિયાદ થવા કરશે છતાં લોકો, રાજવણી વધતાં, સાહિત્યનો પરિવપ વધતાં, વધારે ને વધારે અધરી લાપા સમજતાં થતા જશે એ ફરિયાદ કરનારાં સુદાં. (પૃ. ૪૭)

૪. કાવ્યમાં મધુરતા હોય છે-હું રવીન્દ્રાણું પણ તે સાથે જુને સંસ્કૃત બાલકારિકાનો મનજ સામે લાગે છે-કે કાવ્યના વાચ્યાર્થ કરતાં બં-આર્થ પ્રધાન હોય ત્યારે એ બં-આર્થ અસ્પૃશ્ય રાખવો એ દોષ છે. (પૃ. ૬૧)

૫. કાવ્યનું સૂક્ષ્મ ઉપાદાન લાગણીમય વિચાર અથવા વિચારનિષ્ઠ લાગણી છે. (પૃ. ૯૬)

૬. પ્રાચીનોએ અદ્ભુત રસને સર્વ રસમાં જીવ અને ઓતપ્રિત કહેલો છે, તેમાં હું મારા મનને બંધનું સમર્થન જોઉં છું. (પૃ. ૧૧૮) હું કાવ્યનો ખરો પ્રેરક અંશ લાંબતાજ માનું. (પૃ. ૧૬૫)

૭. મારું કહેવાનું એટલુંજ છે કે, આવી કેવિતામાં (દક્ષિતપ્રીતિનો તરફની સહાનુભૂતિવાળી કેવિતામાં) સહાનુભૂતિ મને ઘણી જગાએ હાથી આણેલી, ધણીવાર આહુ ફેરાંનથી દોરાઈને આણેલી, જોડે આત્મામાંથી ઉગેલી નહિ પણ બહારથી ઉછીની લીધેલી, ધણીવાર મહેરબાનીની રાહે કરેલી, એવી દેખાય છે. અને તેથી તેમાં મને સત્યનો ચમત્કાર દેખાતો નથી. (પૃ. ૧૪૮)

“ व्यापारी अंतर्गत ”

मुहिलीनी व्यापारी दलानुं आ गिण, अतारमा सेमाना दाल क्वाकरे आदेजेसुं, रशेहा भुजिरममां अ.
 काली साहित्य संश्लेषन प्रसंगे श्री. मंजुलाल र. मण्डमनरे नेतो अन्वीक जलपराणी प्रचार-पत्रिका 'मुहिली' भाटे
 सोपानायेन.

સીધી કવિસાગર
શાહ અબ્દુલ લતીફ બિટાઈ કૃત

સુર સુહિણી

દાસ્તાન પહેલુ

મેહાસ્તી મેહામતમા યેતી અનેતી સુહિણી મધરાતની કાળવેળાએ ધડા ફગોળની ધર
છાડીને દારી નીચાણે છે પ્રિયમિતનની તીવ તાલાવેતીમાં એ સસારનું ભાન ભુતી ગઈ છે
સિન્ધુએ એના જેવી અનેક સુહિણીઓના ગોટવાછોતરા ઉડાવી દીધા છે એ તો તે પોતે પથુ
મ્યા નથી જાણતી ? પથુ એને મન મેહાર વિનાનું જીવતર મત્સ્યથીયે વધુ અસહ્ય છે દિલની
લગામ એણે પ્રેમના હાયમા મોપી દીધી છે : જ્યાં એ લઈ જાય ત્યાં પ્રેમમા એને સપ્ન
શ્રદ્ધા છે એ અવિચલ શ્રદ્ધા પામે શાહનું શિવ ભક્તિભાવથી સુખી પડે છે 'સુર સુહિણી'ના
મગનાયરથમા તે એ શ્રદ્ધાનું માહાત્મ્ય ગાય છે અને પ્રભુને એવા પાશનેની બ્હારે ધાવાની
વિનતી કરે છે

વહ તિખ, વાહડ તિખ જિવ નીહ તિખ નિરાશી
જિ-એ હરક હમીક ને સો ખિલવ-ખયાની
વારે' સો, વાલી દિયડો જિની હમ હયા !

નાના-નદી-નદ-પૂર ખરા, પથુ પ્રેમના પૂર નિરાશા
નિજ-આત્મદમદિ રમે ને અન વ હજમાણા,
તેને દરિના રખવાળા, જેણે હેયુ રાખ્યુ હાયમા !

અને તેમાય વળી આજે તો સિન્ધુ સવિરોધ વિકરાળ બની છે કોઈ એક બડખેર
વ્યક્તિને કચડી નાખવા જુનવાણી સમાજ જેમ પોતાનું સમગ્ર જોર એકઠું કરીને જવાંજ મારે તેમ
એણે પથુ જાણે આજે સંહારની સમસ્ત સામગ્રી ભેગી કરી છે કુગર કુગર જેવડા તેના
લોહ તો જુઓ ! જેમને માટે સિન્ધુનો પ્રસાદ એક સામાન્ય રાજમાર્ગ જેટલો સરળ હોય છે તે
ભેસોની યે આજે પાણીમા પડવાની જાતી નથી ચાલતી !

અન્ધી વણ, કન્ધી વણ : તકગ્યાં લહે નં તિખ !

આ કાંઠાની ભેંસો આ કાંઠે રહી ગઇ છે અને પેલા કાંઠાની પેસે કાંઠે ! કાંઠા-
બોળ પૂર, પ્રસવ આબો હોય તેમ, ધરયું નવ છે, તે તલભર ઉતરતું નથી, યોસરતું નથી.

આને તો સુહિણીને યે તે ખાતરી થશે કે “ પ્રેમ પંથ પાવકની જવાબી ! ” એ
“ માંહી પડીને મહાસુખ ” માણશે કે “ ભાળીને પાછી ભાગશે ? ” કે ફક્ત “ તીરે ઉભી
તમારો જ ” નેશે ? કવિ એના મનની પ્રચંડ ગડમથલ કંઈપણ લે છે. સુહિણીનાં હૃદયમંદિરમાં
પ્રીતમની પ્રતિમા છે. તેને માનસિક પ્રણામ કરીને તે સાબડી થાય છે. સિન્ધુના કાળપૂર એને
હવે એક હાથવેંતની રમત બાંસે છે.

અન્ધી વણ, કન્ધી વણ, તકગ્યાં લહે નં તિખ;
સુરત ન સાહેડ નિ ડીલ પહેને ડિખ :
વાહડ તિની વિખ, જિન સાંભાડા સુખિ !

ભેમુંથ ચશે ન તટ મૂખી : ધુધવે પુર ભેંકાર ;
સુરત ને સાહેબ તણી તે નીરખ ઉર મોહાર ;
નેને પ્રીતમનો આધાર, તેને સિન્ધુ પણ સરવર સમી !

સુહિણીની સાહેલિયું એને સમજાવવા નીકળ્યું છે : “ તે શું પ્રેમ તારે એકલીને જ હશે !
અમારે ય તે પ્રેમ હશે, પ્રેમી હશે ; પણ તેં તો, ખાઇ, ઉપાડો લીધો છે ! પ્રેમ પ્રેમની રીતે
થાય ; કંઈ આમ છંદગીના નેખામ ઉછીના ન લેવાય ! ” એ ધરપ્રખ્તેનપણીએને સુહિણી દેખાર
મારે છે.

વાહડ વહન નવાં, અગ્ન વહ અગે થયો ;
ધર વેઠયું ધણા કથો, સચું, સંગ સિવાં ;
સુરત ન સાહેડલિ ; સા ને ડિહી આં,
હન્દ ન પડે માં, ધિડો સંભ ધડા ખણી !

બીછરાં જળ નેધાં હનુ, છે આપેરી મજધાર ;
ધરખેડયું, પહેલું, તમે છો હાંકો ડીગ દગાર,
સુરત ને સાહેબતણી હોય દીઠી એકવાર,
(તો) ન પડે વેન લગાર, સો ઉપડો ધડા ફગાળાને !

। મારી પ્હેનરિયું, તમે પ્રીતમની સુરત નેધ જ નથી ! કાર

નેડયું, ડિઠાં સુરત સાહેડ નેમ નિ,
સુખથી સુલું કોંઈક કાન્ધન પાસો કંઈ ;
મુંહાં અગે, ધિડો સંભ ધડા ખણી !

સખિયું, સાહેબ જમની જેને મોટી સુરતવવાટ,
તેને પરવા-પડખે પોદતા અંતર સદા ઉચાટ;
તે તો હુધીરે અગવાટ, નીકળે ધડો ફગોળતી!

તમે તો પહેનું, પ્રીતમને એક વખત પણ નમસ્કારી નીરખ્યો નથી. નહિતર તમે
આમ ધનિવસુખોના સંસારમાં નીરતિ સુતી ન રહો. તમારાં નેણુ ને વેણુ હજુ પચડાયાં નથી
એજ સાખીત કરે છે કે તમે અગર અગીરસ પીધો નથી. તમને મીરાંની માફક “ પ્રભુ લગન
લગી ” હોત તો, તમેય “ હોની સો તો હોણ ” કરીને હાલી નીકળત ! અરે, ધડો
ગોતવા જેટલી વારેય ખોટી ન થાત !

ડિહી ને હેકાર, સુરત સાહેબ જમનિ,
સુખથી સુત્યું કીંનકી, મિત્રી સંગ ભવાર;
ધિડ્યું ધડા ધાર, કાઢે પથું કુનમે !

સુરત સાહેબ જમની જેણે નિઠાળી બિઝવાર,
તેને પરવા પાસે પોદતા કડો, ક્યાથી દોષ કરાર !
તેને ધડો ય લાગે ભાર, તે કુહાવે જઈ મજપારમાં !

હું તો, પહેન, તમારો જવાબ દોષ નથી જોતી ! કારણ કે તમે મારા પ્રીતમને
હીડો નથી.

સાદડ મુન્ને, સત્યું. ને ડિહી સમેઈ,
ત સુમ્હો થીં ન સુખથી પાસો વર કેઈ :
મુંઢાં અમેઈ, ધિહી સભ ધડા ખણી !

સખિયું, મુજ સાહેબવણી કરી સુરત જુઓ જમવાટ,
તો પરવાને પડખું છીં ફરી પોદો નહિ રસખાટ :
પણુ હું યો ચે અગવાટ, ઉપડો ધડા ફગોળતી

કારણ કે:—

ને કિ ડિહો મા, સો ને ડિહો, નેડયું :
ધર-વર નીસાં, હુન્ન પલન પોડે છડવા !

ને રીફું આ લોચન, તે રીફું, નનાં લોચને :
તેણે ધર-વર-વન-મન-પન, દોમ્મી રીધાં હેતથી !

(સાથ)

આવતા અંકથી.....

‘વિદ્યાસેવક’

બૃહદ્ગુજરાતના સૈદ્ધિક સાહિત્યસેવકોની સેવામાં આજે ‘સુદિણી’ નો ત્રીજો અંક રજુ થાય છે. દરેક સાહિત્યસાધન તથા માસિકનું વ્યક્તિત્વશીલ હોય છે. એમજ ‘સુદિણી’ નું પણ વૈશિષ્ટ્ય, એક બાબતમાં મને ખાસ ગમે છે. તે બાબત એ, કે ગુજરાતી સાહિત્ય શિવાય બીજાં એટલે મરાઠી, સિંધી, હિંદી વિગેરે સાહિત્યોની ઓળખાણ થા થયાં કરાવવાનો ‘સુદિણી’ ના તંત્રીનો હેતુ. આ હેતુ ધણોજ પ્રશંસાપાત્ર મનાય. કારણ કે આપણા પોતાના સાહિત્યનું જ્ઞાન મેળવતાં પણ જો બીજાં સાહિત્યની સામાન્ય રુપરેખા, અને પ્રકાશિત થતી નવી કલાકૃતિઓ વિષે થોડું પણ જ્ઞાન મેળવવાનો યત્ન કરીએ તો આપણી બહુશ્રુતતા જરૂર વૃદ્ધિ પામે.

મરાઠી સાહિત્ય વિષે તથા મરાઠી સાહિત્યના

અર્વાચીન લાગમોં આજકાલ પ્રકાશિત થતા નવા ગ્રંથો વિષે થોડું લખી સંસ્કારની યથારાશિત સેવા કરવાની કોશીશ હું કરીશ. મારી માનુભાવા મરાઠી હોવાથી મારા વિચારો ગુજરાતીમાં પ્રગટ કરવાનું કામ તો મને અપૂર્ણ થઈ પડે એ સ્વાભાવિક છે, પણ ‘સુદિણી’ના મિત્રોએ ભાષાની બાબતમાં સહાય કરવાનું અભિવ્યવસ્થા આપી મને ઉત્તેજન આપ્યું છે. તેથીજ હું આ સાહસ કરવાને સિદ્ધ થયો છું.

આ અંકનો પ્રકાશનસમય પશ્ચિમ નજીક આવવાથી આ અંકમાં મરાઠી સાહિત્ય વિષે લખવાની શરૂઆત કરી શકાઈ નથી. આવતા અંકથી ‘સુદિણી’ ના વાંચકોને મરાઠી સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ અને નૂતન પ્રકાશનોની માહિતી આપવાનો યત્ન કરીશ.

ગુજરાતીઓ અને સંસ્કૃતીઓમાં લોકપ્રિય થયેલ

શ્રી ઓગલે આગ્રમ

... રજુછોડ લાખન કરાવી ...

કાચીની પ્રજા સમક્ષ નવીન સેવા રજુ કરે છે

ધી ડેક્કન લોજ

ચંદુ દલવાંધની બાલુમાં, બંદર રોડ.

ન્યાં જમવાની તથા રહેવાની ઉત્તમ સગવડ પોણ છે.

દરેક સંવિચારે ફરફરતી વાનીઓ તેમજ ફરફરતા

મિથાનોનું જમણ આપવામાં આવે છે.

પૂર્ણ દાળસાત પ્લેટ ૦-૨-૦

મધુરી મિખંડ પ્લેટ ૦-૨-૦

એક વખત અવશ્ય મુલાકાત હોય.

મુક્તિને માર્ગે

‘બસ એવું જ? Is that all?’
 પોતાની બાનતમા કારોનારી સમિતિએ કહેલ
 ફેસને પહેનરહે. સાબળતા શ્રી સુભાસ મોજ
 મોની ઉપા! એ તથુ શબ્દોની પાછળ રહેની
 મનોદશાને માટે કાષ્ઠપથુ વિચારશીલ મહાસભાવાદી
 મગરૂરી લઈ શકે એમ લાગતુ નથી કારોનારી
 સમિતિના અમુક કે મ્લય ધણાખરા સભ્યો સામે
 શ્રી સુભાસને અગત રીતે ધણુ યે કહેવાનુ દરો
 સભન છ કે એમા શ્રી સુભાસ કેનેક અશે ને
 કેલેક ઠેમણે સાચા પથુ દુમે છતા એકે સમિતિ
 તરીકે અખિન દિ મહાસભાના વિરાટ દેદના
 મુખ અને બાહુ સમી કારોનારી સમિતિના
 નિર્ણયને તેમના નેવા એક મહારથીએ વધુ ગાભીર્ય
 અને આદરથી સત્કારવો એધતા હતા મહાસભાના
 પ્રમુખપદ માં પોને ખીજી વાર ઉમેદવારી તહેર
 કરી અને ને પછી બન્ને પક્ષો તરફથી સામસામા
 નિવેદનો બહાર પડ્યા ત્યારથી શ્રી સુભાસને હાથે
 જુનોની ને મ્મશીમ પરપરા થતી આવી છે
 તેમા તેમની આ વર્તણૂકે એકનેા હેમેરો ક્યેં છે
 એમ અમને લાગ્યા વગર રહેતુ નથી

કાષ્ઠપથુ એક વ્યક્તિ કે સમુદાયને ‘જમણી
 પાખ’ તરીકે ડાબવાથી તે પ્રત્યાષાતી રહુ નય
 છે અને ‘ડાબી પાખ’ તરીકે ઓળખવાથી તે
 પ્રગતિશીલ કે ક્રાન્તિવાદી બની નય છે એ શબ્દ

જગમા અમે માનતા નથી શ્રી સુભાસના ‘ફાર્વડ’
 બ્લોક’ની ધળ નીચે એકરી થયેન પચગી
 જમાતની એકે એક ‘મુરતિ’ મનસા વાયા
 કર્મણા ક્રાન્તિવાદી છે એમ કહેવુ જેટલે અશે
 સત્ય અથવા સત્યથી વેગળુ છે નેટલેજ અશે
 ‘જમણી પાખ’ ને નામે ઓળખાતો વર્ગ સર્વદા
 અને સવ યા બધોરણવાદી અને મુવાય છે એમ
 મહેતુ પથુ ! વારતવિકે રીતે અગાધ મૂળ મોટે
 લાએ સિદ્ધાન્તવિચય ગજમહોમા ન હોતા
 વ્યક્તિગત ગગરોમા જ રહેતુ છે એમ ને ધણાને
 હ મેરા લાગ્યા કરતુ હતુ તેમને શ્રી સુભાસના
 છેલા કેટલાક અઠવાડીયાઓના વતને સાચા
 ફરાવવા માડ્યા છે

શ્રી સુભાસ પોતાની અત્યારની મનોરુતિને
 કાયમ રાખે અને પોને અખ્તપાર કરેની નીતિને
 વળગી રહે ને? બગાળમા શ્રીસુભાસનુ
 અનુયાયીમડળ મોડુ છે બગાળ પ્રાતીય મહા
 સભા સમિતિમા બોઝ પક્ષની માત્ર બહુમતિ જ
 નથી, બોલનાના છે ! બગાળમા કારોનારી સમિતિને
 વફાદાર રહે એવો પથુ એક વર્ગ છે, પરતુ તે
 બોઝ-પક્ષ સામે સુટચૂનીય મેદાને પડી ફાવી શકે
 કે કેમ ને એક ખીજી જ વાત છે પરિણામે શ્રી
 બોઝ કે તેમના મિત્રો ધારે ને! બગાળની મહા-
 સભા સમિતિમા જખર બગાળ પડાવી શકે

કારોબારીના નિર્ણયની ઉપરવટ જઈને બંગાળની અત્યારની મહાસભા સમિતિ બોલેને જ પ્રમુખપદ પર રાખે તો કારોબારી સમિતિને એ આખી પ્રાંતીય સમિતિ રદ કરી નવી સ્વપક્ષીય સમિતિ સ્થાપ્યેજ છુટકો. આમ થતાં બંગાળના ભાગલા પડે અથવા રાષ્ટ્રીય મહાસભાની પાંખમાંથી બંગાળ પ્રાંત આખો થોડા વખતને માટે ખરી પડે, અને મહાસભાને બંગાળ પાછો નવેસરથી

છાતવાનો પ્રસંગ આવે તો એમાંય કાંઈ અચરજ નેવું નથી. ફેરફારનો સંગઠિત વિરોધ કરવાની ઘડીઓ જ્યારે પાસે આવતી જાય છે અને જ્યારે વિશ્વચક્રના ભણકાર કાન પર અથડાઈ રહ્યા છે ત્યારે છ મહિનાનું 'અસ્ટીમેટમેં' આપવાની વાત કરનારને જ હાથે કમિસના એકપ અને સામર્થ્ય ઉપર આવો દારણુ પ્રદાર કરવામાં આવે એ કેટલું વિચિત્ર !

એક નર આદમી, દસ નર કપડાં
દબર નર રાપવીય લાખ નર નખરાં.
એ કહેવત રચાઈ ત્યારે નવામાં નવી
દબનાં ચરમાંઓની શોધ નહિ થઈ હોય
કારણ કે મનુષ્યનું ચોટામાં ચોટું નૂર તેની
આંખો છે.

છેલ્લામાં છેલ્લી દબના ચરમાં મરિ
મળો:-શિખસિંગ રતનસિંગ,
મેન્યુફેક્ચરિંગ એપ્રિટિશન બંદર રોડ, કરાચી

ખારલી એકની કિંમત ૦-૪-૦
આ ઉપરાંત દંતમંજન, બાફી. તેલ, આમળાનું
તેલ, લાઇટનીંગ ઓરનામેન્ટલ બામ વગેરે
ખનાવનાર તેમજ મેંગલોરી. મદ્રાસી, પીશોરી અને
લીંબીની છીંકણી વગેરે વેચનાર.
ખનાવનાર તથા વેચનાર
બુકસેલર મકનજી દામજી
સદર ખજાર-કરાચી
મળવાનાં ઠેકાણાં:-એડીઆ બજાર, રણછોડલેન,
રામસ્વામી ગાડીખાતા વગેરે

ગુજરાતી માસિકોના સંચાલકો માટે મોટામાં મોટી મૂંઝવણી કંઈ ? એક કહેશે કે લખાણો નિયમિત આપનાર માલકો નોંધાવવાની, તો બીજો કહેશે સંચાલનના કરોડ-રોજી સમી જાહેરખર્ચો મેળવવાની. ત્રીજો મન અધરામાં અંરડું કાઢી માસિકને માટે જોઈતું સાહિત્ય બેળું કરવાનું લાગતું હશે, તો ચોથાને મુશ્કેલી અને નિયમિતતાનો સવાલ ફાગર જોડો દેખાતો હશે અમુક અંશે એ બધાય સાચા હશે-છે; પરંતુ મારે મને, સંચાલકોનો કશુંમા કંઈ કાપડો તંત્રીના કાર્યાલય ઉપર તીડની પેડે તૂટી પડતા કાચોનો છે !

લગભગ એક દાયકા પહેલાં મેં લખેલું :

૧ ગુજરી કુંજે સુની મધીઠ ઢળુ કોપલ જુલજુલ ઝોલે,
મેધ-ધનુષ્યની કલા સભવી મત મંચરજી ડોલે

મદદલ કોમલ કિશોરે
કલિના અંતર ઢિંકોલે !

કપના સાગર નથી સુકાયા, ઓસરી ના ઉર ભરતી;
ધર-આગણિયાં, ગામસીમાડા પુરપથપર તરવરતી

કલિ-ઉર માં સરતી .
રસની આરતી ઉતરતી !

પરંતુ ત્યારે ય તે મને ઢળુ ગુજરી-કુંજે આટલી લયકર રીતે ફળદ્રુપ હશે તેની કદખના નહોતી. વરસાદને બદલે કાળ્યામૃતની ઝીંઘી ખેતરો લીલાંછમ થઈ શકતા હોત તો ગુજરાતમાં

અવાસવાર જે દારુણ અનાવૃષ્ટિનો ઉત્પાત થાય છે તે સદંતર બધે થઈ જત !

અને તે કાચો ય કેવાં ? સેકડે નવાણું ટકા જેટલા એ કાલિદાસ-કુલ-પ્રવૈશ-આકાંક્ષાઓ પ્રેમમાં 'પડ્યા' હોય એમ દેખાય છે; કાઠના 'આતમને આગ' લાગી ગઈ છે જે એમના "જીવથી જીવવાતી" નથી ! કાઠના "મન મંદિરમાં મંગલા આરતી" ના સાજ તૈયાર થઈ ચૂક્યા છે અને ક્યાંક અદીક અશ્રત પ્રિયાની રાહ બેઠાય છે. કાઠ પોતાના પ્રેમનો પ્રત્યક્ત આપવા માટે પ્રિયા નથી એટલે કદખાનત કરી રહ્યા છે અને કાઠ એજ ધટનાને વરદાનસમી ગણી એમાંથી ઉર્જામી સારિયકતા શોધવામાં મશગુલ છે લાગે છે કે ગુજરાતમાં બધું ય છે; પ્રેમ છે-નિસ્વાર્થ, નિઃસંકાય, નિઃસ્વ, પ્રેમી છે-તવાતો, તલસતો, તૈયાર, પ્રેમનું વાતાવરણ છે.-મધુર, મોહક, માદક ! નથી ફક્ત એક પ્રિયા !

આવી સ્થિતિમાં 'વદકલ, તેની બનાવટ અને ઉપયોગ' એ વિષય ઉપર નિબંધ લખવાની કોને કુરસદ છે ? 'પ્લાઈવુડ' વિષયક સાહિત્યમાં ખાસ કરીને, અને ઔદ્યોગિક સાહિત્યમાં સામાન્યતઃ, રસ લેતા બિચાર પડ્યા બે બે મહિના થયા લગતાર રા. ૧૭ ની નોટ તૈયાર રાખીને રાહ બેઠ રહ્યા છે, પરંતુ લેખકો પ્રેમના પાસમાંથી છૂટે ત્યારે 'પ્લાઈવુડ' તરફ જાય ને !

ધી ગુજરાતી કા-આપરેટીવ ધી મરકનટાઇલ કા-આપરેટીવ

બેન્ક લીમીટેડ

બોરી ગાર્ડન, કરાચી.

—ડી રે ક ટ રો—

ચેરમેન-શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ

૧. શેઠ ખીમચંદ જી. પાનાચંદ
૨. શ્રી જહોરામ ખી. શુક્લ
૩. „ ટી. ખી. દલાલ
૪. „ જયશંકર ખી. દેબર
૫. „ યુનીલાલ કે. યાસિક
૬. „ ત્રિભોવનદાસ ભાઈચંદ
૭. ડૉ. એન. વી. અડાલખા
૮. શ્રી પ્રેમશંકર નાનજી દવે
૯. „ મંગળદાસ નાનચંદ

મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર

શેઠ પ્રમથ કુંવરજી ખીમજી

કચ્છ-કાઠીઆવાડ તથા ગુજરાતના વતનેની બે નામીનગીરી પર, માંલ પર, અથવા મકાન પર, રૂપીયા ધીરવામાં આવે છે.

સુબધ, લાહોર, હૈદરાબાદ (સિંધ) અમદાવાદ વગેરે રેશનો પર સરના.દરથી ડ્રાફ્ટ આપવામાં આવે છે; તથા સીંધ, પંજાબ વગેરે ભુદા ભુદા રેશનો પરની હુડીઓ વસુલ કરવામાં આવે છે.

બેંકીંગને લગતું દરેક નાતનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

વધુ માહિતી મેનેજરને લખવા યા મળવાથી મળી શકશે.

ગમનલાલ જી. મહેતા

મેનેજર

બેન્ક લીમીટેડ, કરાચી.

(બોમ્બે એક્ટ ૭ એફ ૧૯૨૫ નીચે રજીસ્ટર્ડ ચેમ્બર).

મંજૂર થયેલ થાપણ રૂ. ૫૦૦,૦૦૦

સરપાઇ થયેલ થાપણ રૂ. ૩૭૦,૬૫૦

રિઝર્વ રૂ. ૧,૪૮,૫૫૪

કરન્ટ તેમજ સેવિંગ્સ બેન્ક અકાઉન્ટો ખોલી રાખ્યા છે. કરન્ટ અકાઉન્ટ ઉપર બ્યાન્ક ૧ ટકા લેખે અને સેવિંગ્સ બેન્ક અકાઉન્ટ ઉપર ૨ ૧/૨ ટકા લેખે આપવામાં આવે છે.

ફક્ત રૂ. ૩ જેટલી નજીરી સ્કમ ડિપોઝિટ મુદ્દાથી સેવિંગ્સ બુક બેન્ક મેળવી રાખ્યા છે.

ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટો સારા બ્યાન્ક રેટીફિકેશનમાં આવે આવે છે. બ્યાન્કના દર બેંકના અધિકારીવર્ગને જાણ મળવાથી નળી શકાશે.

લોન, ટ્રેડ ફેક્ટર અને ઓવરડ્રાફ્ટો, ગવર્નમેન્ટ પેપરો, એમ્પ્રુવડ ડિવેન્ચિસ, માલ, જાણસ વગેરે ઉપર આપવામાં આવે છે. ફક્ત બેંકના મેજિસ્ટ્રેટને જ એ બંધા સગવડ અંગત તેમજ ખીજી કોઈ મંજૂર થયેલી સિક્યુરિટી ઉપર મળી શકે છે.

એમ્પ્રુવડ (માન્ય) પાટિઓના ખીલ ડિસ્કાઉન્ટ કરવામાં આવે છે.

નિમ્મો અને ખીજી વધુ વિગતો માટે મહેરબાની કરીને બેંકમાં પૂછો.

(સહી) એસ. એમ. ચવાણ
મેનેજર

મહત વીમો

ખૂશનુમા પ્રકાશ

ખીજ કોઈ પણ પ્રકારના ગોળાઓ
કરતાં ઓછું બળતણ,

લાંબામાં લાંબી આવરદા (સરેરાસ ઓછામાં
ઓછી ૧૦૦૦ કલાક સુધીના વપરાસની ગેરન્ટી)

લડાઈ પહેલાંના ભાવ

અમે અમામ જોગાસના વિજળીના ગોળા મારે ઉપર, મુગ્ધ
મહત વીમો ફતેરી આપીએ છીએ. આજે જોગાસના વિજળીના
ગોળા ખરદિ, અને આ અપૂર્વ તકનો લાભ ઉઠાવો.

પરમાણુદ ખીયારામ

ટેલીફોન ૨૬૭૭

મુબઈ ખાતર, કરાચી.

તંદુરસ્તી તાકાત અને તેજસ્વિતા

એ મહત્વ્ય જીવનનું સુપણું છે

ડૉક્ટર અટલરાય

શરીરના કમબેર અંગોને ફેરવી ગુમાવેલા તાકાત
તથા નવી તંદુરસ્ત જવાની મેળવવા માટે

: મુદ્રક :

અવધુલાલ પાપટલાલ ભટ્ટ
કાયમન્ડ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
હસનઅલી એફન્દી રોડ
રામબાગ, કરાચી

સુહિણી

: પ્રકાશક :

કરસનદાસ માણેક
સુહિણી કાર્યાલય
ન્યુ પાન/રાપેળ બીરડીંગ
બંદર રોડ, કરાચી.

અનુક્રમ

તે નિ' દિવાળી ઉજવીશ (કાવ્ય)
યુદ્ધંદા બજે છે (કાવ્ય)
સરદારનો સરેનો
મહોબનને માંડવે (ખંડ કાવ્ય)
ગીતવર્ષા (નાટિકા)
ઉંઘણશી (કાવ્ય)
સાધુનો શાપ (સિંધની લોકગાથા)
આવે એ આજે ! (કાવ્ય)
સત્યવાદી રામ હરિશ્ચન્દ્રની વાત

તિથે ડાલે (ટૂંકી વાર્તા)
ભણુદાર-એક અવલોકન
હોકા તને !
પ્રેમનો ચોગી (ટૂંકી વાર્તા)
સિંધની કુદની ગચ્છા અને હતિહાસ સાથે તેનો સંબંધ

આંધળી માનો કાગળ (કાવ્ય)
આંધળી માના કાગળના જવાબ

તર્પણ (સિંધન ઇતિહાસનું એક રોમાંચક પ્રકરણ)
કોરી કવિતા (કાવ્ય)

કવિમાં શું નોયું ? (કાવ્ય)
શોક અજુકલ લતીફ રૂત સુર સુહિણી
વિશ્વસંવાને (કાવ્ય)
મને યાદા'વી ગૈ (કાવ્ય)
વર્તમાને (કાવ્ય)

દેવજી રા. મોદા
જયાનન્દ દવે બી. એ.
સરદાર વલ્લભભાઈ ખટેક
કરસનદાસ માણેક
ઈન્દુલાલ ગાંધી
પ્રફુલ્લ અગ્રિ
હુમનશી મરમશી સંપત
બ્રિજિલા દવે બી. એ.
પ્રો. હેલગ્ગાવ માકડ
એમ. એ.

વસંત ભટ્ટ
દુષન્ટ પંડ્યા બી. એ.
સુરેશ ગાંધી
નરીમાન સોરાજીજી ગોખવાળા
પ્રો. માણેક બી. પીકારાળા
બી. એ. બી. એચારી.
ઈન્દુલાલ ગાંધી
મોહનલાલ નારાયણાઈ
નાયીબાહાલુ

દીપચંદલ ખીચગ એમ. એ.
જયંત આચાર્ય
બી. એ. એસ. ટી. સી
કૌંધમી
કરસનદાસ માણેક
પ્રભુલાલ શુક્લ
દેવજી રા. મોદા
ચન્દ્રકાન્ત શાહ

વાર્ષિક લવાજમ : હિંદમાં રૂ. ૪ : : બ્રહ્મદેશમાં રૂા : : પશ્ચિમમાં રૂા. ૧૦
છુટક નકલ ૧૨ આના

યુદ્ધકંકા બળે છે !

નિદ્રાના ઘેન ઘેરાં ક્યમ તવ નયને ઊલટે છે હજી એ,
તન્દ્રાના ક્ષુદ્ર તાને તવ તલુ, મન, સૌ નાયતાં છે વૃથા કાં,
ને આ અજ્ઞાનકેસાં ઘનતિમિરમહીં કાં હજી છે અસ્તો ?-
નિદ્રા, તન્દ્રા હિડાડી, જીવનપ્રગતિનો પન્થ વીગ ! બ્રહ્મી લે ! ૪

સાથી તહારા બધા એ નિજજીવનમહાયુદ્ધમાં જૂઝવાને
મીઠેરાં, સ્વાદુ સર્વે અતુકુળ મુખને સર્વથા ત્યાગી દેને,
આયુધો, શસ્ત્ર, તીણાં અસિ, બખતર,-તું પૂર્ણ ભાથું ગ્રહીને,
દોડે છે ક્યારના એ પ્રગતિશીલ થમ, ધોવને ભેદવાને ! ૮

ઊભો થા, સ્વસ્થ થા તું; અતુસર તુજ સો મિત્રને રે ! ત્વરાએ,
ત્યાગી આકર્ષણે આ અવનતિશીલ સો માત્ર ઇન્દ્રિયજન્ય;
થાજે પ્રારબ્ધવાદી નવ કદિ; ભરજે પૂર્ણ પૌરુષ કેસાં
કાયામાં સર્વ તરવો; કમર કસ ભલા ! યુદ્ધ કંકા બળે છે ! ૧૨

વિશ્વે જન્મ્યાં છે સર્વે મનુજ જીવનનાં યુદ્ધ મારે જ; તું એ
જૂઝી લે ને-જીવાની-જીવતર-જગતું તો જ યાથાર્થ, વીરા ! ૧૪

જયાનન્દ દવે.

21 दिवसी

पृ. १३]

२ फ़रवरी-नवम्बर-१९३८

[अंक ५६]

આપણો મુદ્દક તો દુનિયાની પ્રગ્નના પાંચમો દિવસો છે અને લગ્ન ના અર્થોના પાંચ હમ્મર મામલસ દૂર આવે છે. એક દિવસ સવારે ઉડવા અને હાપામાં નેત્રું ત્યારે આપણને ખગર પડી કે આપણો દેશ પણ તેમાં સામેલ છે. ત્યાં સુધી આપણને કંઈ ખગર ન હતી.

આ સંયોગમાં દિન્દે શું કરવું તેનો પણ આપણે વિચાર કરવો રહ્યો. આજનું મુદ્દક એક એવા પ્રકારનું છે કે જેને અંગે આપણે ઝટપટ કાંઈ નિર્ણય કરી રાષ્ટ્રોને નહિ એવું એક કારણ એ પણ છે કે આપણે ખ્રિસ્તીય સંસ્કાર સાથે મુન્સાવલા છીએ. એના મુખ-દુઃખ સાથે આપણું હાડ્ય કાંઈ રીતે જોડાઈ જ ગયેલું છે. એના પર આપણે આવે તો તેનો નડ્યો આપણા પર પડ્યા વિના ન રહે એવી આપણી રાજકીય પરિસ્થિતિ છે.

(૭)

(૮)

શાહુકાર કોણ ?

જ્યારે લગ્ન થઈ ત્યારે બે પડો જુદી જુદી ગતિનો લેવા કરવા હતા. ખર્ચોના રીડીઓએ સંભળાવ્યું હતું અને રાજ એક વાક્ય સંભળાવે છે કે ખ્રિસ્ત અન્યાયને કાયમ કરવા લાગે છે. આ તેનો દરરોજનો દાવો છે.

છગસડ એવો દાવો કરે છે કે જો નાઝીઝમ હીટલરશાહી અત્યારે ચાલે છે તે નાના મુદ્દકો પર આક્રમણ કરવા છગસડે છે અને તેને તે કાયમને માટે રોકવા માગે છે. એ એમાંથી શાહુકાર કોણ એ કહેવું મુશ્કેલ છે. જો એની વાત માનીએ તો બન્ને ચોર છે એમ કહે.

આથી તો કોંગ્રેસે આ લગ્ન પાછળ રીડી હેતુ છે તે મનુષ્યોની માન્યતા કરવાનો નિર્ણય કર્યો. જો આ લગ્નના હેતુ ખ્રિસ્તીય શાહીવાદ કાયમ કરવાનો હોય તો તે જોમ આપણે નાઝીઝમનો નાશ છગસડીએ છીએ તેમ ખ્રિસ્તીય શાહીવાદનો પણ નાશ જ પાછડીએ.

નાઝીવાદ અને ખ્રિસ્તીય શાહીવાદ એ તો એક મગની બે ફાડ જેવું છે. જો લગ્નના હેતુ ઉપરનો જ હોય તો તો બન્ને શક્તિઓને લગ્ન જ દેવી જોડે.

કોંગ્રેસનો પગલો જનુભવ પણ એવો નથી કે તે ઝટપટ ખીનશરતી નાશ કરવાની હા કહી દે.

(૯)

(૧૦)

ધાંચી, મોચી, તેલી, તબોલી

આથી કોંગ્રેસે મોં બોલીને બોલાવવા તેનું નાક ગળ્યું અને કહ્યું કે લગ્નના અર્થે હિન્દુસ્થાન સંતોષ રીતે પોતાનું જંધારણ ધરી રાકશે એ વાદે કરે અને ફરીથી ફરી જવાના નથી તેના પુરાવા માટે અને તેટલો દાવના કાયદા સુધારી અમલ કરે.

પછી તો વાર્ષિકરોગે એક પછી એક બોનાબા મહામબાના કાર્યકર્તાઓને, અને પછી મુસ્લીમ લીગવાળાને મોડાબા નાં સુખી તો ડીક હનુ; પણ પછી તો ઘાંગી મેચી, તેવી, તબોળી જેણે જેણે કર્યું કે અમોં બોબા નહિ ન બનાવે બોબામા

આથી તો બધાને બજાર પડી મહા કે આ ને પહેલાંના જેવો મુકે-મુકેય કોન્ફરન્સનો ડોળ છે અમોં પણ એના નાટકનો વડેમ પડ્યો. પછી વાહસરોગે જે નિવેન્ન કર્યું તેમથી ખાત્રી થઈ કે જે બિચારી અને વાંદગને ગમડવા જેવો મોણીવસો વગમથી ચાલેનો અવેસો રીવાજ છે તે ચાલુ જ છે ને વખતે જગ્યાયું કે દુનિયા ઉધીસતી થઈ જતી તો પણ આનો રંગ બદલાય તેમ નથી.

આથી તો કેએસે નિર્ણય કર્યો અને જગ્યાયુ કે કોમ કોમની જે વાત તમે કરો છો એ તો તમારી એક ચાલચાલ છે. અમે કહીએ છીએ કે તમારી ઉપર આટલે નધો લગાઈનો બોલે છે તો આ બોલે ચા મટે ઉપાડો છો ? તે કહી છે કે એ તો અમારી પાંત્ર અનામન (Sagarat T'raat) છે. એ અનામન કોણ 'જાગી મયુ દરી' કરાઈય આથી મોં દરી ! આ તો જલે બધીએ દુનિયાના દુગ્ગે ઉપાડીને જ ફરના છે !

આથી તો કેએસે નિર્ણય કર્યો કે જો તમારી આ જ માન છે તો અમે તમને મદદ નથી કરી શકવાના. પ્રધાનમંડળે ગણનામા અ.ખા તે પહેલું પગથિયું છે તેણી તો માનના હતા કે આ લોકો મોઢા બેડવાના જ નથી આપણામાં પણ કેટલાક એવા મૂર્ખ હતા. પણ હવે બધાને બજાર પડી મહા છે કે જેમા મુઠની અઝારી જોખમાતી હોય ત્યાં આ લોકો પડી રહે તેમ નથી હવે જ્યારે આપણે બીજું પગલું ભરીશું ત્યારે તેની જવાબદારી સરકારને માથે જ રહેવાની છે. મહામબા નાળીનોળીને પગલું ભરવા માગે છે.

પ્રાંતિક બંધારણ સરમ રીતે આવતું હતું એ તો તેઓ પણ કહી શકે છે. દેવ-તાંત્રા હાયમાં પણ આ બંધારણ આવતું સફળ ન થાત એવો કોંગ્રેસનો તો દાવો છે કારણ કે તેમાં તો ઘણી આંદોલનો પડેલી છે. કોંગ્રેસની સતત જાગૃતિ અને લોકોની સહાનુભૂતિ આ સફળતા મળી છે. ફરિયાદોની માફક તે પણ આજે લાટી મળે છે.

૧૫૦-૧૭૫ વરસના અમલ પછી દમણના જ ગાયકવાડાએ કુતરે લાગ્યું હતું કે હવે કાંઈ સાફ રાજ્ય આવ્યું છે. અમલદારોની ખુમારી પણ કમી થઈ ગઈ હતી. હવે પાછું બ્રિટીશ રાજ્ય કાયમ થયું ત્યારે હતી એવી રિપોર્ટ આવી છે. હવે તો રૂ. ૩૫૦૦માં સાત પ્રધાનો કામ કરતાં નેની જગ્યાએ એક સત્તાદાર રૂ. ૪૦૦૦માં કામ કરવાનો છે અને તે એકો એકો મનુ માર્ગ કરશે.

આમ બંધારણ પોતાની કામગીરીમાં જે કરવા આવ્યા હતા તે અફળ થયું છે. પ્રધાનમાં શું થશે એ તો કોણ જાણે પણ પોતે હજી ઉમેદ ધરાવે છે એમ જણાવે છે. જો એ ઉમેદ સાચી હોય તો તો પોતાના હાથની વાત છે.

જો કહ્યું એ પ્રમાણે જ કરવું હતું તો આટલા બધાને બેગા કરવાની રીત જરૂર હતી ? 'એમ તો લોકસત્ર આપવા ખુશી હતા અને તે મારે બધાને બેગા કર્યા હતા.' એમ ને રીડીઓ પર કહેવું હોય તો જુદી વાત હતી. તેટલા પુરતો આ ટોંગ ચાલી રાકે. ફુગિયાના લોકો એ પણ સારી રીતે સમજે છે કે હિન્દના લોકો પોતાનું બંધારણ પડે તેમાં તમાઈ દ્રવ્ય કમીથી આવી પડે ?

કોંગ્રેસ તો તમને બધાને આજે એ જ કહે છે કે તમે હાલ મુલકમાં શાંતિનું વાતાવરણ પેદા કરો. ઝગડાઓ હોય તો હોવાની નાખો. અત્યારે તો લગ્નની મારવાના પૂરા પ્રયત્નો પણ થઈ જનાં આપણે તેમાં ફસાવું ના જોઈએ. અત્યારે તો આપણે સંગઠન મળણને કરવાની જરૂર છે.

કોંગ્રેસ હવે જે નિર્ણય કરશે તે ખૂબ વિચાર કરીને કરશે. જનાં જો કોંગ્રેસની સામાન્ય પ્રવૃત્તિમાં આક્રમણ થશે તો તેની તે જરૂર નહિ કરી શકે. આપણે પોતે અત્યારે કોઈ કારણ આપવું ના જોઈએ.

હાંડીકૂચ વખતે જેવું વાતાવરણ પેદા કર્યું હતું તેવું વાતાવરણ પેદા કરવાની શ્રમિકો તૈયાર કરવી જોઈએ.

(નવસારીપ્રેમીઓ)

મહોબતને માંડવે

કરસનદાસ મણિક

[આ કાવ્યને ૧૬ કવિનલ્લિનો છે. ૧૫ એના બીજા તકરમા, ૧૬ તો ત્રીજા તાકાત અપ્રેક્ષ્ય અન્ય અકારના ઉચ્ચારણનો સાથ ખુબ લીધો છે. વાનગીનમા જે રીતે આપણે આ અકાર બોલીએ છીએ તેવીજ રીતે આમા એનો ઘણેભાગ ઉપયોગ થયો છે.

ભાષા કાવ્યને આવશ્યક વૈવિધ્ય લાવવાને માટે જદમા, કવિનલ્લિના તાર્કિક બધારણની મર્યાદામા રહીને બને તેટલી છટ લીધી છે. કેટલાક ચરણો સખત વચ્ચરો તો કેટલાકમા મધ્યયતિ આવશ્યક લાગરો. થોડાક અભ્યાસથી આ છન્દ સફદપના હોડે અને કાને ભરાખર બેઠી જરો કવિસત્તાએમા આ છન્દની હલક આકર્ષક થવાનો સમ્ભવ લાગે છે.

સમગ્ર દૃષ્ટિએ આ છન્દને કવિતોષનલિ કે દ્રુતમા કવિનલ્લિ કહી શકાય ત્રિ ડોલરસાય ૩, માંકડા

૧

આથમતી કવિનામે અપ્રાયા અનેક અર્થ,
સન્ના સૌન્દર્યના અસંખ્ય થયા મ્યોક,
મિલનના યુક્તિદેગી પાં મડીઓ પીખાયા પછી
પ્રણયની પ્રશરિતુઓ મ્યાંધ મ્યોકથોક,
ઉપરે જોમન મંગ, બરતીના તરંગ શમે,
મ્યો જોડ આત્મને, સુણાવ પ્રાણ્યોક,
રસના ક્ષર દર્શનને અક્ષરે આતેખવા
ન્યારે, અક્રમોમ, મયે દ્રુકમતિયા લોક !

૨

છાન્દની સ્પર્શશિખ જવાળાઓ ન મંધળી,
મૃત્યુનો નિશ્વાસ માત્ર દકારે છે તાજ;
આયુના અસંખ્ય દદાવ, એપાણી ન એકની વ,
મૃત્યુક્રીતિ ઉચ્ચતા પિરામિડો આજ,
અમરતા વ દીપી હોં એહવી ક્ષણે અગજ
માનવીની મક્કતમા થઈ ગઈ તારાજ;
સ્મૃતિઓની સ્મૃતિમા જ રાત્ર્યું ગમ્યું છ સૌને,
મજાને આકન્દેગ મરતાં સૌ સાજ !

આવ, મારી કવિતા! હું આજ કદં ધન્ય તને,
 જ્યોતી સૌન્દર્યકેર! તો મરની માંહી;
 હાથ હાથના તરુણના રસ-અનુભવ સીંચીને
 લાડવું હું લાડ તને પહેલીવાર આંહી;
 શરણુએ ખેસીને ગણગણવા આજ નયો
 લાજભર્યા આંસુઓના અંદેશા કાંઈ:
 આવ સખિ, આબુપણ એક એક પેરોને:
 રંગરંગ જમાવી દબાવે કરે કર સાહી!

દાખેલ અચાને, ગંભીર મ્હોડું રાખીને
 પીઠપણે જાવામાં તું છે કાંઈલ;
 આત્મા ને અનુભવ: જાનેલી વચ્ચે હું
 આજ લગી આડકાટ ચેતે જામેલ !
 આજ હવે પાઠ નવા પઢાવીશ તને હું,
 ચાલ સાહી હાથ થા નૃત્યે સામેલ :
 આત્મનની પાંખ આડ, અનુભવની આંખ આડ,
 કોણ સદાકાળ ખડા રહેતાં કહેલ !

એવજીવ મુજ આંગણે આજ સખિ-મિલનના;
 આજ મારા ચરણો ન જોશી શકે શાન્ત;
 દેહમાંહી દીપ આજ પ્રગટયા પહેલીજ વાર,
 રણુરણુતી મુકતતંત્ર તનની સૌ તાંત !
 આતમ અધીર આજ રાસના ઉલ્લાસ કાંજે
 ઉરકેરી નૌ પત પર ડંકા છે દાન્ત:
 આવ હવે આજ, સખિ! ઉજવીએ ઉલ્લસ-દિન
 પ્રાણમાં એ પ્રગટી ને જાગી ગઈ જાન્ત !

આજ હું છું આમમાં ને શરતીને શરૂનશાલ:
 મુરજ ને મોંદ કેમાં આપી દઉં ઇનામ;
 મૂડી મૂડી નાદલાઓ પાવવમાં બધાની
 'કેતી રાધુ' જગની સૌ : બાપિકાઓ-આમ !
 ઇન્દ્રધનુ એક નહિ, અનેક એવાં ઓગાળી
 રંગી દઉં કાપડો હું નાદરી નગામ :
 કાલનો કંગાલ તે હું આજે મનરાલ, સખિ,
 જોગ કરાં જાનુ તે આનંદ તો નામ !

એક એક રિમત એનું ઉતરે મુજ આત્મનમાં,
 એક એક તેમ ઉઝા યાજ તાજમદાસ !
 'એક એક રિમતની પ્રશસ્તિ રી ઉચ્ચરવી ?'
 પૂછીશ તો પરજામર છે તેરી કંગાલ !
 એક એક રિમત તે એક એક બ્રહ્માંડનું
 આદિ ભર્ગ મંગલ શિવસર્ગન વિશાલ :
 એક એક રિમત પર હજાર વારે અન્દગી,
 વારે લંકાપ અત્યુ ઝતી મધ જઈ નિહાલ :

૮

એ મોન મોના આફ્રિકાના રહસિયા
તે જોન જિન્સે થઈ અમર આગ વેદમા
એ મોન મોના ત્રિકાલના રસધિએ,
ને જોના નિહારી ગાળે છે અમે મા
જો ખાત મોના શા પૃથ્વીના પવનને રે
માળે પડે તે। પાપના ઉરછેદમા
એક મો। મને મુજ સજિના સૌ મોનમા,
તેની નવ મેલ નથી વેદમા અમેદમા।

૯

કાણુ કહ્યું દેહ છે આ મહીનો ગાડવે ?
બિચાગને જગત કેરી ગ્વનાનુલ ભાન ના।
જો આપ તેવું દેખે ઉરમે વિદ્યાની વાણી,
મને તેવું રચ માત્ર ઉરમા અરમાન ના।
સુધી સુધી ચામડાં ન હાય કંઈ આવે ત્યારે
ભાણુના ફાગ જુડા જોડતા અગ્નના
પોપણામા પક જીએ, રૂંધે તને જાણુ કુ
કાલે સુધે અન્ય મોટા ગૂઢ તરંગાનના।

૧૦

આત્મન, પરમાત્મનના પડિતો પ્રપચકરે
દલી દેહમન વિના હાખવે ન મુકિતને।
ચતુભાવે દેહ ભણ સહેનાઈથી સાધી ન્યે
વિગલા કે જાણે એ જોગ કેમે જીકિતને।
મન મન રૂતા દયાઈ જાપ આપ પોતે,
જૂલી હતી દેહકના ચહે એક જુમિતને
અપરગવાસ ? કુમારા દોડી જોમ કાઈ
પાપ આપ કરી ચુનાવની વિજીનિને।

૧૧

વિશ્વભૂલભૂલામણી સરજીને વિશ્વનાથે
ફૂની હોલ કેરી મુકી એના ઉગમા,
સૌન્દર્યનિધન કેરા મલાહા ખોલવાની
મત્રમિદિ વિધિએ સ્થાપેલ એના સુમા,
જુગ જુગના પાપજન પગમા વિશુદ્ધ થાય
મામે અધોળા યદિ ભાચનના પૂરમા,
જગજીને જાગે એકેકે જ્યોત આતમની
સ્પર્શપ્રાપ્ત પમા મુજ પ્રિયાના સહમા।

૧૨

કાલ હજી એની ના હતી લગીર આગખાણુ,
અજ અન્ય કોઈને ન એના વજ્ર ઓળખુ,
મલ કોડ વરતુઓને કાજ હતો તનખતો
આજ કોડ વરતુઓને એનામા નીરખુ ;
કાલ કેરી શૂન્યતામા આને મહા ચન્દ્ર સૂર્યો
કાલ ના કેન્યાસ પર અદ્વિત આને આલખ્યુ,
કાલ દત્તે આતમન કે ના હતો ? ન જાનેઝહમ્ !
આને તો આતમન દેહ સથે પારખુ।

પ્રિયાને ગમ્યું છે ગીતઃ ગમશે મુગ્ધરાતને તો
 જાણીશ કે જીવતો છે મુગ્ધરીનો પ્રાણ !
 પ્રમથપ્રાણ પરખવાની વૃત્તન છે રીત ગારી,
 કાળો કસવાની રીત એજ છે પુરાણ !
 વિરાટના અસંખ્ય રૂપઃ બહાલીનું એકજ છે;
 એકની ઉપાસના, આરાધના, ને પ્યાનઃ
 વિશ્વમહાસાગર પર સમુદ્ર કાગ જડ્યું મને
 પ્રિયાની પસંદગીનું સલામત રહ્યો બહાણ !

પ્રથમ પ્રેમ ઉમેા કહાં ? ઉરમાં કે આંખમાં ?
 પોપટ-પંડિતે પૂછ્યો પુરાણો સરાલ !
 ઉરમાં ઉમેા તે આંખમાંથી વાંચ્યો ?
 કે આંખમાં ઉમાડી રોપ્યો ઉરને પાતાલ ?
 આંખ અને ઉરનો અભેદભાવ સહે નહિ,
 અવળગતિ એકને જીગ્મસું ગણે સહઃ
 આંખ વિના ઉર શું ? ઉર વિના આંખ શી ?
 ઉર અને આંખ વિના માનવી ક'ગણ !

આંખ પ્રથમ ઉરકેરી એથ માંથી ઉભીને
 ઉર ઉરના સાંધી દે સદેશવહિ તાર ;
 આંખની અટારીએ ઉર આવી બેસે પછી
 આંખ જઈ ઉરમાં લે આરામ લગાર ;
 એક વાર ઉર ઉરની ગોડડી મુંઝાય પછી
 સફળ અને ધન્ય બને આંખનો અવતાર :
 ઉર ત્યાં આંખ નહિ, આંખ ત્યાં ઉર નહિ :
 ઉર-આંખ કેરા એવા ગેબી છે પ્રકર !

વિષ છે પ્રશસ્તિ અદીક વિશ્વનાથનો
 કે વિશ્વની દશે પ્રશસ્તિ આપ વિશ્વનાથ ?
 ફિસ્તુફોને સોંપું છ ઉકેલ કાજ કોપડો !
 આટલી તો રૂપરૂ છે સમન્વય તેરી પાતઃ
 કવિતા કવિ-ઉરની તે પ્રિયાની પ્રશસ્તિ છે,
 પ્રિયા છે પ્રશસ્તિ કવિ-ઉરની સાક્ષાત્
 પ્રિયા અને કવિ બન્ને પ્રેમની પ્રશસ્તિ છે :
 પ્રેમ છે પ્રશસ્તિ બી પ્રભુની પ્રખ્યાત !

આંખ જ્યારે ઉર કેરાં દર્શનનાં આડે આવી
 તેને રહેજે કોશીને કુળાવી સરદાસે !
 આવરે ઉર આંખ કેરાં દર્શનની આડે જ્યારે
 ઉરને ય ઉમેડી ફેંકી એમજ દેનારે !
 'અરરર' સુણું છું કંપાંકઃ કુલાયા અપ્પાત્મીઓ,
 અવળ બોલ એમને દેદવાદનો આ ભાસે ;
 પશુ ઉર આંખ માટે જુએ, આંખ ઉર માટે જુએ,
 ત્યાં આંખ ઉરના રાગદોષ શી રીતે ખમાશે !

૧૮

મજુ, પ્રેમ, ઉર, આંખ, સોન્દર્યના દાઢવા
સુણી બેઠે દોસ્ત મારા પડ્યા વિમાસણુમા,
પ્રાણીશાસ્ત્ર લખને સૌ પહેલ્યા એ પડિતો,
જીણી નજર ફેડી મુજ માન્સપૃથક્કરણુમાં !
અંતર-અઢીકે દીડી એમણે 'કો' ગ્રાન્થઓ
તે વીણી વીણી મૂકી સૌ માહગ ચરણુમા -
“ગ્રન્થગ્રન્થ સૌ વિકાન્” જાણી સર્વ ઉભા
મને શાસ્ત્ર લાગે એના દી ચકા-દમણુમા !

૧૯

ગ્રન્થના ઉકલ મટે પ્રમુખે પ્રપચ ગમેા
પૂર્ણતા સમીપ ત્યારે લાગ્યા મેંડ રંગમાં,
કાટિ કાટિ મ્હેએ ગ્રન્થાસને ઠિપાવના
એકના અસંખ્ય ચપા લીધા શુભ પત્રમાં !
એક એક છુટ પીતાં, એક એક ગ્રન્થ છૂટે,
વિકસે રિંગટ, મટે મોહના ખડકન,
મજુને જડમંડી છવ, છવમાહિ ત્યેલ જનમ,
લીલા શી રીત લહે ભુદિવાદી ગમ્યા !

૨૦

વેદ ને વેદાન્ત વાંચ્યા, મોખ વાદરતો,
જીવન-ગંધોત બાળી જોયા અટારેય પુગણુ ;
પૂર્વ ને પશ્ચિમના ગૃહ-મહાગ્રન્થ જોયા,
બોધ્યાં અણુમોલ વર્ષ આયુનાં અગ્નજ ;
કામ્યો મહાકાવ્યો ને નાટકોની ચટવીમાં
જાટકંતાં જાટકંતા ચાક્યા મુજ પ્રાણુ,
તપશ્વર્થા રૂળી, કે હસક્રપા મળી ત્યારે
પ્રિયાને કિનારે આવી નાંચ્યાં મેં જાણુ !

૨૧

પ્રિયાની આંખોમા આંખ પહોર વાસું છું,
પુરાણી પીછાણુ ફેરા અણુબોધ્યા બોલ,
પ્રિયાના કપોલની રંગીણીમા પેણુ છું
ઉઘના અગ્રેહ તણો જુમદાધો કોલ,
પ્રિયા કેના નિમત માહી પ્રેમની પનાશ રકુરે,
પ્રિયા કેગ અંગમાહી પ્રેમના દિ હોલ
વારે વારે ત્હોલ કુ પૂંજ્યા કરે પ્રિયાને
‘પ્રિયે, મને ચાહે ત્હાર’ ઉ- અણુમોલ !

૨૨

આત્મનની જાણા જ્યારે દેહમાહી ઉતરે,
દેહ કેરી જાત ચાપ રોજીદી જાળાન ;
વૈજરીના વૈજરો સૌ પરાબન પામીને
નનશિર ઉભા ગદે દૂર જનપ્રાણુ,
હેલ મળ્યે દેહ ધડી રેખતાન શિર ચાપ,
દોરતી નિજાવવાને બને માવધાન
દેહ કેરી જાત પરે રનેહની અગ્નિક ફેરે,
‘આહું છું હું, ચાહું છું હું,’ ગુંજ ઉઠે ગાન !

"અનન્ય અવકાશમાં વિશ્વો વિસાળ વેર્ષી,
છુટે હાથે. અગત્યના અખજ, રાજરાજે;
ક્રાંતિ ક્રાંતિ ભોગનનાં ખુદશાં ચોગાન વચ્ચે,
એક એક તારલા એકાન્તમાં ગિરાજે:
ખીજ બાજુ નીરખી જો, કયાંય તને દીસે છે,"
પ્રિયા કદીક કહેતી. મો ગદ્ગદ અવાજે,
"રનેહભારે બુખેલા આપણા બે ઉરને
હળવા થાવાનું રથાન માનવ-સમાજે?"

આજે ધર-આંગણે તારાનું એકાન્ત છે,
સૂર્યમંડલિની ખસારે અમારું આસન!
ઉચ્ચ સ્વરે આજ મુગલકંઠથી સંગીત ઉઠે;
ડોલે આ-દોલનથી ઇન્દ્રનું ઇન્દ્રાસન!
પ્રિયા જેરી દેહવેલ વીંટી નિજ દેહ શું
ચુકતળાવે આલે આજ રાસના ઉપાસન:
અમે ઉજવ એક યતાં પ્રકૃતિ પલટાણી
ને સરી પડ્યું માનવસમાજ કેઈ રાસન!

સરી પડ્યું ત્હોમ પડણ્યા એ શાસનના
કદી કદી ષષ્ઠારે પ્રિયાને વદન;
રાસરમજદ વચ્ચે એકાએક ઉભી રહે
સાણમાં સંતાડી લઈ ગુલાબ બદન;
રિમત તો શરમાઈ ઉંડુ સરી પડે ઉઝામાં
ઝીણું એક મોતી ઝગે નેણને રતન;
પ્રલયના તાંડવની પૂર્વરંજ સમી ત્યારે
ચૂમી લઈ દુગરી પ્રિયા-અધરને સદન!

મિલનતી મધુરતા અધુરી રહી જત મારી
આવા ન બનતે જો એક પણ પ્રસંગ;
'પ્રિયા મારી!' કહી કેમ ખાઝતે નેં ચૂમતે,
જૂતના લાલુકાર પદિ પાડતે ન ભંગ!
શરમાવલ રિમતને લાખ લાખ નહોરાં કરી
ફરી હું ગુલાબ પ્રિયા-અધરને ઉઝમં:
નેણ કેરા ઢંગ ફેરે, અંગમાં ઉમંગ રફૂરે,
ફરી જામે રાસ ફેરી રમઝદના રંગ!

પેલીવાર પ્રકૃતિમાં પ્રાણનો સંચાર થયો
પડી જ્યારે પ્રેમભીતી ઉણની અસર;
પેલીવાર પ્રાણમાંદિ પાંગરી પ્રકૃત્તના
ફૂર્ણ જ્યારે સરજના કુંજા કુંજા કર;
પેલીવાર પમરી પ્રકૃત્તનાની વાડીએ
ઝરી જ્યારે આ-દનીતી અમી ઝરમર;
પેલીવાર જીવમાંદી જાગતિ પિછાણી મેં,
લરી જ્યારે માહરી ને પ્રિયાની નજર!

પ્રિયા કાજ મડપતે પ્રચંડ સારાશ્વ ;
લેગ ને તોખાર કેરા ધુમમાં સંહારતે હું
ઠાઠિવાનિધાનધારી જગતને પ્રિયાર્થ ;
વૈશ્વધુમમાં કંટક હજાર હીરાખાણુ ફેરી
જ્યોત પ્રિયાપત્નીએ કમળાંતિને કૃતાર્થ ;
આજ, પ્રેમધુમમાં, અપ્સોસા સૌ આસાન છે ;
અભ્યાં, ઉગ્ધ, દરયાં ને સારી મળે રતાર્થ !

૩૧

કરે કર પરાંતિને કાક દિન પ્રિયા સાથ
પર્વટથી વિરાટ રેરા માણુવા હું ઉપદું ;
પૂર્ણીની વહારી સીમ, સૂર્યમંડલો અસીમ,
છત્રમે છત્રમે આસમાનમાં અપર અદું ;
અનનાઃ મુંજલા ધુમે અસંખ્ય તારલા,
પગ પગ પડતાતી તેજ-મુંડણીમાં આગદું ,
રસના રમખાણ વચ્ચે, તેજના વૃક્ષને વચ્ચે,
ફેણું ના રસનેજમાં 'કા' પ્રિયાના મરિખડું !

૩૨

પ્રભુ જલ્દી પ્રિયાએ શું મારામાદિ નેર્ધ લીધું,
પ્રિયામાં શું નેધું મેં 'તે જલ્દ' હું તમામ ;
સાં મેં સે કળાએ લીધી ખોડેલી મુલાખી ઉગા
જાવિની મુજ પ્રિયા કેરા કપોલોને કામ ;
સર્જન, વિસર્જનના સાજ મૌએ નેવા મેં
લેખનના તેજમદિ ઉગ્ર-અભિરામ ;
સમીર સંગ્રામ રમતી લેરખડી લટામાં
મંચ જગદાંતિના માંજળ્યા પેગમ !

૨૮

હવેભાવ તણ હવે સિવમાં રત્નાય તોય
હવે 'શિવ સિવ' ગે જાપ એકદલજી
જકનને જગવાન વચ્ચે લેદમાવ જાગના વ
અકત કરે ભક્તિર્થ જાગવાનની પ્રસિધ્ધા ;
એકમ ને અબેલભાવ : 'યેપકાજ' ઠીક છે !
મારે ઉર ઉજરાય ભક્તિ પ્રેમસદાશ્વા :
હૈતભાવ ફર થયો, પ્રીતમ પ્રિયામાં મળો.
તોય ગે પ્રીતમ : સુપદાળા ! મુજદાળા !

૨૯

મન્દિરના દાર માગ ઉઘાડી પીએજળી
પ્રિયા બેટી આવે જગારે માદરી મળીપ ;
ધમકડું જૂલી પગ ઉર પૂછે આંખને,
સામે સાથ આપણી શું આવી પ્રાણુલીપ ?
ઉરમાંથી નીસરીને સામે નયી આવી ને આ-
એવી ઉઠે આંખને મેં આગંકા લગીર ;
પગમાં સૌ ધમગલ સમેટાઈ ભય પછી
ઉઠે ઉર ભેટવા ઇતંગળી અધીગ !

૩૩

રૂપનાની મૂર્તિ સહજ આજ મારી ચર્ચ ;
રેઢ ધારી ઉભું આજ આંખ સામે ખવાય ;
પૂઠેલ, અણપૂઠેલ સૌ યોયનના પ્રશ્નોનો
એકાએક આભથી શું ઉતર્યો જવાય !
હોયનના જામ ભરી પ્રિયાએ પિવાડી દીધી
ઉરમાંદિ સંધરેલ રતે દૂ નો ચરાય :
આજસ મરડીને ઉઠી ઊર્મિએ અસંખ્ય ત્યારે
પગદ્યો મુજ પ્રાણોમાં અનજ ઇન્દ્રિયાય !

૩૪

" કાચને ન પ્રેમવિના વિષય અન્ય સાંપડે !"
મનેનો સૂણું છું કદી મીડો ઉપાલમ્બ -
" ધરકના જ રાગડા ! એય ખેતખાણી :
ફવિતા ને કમળા નો ફુનિયાના ફલ !
ફિઅધરમધુલાકરે લપટાણા સૌ લદુઓ :
સાચથી શરમાઈ રચો અંતતાના સ્તંભ :
એક ફૂંકે લાગતાં જ ધરતાંની ધુળ આટે-
હમારત આદર્યું ફરી સાવ બંબેબંબ !"

૩૫

હશે, પછે હશે, એવું : જગતના કટાક્ષ સૌ
નિજ નિજના અનુભવનું હોય છે નવનીત :
અધર અને હોયનના કમળગતા કાઠ-પને
ખેડંચાલી ચામે એવી ન્દોષ મારી પ્રીત !
અહિં તો એ આત્મકમલદલમાં બિરાજતી,
ચુંજલી મુજ હંદે ફરો પદે રહે ગીત :
કાવ્યની જ એકમાત્ર ગિરા એ ઉચ્ચારતી
અવર વાણીસંધના સામર્થ્યથી અતીત !

૩૭

હતાં રમે ફૂલી જળને પેશનિક પંડિતો
મને માની ખેસના આ દેવનો દુરમન !
આત્મવિના, દેહ જો મસાણુમાં જ છાજતો,
તો દેહ વિના આત્મ ક્યાંથી આપશે દર્શન !
પ્રકૃતિ પરમાત્મ ફેરો દેહ છે કે આત્મા ?
ઉત્તર ઉચ્ચારશે 'કો' આત્મવાદી જન !
પ્રાણજ્યોત વિનિમયના ઉપજો ઉર્મન જ્યારે
આત્માને આત્મ આગે અધર પર ચુમ્બન !

૩૭

પ્રિયા અને હું તો સદા ચુમ્બતો જ માણીએ,
જ્યારે જ્યારે કવિતા અમ છપ્પે આરામ !
આત્મનેતો યાક જાય, પ્રેરણાનો પાક થાય,
એક પન્ય ચાલતાં અનેક અને કામ !
ચુમ્બનથી ચોંકનાર સમજે શું સ્નેહમાંદિ,
પ્રિયાને પિછાણે નહિ, દેખે દાડચામ ;
ચૂંથા વણ ચામે નહિ ચામણાં ચમારને
અંદરોના ગોલાપા એનું જતો નામ !

૩૮

સૌન્દર્યધાળી ભરી પ્રિયા પાસે આવે ત્યારે
આધે ઉભી કેપે, એવો કાણ હોય કાય ?
પ્રિયા ભેગાને ધસતો નેજાના વા દૂરથી
ભીમિઉછાળ કાલો દોટો નથી સાચો !
એહના સમર્પણ, સૌન્દર્ય કરા શાસનો,
ન્દોય શાન્ત આસનથી પેખવા સ્વચ્છ
પાંખો પ્રમારે પ્રાણ, ઉર તોપ-ધડકે ધાય,
એતન ઝગકે યાય પ્રેમ ત્યારે જાહેર !

૩૯

આકૃતિ હજાર રોજ લોચન લવચનની
ઉગને રનેહાસને તો એકનો અભિષેક,
કળમધુ મીચતા ગુન્ને હજાર કનવરો
આત્મનની કુળમા તો કોકિલા છે એક !
સૌન્દર્ય અખડ સરે સૃષ્ટિના પરમાણુઓ,
કગતા કૃતાર્થ કોઈ કોઈને પ્રલોક
અવનના અનેક રચે નિશ્ચો મુજ આત્મનમા
અનિયદ-આનંદ સૃષ્ટિકલિકા તો એક !

૪૦

કુદગ્તે કરોડ કુણી ભૂમિઓને ઉર ભરી
તેજું સમન્ધુ ત્યારે સંચુ મને કારણ
એક દિન માર્ગ જતા ત્યારે હું પ્રિયા કરી
આખોની અડફેટે ચડ્યો માવ વિના કારણ !
તસતસની ચોળામાહિ જગતા નોનનિયા મે
જેમ લીધા બુનતા ઉર-ધારણા-વિદાગ્ન
પ્રકૃતિ પુરુષકેરા પ્રા સાદિક પ્રેમનો
બન્યો હું પુનરી ને બની એ પુનરણ !

૪૧

પ્રિયા કેગ લોચન શુ લોચન મુજ માહીને
મે સુ નિશ્ચેષ્ટ કદી એક પગનાર :
રનાનેની સૃષ્ટિ પેગ સમેટાઈ જાય ત્યારે
એકાએક આજ્ઞાન્તર નિરોધ સસાર !
બધનો શિથિન બને : આત્માને આશ્વર્ય
સરી પડે દેહના આઝાદનેનો ભાર :
સર્જનનો પ્રણુ-પ્રણુવ પળપળ ઉચ્ચારતા
ગુણ ગહે કેરળ યુગલ ઉરના ધબકાર !

૪૨

અપ્પોના સર્જનનું વિરાટ યત્રાલય એક
જાકવાયું પ્રિયા કરી પાપણોની આશમા,
પ્રણુયનુ જ નેણુ ફક્ત પારખી પીછાણી શકે
એવા કોટિ કપ સ્ફુરે એના ઉદ્દોષમા ;
એક એક કપ શુ ઉઠે અસખ્ય સૌણુસા-
ઝગડીને ઝરે સત્તા ગણે મને શોધમા
એકને ઉપાકુ ત્યા મટકી સરે સેકડો
મિસનમત વહેતા અમ સમય કેગ સ્તોતમા !

૪૩

“પ્રિયા અને હું” તો હવે પ્રતિષ્ઠિત પેઢી બની
ખેડી રજાં આલમમાં સ્વપ્નનો વેપાર;
દેશ ને પરદેશમાં, ખુણે ખુણે આટલે ખોલી
પુગાડીએ નિત નવાં સ્વપ્નનો જાંઝાર:
ઊર-ઊર્મિ જેટલી અસંખ્ય ભાત આપીએ :
મનગમતી, મહોંભાગી, હોય ખરીદદાર :
આંમુઓને મોલે, કાષ્ટ જીવનને તોલે
બેઠારે એક વાર તેનો થાય ખેડા પાર !

૪૪

કોટિ કોટિ રૂપ અને રંગ કેરાં રંગિ સજ્જ
દાખલે છે કુદરત રોજ નિજની કદરદાની ;
મૈત્રીના ચુમ્બને અધીર બની ગાળે છે
સાગર ગંભીર ઊર્મિ ઉછાળીને માની ;
વસુધા વરસાદની રોમ રોમ ડોલાવે
જુલાવે ધ્વજઓ જેમ જ્યવન્ત સેનાની :
પ્રિયકેશ : પ્રેમભીના સૌન્દર્યના ધુંટકા
પીતાં પીતાં કેમ મારી જીવ રહે જાની !

૪૫

મન્દ્રમાપ કેરાં ક્યાંથી લાવું દિવ્ય તોરણો દુઃ,
ક્યાંથી આણું મેઘનાદ કેરા સરંગમ્ભ ?
પૃથ્વી કેરી આજ સાથે છેડાછેડી પાંધતા એ
ક્યાંથી લાવું વિશ્વજ્યોત વિઘ્નુના દામ ?
કોટિ કોટિ કુલકાં ને કોટિ કોટિ તારલા તો
કુદરતના કળાટમાંદિ પડ્યા એક ઠામ !—
પ્રિયા મારે પ્રેમકેરે તોરણે પધારી : કવમ
પાણી પણ વેર્ષા વણુ ખેસાય સુખસામ !

૪૬

આવે, જો શબ્દો, સૌ નિજ નિજની શક્તિ સાથ
જાઓ, જઈ પ્રિયા પગ નીચે પથગાળે;
પ્રિયા ફરતી ફારતી સદસરંગ કળાઓ થઈ
કોક્ષિલ શા કંઠથી વસન્તગાન ગાળે;
દર્શવિવેશ કરનાં અસંખ્ય દોલ લોચન થઈ
પ્રિયા કેરી સૂરત પી પી ને ધરાળે :
રસનું સંતાન જાણે વિશ્વ હો નિઃશંક, રડોય
ફરી ફરી ન માલે આવા ઉન્નય-રસ-રાળે !

૪૭

મહોજતને માંડવે આજ પ્રિયા કેરાં પોંખણા :
ગાઓ, ગાઓ, શીખ્યા હો ને ગાવા ફેદી ગાના!
બ્યાસ, વાદમીકિની તાલીમનું પાણી આળે
દાખવવા સાંપડ્યું છે દુર્લભ આ સ્થાન !
કલિદાસે કાવ્યો, ભવભૂતિએ ભીંજાવ્યા,
સોહબો અનેક અન્ય રસધાને વાન :
આજ પ્રિયા પાસ થશે આખરનું પાગધું—
નિષ્કળ નિવરણ તો ઉતરશે ગુમાન !

સંગીત ને નૃત્યથી, કલ્પના ને કૃત્યથી,
અમઝદ જમાવી ઘો મુજ પ્રિયાની ચોપાસ,
મરુકે ને દરેક ને રનેહ-અ શિષે કે,
તૃપ્ત કરો પ્રિયા કેગ પ્રાણનો ઉલ્લસ,
કામળ કર-રપરો, પુષ્પોજજવન હેઠ-રપો,
સાધો પ્રિયાજ રામ-હર્ષનો નિકાસ :
હસવો સૌ કોરા ગુપ્ત જલવો નિજ પ્રાણ સુપ્ત,
જપ્ત કરા પ્રિયાની પસદગીનો “ પાસ ” !

“રીઝાથેલ રમણીને નિત નના ન્હોરા શા ”
એમ ગમે પૂકે કેા માવિક મરતાના !
રીઝાથેલ રમણીને રીઝવવી રહેવ છે ધણુ
રીઝેન રસગણીથી તો હારે ખાનખાના !
ઉજવના આસાન નથી અપણીના આંચરો
શૌર્ષ-સાળ પૂરશે સસાર-શહીદખાના !
આત્મનની જ્યોત થકી આગલી ઉતારવી
ત્યા તરી પાર ઉતરે કેા આશિક મદાના !

૫૦

સપના હઝાર સેન્યા, એકે સંધાયુ ના
તેની તીવ્ર વેદનાથી વ્યાકુળ હવુ ઉર,

ગતગ્નિ રેતાં આ છાંયી ઘેવાતી જાતી
મૃત્યુ થે ન જાસતું જાણું કુધી ફર,

અદ્રકળા પેર હુપ્ત થઇને પ્રફુલ્લવનો
ઇનમ યાવ હાસન, એવું ન્હોતું પ્રાણુપગ,

દાખળો ત્યા દાવ એક-અમાસો અલોપ થૈ
નીહાળી સનાતન-પ્રણવ-પૂર્ણિમા-મધુ !

સખિ, એવા તે શા તારા લોચનના નર !
સખિ, એવા તે શા તારા આત્મનના પૂર !

ગીત વર્ષા

કિન્દુલાલ ગાંધી

પાત્રે

મધુરી
ભતવારી

બીજકલા
મંડુકકન્યા

વનગ્રાજકે

ખેતરનો કોઈ ખૂલે, દૂર લાંબાં લાંબાં
હાક દેખાય છે, નાળાએરી નેવાં.
એની પાછળ પર્વતની હાર પડી છે.
સૂરજનો છેલ્લો પ્રકાર કાળારામાં બળી
જતો હોય છે, હાથમાં મોરખીજાંની
જારી લઈને મધુરી નાચતી માતી પ્રવેશે
છે.

પાણી પીવું છોડી પહેલું અર્પત આકાશી પયે
તારા સીડી માંડી માફ મન દરખાવ,
બગીચાને વાડીઓના લીલવણી મેલ દેખી
જિતડે હું યાક લેવા દરિયાગા માંલ
જાયા મદદો જાસને જિજ્ઞાસી જડી બે ધડીમાં
ઉપડું છું ધરતીની ઓળખાને લાલ.

મધુરી

..

આકાશના રંગ મારી આંખમાં લગ્યા છે તેથી
ઊડવાતું મને મને દર અતિ દર :
પાંખોમાં ભરી છે વાયુ બંસીની ઉમંગ જટા
જિએ ચડી સાંભળું છું વાદળોના સૂર.

તળાવની કિનારીએ પાણી પીવા બેસું ત્યારે
આકાશની છાયા આવી પાણીમાં ડાકાય,

ઝીણી ઝીણી પવનની પિછોડીઓ ગ્રાસીઝલી
નાનીનાની પંખી મંડળીઓ મલકાય :
પગલાંની ફેડી કરી એકજ અવાજે પેલાં
નાનાં પંખી નાના કંઠે મધુમય ગાય.
સુકા છતાં કુંડાળાની ફેડી મારે સાચવથી
એતો તમે કહેશો ફેલું ફપડું છે કાજ ?
ફેડી બુલી જઈ તો છું બુલી પડી, નીચે પડું
પછી કાને આવે નદિ કાઈનો અવાજ

હરી : એવું શેજ નથી જનતું મારી જહેન,
૪ નથી જનતું. તારી અને મારી વચ્ચે સમ-
સુ જુદી છે.

બીજ : સમજાવજુ જુદી ? એ શું ?

હરી : તું તો માને છે કે વાદળાં આવે છે
પાણી ઢાલેલી જાય છે. તને ખબર છે વાદળાં
શથી આવે છે ? એની પહેળી પહેળી પાંખોમાં
૧ ક્યા સારવું પાણી ઉમેરી લાવે છે ? ખારા
પાણીને મીઠું જનાવવાની એની આવડત આપણા
વાનમાં છે ? આખા અંગને નીચેથીને એક એક
રીપું એ ધરતી ઉપર મૂકે છે. એ એક એક
રીપું એક એક મોતી છે.

બીજ : મોતી ?

મયૂરી : મોતી નહિ તો બીજું શું ? પાણીમાં
આંખમાં મોળી તું એવું એક રીપું કાચ ઉપર
મૂક અને તેના ઉપર સૂર્યનું અજવાળું આવવા
દે. પછી જોજો કે એ કેયું ચળકે છે ! સાચા
મોતીની તમામ સુંદરતા એમાં ઉઘડી હોય છે.
બીજ (કંટાળી) : ધૂળ અને પથરા. ચાલો
ખાઈ, આપણે તો તારી વાતથી કંટાળ્યાં. છેડો
જ નથી આવતો.

મયૂરી : શું ધૂળ અને પથરા એ રત્નો નથી ?
ધર ચણવાના કામમાં કાચના કકડા થોડાજ
કામમાં આવે છે.

બીજ : હજી તારી વાતનો છેડો નથી
આવ્યો ?

મયૂરી : છેડો ક્યાંથી આવે ? હજી વરસાદ
આવ્યો નથી. ખેતરની માટી બીની થઈ નથી.

બીજને પાણી પહોંચ્યું નથી. પછી છેડો ક્યાંથી
આવે ?

બીજ : આપણને તો તારી વાતમાં કંઈ રસ
નથી પડતો.

મયૂરી : વરસાદની વાતો તને ગમતી નથી,
સુકી ધૂળને ઉપજ્યું છું એ પણ તારાથી સહન
થતું નથી. બીજકલા, તું તે કેવી જાતની
માછલી છે કે તારાથી પાણી પણ સહેવાતું
નથી. જમીન પણ જમાતી નથી.

બીજ : મને તો ઝાડનો છાશો ગમે છે, પણ
ત્યાં વરસાદ જ નથી આવતો ત્યાં ઝાડ ક્યાંથી
હોય ?

મયૂરી : ઝાડ નહિ હોય ત્યાં વરસાદ નહિ હોય.

બીજ : તો ઝાડને જીગડવા માટે પણ વરસાદ
આવવું પડશે.

મયૂરી : આવશે, જરૂર આવશે.

ખેતરમાંથી ભતવારી ગાતી ગાંતી ગીમ્મે છે.

ભતવારી

એક અજવાળી રાતે તારતીને પૂછી જોયું
વાદળીઓ દોડી દોડી કેણીગમ જાય ?
તડડો ન આવે તોય સરિતાની કાયા શાને
અગોલ રહીને આગ એકલી સૂકાય ?

તારતીઓ ખેંલે ઝીણું
વાદળીઓ ગાય તીણું !

એની કિકિયારીમાં શે કમલળંસીશું પેલી
તારતીનું ગીત સંભળાય ?

ગીત વર્ષા

સરિતાઓ આજે મૂળી

વેણુએ બેઠે છે બની

વાદળની પાખે ચડી પાગી રથ પવે રા-

કચારી મારી ગાગન બનાવ ?

એ અજવાળી ખત

મયૂરી એ બીબી હે, બહેન ! ભત્રી રી
બીબી ગે

ભત્રીનારી (બીબી મ્મી) મને કે કે એ બહુ ?

મયૂરી તુ ક્યાથી આવ કે ? સ્નાગા તને
કોઈ મળ્યું ?

ભત્રીનારી ના રહેન !

મયૂરી કોઈ નથી મળ્યું ? તુ નદીમા થવને
આરી કે કેડીએ કેડીએ ?

ભત્રીનારી હુ તા નદીમા થઈને અત્રી રેલી
લાનચોળ થઈ હતી તે હવે ઠંડી થઈ ન આમર
હકાય છે એટલે બે રોડે બીદામણી લગે છે
આખી નદી પાણીની વાળેને બેઠે છે

મયૂરી (બીજકનારી) સાભર્યું ? હવે વરસાદ
આવશે

બીજ તે કેમ જાણ્યું ?

મયૂરી નદી રાહ બોધને બેઠી છે ન દલ
વરસા અત્રે બેઠેલ

બીજ શુ એવો કોઈ નિયમ છે ?

મયૂરી નિર્દોષ જીવની આરથા ફળે છે શુ
તે સાબળ્યું નથી ? કોઈ ગેર મમતા જોક

વશે સુધી વરસાદજ ન અથો ગામ નોકો તો
બીચાગ દુકાળથી તારી ગયા અને શિગરતા
મુજબ થત કગારથી વરસાદ આવ છે એ
આરથાથી આખુ ગમ મીમમણી આવ્યું થત
માટે આ લોકના ટે ગામા એક અંદરેક વર્ષનો
ડોઝરો દના એણે જતી સથે લીધી બીજ
કોઈન હાથમા જતી ન હતી કાગળ કે થત કગ
વાનો શિગરતા હોઃ એથી વરસાદ આવે છે એમ
કોઈ માનવું નહતું પણ પેના બાગમને તો
આરથા હતીજ અને એ આરથાને લીધે બગાડ
તેજ દલ કે રસાદ અત્રે

બીજ તારા મનમા પણ એ શાળક જેવી
આરથા છે ?

મયૂરી તા એટલે તો હુ ગાઉ છુ ને
નાચુ કુદ છુ ને તમે પાવડો લઈ અમતેમ
ખાતર પાથરી રો છો

બીજ વસા તો આવે ને નરે આવે
આપણે આપણુ મામ મરી ગામવુ જોનએ

મયૂરી કામ કરવાની જેટલી ચિતા માપગને
છે અટલીજ કુગતને છે એને પાચુ ક્યા ક્યાના
પણી અહીં મેકનરા પડે છે વાદળા એમના
મના રો છે

બીજ (લાગ આ રો મણી) હા, અપણાથી
તો ગાંધણુ કામ કરવું પડે છે પણ એવી
એ માર્ગ ગીત નથી ગાતી

મયૂરી કુદરત ત મામ ન તી જન છે ને
ગાતી જાય છે રીજળીના ઝાકારા થાય છે
વાળ મગરો જ ખૂલ વરસાદ અત્રે પાગી દ

ધનુની કમાનો રંગમેરંગી રૂપ પહેરીને આખા
આભને ઘેરી લે છે. એ જાંધી કુદરતની કવિતા
નથી; ત્યારે ખીચું છે શું ? (ધીમે ધીમે ગાય છે.)

એતો ભડી ગગનમાં ધીમે ધીમે જાય;
સૂરજ આકાશ વચ્ચે
આંદો એ આકાશ વચ્ચે:

આકાશની વચ્ચે આવી વાદળાં ધસાય.
નાચવું એ એને એમાં,
ગાવાનું એ એને એમાં

ધન્દ્રધનુ રોજ એના વાવડ લઈ જાય
સંદેશાઓ હોય નવા

એક એક રંગની અનેક વાત લઈ એમાં
આભની ચુંદડીને છેડે જાંધાય
ચુદડીએ ધન્દ્રધનુ,
વાદળીએ ધન્દ્રધનુ,

ધન્દ્રધનુ તંબુ આલે ધણુ ઉભરાય.
આવોને આકાશ રાણી !
વણીએ વાયુની વાણી

પૂંછડીઆના તારા જેમ વાયુ ધણુ ઉઘે માથે
ધરતીને ખાળલે ટીંગાય

શિખરની કરાડમાં લટકાવી લટકાવી
વાદળીએ છુટી છુટી જાય
ઓરે, ધન્દ્રધનુ આવો
વાતો વર્ષાની લાવો,
મેઘરાજને સાથે
ગગળાટ ગીતમાં ગવાય

મંડુકકન્યા નાચતી નાચતી આવે છે.

મંડુકકન્યા : તારું ગીત તો દેક તળિયા સુધી
સંભળાય છે અમને. તું તો ખડુ મજાનું ગાય
છે હં.

મથુરી : એતો તળાવમાં. પાણી નથી એટલે
મારું ગીત સંભળાતું હશે. તળાવમાં પાણી
ભરાશે. રોવાળતું મખમલ પથરાશે. પરનનાં
હાલરાં ગવાશે ત્યારે તો તમે મને સંભારશો
પણ નહિ.

મંડુકકન્યા : એવું કેમ બોલો છો ? તમારું
ગીતો સંભળીને અમે નવાં ગીતો બનાવીએ છીએ.
તમારું ઝણુ દાંડ અમે જુલી જતા નથી.

ભતવારી : પણ ગીત ગાવાનીયે વેળા જોવી
જોઈએને. ખાઓગીઆમાં ને કુવામાં. પાણીમાં ને
કાદવમાં આડે વગડે કકળાટ કરી મૂકા છે. વળી
સીંચે એકજ જાતનું ગાવાનું. કાને પડ્યું સાંભ-
ળવા દેતા નથી તમે તો.

બીજા : વરસાદનો દરખ જોવો હોય તો પૂછો
અમને.

મંડુકકન્યા : એમ બનાવો છો શું ? અમે એ
તમારો પડોશી છીએ હાં.

મથુરી : અમે તમને પરદેશી ગણતા નથી.

મંડુકકન્યા : ગણો તોયે હું ક્યાં પરદેશી થઈ
જવાની છું ? અમારો કુટુંબપરિવાર તો તમારી
વચ્ચેજ ઉછરે છે ને ! વાદળના ગગળાટ સંભ-
ળીને અમારા કાન જંધ થઈ ગયા છે એટલે
નવાં નવાં ગીત અમે સાંભળીએ કહ રીતે ?
જુઓને, અમે તો આમ ગાઈએ છીએ. (ગાય
છે ને નાચે છે.)

ઊંઠા તપાવના ઊંઠા અંધારાં એ
શાને કાળે તેં મને ઘેરી લાધી ?

નેત્રું કે સાંભળવું અંધારે કેમ કરી
મારી કાયાને એણે કેવી પીધી ?

એરે તળાવ, તારી આગળની સાહાબી
શાને અંધારાંને કેતું નથી ?

કાઠવ લગર નેણે મોનારથ હાકિયા
એતું'યે માન કેમ રેતું' નથી ?

સૂરજના રંગેલા પાણીમાં પાંખ ધોધ
કેવા આશાશ પાળી જિએ જિડે ?

જિએ ચડીને એનો પ્રગટાવે અંદમા
એમાં તારાની આંધ્ર કયાંથી ખડે ?

તું તો ધૂનમ, ગતરાણીની ઓઢણી
ઓઢા અંધારાંને કન્ને આપું.

મારી કાયાને ડંળ લાગ્યા છે દોહાલા
એટી. અદકેરું હું કયાંથી માગું ?

(વાદળમા અવાજ રાત્ર થાય છે. વીજળી
પશુ થમકે છે. ધીમે ધીમે ફેરત પડતા રાત્ર

થાય છે. ચારે બાજી આનંદમાં નાચી લાડે
છે. ચારેકેરથી બીભાં વનખાળકો નીકળે
આને છે. ને ગાય છે.

વનખાળકો (ગાય છે)

વર્ષાને પંથ જતી વાદળીને એડલે
અમૃત ભરેલ કેળ આશાભીનાં:

રજનીની મેધઘેરી એઢણીને છેડલે
જાંલાયાં તારડીનાં લોચન તીણાં

આંખડી ભરેલ જેની શ્રદ્ધાને સોણલે
આશા તત્તુએ શુશ્રુષુ અંતર નેણે

ચાદણીનાં હૈયાં-હેત નીચેબ્યાં નેણલે
પીજળીને વેણીમાં ધુંવાં એણે !

આકાશી અંગ મેધ-રંગધા રંગાયલાં
દિશાએ ઓઢાયાં ચીર જલનાં આને.

ધત્તીને અંક ભર્વા મોતી અનંતનાં
એનાં હૈયામાં પૂર નવલાં આને !

(સૌ ગાય છે ને ગોળ ગોળ કરે છે)

(પદ્ય)

૨૬

રઘુનાથ ફાર્મસીના

❧ દ્રાક્ષાસવ ❧

પ્રગળા હૃદયિકાના યુગમાં પ્રભસેવા ખાતર બીલકુલ નફો આપ્યા વગર દોઢ રતલ
ખાટલીની કીમત ફક્ત રૂ. ૧૨ આપના. ત્રણ આરસા રૂ. ૨)

કેળણ:-

રઘુનાથ આયુર્વેદિક ફાર્મસી

મોહન મેન્ડન, દેરાળ બજાર-તેમજ નાનકવાડા. કરાચી.

ઉંઘણુ શી

મીઠાં મીઠાં સ્વપ્ન અનેક આપી
હજી મને ઉંઘ લુભાવતી હતી;
બની 'મીઠાસાકર' ધાખળો મને
પથારીનું ગીત પઢાવતો હતો !

"એ દૂધ દયો"— આહહ ! કઈશ કોણ બોલ્યું ?—
હું હુંદ માં સળવળું, ન કમાડ બોલું.

શરૂ થયું વેંચક ઘંટડી ત્યાં
"થય ગયા આડ ? ઘડોજ છે ક્યાં !
ડબ્બી દિસે શું ઘડિયાળ છે આ ?"
મુઠું રહ્યો અંગુલિ ઘાલી કાનમાં !

ત્યાં કાન સોંસડું જતું—"પણ દૂધ દયો કી !"
એવું વદી મદીય વેરણ દૂધચાળી !

"ધિક્ક તાં વંતં ચ" વદતો લખને તપેલી
ઉભો થયો લથડતે પગ બોલી ડલી.
આંખો મીચું તુરન વિથ બને રૂપેરી,
આંખો ખુલે, અરર ! વિથ દિસે મુનેરા !
સોલું નહિ, 'ફક્ત સોલું' સ્વદારવાના,
થોગી જનો કદિ સમાધિ ન ત્યાગવાના.

જે રાત્રિ છે અવરની, નહિ થોગીની તે
ગીતા વદે, શ્રુતિ વદે. નયનો વદે છે.

સ્મર્યાં મેં કૃષ્ણને હૈયે, આગ્યા તે ગરુડે ચડી
લખને શંખ ચક્રાદિ, ભુરે મોઢે રહ્યા વદી—
"ન તદ્દમાસયતે સૂર્યો ન રાશાંકો ન પાવકઃ ।
યાદત્વા ન નિવર્તન્તે તપ્ષામ પરમં મમ ॥"
"કેવો રૂંડો તમ મુલક ! ત્યાં લખને લો ઉપાડી"—
બોલું હું ત્યાં સ્વપન દુરતી પાયમાં ઠેસ વાગી.

મુઠ ગયો પુન થાપદ ગાદલામાં
 વીતી હશે ઘડી, ઘડીદ્વય તેડલામાં
 મહારા મુખે મુખ રૂપર્શ કંઈ થયોને
 મહે ઉઘમાં, મુખ રૂપને મહી દીકુ કે
 જાણે મને—કહુ ?—મુકોમળ મુખનોથી
 કે અપસરા સતત ખુબ નવાજતી'તી
 ને કોમલ રૂપથી મળુલ શ્લોક પેલો
 જાણે મને મનપસંદ મુલાવતી'તી;
 કિન્તુ થયો લગીર કંઈશ રૂપર્શ હોઠે
 ને નાકમાં સળવળ્યું કંઈ, પૂર્ણરેષે
 રાતાં દગો ત્વરિત અર્ધમિચ્યાં ઉપાધ્યાં
 મહે શુ દીકુ 'સખુર ! હું કહું છું તમાને
 મહારે ત્રિનેત્રસમ નેત્રથી હુતે જો
 ખોલ્યા વિના નયનયુગ્મ, ક્ષણર્ધમાં તો
 નેત્રેકનાં જ દરથી બની જાત ભરમ
 એ માતડી કુતરીની. ખુશ થાત ચરમ
 ને 'મર્મદાગ્ધ ભભુત' લરી શીંગામાં
 અખુત વેશ, ધરી ભેખ દશે દિશામાં
 આહુવેકનો કુકત શખ અરે નશીબ !
 નિદ્રામહિ નહિ હતું તન જાન જ્યારે
 ડહી ખુદલી રહી, ગર્ધ, મહિ પેરી ત્યારે
 શાને બધુય દૂર ખી ગર્ધ માતડી તુ ?
 ચાના વિના યજવળુ અય માતડી ! :હું
 ચાના વિના
 ટાંગા દીલા; કુતરીએ મનખો જગાડયો ?

અકુલ અગ્નિ

સાધુનો શાપ !

સિંધની લોકગાથા

કુંઘરેસી ધરમસી સંપત

હંસગતિથી યુવતી પોતાના માથે પાણીનું બેકું લઈ પાણી ભરવા નીકળે છે. કુવા પાસે આવી બેકું નીચે ઉતારી સીંચણીયાને છુટું કરે છે એટલામાં તે અકસ્માત ઉપરથી ફડકાટનો અવાજ એને કાને આવે છે. હંચે બુલે છે તો એક કણુતર પોતાના સમગ્ર બળથી નાસતું એના પગ પાસે આવતો પડ્યું. ધનુષમાંથી તીર છુટે એવી રીતે રાજકુંવરનો બાજ એની પાછળ છુટ્યો હતો. કણુતર એના પગ પાસે ઢગલો થઈ પડ્યું. બાજ પોતાનો સિકાર જટકવાથી નિરાશ થઈ પાણું ઉડ્યું.

“આ તો મરો વહાસો મોલી છે.” કણુતરને પસવારતાં યુવતી બોલી, “મારા વહાણા, તું કેવો મજરાયો છે ?”

સામે નજર કરે છે તો એક યુવાન સ્વરૂપ-વાન પુરૂષ થોડા ઉપર બેઠેલો આવતો જોવામાં આવ્યો. એના હાથ ઉપર સિકારી બાજ બેઠેલો

હતો. એની આસપાસ સિકારીઓનું ટોળું હતું. બાજણાવાદનો યુવરાજ હજુરાય સિકારે નીકળ્યો હતો. સિકાર ન મળવાથી એણે પાળેલા કણુતરે ઉપર પોતાનો બાજ છોડ્યો હતો. બાજના સિકારને કાળે રસણુ આપ્યું હતું તે જોવાને તે કુવા પાસે આવતો હતો.

કુવા ઉપરની વ્યક્તિને જોતાંજ તે ચંબી ગયો. એક સ્ત્રીમાં આણું સૌંદર્ય તેણે કદી જોયું ન હતું. અરેબર બ્રહ્માએ નપરે દિવસે આ રૂપ રૂપથી પુતળી ઘડી દશે ! રાજકુંવરની મલીન દૃષ્ટિ એના ઉપર ચોંટી રહી. મહુ યુવતીના આકર્ષણે એને વિચ્છેદ બનાવી દીધો.

“જોકરી, કણુતર આપ.”

“એ કણુતર મારું પાળેલું મોલી છે. હું એ નહિ આપું.” જોકરીએ નજર નીચી કરી જવાનું આપ્યો.

સાધુનો જાત

‘એમ ! ખુશીથી એને ગળ્યું’ સુવરણે
મીઠાશથી નહિ ‘મને જગ પાણી પાછરે ? તરંગો
છું’ હથેળીમા જગ રેડીશ ? ”

મહુપુત્રીને રાજકુમારની આખનો વ્યક્ત
વિકાસ ગમ્યો નહિ. “તમાગ નોમને ગોકને તો
ધડો ઉપાડી તમને પાણી પાપ ”

“એમ કેમ મનની શંકે ? અમાગ વેણ પાણીમા
છે. સ્થિત ઉભા રહી શકે નહિ તેથી પાણીનો
ધડો ઉપાડવા આવે અને પાપ તેટલામા ઘોડો
કોણ સાચવશે ? પોતાના રાજકુમારને શુ પાણીની
ના પાડીશ ? ”

મહુન્યાએ ધડકતે હૃદયે પાણી પાસા માટે
ધડો ઉઠાવ્યો ક્યો ? રાજકુમાર નીચે ઉતરી હથેલીથી
પાણી પીના લાગ્યો સજીવગમ્મા એણે વડો ફેંકી
કન્યાને ઉઘટી ઘોડા ઉપર બેસાડી, પુકે એ
જયગ મારી પોને ચડી ઘોડાને દોડાવવા માડ્યો
કન્યાએ છુટવાને મદદ ફાંફા માર્યા પ તુ રાજ
કુમારના મજાણુન હાથોમાથી મટકી રાખી નહિ
તે પ્રથમ પોતાના સગા સગાઈઓને ઓવાવના
જુમો નાખના માડો પર તુ વેગવન ઘોડાઓ
ઘોડાજ વખતમા મહુઓના ગામથી દૂર નીકળી
શહેર તરફ આજ્યા ગયા

મીસે નાખતી છોકરીને લઈ રાજકુમાર
ભરગજગમ્મા હજારો માણસોની વચ્ચે ઘોડો
દોડાવતો મહેલ તરફ આજ્યો દલગમ્મા દુકોથેથી
પ્રજાજનો અજાણ્યા નહોતા કોઈની હિમત વચ્ચે
પડવાની રહી નહિ ગરતામા મહાદેવના મંદિરના
દ્વાર પાસે એક વૃદ્ધ ખાખી મારા ધુણી સગ-
ગાંધીને બેઠો હતો, વૃદ્ધ સાધુ ઉભા થઈને ઘોડો-

ગ્વારેને ઉભા રહેના મોટા શબ્દોથી સંબોધના
નાગ સાધુએ યુવાનસુલભ અપજતાથી ઓચીતા
કુદીને દુનગમ્મા ઘોડાની લગામ પકડી લીધી.

“અરે રાજકુમાર, એ કયા અનર્થ કર રહે હો
છોકરો વહ ગરીબ કન્યાકો ” રાજકુમારે જવાબમા
સાધુને નેસથી પગથી ઠોકર મારીને પાડી
નાખ્યો.

સાધુનારા તગન ઉભા થઈ મોટે અવાજે
બોલ્યા.

“રાજકુમાર, તૂને મડા દુષ્ટ કર્મ ક્રિયા દે
એ તપરની યોગી તુમકો શાપ દેતા હું કિ થોડો
વખતમે તેગ ઓર તેગ શહેરકો નાસા હો જયગા
તેગ શહેર દિગ મમેગા નહિ ધધગ દૂરો ઓર
પથપથી રહેગે ”

સાધુના ગભીર વચનો સાભળી સર્વે રતબ્ધ
થઈ ગયા રાજકુમાર એ સાભળી ધ્યાન આપ્યા
અગ મહેલમા ચડી ગયો.

૦

સિંધના દિંદુ ગામ આમરાવના શાસનથી
અજાણ્ય સુખી તી. રાજને એક જ કુમાર
હતો અત્યત લાડમા અને પિનાના વાતસલ્ય
નીચે કુમાર રમેજાયરી થયો રાજ આમરાવ
એને સુધારવા અનેક પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો
સાગ સારા સાહજ પડિતો એના શિક્ષણ માટે
રાકયા પર તુ દલગમ્મા એ પડિતો અપમાન કરી
કાઢી મુકતો હતો. સિંધભરમાં એક એક વૃદ્ધ
પડિતો રાજએ પુત્રના અધ્યયન માટે ખૂબ
ભલામણ કરીને મુક્યો પડિતને રાજકુમારે ખૂબ
માન આપી આત્મકિંતતા દર્શાવી ચરનતમા

પડિતને લાંબ પાંચ કુમારના હલ્લુરીઆઓએ એની મુછો મુંડી એને રથેથી કાગડાના પંછિા મુંઠથી મોડી પડિતને લાછ મરવા નેપું કયું. રાજકુમાર એવા દુષ્ટ સ્વભાવનો હતો. રાજ્ય આમરાઇ કુમાર ઉપરના રનેહને લીધે એ દુષ્ટ-તાનો કાંઈ પ્રતિકાર કરતો ન હતો.

“તું મારી ત્યા. કું તને રાજરાણી બનાવીશ.”

“રાજકુમાર, મને શા માટે સતાવો છો ? મને છોડી દો.”

“આ સુંદર વચ્ચે, અંલકારો અને મહેલ તારાં જ છે. કું તને મોડી સાહેબીમાં રાખીશ.”

“મારે કંઈ નેછવું નથી. મને મુંડી આવે.”

“તું હવે તારે ગામ જઈ શું કરીશ ? તારા માઆપ હવે તને ધરમાં સંધરશે નહિ. થાં માટે તિરસ્કૃતા થાય છે ? અહિ પાસાહી ભેગવ.”

“જુએ મરવું પસંદ કરીશ, પણ તારી સાહેબી મારે હરામ છે.”

રાજકુમાર નેસથી કન્વાનો હાથ પકડી તેના ઉપર બળજબરી કરવા ધસ્યો. એટલામાં બારણું ઠોકાયું.

“કાણુ છે ? મને હમણા બોલાવવાની મેં મનાઇ કરી છે”

“રાજજી અત્યંત બીમાર છે. તમને બોલાવે છે.”

“જા કહે, કું હમણા નહિ આવું.”

કામાતુર અંધ થઇ ફરી કન્વા તરફ દોડ્યો. ફરી બારણું ઠોકાયું.

“કાણુ છે ? શા માટે મને પગલાં છો ?” રાજકુમારે પોતાનો પગ ઠોક્યો.

“આપને ત્યાં પાટલી કુંવરનો જન્મ થયો છે. રાજ્યમાં ભારે સમારંભ કરવાનો છે. સૌ તમારી રાહ જુવે છે.”

“આજ્યો જ. મારી તળીયત સારી નથી. મને સૂઇ રહેવા દે.” રાજકુમાર-સુવતી તરફ પાંચ ફર્યા. એટલામાં ત્રીજી વખત દાર ઠોકાયું. “જલદી ચાલો, રાજજીને સ્વર્ગવાસ થયો છે. બહાર તમારો પિલાસ “વાંમો” તરત તમને બોલાવે છે. જીવન મરણનો સવાલ છે.”

કુમારે કચવાંતે મેં બારણું ખોલ્યું. બહાર નીંજળી બારણાને તોણું લગાડી ચાલી પોતાનો ખીસામાં નાખી.

બહાર વાંમો ઉભો હતો. એ, કુમારની નજદિક આવ્યો. “અહુ ખરાબ ખબરો છે રાજજીને સ્વર્ગવાસ થયો છે.”

“એ ખરાબ ખબર શાંતા ? હું હવે રાજ્ય ચલાવો. એતો ખુશ ખબર મળ્યાં.”

“રાજજી ત્રાંબાના પત્રે લેખ લખાવી ગયા છે. રાજ્ય ઉપર તમારો હક્ક કાઢી નાખ્યો છે. તમારા તરતનાજ જાનમેલા કુમારને ગાદી મંજૂવાની છે.”

“કું જીવતે એમ કેમ બને ? કેની માએ મર. સુંક ખાધી છે જે મારી પાસેથી રાજ્ય લઇ લો.”

“ઉતાવળ નહિ કરો તો પરંતારી. દિવાનને ત્યાં બાંધાતો અને અધિકારીઓ ભેગા મેંધા છે.”

ત્યા ગાનજીના કુમાર મુખ્ય સર્વ ધાટ ધડવાની તૈયારી થતી હતી.

“ત્યાર હવે મારે શું કરવાનું છે?”

“રાત્રીના તમારી આજુ કેગલો વિરોધપણને કચરી જડમુળથી નાશ કરી નાખો મુગ્ધા કે મોજશોખનો આ સમય નથી.”

રાત્રકુમારે તરતજ પોતાના સાથીઓને મોનાના જાહેર દોશોને બોનારી શહેરમા જુદે જુદે દેકાણે દેખ વગડાડીને પોતાને ગળ તરીકે જાહેર મગી દીરો!

ગજકુમાર ઘોડે ચારો પોતાના બસો હથિયારનધ માણુમા લઇને એ દિવાનજીના ઘર તરફ દોડ્યો.

જહ દિવાન શોકમત્ત ચહેર મેરો હતો ગાનજીના જાણાતો અને મુખ્ય અધિકારીઓ અને વીગીને બેધ હતા દિવાને તાત્રનેખ આગળ કરીને સૌને વચાગ્યો.

“સ્વર્ગનાસી ગાન માહેમે મો અને ન્યા બ્યસુને આનો અમન મગા રાજ આપી બાધી વીધા છે” દિવાને શાત રવરે જણાવુ. નાના બાગગજ કુમારની અણ ફેગવવા િ અગત્યતા ઉપર એણે ભાગ મુક્યો.

“ગજકુમાર દુગુગનો હક્ક આપણુથી માગ્ય નહિ” એક લાયાને આગળ વધીને કહ્યું

“આપણે હક્ક માગવાનો કયા સવાલ છે? આ તો રાગજીના છેલ્લા નિર્ણયની વાત છે એમની

અંતિમ આજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાની છે” દિવાનજીએ જણાવુ

“ગાનજીના પાટનીકુવગની જ પનાપૂર્વથી ચાલી આવી છે. એમા કોઈથી ફેગફાર થઇ શકે નહિ.” બીજા લાયાતે મુઠ ઉપર તાવ દેતા કહ્યું ‘ગાનજીના ઉપર એનો જ ખરો હક્ક છે.”

“પગલુ લવિષ્યની પ્રજ્ઞના મુખનો પલ્લુ નિચાર કાઢો કે નહિ?” રાજકુમારના સ્વભાવ, રીતભાત અને વર્તણુક તમને મોને જાણીતા છે એ. મહારાજનો એમના ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો છતાં ગાનજીના ભરા માટે એઓ જો આજ્ઞા કરી મરા છે તેનો આપણે કેમ ભગ કરીએ? ગાનજીને મત થયા હજી ઘોડા કનાક થયા છે એની આજ્ઞાનો આદર્શ જ સમયમા વિરોધ.”

“એખમદારી પડ્યે સૌ મુધરી આવ દુરાવને પલ્લુ આપણે સુધગાની તક દેના બેધમે” ત્રીજા લાયાતે ટાપસી પુરી.

“સુધગુ ક્યારે? વીશે ન સુધરો તે પચીર કેમ સુધરશે? સિંધના નામાકિત પડિતો જ્ય હાથ છાંતી લાગો ગવા છે ત્યાં રાજી બીજાનુ શું મળુ? એના ખરાજ મોનનીઆ અને ગાઃ પુરાની એને કેમ સુધરવા દેશે?”

“આની નિગજા રાખરી મારી નથી” એ લાયાતે વળી ક્યું.

સજામા જે મત પડી ગયા કાઢ નિર્ણુ ઉપર અવાજુ નહિ એમનામા આ વાતુ મગની વચ્ચે હથિયારનધ દહુગમ પોતા

સોજતીઓ સાથે આવી પહોંચ્યા. પહેરગીરિ
એને અટકારી રાક્યા નહિ.

સૌએ ઉભા થઈ રાજકુંવરને માન આપ્યું.

રાજકુંવરે ધીરથી પુછ્યું, ‘શું વિચારો છો ?’
વૃદ્ધ દિવાને રાજાની અંતિમ ઇચ્છાનું તામ્રપત્ર
રજી કર્યું. કાંઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ.

“આ તામ્રપત્રના ટેકામાં કાણુ કાણુ છે ?”
રાજકુમારે કરડાકી સાથે પુછ્યું. દિરાલ, સેનાધિ-
પતિ અને કેટલાક વૃદ્ધ અધિકારીઓ સિવાય
બાકીના રાજકુંવરને હાથડે બેસી ગયા.

રાજકુંવરે ઇસારો કર્યો. હથિવારનાં માથાસો
દિવાન અને તેના નાના મંડળ ઉપર કુદી પડ્યા.
પોતાની છાંટી બધામાં ભેંઈ એમણે પણ હથિ-
આરો કાઢી સમનેા કર્યો. દિવાનના દિવાન-
ખાનામાં ભારે ઝપાઝપી થઈ. અધિકારીઓના
મગ્ગાથી દિવાનખાનું ભરાઈ ગયું.

દલુરાયને રાજા તરીકે જાહેર કરવામાં આશો.
દેશભરમાં સૌ અધિકારીઓને વૃદ્ધ રાજાના મૃત્યુના
અને યુવાન રાજાના અભિષેકના ખબર મુકવામાં
આમ્યા. ચતુર વાંભોએ દિવાનનું કામ સંભાળી
લીધું.

૨૨. રાજાની અંતિમ ક્રિયાઓ તરતજ પતાવી
લેવાઈ. દલુરાય ઉતાવળે ઉતાવળે મહેલ તરફ
જતા તત્કાપાપક થઈ રહ્યો. પરંતુ વાંભાએ એને
અટકાવ્યો.

“એટલી ઉતાવળ ન કરો, કાંલે પિતાનું શ્રાદ્ધ
સરાવી દ્યો. પછી મોજશોખ, પહેલાં તમારો

પાથો મજલુત બનાવો.”

દલુરાયનું મન મદુકુમારીમાં વડ્યું હતું. જ્યાં
વાંભામાં વિશ્વાસ હોવાથી એ દિવસ સુધી એ
મહેલના ગુપ્તભાગ તરફ ગયો નહિ એણે પિતા
પાછળની ક્રિયાઓ સર્વે ઉતારાગથી અટોપી લીધી.

“હું ધારું છું કે હજી તમે એ ત્રણ દિવસ
રાજ્યકાર્ય સમજી લેવામાં ગાળો. હજી આમ તદ્દન
ભયમુક્ત થવાનું નથી.” વાંભે રાજાને ધીરજ સંખવા
કહ્યું.

પરંતુ દલુરાયનું મન તો ચોવીસે કલાક મદુ
કુમારીમાં ચોટ્યું હતું. એ વાંભાને એક ગાળ
છે અપમાન કરી મહેલ તરફ ગયો.

• મોરડામાં ખુશામાં દગમેા થઈ કન્યા પડી
હતી. એ દિવસ થયા એણે કાંઈ ખાધું નહતું.
શેષ શેષ એવી આંખો રાત્રી થઈ ગઈ હતી.
એનું મોઢું તદ્દન સુકાઈ ગયું હતું. તે
વનોપાત કરતી હતી. જોસથી, નિસાસા નાખતી
હતી. તેને રાત્રે ઉંઘ આવતી નહોતી એનું શરીર
અને વસ્ત્રો મેલાં થયા હતાં.

દલુરાયને આવતો જોઈ એ ઉભી થઈ
ખુશામાં ભરાઈ ગઈ. અત્યંત ભયમાં પણ તેની
દિમ્બત અજળ હતી.

“હવે તમે રાજા થયા છો. હું તમારી પુત્રી
છું. મને છોડો” એણે ધીમેથી કહ્યું.

“ત્રિય શિકારને તે કાંઈ છોડતું હશે ?”
રાજાએ હસતા હસતા કહ્યું.

“હું શિકાર સેની ? હું તો તમારી પ્રાણ છું.”

માધુનો ગાય

“નદિ તુ મારી પ્રિયા છે. મારા હૃદયની
ણી છે. ગોળને પ્રમનન કરવાનો પ્રમનો ધર્મ
” હનુમત્ નમસ્કર મરો.

“અતઃગર મારી સમીપ આન તો ?”

‘તુ કરશે ?’

“હમણા નદિ કહુ. પણ નમ્મદીઠ આનવામા
સાર કારણો નહિ.”

કર્મી આધુનો ખડખડ હસેના કન્ગાની
નમ્મદીઠ આન્યો. રિગ્ગોની ઝડપે કન્ગાએ પોતાના
વન્મોના છુપાવેલું ખજર કાઢ્યું તેણે મન તરફ
મારવા હાથ ઉગામ્યો. હનુમત્ પણ ખજર એણે
ઝોઝામાંથી ગોધી ઉપયોગ માટે સાચી રખ્યું
હતું.

ગળ ખજરનો ધા ચૂકી પાછો કુલો ધા
ફાંકેટ મરો.

જાને એક ખીજ તરફ રિફત અને
ચિકારીની ચેડે મીટ માડી તાકીને જ્વેતા ઉભા.
ઝાચીના વીજળીનો તેજસ્વી પ્રગટારે અને તેની
પાછળ ભયકર મજ ના થઈ. વાતાવરણ જલ્લી
ગયું, ભયકર હિંસાત ધાવા માડ્યા નિશાઓ
ધુપળી થઈ ગઈ. કંઈ અવનવું જનવાની આગાહી
થઈ.

મહેલના આમણામાંથી પોકાર ઉઠ્યો. અચાને
અચાવો, અચાનો

ગળ મલમલને આરી ખહાર ફાંકેલ કરી
જ્વેતા ઘાગ્યો. નાસભાગ થતી તેણે જ્વેટ કાઢ

પહેરેગીર ત્યાં ગલો નહેતો.

‘તું છે ?’ એણે મોટેથી સુખ નાખી પુઠ્યું.

ભારતા માણુમોમાંથી કાઢ્યો રાગને
ઝોગખ્યો. એ જગ ઉભો અને કહેતો મરો:

“ભાર” આફત આડી પડી છે. રેતીતુ કાઢ
મોઢુ મોજાં વ્યાપણા રાહડું ઉપર ધર્યુ આવે
છે ચારે તરફના આગમાં રેતીથી ન્દાતા મન છે
સિધુ નળિતા પ્રવાહ ગદ્યની ખીજે કાઢ્યો ચામ્યો
મરો છે ભાગ્યે નદિ તે રેતીમાં ન્દાઈ જશે.”

ગળ તરતજ સીડી તરફ ફરી નીચે જવા
ભાગ્યો. “થોડા પગથીઆ નીચે કુલો મોટલામાં એક
તેજસ્વી યુવાન ઉઘાડી નવરાગ માથે તેના તરફ
ધમતો જોડ મા આગ્યો.

“કાણે કે ?” રાગને પુઠ્યું.

“તારો કાળ ?”

“મારો કાળ ? મે તારૂં તું અગાડ્યું છે ?”

“તારૂં જ્યુએ ને અગાડ્યું છે. મારી મા.
તારી નવરાગ ખેચ.”

ગમએ તરતજ ભય જ્વેટ તરફાર ખેચ.
જ તેની તપરાગ એક ખીજની માથે જ્વેમથી
આચરી. ચીકુચારીઓ નીકળી

પુવક સ્વચ્છ સમરોરનાજ હતો. જાને સમ-
મેરોના અઘારા રાફ થયા મીડીના પગધાર
ઉપર જાને દાવ લેવા સાચા આગળ જતા,
પાછળ હત્યા, નીચા તપતા, ઉભા ધાવા અને

એક બીજા ઉપર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. યુવક સરસ તલવારને ખેંચાડી હતો. પરંતુ રાજ સમરોરને શરૂ હતો. એણે લાગ જોઈ યુવકને ગભરાવી તેના હૃદય ઉપર મીઠુતોલ ધા કર્યો. યુવક સીડી ઉપર લાલ રંગ છાંટતો હેઠલા શ્વાસ લેવા માંડ્યો.

“આ યુવક તારો કોણ હતો. ?” મદુકુમારી તરફ જોઈ રાજાએ પૂછ્યું.

“એ મારો અદરાયણ પતિ હતો.”

મદુકુમારી તરત આ નિર્મન મહેલમાં પાછી ગઈ. એણે સુલામાં જળતા અગ્નિને શોધી દાઢી અનેક ઢેકણે મહેલમાં આગ લગાડી. થોડા વખતમાં આકાશ મુધી પહોંચે એવી અગ્નિની

જ્વાળાઓમાં મહેલ વીંટાઈ ગયો.

રેતીના મોળાં તો એકદમ બાલકાળાદ ઉપર વસી આવ્યાં. ધરો, રસ્તાઓ, બાગો, બગીચા, વિહારસ્થાનો સર્વે રેતીના પડોની નીચે દટાઈ ગયાં. કેટલાક લોકો બાગી છુટ્યા. કેટલાકની કબરો રેતીમાં જ થઈ.

સિંધુ એક શહેર બાલકાળાદ નાશ પામ્યું. સિંધુને કાઠે એક વખત આ બધું શહેર મોટા મહેલો, શુંબજો, મંદિરોથી ભરપૂર હતું. આજે તેના ભરખી ખાતાં ખડેરો ઉભાં છે. જેવા જેવાં છે. અંચળ સિંધુ પણ ભાગી ગઈ છે.

સાધુના શાપના ખડેરો કોઈ સમય વાંચેલો જોઈ આવ્યો.

જાણી છો કે—

કલિયુગમાં માણસોની આવરદા
શા માટે ઓછી થઈ ગઈ છે ?

જાણુ કે

આત્મા ધી મળતું ફુલ છે

કાઠિયાવાડનું આગમાર્જનું બરોચપાન શુદ્ધ ધી મેળવવા માટે

હરિદાસ નાનજી ધીવાળા

એ નામ તમારી નોંધપોથીમાં લખી દ્યો

કે જોડી ગાર્ડનની સામે

શેઠ હીરાનંદ વેરસીમલ ખીલડીંગ, કચ્છી ગઢીના મોળ માથે.

આવે એ આજે !

નલમંડળના તારા લાવી,
તોરણ શુધી દ્વારે બાંધી,
ચાંદાનું ચગડું લટકાવી
ઊભી હું નીચે.

આશલયા હૈયાના સાહે,
નેહલયા નયનોની વાટે,
અધીર તુલ્યા શબ્દો સાથે
આમંત્રું આજે.

પ્રાંગણમાં પૂર્વા રવસ્થિતકે
વેર્ષા પુષ્પો દ્વાર નજીકે
રથેલ એ રગોની રેરે
આવે એ આજે !

આજે કેકા વનવન ગાજે,
કોકિલાના સાદ પુરા થે,
અનિદ્રની લહરી લહરીએ
આવે એ આજે !

શુ ના આવે આજ અહીં તે !
આશા ભારી છળી જશે, ને
લગ્નમણી આડકથાં પહેલા થે
બીલાક જશે ?

ભિંભલા દવે

સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્રની વાત

ગ્રે. ડાહરસાય ર. ચાંકડ

હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન આપણે ત્યાં જાણીતું છે અને સત્યાવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્રની વાત આખા ભારતવર્ષમાં પુણ્યપવિત્ર ગણાય છે.

આપનામાં આવે છે. એ વાત હરિશ્ચંદ્રની વાતના મૂળ તરીકે ઉપયોગી લાગે છે માટે અહીં નીચે આપી છે.

રાજા હરિશ્ચંદ્રનો વિશ્વામિત્ર સાથેનો સંબંધ; દાનમાં પોતાના સર્વસ્વનું વિશ્વામિત્રને અર્પણ; છતાં વિશ્વામિત્ર ન સતોષાયા તેથી એની દક્ષિણા પુરી કરવાને પોતે ત્રણ વેંચાણાં તેમાં પોતે ચાંડાલને ઘેર વેંચાણે રહ્યા વગેરે એ વાર્તાના મુખ્ય બનાવો જાણીતા છે.

વાયુપુરાણ સારી પેઠે જુનું પુરાણ છે તેમાં એ વાત આમ આવી છે. (અધ્યાય ૮૮મો, શ્લોક ૭૮ અને ૫૯)

આ મૂળ વાર્તા પુરાણાન્તર્ગત છે, પરંતુ બધાં પુરાણો આ વાર્તા આપતાં નથી. જે મોઝાં પુરાણો છે તેમાં એ છે, પણ જુનાં પુરાણોમાં એ વાર્તા નથી. પરંતુ તેને બદલે જુનાં પુરાણોમાં હરિશ્ચંદ્રના પિતા સત્યવ્રત વિશે એક વાત

ઋક્વાકુર્મસમાં (મનુષ્યવ્રતવંશમાં) નટયારણ નામે એક રાજા થયો. (મનુષ્ય ૨૮મી પેઠીએ.) તેને સત્યવ્રત નામે એક દીકરો હતો. તે બહુ તોફાની હતો અને લગ્નવિધિના મન્ત્રો પુરા થવા દેતો નહીં. તે એક વખત પાણિમદગ્ધના મન્ત્રો પુરા થયા રહ્યા પછી રિદ્ધાની લાવાને હરો મયો. (હરિવંશમાં કોઈએક પુરવાસીની કન્યાને તે લઈ ગયો એમ છે.) આ તેના અધર્મથી એનો

૧ આ વાત હરિવંશમાં પણ છે. અધ્યાય ૧૨મો. વાયુમાં જ્યાં અપભ્રંશ વાત છે ત્યાં હરિવંશમાંથી

અહીં સુધારી લીધી છે.

પિતા એના ઉપર ગુસ્સે થયો. અને તેને કહ્યું 'તું અદોથી જા.' સત્યવ્રતે પિતાને પુછ્યું, "હું કયા જાઉં છું?" ત્યારે પિતાએ ખીજામાં કહ્યું "ચાકાસોના વાસમાં ગમે પણ અદોથી જા. મારે તાના જેવા કુસત્યકર્તુ કામ નથી" પિતાના આ હુકમમાં પુરોહિત વસિષ્ઠની સંમતિ દની પિતાના આદેશને વચ થઇને સત્યવ્રત જ્યોત્સ્ના અને ચાકાસોના વાસની નજીક ઘર બાંધીને ગયો. અને એનો પિતા વનમાં જમને ગયો.

પછી તે પ્રદેશમાં બાળ વર્ષનો દુઃશળ પડ્યો તે વખતે વિશ્વામિત્ર નામે ઋષિ, પેતાના કુટુંબને તે પ્રદેશમાં રાખીને પોને સાગરકાંઠે તપ તપતા હતા. ત્યારે દુઃશળને લીધે વિશ્વામિત્રની પત્નીએ પોતાના વચસા દીકરાને, ગળે કંછક બાંધીને, બાકીનાં પોષણ કરવાને માટે મો ગાયો લઈને લેગ્યો.

આમ લેગાયેલા તે પુત્રને સત્યવ્રતે ઊઠાડ્યો, અને વિશ્વામિત્ર પોતાના ઉપર ખુશ થશે એમ ધારીને તેણે તેનું બરણપોષણ કર્યું. [આ દીકરાને ગળે બાંધીને લેગ્યો હતા માટે એનું નામ ગાયન પડ્યું]

આવી રીતે સત્યવ્રત, વિશ્વામિત્રના પુત્ર ગાયનને તેમજ વિશ્વામિત્રના કુટુંબને ખાજતો હતો. તે રાજા હજી, વનદપાડા વગેરેનો શિકાર કરીને વિશ્વામિત્રના આશ્રમની પાસે એનું માસ રાખતો અને એમનું પોષણ કરતો. આમ મનમાં

અમુક મન ધારણ કરીને તે ખારે વર્ષ સુધી તેમની સેવા કરતો ગયો.

તેનો પિતા નો રાજ્ય છોડીને વનમાં ગયો હતા, તેથી અથોખા નગરીને, રાજ્યને તેમજ નામકુટુંબને પુરોહિત વસિષ્ઠ ગ્રહણ દત્તા. હવે સત્યવ્રતને કેટલક કાગણોને લઈને વમિષ્ઠ તરફ ખુજ રોજ દત્તો. ત્યારે એના પિતાએ એને કાઢી મૂક્યો ત્યારે વસિષ્ઠે એના પિતાને વાર્ષી ન્દોનો વસિષ્ઠને એમ કરવાનું એક કાગણ દત્તું. વમિષ્ઠનાં મનમાં એમ દત્તું કે પાણિપ્રદાન-ત્રની નિષ્ઠા સીતમે પગે થરી નોઇએ. અને એમાં આ સત્યવ્રત વિષ્ણુનો હતો તેથી એને દેશનિમળ કરામ તોજ દીક એમ વસિષ્ઠને લાગ્યું પણ વમિષ્ઠના આ હેતુની અત્યવ્રતને ખબર ન્દોતી અને તે એના ઉપર ખુજ ગુસ્સે થયો દત્તો.

અમ અત્યવ્રત વિશ્વામિત્રકુટુંબનું પોષણ કરતો હતો. એક દિવસ કોઈ શિકાર ન મળતાથી ખાવાને કમ્પ નાંસ પણ ન્દોત, તેથી અત્યવ્રતે વસિષ્ઠની કામથેનુ દરી તને મારી. નાખી અને એ હં મામનુ બોજા પોને કહ્યું તેમજ વિશ્વામિત્રના કુટુંબને કરાણુ. ત્યારે વસિષ્ઠ એના ઉપર ખુજ ગુસ્સે થયા અને તેણે સત્યવ્રતને કહ્યું, "હે કુર, હું કુર, તારા ઉપર ત્રણ જાનના ચક્ર (દોષ) છે તે જો ન હોત ના તો તારા ઉપર હું હમણ જ લાદાનો ચક્ર (હવિષાગ્ર) ફેકત. પણ નાન ઉપર ત્રણ ચક્ર (અક પિતાન હેગર્ન કરવાનો, ખીજો ચુરની ગાયના વધનો અને ત્રીજો

૧ વાયુમાં એમ પણ કહ્યું છે કે ચામનું પગલું પુર થાય તે પહેલાજ સત્યવ્રત કન્યાઓને લપાડી જતો, તેથી વસિષ્ઠને સંતપદીનો વિધિ સ્થાપિત કરવાની હિચ્છા હતી વળી એમ પણ નોંધ્યું છે કે વસિષ્ઠના મનમાં એને પાત્રી બાદી આપવાની હિચ્છા હતી.

અપ્રોક્ષિત માંસના ઉપયોગનો) તે છે જ" આમ તેના ઉપર ત્રણ શંક્યો હતા તેથી નેનું નામ ત્રિશંકુ પડ્યું. આમ સત્યવ્રત ત્રિશંકુ કહેવાયો.

૧ પછી કાળે કરીને વિશ્વામિત્ર તપ કરીને પાછા આત્મા અને બધી વાત સાંકળીને સત્યવ્રત ઉપર જુગ પ્રસન્ન થયા. સત્યવ્રતે યોના પાસે વરદાન માગ્યું કે "આપ મારા ગુરે થાઓ."

પછી વિશ્વામિત્રે ખીજા દેવો અને વસિષ્ઠના દેખતાંજ તેને રાત્રી પાછું અપાડ્યું. અને આકાશમાં નિશ્ચય સ્થાન અપાડ્યું. ૧

આમ સત્યવ્રત ત્રિશંકુની વાત આત્મા પછી વાપુમાં લખ્યું છે કે,

પ્રતાપ્સદાહરન્તીમૌ સ્તોકૌ પૌરાણિકા જન્તાઃ ॥ ૧૧૪
વિશ્વામિત્રપ્રસાદેન ત્રિશંકુર્દિવિ રચ્યતે ।

દેવૈઃ સાર્ધં મહાતેજાઢનુપ્રહાત્તસ્ય ધીમતઃ ॥ ૧૧૫
ચનેયત્વિલા રમ્યા દેમન્તે ચન્દ્રમણિતા ।

ચંદ્રાંકુતા ત્રિભિર્મૌવૈભિરાઢકુપ્રહમૃણિતા ॥ ૧૧૬

(હજી પણ પૌરાણિક જનો આ સ્તોત્રો ઉદાહરે છે કે, વિશ્વામિત્રના પ્રસાદથી ત્રિશંકુ આકાશમાં શોભે છે. દેવોની (તારાઓની) સાથે એ મહાતેજસ્વી, તેની કૃપાથી શોભે છે. હેમન્તમાં ચન્દ્રની ભૂપિત અગળા ધીમે ધીમે ગમ્ય છે; તે ત્રણ ભાવથી અલંકૃત છે અને ત્રિશંકુના પ્રદયી વિભૂષિત છે.)

સત્યવ્રત ત્રિશંકુની પુરાણોમાં આપેલી વાત ઉપર મુજબ છે. તેમાં નીચેના મુદ્દાઓ નોંધવા લાયક છે.

સત્યવ્રતનો આંકાતના વાસમાં વાર; વિશ્વામિત્રના પુત્રનું વંચાણ; વિશ્વામિત્રનાં કુટુંબનું ભગ્યપેશણ; સત્યવ્રત કર્ણેના વસિષ્ઠનાં માપનાં વધ; વિશ્વામિત્રે એને આકાશમાં અપાવેલું સ્થાન; અને વસિષ્ઠ-વિશ્વામિત્ર વચ્ચે સુચનાઓલી હરિશ્ચંદ્ર.

આમાંથી પેલાં ત્રણ તરફે ઉપર હરિચન્દ્રની વાર્તા રચાણી લાગે છે. હજી ત્રણ તરફે ઉપર રામાયણમાં આપેલી વસિષ્ઠ-વિશ્વામિત્રની વાત રચાણી લાગે છે.

૧ ત્રિશંકુને વિશ્વામિત્રે આકાશમાં સ્થાન આપ્યું એને સ્પર્ધા તે માત્ર એટલોજ કે એમણે એક પ્રકાશિત તારાનું નામ ત્રિશંકુ પાડ્યું. આજે પણ ત્રિશંકુ નામથી જાણીતો તારો આકાશમાં છે.

જે આનામાં બાદશાહી

દાળ, વાલ, શાક, ફાટલી, ચટણી, અને પાપડ વિગેરે એક એક એકથી ચીલીવાતી રસાતર મતલ
વાનગીઓ બન્યું

ચટાકેદાર રાઈસ પ્લેટ

ની મજા માણવા જરૂર પધારો

સુર્ય પ્રકાશ વીશ્રાંતી ગ્રહ

તું પ્રેમ ભીલું આમત્રણ છે, તો મીત્રો સાથે અચુક પધારો

ટેક ભૂ, સદર દાયજીંગલન પસે—કર ચી.

સંગીતસ્વામી પ્રિ. લક્ષમણરાવ બોડસનું

ગાંધર્વ મહા વિદ્યાલય

કગમીને આંજો સંગીત પ્રેમીઓને માટે એક અને અલગ સંસ્થાન અલગ સંસ્થા છે
જ્યાં સિંધુ હસ્ત મંગીત વિશાગ્રોને હાથે વેદાનિ પદ્ધતીએ સંગીતનું શિક્ષણ આપાય છે

ફીના ભાવ

માસીક

દાખવ શી

...

...

રૂ. ૨-૦-૦

માયન ફોલ્ડ

...

રૂ. ૩-૦-૦

વાદન , (વાજાનો)

...

રૂ. ૫-૦-૦

માયન નયા વાદન

...

રૂ. ૬-૦-૦

જુનેનો અને બાળકો માટે ખાસ ઘટાડો :

માયન ફોલ્ડ માટેજ રૂ. ૨

વધુ વિગત અને પ્રોગ્રામ માટે મળો જયવા લખો

પ્રીન્સીપલ બોડસ સંગીત પ્રવીણ

ગાંધર્વ મહાવિદ્યાલય, રાજેસન રોડ, કરાચી

શ્રી ઓગલ આશ્રમ

.. ગુણોડ લાઇન, કરાચી.

કરાચીની પ્રજા સમક્ષ નીચી સેવા ગુણ કરે છે

ધી ડેક્કન લોજ

ચંદુ દલગની બાલુમાં, બદર રોડ

આં જમવાની તથા ગહેવાની ઉત્તમ મગવડ પેજ છે.

દરેક સવિવારે ફરફરી વાનીઓ તેમજ ફરફરતા

મિશ્રાનોનું જમણું આપવામાં આવે છે

પૂર્ણ દાળભાત પ્લેટ ૦-૨-૦

મધુરી મિખડ પ્લેટ ૦-૨-૦

એક વખત અરથ મુલાકાત લે.

સ્વદેશી વ્રત એ મુકિત માર્ગનું પહેલું પગથીયું છે

અને

ગુજરાત સ્વદેશી સ્ટોર્સ

છેલ્લાં વીસ વર્ષો થયાં એજ ભાવના ઉપર ચાલી રહ્યા છે. તમામ જાનાના શુદ્ધ સ્વદેશી રેશમી, ગરમ તથા સુતરાઉ કાપડ માટે

ગુજરાત સ્વદેશી સ્ટોર્સ

આહુકાને સંપૂર્ણ સંતોષ આપી શકશે.

કે. બાંદર રોડ, કરાચી.

સ્વદેશી વિના સ્વતંત્રતા નથી

ચરખતો, સોડા ફેક્ટરી, ખીરકીટ, સીટસ, જનાવવામાં ખાસ ઉપયોગી.

સિદ્ધવરમૂન ધ્યાન્ડ ના

અમારા મુખ્ય સ્વદેશી એસેન્સો જનતામાં એકી અવાજે કાવમના વખણાવ મૂક્યા છે, તે ઉપરાંત વેસેલીન તથા હોર એકલ જનાવવા માટે સુગંધીઓ તથા રંગો કોકોનટનું મોઝમું તેમ જળ્યાબંધ તથા છુટક કિફાવત આવે અમારે ત્યાંથી ગળી શકશે.

મગનલાલ હાયાલાલ એન્ડ કું.

મેક્લીઆ રોડ, કરાચી.

ગવરમેન્ટ એફ હન્ડીયાને પાસ કરેલું કાઠીયાવાડનું સ્ત્રીમલ મારકાનું ધીરત પોરબંદરનું સ્વાદિષ્ટ તથા પોષ્ટીક છે અને ખીમ ધીઓ કરતાં એટલે હન્ડીયામાં એપ્ટા પછું દેખાડે : હં દરેક જાના દીન સ્ટોકમાં છે એક વખત વાપરી ખાત્રી કરો એડરથી પોચતું કરવામાં આવે હં દરેક દીન ઉપર ગવરમેન્ટ અર્થ મારકનું તપાસી લેજો.

દીન વગન ચેર ૧૫, ૩૫, ૫, ૬ ૧૮ રોડ

કા. કરસનદાસ જેરામ ભાઈ

એડીયા બમર કરાચી

શેરમ ડીપુસ્ટીગીયુટર તા તા એઈલિ એન્ડ ચોપ કું. લીમીટેડ ના દરેક ચાલુ દમાખ ૫૦૧ ત્યા ખુશખોદાર તેલો પછ મળશે.

EMPIRE COMERCIAL COLLEGE.

Not FREE but CHEAPER THAN the FREE

Rupce One only for Three months' best coaching in
TYPEWRITING & SHORTHAND (REGULAR CLASS)

Empire Commercial College

Opp, Near National Talkies, BARACHIL.

પોતાનો પૌત્ર આગળ ઉપર મોટા દેવલકા થશે. ન્દાનકા અનંતને ધોળાં શુભ અંગનાં પશુ રતાશ પડતી નાજવાળાં કુરોનો તે સમૂહ એક આકાશમાંનાં ચાંદરડાં છૂંટ્યા બળવાનો આનંદ યતો તેની. તે બિચારોને કલ્પના જ નહોતી. કાલેજમાં હતો ત્યારે સાદી બાંધણીને બદલે સુન્દર બાંધણીનું એક પુસ્તક લેવા માટે તેણે ઉપવાસ કર્યો હતો અને ભગતા જ દિવસે પોતાને એકાદશી હોવાનું કહેવાથી તેની મિત્ર-મંડળી ત્યાર પછી કેટલાક દિવસ પુઢલીક વર દે હરિ વિઠ્ઠલ એ જ્યૈષ્ઠીયથી જ તેનું સ્વાગત કરતી.

આ લીધે જ આશાનાં મોહક નેત્રો જ. જે વક્ષસ્પર્શમાં પોતે વિહરતો હતો ત્યાંની અધિવૃત્તા સ્થપાગેલી અપ્સરાનું જ પોતાને દર્શન થયું એમ તેને ભાસ થયો. તેની એક આંખમાં આકાશની નીમિમા તારિકાનું તેજ લાઇ નાચતી હતી તો બીજીમાં સાગરની નીલિમા રતોનાં તેજથી ચળકતી હતી. તે રમણીય સૌન્દર્યનો આનંદ તેની મુઠા પર રૂપરૂપે આલેખાયો.

આશા ઉડીને અંદર ગઇ. તેના પિતાએ પ્રશ્નાર્થક દષ્ટિએ અનંત રૂપને જોયું. હોકાર મળી એવાં લક્ષણો અનંતની મુઠા પરથી જણાતાં હતાં. 'પશુ તેના મોઢામાંથી શબ્દો આપ્યા. 'વિચાર કરીને જણાવીશ.' ગરીબ બિચારો છોકરોનો બાપ ! આજકાલ આયુષ્યના વર્તમાનપત્રમાં કાચમ આવો જ મનકર થાંચવાની તેને ટેવ પડી ગઇ હતી.

તે દિવસે રાત્રે માત્ર અનંતની આંખ મળી નહિ. ચોમાસાના આરંભમાં ગીચ ગ્રાડીમાંથી

અર્ધિ તર્ધિ આગીઆના વૃંદો જ્યાં ચમકે છે તે પ્રમાણે તેના મનઃમાં નિરનિરાળા વિચારો રાધે આશાનાં નેત્રો હસનાં નાચતાં ઝળકતાં હતાં. તેને થયું કે પોને ઝટ દબને હા પાડી હોત તો કેવું સારું થાત ! આટલી સુન્દર આંખો ! મત્ર જેવા માટે પશુ પોતે ગમે તે રથજે આનંદથી ગયો હોત તો તે પોતાની જ કડવા મગેલી આ સોનાં જેવી સંધિ-

પશુ લોખંડનું, સોનું ખનાવનાર પારસમણિ જ્યાં હશે ત્યાં સોનાનું લોખંડ કરનાર ઉલટો પારસમણિ પશુ હશે જ ને ! નિઘાન અનંતના મનમાં તે હતો. અન્દર વરતુ વિશે ચિત્તલગ્ન તરસ તેના મનને જોમ લાગતી તેમ તે સૌન્દર્યના નાશનો વિચાર તેને ખૂબ જોયેન બનાવી નાખતો. ન્દાનપણમાં ઘડી માટે લાવેલાં પારિજાતના કુસોમાંનું એક ફૂલ તેણે સુધવા 'માટે લીધું' હતું. બીજા રોનાક નાદમાં તેણે તે ફૂલ પોતાના લાપમાં ઘટ દાગી રાખ્યું. થોડી વેળાએ તેને ફૂલની ચાદ આપી. મૂડી ઉઘાડી તેણે જોયું તો-શું ? કરમાઇ જઇ નિષ્પ્રાણ બનેલું ફૂલ ! તે જોઇને પોતાની આંખમાં ઉર્તા રહેલાં અશ્રુ તેને દલ્દલે વાદ આવે છે.

તે કુરો જોયોજ એક બીજી વાત તે ભૂચો નહોતો. તેણે એક લંગોડીયો દેરાત એક દિવસ મોટી ગમત દેખાડવા તેને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. તેણે પચ્ચીસ ત્રીસ દિવામળીની પેટીઓ કાઢી. અનંતને થયું કે આ ભાઈસાહેબ હવે તેમની એક મસમોટી માલગાડી બનાવશે. પશુ પોતાની માલગાડીનો પિસ્તાર દેખાડવા કરતાં તેમની અંદરના માલનું પ્રદર્શન ઉઘાડવા જ તે વધારે ઉત્સુક હતો. તેણે એક પછી એક ગ્યાપેટી

ઉઘાડાની કિચા ચર કરી ! અનતનું સર્વાંગ
ધુણ ઉધું. પહેલી પેટીમાં એક મુન્દર માણ
પતંગિયું-અનંત તેને રણપતિ કહેતો-દોગથી
અધિક્ક હોવાને લીધે એણે પાડ્યું હતું. બીજી
પેટીમાં પીડી પતંગિયું-તેના અંગ ઉપરની
બારીક ટપકાઓ કેવી મોઢક હતી પણ તે
નામનું જ નિર્વંત હતું. આ ત્રીજી પેટીમાં
પરીક્ષુ થયા પહેલાજ અનંતે તેમાંના એક
પતંગિયાને અધનમુકન કહ્યું - કેદીને નસાડી મુક-
નાર માણસ જેની અનંતની રિયતિ ચર્ચ તે અન-
નેના બાલમિત્રની એવી તો માગમારી ઉઠી કે
ત્યાગપણી છ મહિના સુધી રત્તા પગથી જતા
એકે બીજા તરફ દૂકાને જેના પણ નહિ.

ન્દાનપણમાં ભાગેષ દેરી આધાતથી અનંતનું
આ દળવાપણ તદ્દન પગકાપડાએ જઈ ખોળ્યું
હતું. પિના પગ તેનો અહુ પ્રેમ હતો પણ
માડીમાંથી પડવાનું ગિમિત વધ નેએ જે પથારી
વસ થયા તે છેક મુઠ્યુએ ભોવાળી લીધા ત્યાંસુધી
તેની એકની એક વાડકા નહેન થડીના દિવસોના
ચૂથા પાસે એવી હતી ત્યારે જે તેની માડી
સળગી તે ચિનાજ કરી તેના ફેટા સ્કામે ભેવાની
પણ અનંતને થીંગ ન થતી ફેટો ભેના ભેના
મકંઠા પછીનો તેનો તરફાટ અને કણસાટ તેના
કાનમાં ધૂમવા વાગતો.

જીવનની કાળી આજીવન તેને દેખાતી આ
દળવાપણાત પરિણામ તેના આસુષ પગ પણ
થયું. તેની કાલેજનો અર્થ ચરાવનાર ચામતો
મત તેણે રોકાટ, ઉર્જિનિઅર, નિરાન વગીય તો
થયુંજ એવો હતો. પણ રોકાટ થવાથી અનંતને
કાલે પોતાના હાથે કાપતો પ્રાણ નય, ઉર્જિ-
નિઅર થવાથી ભેખતી જગાએ મજુરોને ચલાવવા

વા ઉઘાડવા પડે, અને વગીય કરતાં કરવા
જીવનની અગર ફાસીની તરફથી કરવી પોતાને
ભાગે પડે એવી કેટપનાથી બાકુળ જતી તેણે તે
અર્થ અર્થે જોડી દીધા. એમ. એ. ચર્નાજ તે
સીધો શિક્ષક નથી ગયો છુદ્ડ કમાલો તેના પણ
આ એક પ્રકારનો સન્વાસજ હતો.

પોતાની દળની મનોવૃત્તિ સારી નથી એમ
એને વચ્ચે વચ્ચે સ્કમળાતું. પણ કેમે કરી તે
પ્રત્યક્ષ આચરણમાં ઉતરી શકતું નહિ શુદ્ધિવા
એટલે અષ્ટ માર્ગ દેખાનાર વીજળીનો દોરો
ખરો ! પણ આપણી ભાવનાને તે દેખાય કેમ ?

પગ વગર કેટલીયે હવડા દોય તો પણ
તે જુઓના આકર્ષણથી બચતી નથી. આશાનું
મુન્દર નેત્રોના અરિખનો બીકથી વિચાર કરનાર
તેનું હળવું હૃદય ઉંચે કરાણ જળમાં
મપાડ્યું ન ?

૯૦

અનેક પોતાની અંધિા મ્હામે ભેદ મ્હેલા
અનંતને આશા પમળી તે દસની દસની
પૂજી

“ થેનજા વાગી વાગે છે આજકાલ ? ”

“ ના કાણુ કહે છે ? ”

“ કોની ? ન્દારી ? ”

“ ત્દારી નહિ. ”

“ એ...મ ! બીજી કોઈ સાથે તુલના
કરવા મટે જ આમ નીરખીને ભેરાય છે મ્હારી
આંખે ! ”

“ તેમ નહિ રે ! ”

“ ત્યારે કેમ વળી ? ”

આશાના આ તાલગદ્ગદ પ્રશ્ન પર ખૂબ હસીને અનંત જવાબ દેતો:

“ આશા, ત્હારી આંખોએ થેજો ક્યો છે મ્હને. ”

“ એવું તે શું ભયું છે તેમાં ? બહુ બહુ તો પાણી હશે થોડું. ”

“ પાણીથી કંઈ મનુષ્યને ઘેન નથી ચડતું ! ”

આશાને આવે વખતે હાસ્ય આવરણું અશક્ય થતું. પછી અનંત ગંભીર થઈ કહેતો,

“ આશે, તું પુછ છે, અને ત્હારી આંખો એ તે પુછની સુવાસ છે. ”

મામ રાત્રે આશા મુની કે તેની મીચાગેલી આંખો નેહ અનંતના મનમાં નહિ નહિ તે વિચારે આવતા. રહાંજો મીચાગેલા બધાં પુલો ખીજે દિવસે રહવારે ઉઘડતાં દરો કે અદાદ વનસ્પતિસૃષ્ટિમાં આ નિયમને અપવાદ પણ હશે ! તેના આ વિચિત્ર કિબલુના વિકૃત વિચારોએ એક દિવસ શાળામાં ઉઘડે માયો. અગ્રેજી નિબંધ માટે તે વિદ્યાર્થિઓને છુદ્ધતું અરિત્ર કહેતો હતો. રોગી મનુષ્ય અને તેને નેહ છુદ્ધને આવેજો વૈરાગ્ય- માસ્તર એકદમ અટકી જઈ રમ્ય દષ્ટિએ શું જુએ છે તેની ખબર કદિ વર્ગના છોકરાઓને પડીજ નહિ. પણ છુદ્ધનાં

વૈરાગ્ય સાથે અનંતને આશાની આંખો ધાદ આની હતી !

તે દિવસે ઘેર આવવાની ખીકજ લાગી તેને ! આશાનાં મોહક નેત્રો અને છુદ્ધનાં વૈરાગ્યની કશા ! શાળાએથી બારેબાર તે દૂર દૂર ફરવા ગયો. વળતી વખતે રસ્તા ઉપરના એક દેવાલયમાં તે ઘુસ્યો. દેવાલયના સભામંડપ ઉપરના કોડામાં રહેતાં સુંદર કચ્છતરોને બેવામાં તેને નિત્ય આનંદ આવતો. વિવિધરંગી ધૂમતા કચ્છતરોને તે જોતો હતો. તે દરમિયાન જ એક છોકરાએ ઉપર ચઢી હળવેક રહીને એક કચ્છતર પકડ્યું. તે નીચે ઉતર્યો. અનંતે આંખો ફેરવી જોયું. રહાંજો ઉભેલી એક ઘરડી બાઈએ તે કચ્છતરને લીધું અને ઘટ્ટ પકડ્યું. કચ્છતરનું મંદ આકંઠન અને તેની ફડફડ કેમે કંઈ અનંતથી સંભળાઈ નહિ. તે જરા મુસ્કાંધીજ બોલ્યો,

“ બાઈ, જવા દેને મરીમ બિચારા પખીને ! ”

આંખો કાઢી તેના તરફ જોતી તે ડોશી બોલી, ‘તે મારા છોકરાંને કોણ તું સાંભળે કરશે ?’ તે ડોશીનો એકનો એક છોકરો સંધિવાંથી પથારીમાં પડકાયો હોઈ તેના માટે આ કચ્છતર તે બાઈ લઈ જાય છે એમ અનંતને છેવટે મમમયું. તે કચ્છતરની ધડપડ એ પોતાનાં ધડપડતાં હૃદયનો જ પ્રતિધ્વનિ છે- એમ તેને હાથુભર લાગ્યું. પણ ખીજ જ લાંબું નેતું ઉઘાસ મન આનંદિત થયું. આયુષ્યમાં કંઠિન પ્રશ્નો પ્રત્યેક બાકિતને ઉડલવા પડે છે. પછી તે રાજપુત સિદ્ધાર્થ હો કે મોવમજુરી કરનારી ડોશી હો ! ડોશીને ઉત્તર છુદ્ધ કરતાં તફન જૂદોજ હતો. કેને ખબર ? કદાચ તેજ સાચો હોય !

૧૭૭

પોતાનું વિચિત્ર હસવાપણું ઉઘાડીને ફરી ઉપર આવે છે એમ લાગતાંજ તે પેલી ડોશી વિશે મનમાં વિચાર કરવા લાગતો. કેટલાક દિવસ આ ઉપાસનું પરિણામ સારું આવ્યું, પણ મંત્ર કરતાં ભૂતજ અધિક જાગરહોત છે એમ હંવડે તેને દેખાઇ આવ્યું.

આશાને દિવસ ગયા છે એની જાણ થતાંજ અનંતને અત્યાનંદ થયો એમાં સંશય નહિ. તેની અજ ઉપગની વાસના ઉડી જાય અને પોતે માત્ર પૂર્વવત્ મનમુગ્ધ ખાતા રહે ! તેને કંઈનું કંઈ થઇ જતું. વચવચમાં આશા અવગ્રહ થતી કે અનંતની મુશ્કેલી એકાદા સુન્દર જોડી પીન-વાણી યમ જતી !

અને તેના આ દુઃખ પર કળશ ચઢાવ્યો તે આશાની આંખોએ. સ્વચ્છ જરાનું પાણી ડોહાવું થઇ વહે તેવી તે તેને દેખાવા લાગી. તેમની નીચેનાં પેલા કાળા વતુંકા બેતા પોતાના અતિપ્રિય સૌન્દર્યનો નોશ નજીક આવ્યો એવી તેની ખાતરી થઇ ચૂકી

આશાની સુખરૂપ છુટકા થઇ. અનંતે કન્યાને હાથમાં લીધી ત્યારે અનપેક્ષિત રૂબરૂકું મળતા ન્હાના જાળકને જે આનંદ થાય તે તેના સ્હેરા પર નાચતો હતો. પણ કન્યાને 'મનમુગ્ધ' હાથમાં પાછી દેતી વેળાએ તણે આશાની આંખો રહમિએ બેસી. તે ગિરતેજ દેખાતી હતી. કા, કેણું જાણે ! પોતાના છોકરા-માટે ઘટ પકડી-રખાવેલું તે સુન્દર કલુનર અનંતને યદ આવ્યું. !

અસતિશુદ્ધમાં દસે દિવસ તે નિષમિત જતો, છોકરીને રમાડતો અને આશા સાથે અર્ધિ-નર્ધિના

મધ્યા પણ મારતો. પણ પગમાં કાંટો લાગ્યા છતાં સિપાઈને કવાયતમાં વ્યવસ્થિત દોડવું પર એવે જ આ પ્રકાર હતો

અશા ઘેર આવી.

કન્યાના નામ નિમિત્તે પાતપત્નીએ આધુનિક નવલકથાઓમાની નાવિકાઓનાં નામ તપાસી બેંચાં. પણ કોઇ રીતે બન્ને એકમત થયા નહિ એવે બન્નેએ એ નામથી ચિઠ્ઠીઓ બનાવી તેમાની એક ઉપાડવી એમ કહ્યું. આશા ચિઠ્ઠીઓ લખવા લાગી અનંતે છોકરીને લીધી. તેની આંખો રહમિ તે નીરખીને બેવા લાગ્યો. તેનું આશ્ચર્ય પ્રતિજ્ઞા વધવા લાગ્યું નેણે આશા પાસે આવી કહ્યું,

“તું ‘બાર’ દિવસની હાઈરા ત્યારે કેવી દેખાતી હશે ? ”

“હજી ! ”

“આવીજ ! આલખાડ છોકરીની આંખો તે બે” આનંદમાં આવી જઇ અનંત બોલ્યો— છુદ્દ આ શરૂ હોત તો તેના તરફતાનનું ખંડન કરનારી આ ન્હાપીરી આંખો બેવા માટે પોતે તેને અવશ્ય નિમંત્રણ દોહું હોત એમ પણ તેના મનમાં આવી ગયા વિના રહ્યું નહિ હાથમાની ન્હાનકડી છોકરીને તે પટાપટ બચ્ચીઓ લેવા લાગ્યો.

તેના હાથમાંથી છોકરી લેવા માટે હાથ લંબાવતાં આશા બોલી,

“હવે આ બીજી ઘેલછા લાગી ખડું ! ”

“છે: પહેલાંનીજ છે ચા. તેની આંખો તદ્દન
ત્હારા જેવીજ છે. નહિ !”

“ મહારા જેવી ? ”

હા કહેવા અનતે આશા રહામે જોયું. પણ
તેને તેની આંખોમાં નહીન જ મોહકતા દેખાઇ.
હાથમાંની કન્યા તરફ તે વાતરાસ્યથી જોઈ રહી
હતી. સમુદ્રનાં રતનો અદૃશ્ય થઇ જઇ ત્યાં લક્ષ્મી

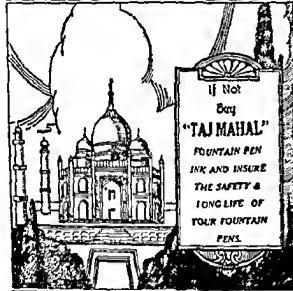
દેખાય અથવા આકાશમાં તારાઓનું તેજ છુપત
થઇ ત્યાં ચંદ્રિકા પ્રગટે, એવા કંઈ અનંતને
ભાસ થયો !

—આશાને પહેલીવાર જ ગણે જોતો હોય
તેમ તે બોલ્યો:

“ આંખોના અનંત પ્રકાર હોય છે, ખરું
ને ! ”

૯૭

*Have you insured
Your Fountain Pens?*

IF NOT
BUY
"TAJ MAHAL"
FOUNTAIN PEN
INK AND INSURE
THE SAFETY &
LONG LIFE OF
YOUR FOUNTAIN
PENS.

**CLAYMAN'S
TAJ MAHAL INK**
UNRIVALLED IN QUALITY

તદમે તમારી ફાઉન્ટન પેનનો
વીમો ઉતરાવ્યો ! !

જો ન ઉતરાવ્યો હોય તો

આજેજ એક ખાટલી

તાજમહાલ ઇન્ક

ખરીદને ચાલીશી લઇ થો

સિંધ ગવર્નમેન્ટ તાજમહાલ ઇન્કને
પાસ કરી સર્વોત્તમ સંખિત કરી છે.

ઉત્તમોત્તમ પેન સાથે ઉત્તમોત્તમ

તાજમહાલ ઇન્ક

વાપરે

ક્લેમન એન્ડ કું.

ચાકુખખાન રોડ, કરાચી.

ભાણુકાર-ઐક અવલોકન

કુખ્યન્ત પંડ્યા

નવતાપ્રેમનાં ગુણગાન ભણે આજકાલ બહુજ
મવાતાં હોય, પણ એ કંઈ આજના યુગની જ
ખાસિયત નથી. નરસિંહ અને મીરાં, આલજી
અને બીમ, અખો, પ્રેમાનંદ અને શામળ,
એમના રિયતિસંભોગો ભોતાં, પોતપોતાની
રીતે નવતાપ્રેમી જ હતાં. પણ નર્મદથી શરૂ
થતો નવતાપ્રેમ તો નિરાળો જ છે. કવિતાના
વિષયમાં અને વિષય નિરૂપણમાં નર્મદે આણેલી
નવીનતા ૧૮૫૫-૬૦ સુધીમાં તો ગુજરાતને
પતી ગઈ હતી. એમ જ સાગરું હતું કે ગુજ-
રાતી કવિતાનો દેહ અને આત્મા, વિષય અને
તેનું નિરૂપણ, તરવ અને વેશ, સદાકાળને માટે
નહિ તો પણ ફીક ફીક લાંબા માળા માટે સુકર
થઈ ગયાં છે, ગુજરાતી કવિતાનું ચોક્કસ સ્વરૂપ
પ્રમાણ ગયું છે. ત્યાં તો કાવ્યપ્રદેશમાં અજોડ
ખંડખોર, નવતા અને વૈવિધ્યના અખંડ ઉપાસક
ગુજરાતી કવિતાની કાપાપલટ કરનાર જલુમર,
ખ. ક. કોકરે દેખા દીધી.

નરસિંહરાવ ને કાન્ત ને હરિલાલ મુવ
હોમાં નવતા આણવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા

પણ એ પ્રયાસોમાં બહુધા હાલેવિધ અને
કવચિત જ હોતું મિશ્રણ હતું. હોતું સ્વરૂપ
આપણા પ્રાચીન પિંગળકારોએ નક્કી કર્યા મુજબ
જ ગૂંદેલું હતું. એમાં કનોમાત્રા વધારવા ધટાડ-
વાની, યતિરધાન બદલાવવાની, શ્લોકને યથેચ્છ
લંબાવવા કુંકારવાની વાત અધિકાર બહારની
હતી. ચોવર્ધનગમે પ્રાસહીન રચનાઓની પંડેલ
કરેલી પણ તેમાં કારણજૂત તો પ્રાસ મેળવવાની
અડચણ હતી. મહાછન્ડની શોધે નીકળેલ ન્હાન-
લાંબને અપધાગદ હાય લાગ્યું હતું.

નર્મદયુગની માન્યતા હતી કે કોઈ પણ
વિષય પર કાવ્ય થઈ શકે. આ માન્યતાનાં,
કદાચ, અગ્રણ્ય વિરોધ તરીકે, કે પશ્ચિમતા તથા
પૂર્વના ઉત્તમ સાહિત્યના સંપર્ક વડે, જોવી
માન્યતાએ ધર ધાલ્યું હતું કે અમુક જ વિષયો
કવિતાને લાયક છે. ન્હાનાલાલની વ્યોમરેખાઓ
કલ્પના, કાન્તની કમનીય સંકુરતા, નરસિંહરાવના
ગંભીર જામિકાઓ આ જ માન્યતાને આભારી
હોય એમ લાગે છે. નરસિંહરાવ ને કાન્ત સંસ્કૃત
કવિઓના સંયમને વળગી રહ્યા. આભારકરે ને.

કલાપીએ ગજ્યો ગાઇ. પણ વિષય અને વિષય-
નિરૂપણ બન્નેમાં ગુજરાતી કવિતા હજી નર્મદની
કેડીએ જ ચાલતી હતી. નવી રૂઢિઓ, પ્રજ્ઞા-
કાઓનું સર્જન થતું ન હતું તો જૂની તોડાતી
પણ ન હતી.

આવી રૂઢિગત માન્યતાને કાકારે અવગણી.
જૂના, પરંપરાગત, જડ ધાલી ખેડેલા સામાજિક
રીતરિવાજો રૂઢિઓની માફક કાવ્યની રૂઢિઓને
પણ છુદ્ધિની કસોટીએ ચકાસીને પાછીજ એમને
માથું નમાવવાનું આ બંડખોરે ધાચું.

એમનો અપરિચિત પૃથ્વી છંદનો પ્રયોગ,
એમનું યતિસ્વાતંત્ર્ય, એમના શ્લોકભંગો ને શ્રુતિ-
ભંગો, એમનું પ્રાસશીન અર્થગંભીર મુક્તપદ
વાંચતાં, સમજતાં ને પચાવતાં વખત લાગે એ
સ્વાભાવિક છે. શ્રી કાકાર પોતેજ લખે છે, ‘આવી
રિચિતમાં વાંચનાર લેખકની નવીનતાઓનાં લક્ષ્ય,
વલ્લણ, આશય કે કારણ ન જાણે, ન સ્વીકારે,
ન સાંભળે, એવો પણ કેટલોક સમય જવોજ
જોઈએ.’ શ્રી કાકારે જણાવેલી “આવી રિચિત”
એકજ વાક્યમાં સમજાવવી હોય તો કહેવાય કે
“કવિતા=અગેય પણ મધુર અને નિયંત્રિત રીતે
સર્જન વહેતી રચના” કાકારની આ વાત કોઇનેય
મળે, પરાણે દીધેલા ઝેરની માફક, ઉતરતીજ ન
હતી. પરંતુ વખત જતાં સમજાણું કે આ ઝેર
નથી, આ તો છે અમૃત, દેવોને સુમધ્રમંથન
વખતે મળ્યું હતું તેવું. એકાદ ‘અવરોહણકાર’
કાકારને ભલે કહે.

“કુદરતે બધું” સુંદર.

છતાં ક્યમ કવિત્વ એવું તમ કિલ્લે ને ખોખર” કે

“ન ક્વાપિ તમને જડી ખરી વિશ્વતિ કવિધર્મની,
ન એ રસપ્રસાદ, રાખજકદયાજ તનખા સમો,
અસેચક, નહીં રાકે ઉતરી અન્ય અંતર વિશે.”

આથી વધારે વસ્તુસ્થિતિનું વિપરીતદર્શન
કેવું હોઇ શકે ? એકથી રસપ્રસાદ ન જરૂરવાયો
માટે એ ‘અસેચક’ નથી. આજનું ગુજરાત
આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. અર્થાત્તન ગુજરાતી
કવિતાનો ઇતિહાસ જૂઠો છે એમ કહેનારની જીજ્ઞાસ
જૂઠી છે, સત્ય નથી લાખતી.

શ્રી કાકારનું રસરહસ્ય આજે અણખૂંટું નથી
રહ્યું. એમનું અર્થગંભીર પણ રહેલાઇથી પચી
ભય છે, એમની નિરૂપણરીતિ પણ સર્જનાત્મક
સમજાય છે. નાચકમાં કોલરિજે દર્શાવેલું આવશ્યક
લક્ષણ, સમભાવ. અને જરૂરી અંતરપત્તિ હોય
કે તો, વધતે કે ઓછે અંશે, આજના કવિઓ
કાકારની રીતેજ કાવ્યરહસ્ય ખુલ્લું કરે છે,
એમની માફકજ કાવ્યને અર્થગંભીર બનાવે છે
અને વિષયપસંદગી તથા નિરૂપણરીતિમાં તો એમ-
નેજ પગલે ચાલી, ક્યાંય આગળ નીકળી ગયા છે.

નિસર્ગના પયગંબર વડંઝવર્ધના એક કાવ્ય
વિશે એના એક સમકાલીન વિવેચકે કહેલું,
“This will not do.” શ્રી કાકારના કેટલાક
સમકાલીનોએ પણ કાકારની કવિતા વિશે આવો
જ મત દર્શાવ્યો હતો. એમને મતે શ્રી કાકારે
કાવ્યશાસ્ત્રનો ભયંકર દોહ કર્યો હતો. એમને તો
એમ જ લાગેલું કે કાકારે કરેલા ને સૂચવેલા
સુધારાઓથી ગુજરાતી કવિતાનું નખખોદ નીકળી
જશે. કાકારને પદેપદ એમને તો “ઉકરડા
તણા દગ સમું” જે જ લાગેલું. શ્રી વલ્લભગવના
જ શાખ્ડોમાં કહીએ તો, કાકારે

અગેય કુલક્રમેત ચક્ષાઃમા

નહીં થતિ તથી રહી શિક્ષ પડ-બુદ્ધાભ્યા
અવકૃતિ સુગેયતા, ચમક, બધનો જતના
કર્તા ગુણદીપાર સૌ થતિ જતી સમા ભેગકા ૧”

હાકોગની કવિતાના જહેવાતા છાપમારેલા
દોષો ઉપર ગણુની દીધા છે ક્રમસર દરેકનો
વિચાર કરીએ.

અગેયતા • “ સુગેય નહિ એ, તથાપિ
અવસ્થમેવ ન ગારી પડે એવી ” પૃથ્વીની
પ કતિઓમા અસખસિત રહે વહેતી પ્રવાહી રચના
એટલે કાવ્યની અગેયતા પણ ગુજગતી લાખામા
પગપૂર્વથી વપરાતી દેશીઓ કે દ્રાણનો ઉપયોગ
હાકોર ન કર્યો એ તો ઠીક પણ માથે સાથે
નર્મદના કાળથી વધુ પડતા પ્રચારમા આવેના
સંસ્કૃત જન્મે, અક્ષરમેળ કે માત્રામેળ શ્રી
હાકોરને લાખી પ્રિતા માટે ન રુચ્યાન્ત જ
રુચ્યા એવું નથી-એનો અર્થ અમજ કરવામા
આવ્યો કે “અનવન્તગાને જન્દ લખતા પણ
નથી આવડતા, નોકલગનો રોષ વહેરીને
કાવ્યમા વાક્યને એકમ ગણુનાની શરુઆત કરી
આ નવી રીત મુજબ લાગાડુકા વાક્યો કાવ્યમા
આવવાથી તથા અર્થવિરામ અને પંક્તિવિરામ
એક માથેજ નહિ આવના હોવાથી, વિગમચિહ્નો

મમે ત્યા આનવા લાગ્યા હાકોરે યતિને પણ
રચાતજ્ય અર્થુ એમણે શ્રુતિભગનો પણ દોષ
વહોર્ષો અને ભાષાને તો મગડી મચડીને તથા
અકવિત્વમય શબ્દો વાપરીને કવિતાને ક્ષંક
તથા રક્ષ બનાવી દીધી

અમુક જ છંદ કે છંદો રસભાગીરથીને
ભાર ઝીવવાને સમર્થ છે એવું નથી પ્રતિભા
શાળી કવિને આવા ભાષા બધનો નડતા નથી
અને પોતાના ભાવને ઉચિત છંદજ એ પસંદ કરે છે
વળી શ્રી હાકોરે આ છંદોને કે દેશીઓને હાય
અડકાડ્યો નથી એમ કોણથી પણ કહેવાય એમ
નથી ‘ભાષુમગ’મા (ધાગ ૧લી મા) સર્ગ
પૃથ્વીમા જ લખાયા હોય એવા કાવ્યો એક
જાનથી એ વધુ નથી ‘મહારા સોનેટ’મા પૃથ્વી
અને બીજા છંદોનુ પ્રમાણુ લગભગ સગ્રખ છે
ભાષુકાગમા અન્ય ગદ્યને એમણે દેશીઓના પણ
ઉપયોગ, અને મદુજ સદૃગ ઉપયોગ, કરેલો છે
હાકોગની આ કૃતિઓમા અર્થગાભીર્ષ કે વિચાર-
પ્રાધાન્ય એમની પૃથ્વીની રચનાઓના કગતા
ઓણુ નથી તેમ આ કાવ્યો સુમોધતાની દૃષ્ટિએ
પૃથ્વીમા લખાયેલા કાવ્યો મરતા સાગ છે એવું
પણ નથી એટલે ગેલાગેવણુનાએ એમની કવિતાને
ભેખવી એ ઠીક નથી

(આયુ)

દીઠા તને

તને સકલ હુંદતો મુખદ વૈભવોથી ભર્યા
પ્રચંડ ભુવનો મહીં ભભક ગયું અધ્યયનમાં ;
અને અગરુચંદને ધુપમુગધમય મંદિરે,
અનેક નવસ્વેત કુંદ કૃમ્યોની શ્રેણી થકી
અખંડ નવ અર્ચને, વિવિધ વસ્ત્ર આભુષણે,
સુહૃંત જડમૂર્તિમાં; અકળ મોન તારૂં બધે :
પથે પથ ફરી વળ્યો ન જનમાર્ગમાં છું મળ્યો.

મહાજનપદે તિરસ્કૃત થયેલ પંગદડીએ
મળ્યો પુનિત જાહ નિજલ વસાવતો હું પછી
ગયો, વિજય કાંઠે દીન દરિદ્ર દેહો તણાં
પ્રકાશાદીન શેષ છલ્લું અરિથસમાં કુપડાં
ઊભાં જહીં હતાં અકથ નિજ વેદના મોનમાં :
ઘરે ઘરે વિલોકતો ઘડી ઘડી પથે, દર્શન
દિસત પુરવાસિની જલઘડો લઇ, કંઠે
અખંડ ગીત માધુરી વહવાતી જતી, ને બધું
જતો નિરખતો પરિવ્રૂસર ત્યાં પદો થોભતા
અકિંચન શુદ્ધ, અમિત નિજ શાળે એકલો
મુહાંગી નીલરંગી વસ્ત્ર વણતો દીઠો દેહો
પ્રસન્ન સ્મિત સૌમ્યભાવ મુખપે; અને ત્યાં તને
મધુર નંદિ તમને હરખતો દીઠો દેહમાં :

અને પછી પળ્યો દૂરે નિધન માટીના અર્ધથી
કઠિન તપ સાધના થકી અરિત્રી રીઝાવવા
ઊભો જગપૂજારી શો, હળ લઈ ધીમે હાંકતો
બળેલ જડખેતરે પ્રજળતો સ્વસ્તિકાથી
દીઠો અલ્પુધ ખેડુરક; ને એ તણાં અંગના
પુનીત પ્રસ્વેદથી નીતરતો ફરી ત્યાં દીઠો :

સુરેશ ગાંધી

પ્રેમના ચાળી

(મોગા દરવાજા મરાઠા રાજા તાનસેનની એક દલરી દિંદી કહાની)

નરીમાન સોરાબજી ગોળવાળા

૧

સોરાબજી મુગન સામ્રાજ્યના સૌનામ્ય
અમરના અમરની આ આત્મના છે તાજ નાકાત
ઓ તનગરીનો દોર તે વેળા ચાલેનો હતો

દિંદીમા ચોરનનો બહાર હતો રતે જતા
પાપનમા, નામી અચકન, મુગવાદના સિગરેચ
અન દેહનવી ભેડાથી સજિત પુરુષો અને સુડીવા
પાયેલમા, ખમીય કાશમીરી, આગાની શુડિયા,
ન કમા જુનાક, કાનમા બાલી અને ગયોમા
લાલીવાળી રંગ મેગી સુન્દરીથી સજિત સોગો
વચ્ચે અજાદ આમર્ષણ હતું દેશભરના મદદવા-
મક્ષીઓ, પ્રનિભાશાલીઓ કલ્પનિશારો વીરો
અને પુરુષાર્થિઓનું દિંદી શહે- બારે એ આજ
હવે સર્વેને પોતાની ચોર્ય કંઈ કીમતની
આકાક્ષા હતી ઝીન્દગીની નેર હતું રૂપ અને
જવાની, મર અને મરતીનો બહાર હતો મહેલોના
દારે ગસિતના ટપકતી હતી એ બધું જના મેશે

દિન અને માકને તથાક નકોતો દીધો ગરીબી
તલો ગરીબો મારજ હતી,

એવા દિનસોમા એ દિન દિંદીમા એક
નનજવાન આ રો ખુસુગત અને હજુ પુરુષ,
એના વેશ હતો રજપુતી, હાથમા સેન અને
કમરે વચકતી તનવાગ સથે એ રેડેમવાર
સકેરના મિલદારે દાખલ થયો અને ધર્મશાળાની
પુછપુછ મતો આગળ વધ્યો શાહને પોતાનું
કોશલ દેમાડના એ દિંદી આ રો હતો

શાહી મહેલ આગળથી એ પસાર થમ ગલો
હતો વેટનામા તેની નજરે મહેલની અગાસી પર
હરી એક ચતન લલના કણુતર ઉડારી રહી હતી
કણુતર જેવું નીચે ઉડ્યું તેનીજ તે લનનાની
નજર પર ચોડેસવાર પર હરી માન ચરમ
ટકગા, એ ચિતનનમા મગખનું મદુ હતું
જિઅરમા મીઠું દર્દ ઉઠલી પડ્યું, જુવાન તમા
નેતોજ ગલો આગરે એ આધગો તેની સાથે
અથડાઈ પડ્યો તારેજ ને લાન અવધુ

અનુદય અને આજીવિકા માટે આવેલા આ જુવાને હવે જાણે નવી પીઠ ઉઠાવી લીધી હતી. તેજ દિવસથી તેણે ઝુલતી લતા જેવી લયજીલી, નરોમનુમા નયનોવાલી તે ખુશસરતીની પુતલીની છબીને જિગરના તખ્ત પર તમન્નાઓની તાજપોથી કરી અંકિત કરી હતી.

૨

આજ શાહી, નજરશામના દિવાનેખાસમાં જલસો હતો. આદશાહ પોતે નવજુવાનની કોશલની કરામત જોનાર હતા. દિલ્લીનું સદેહ સમૃદ્ધિ જેવું એ દિવાન ખુબજ અગમગી રહ્યું હતું. ચારે બાજુ યુવાઓ છંટકાવ થયો હતો. ચારે તરફ ખાસ બિઝાવેલી જાજમ પર દર-બારીઓ અને મુસાદિઓ પોતાના દરજ્જા મુજબ બેસી ગયા હતા. વચમાં રત્નજડિત તખ્ત ઉપર આદશાહ બેઠો હતો. તખ્તની જમણી બાજુ શાહઝાદા અને શાહઝાદીઓની બેઠેક હતી અને તેની પાછળ ચક્ર નાખીને બેગમો બેઠી હતી. આખા દિવાનમાં રત્ન અને અવાહેરની ચમક ચમકી રહી હતી અને ચક્ર પાછળથી અને બહારથી આંખો પણ આ રત્નોની દગિદગ કરી રહી હતી, જાણે રત્નોને પૂછતી હોય: 'નિર્જીવને સજીવતા સાથે સમતા કરવાની તાકાત છે ખરી?' પણ પછી ઝુકીએ જતી-જાણે કહેતી હોય કે 'નિર્જીવની માફક કાયમ રહેવાવાલી અમે નહિ!'

સૌન્દર્યલતિઓની સૌરભ હવામાં ફેલાઈ જતી-કાનમાં જાણે કંઈ કહી જતી: સૌન્દર્ય સુધા અને સુન્દરીજ માનવજીવનની સફળતાનું લક્ષ્ય છે !

મહેદિલ ચક્ર થઇ.

રેશમાં રૂમાલ હાથમાં રાખી નવજુવાને આ મહેદિલમાં પ્રવેશ કર્યો. આદશાહને નમન કરી ધરતીને પગે પડી તેણે પોતાની બગ્યાએ બેઠેક લીધી.

નવજુવાન સંગીતસાધક હતો. આ બાદાજુ-કુમારે નાદસ્થલી અનવગત સાધના કરી હતી. આજ તેનો ચોહેર કાંઈક પ્રીકા જણાતો હતો. પેલાં યુવાળની ગરમ હવાનો સખ્ત ઓકો તેને લાગ્યો હતો. તેણે પોતાનું ઇસરાજ (વાજંત્ર) ઉઠાવ્યું. તાર મિલાવ્યા-સાગિરાએ પણ તાર મિલાવ્યા અને બધા તૈયાર થઇ જતા તેણે ઇસરાજને અંગુલિ આપી. તારો કપ્પા ઝણઝણ્યા, સારંગી સાથે તળજાની ટકોરે હૃદયોમાં પોતાના પ્રતિ-ધ્વનિનો પ્રતિધ્વન કર્યો. સર્વ મંડળ જાણે નાચી ઉઠ્યું. તે ગાવા લાગ્યો:

જળ નજર સમગ્રે જે ડાલી જાયગી,
ફિર કહાં તળિયત સમઢાલી જાયગી !
આંખ નરગિસકી નીકાલી જાયગી,
આંખે, રહજત નહીં તે કયા હૈ ?
હુંકે લેતી હૈ કાફિલા દિલ કા
કુછ ન કુછ લે જાયગી દિલકી કરક હાં...
યે બરે પરસે ન ખાત્રી જાયગી !

આતાં ગાતાં તેણે અનેકવાર આરોહાવરોહના સ્વરોની શ્રુતિ મૂર્છના સાધી. દિલજળાના તારોમાં તેવું દિલ વાગી રહ્યું હતું. તેનો અવાજ ગાઈ રહ્યો નહોતો પણ, કરુણ સ્વર લાદરી, કપ્પી રહી હતી. એના ગાવાને સ્વર સખ્તકાના સહયોગથી સંગીતનું સ્વચ્છ મૂર્ત રૂપ બન્યું કીધું હતું.

ગીત બંધ થયું. વાલુ મંડળ હજી યુંજ રહ્યું હતું.

અકચર બોલી ઉઠ્યો. “આફિન! તારા ઉસ્તાદ! ખુબ દુઃખ હાસલ થીયું છે તારા ગનાના બન અને મિઠાસ પર મુશ્કેલી છે બોલ તને શું આપુ ?”

બધાએ બા-શાહની હાથ દા મિનારી

પગલુ ગયક આનદમાં આત્મનિમ્મત થઈ બાનાવેશથી બેશુદ્ધ જેવો હતો બાદશાહના સબોધનથી તેની તન્દા પૂરી તેણે શાહ પ્રત્યે ન્તયુ. એજ વખતે ઇતિહાસી નેની નજર મુદ્રી એના રોબા પર પડી. ખુબક ત્યાં બેઠી હતી અચકતે તે બોલ્યો. “જહા નહ, ચુરતાથી માફ હોય તો ફેરુ.”

“કોકો બેઠ્યો”

“તો શું મારી મુગદ પૂરી થયે ?”

“અકચર ફેરુ બાણુતો નથી”

“તો મને પેલી ખુબ દુઃખનાત કરે ?”

“નૂનિસા !” અકચર બોલ્યો

“જી હા, જહાપન”

શાહ વિચારમાં પડ્યો મહેદિલીમાં સણસણાતી ફેનાઈ. બધા શિર મૂકાવી સોચી રહ્યા મહેદિલીમાં બેઠેલા દિદુઓના ચક્રો ઝડપે ચલાવતા

પ્રવાનો સાથે મવાહ મહાવગ કરીને અકચરે ઉઠે ન્તયુ. આખી મહેદિલીને બનાવ નિહાળીને તે બોલ્યો “નનજવાન, અકચર બેવચની નથી

પણ એક શરત છે”

જુવાનના દમમાં દમ આ ચો “શી ?”

“એજ કે તારા જેવા દમથી ઉસ્તાદ દીને દનાહી મે કદમબોસી કરે તો નૂનિસા તારી થા”

ગાયકને જગતર કપ થયો તે સ્તબ્ધ થઈ ગયો તેનું મનુ ધૂટાવા લાગુ ‘પણ ન જાણે ક્યા જાણુના અસરે તેના ધૂટાતા ગનામાંથી અવાજ નીકળી પડ્યો “મજર છે”

“તો તમને એ શરત કબૂલ છે ?” શાહ ફરી પૂછ્યું

“જી હા”

‘કોક છે, તો હું આજથી તમને દમમાં બધાને ગાવા વગાડવાની તાલીમ માટે મુકરર કરે છું”

સમા બગ્યાનત થઈ બા શાહ ઉઠ્યો થયો તેણે દરમ તરફ કદમ વગાડ્યા બધા વર તરફ જવા લાગ્યા થર જતા ફેરનાકે હસતા હતા ફેરલાક ગમગીન હતા.

3

જનનુમિત છે કે જ્યારે દેશમાં શાંતિ હોય છે ત્યારે કના મૈશ પ શિપ વિદ્યા, મધાની ઉજનિ થાય છે એ સમયે ગુણવાન જન્મે છે, કનામરો પેતા થાય છે પેતા નવજુવાન તાનસેન હતો ઇતિહાસના દગ્ગારે અન્યગના ઉજનવલ નવ ગ્લો મહેદિલી એક

તાનસેન મહેલમાં બધાનું દિલ બહેલીની રહ્યો. કારણ કે તેને પોતાને ગમતી ચીજ મળી હતી. તે સુખી અને મસ્ત હતો. તેણે પોતાની સાધનાનો ઉન્માદ વરસો સુધી મહેલમાં ઉમેર્યો અને લૂંટાવ્યો. બેગમે અને શાહઝાદી-એને તાલીમ આપી.

હવે એનસુમના આંદ ઉપર કાળી ઘટા છવાવાની હતી.

એક દિવસ એ શીખવી રહ્યો હતો. શાહઝાદી દોલતુનિસાના યુવરાજનાં સંગેમરમરના અખૂતરા પર એ બેઠો હતો. ખુશનુમા દિવસ હતો. આશનામાં ઘટા છવાઈ હતી.

“ઉસ્તાદજી, શું દીપક રાગ ગાવાથી દિલ જળી ઉઠે છે અને બદનમાં આગ પેદા થાય છે?” શાહઝાદીએ પૂછ્યું.

“હા જરૂર; એટલુંજ નહિ પણ રાગિની-એથી વાદળ વરસવા લાગે છે. પશુ પછી એનામાં લીન થઈ જાય છે.”

“એમ છે? એમ છે તો જરૂર સંભળાવે.” શાહઝાદીએ હક પકડી. આગ લાગવાની વાત પર તેને ધકીળજ ન હોતું.

“પણ” ઉસ્તાદજીએ કહ્યું, “એ રાગ ત્યારે ગાઇ શકાય છે કે જ્યારે કોઈ મદદાર ગાવા-વાળો પણ એવો હોય કે વરસાદ વરસાવે. એમ ન થાય તો જીવ જવાનો સોદો. તેથીજ હું એ રાગ ગાતો નથી.”

શાહઝાદીને એ વાત રૂચી નહિ. તેણે

તો દીપક રાગની જીવ પકડી પણ તેમાં ન ફાવવાથી તે ઉઠી ચાલી ગઇ. દરમમાં તેણે પોતાની દફની આગ લગાવી એ ખબર બેગમે અને ઠેક બાંશાદ સુધી પૂગી. અકચરે તાનસેન-ને બોલાવી પૂછ્યું “કેમ, શાહઝાદી કહે છે તે ખરું છે?”

“જી જહાંપના”

“તો એક દિવસ સંભળાવો.”

“જહાંપના! એ પછી મદદાર ગાવાવાળાની જરૂર પડે છે, જેથી પછી વરસી શકે મારી નજરમાં એવો શપ્સ એકજ છે અને તે બેજૂ-બ.વરો”. એના અભિન હરખેજ વિરક્ત બેજૂની યાદમાં તેની આંખોમાં પાણી ભરાયું.

અતે સ્ત્રિદલ ને રાજહક આગળે કશું ન આવ્યું. તેણે ગીત ગાવાનું મંજૂર ક્યું.

“એ હું મરું” તો મને માદરે વતનમાંજ દફનાવળે” તેણે શાહને અરજ કરી કારણ કે તેને પોતાને દીપક રાગ ગાવા પછી જીવતા રહેવાનો વિશ્વાસ ન હોતો. અચપણમાં થોડી પ્રક્રિયા તે શીખ્યો હતો.

અને મદદાર ગાવાનો ભાર તેની પ્રિયાને સોંપાયો. તે તેની પાસેથી શીખીને સંગીતમાં પરમ પ્રવીણ થઇ ગઈ હતી.

મહેલમાં સળગાવ્યા વિનાની દીવીઓ ગોઠવી દેવામાં આવી. તાનસેનની શક્તિની આજ કસોટી હતી. ખરું ખોટું જાણવા બધા ઉત્સુક હતા.

તાનસેન આવ્યો. અમકબરને નમ્યો. બેઠો.

રાષ્ટ્રકવ્ય રાજરચનાના ક્ષેત્રમાં સ્વર્ગાદિપિ ગરીબસી જન્મભૂમિની ગોદમાં સુવાડવામાં આવી.

૪

તેણે તાર મીલી ગયા. તેના ચહેરા પર એક પ્રકારની ચમક હતી. ધીરે ધીરે તેની તનુભયતા વધી. "દીપક ઉદ્દીપન ગાન ગદન" ચુંગ રહીને જવાહરમુખી જિગરના જલતા લાવા મહારામ ના રૂપમાં તેને જાણે મૃત્યુવૃં આવાહન કરવા લાગ્યું. સુન્નાતજલ અતરના છંદકાવ યમેલા શીતલ ભવનમાં ઓખનો ઉત્પાત ફેલાઈ ગયો. પ્રેક્ષકોએ ત્રાહિ ચોકારી.

રોજ અઢધી રાતે સફેદ પોશાકમાં, બગલમાં ફિરંગી લાફ, હાથમાં કુલોની ડાલી લઈ એક ખૂબસૂરત લલના તાનસેનનો કબર આગળ આવતી અને માલીંગજો તાનસેનને જગાડતી હોય:-

તાનસેનના હાથમાંથી વાજન છુટી પડ્યું. તેનું અંતર જવાહરથી જલી રહ્યું. તે કપાએલ માઠ જેમ પડી ગયો. તેની કુર્તિની મહેબૂબે તૈયાર વીણા છેડી મહદાર શર કીધી. આંખોના આકાશમાંથી પુતલીઓના પથોધરે આંસુ વહાવીને વરસાવીને પીયૂષસિંચન કીધું. પણ રામના ત્રિલોચનથી જલતા ફેહમાં દહન થઈ ચુક્યું હતું તે કામિનીના પૂરતા આસ્વાપ છતાં દહન થાંત થઈ ચક્યું નહિ. અમકબર ચક્રિત થઈ જોઈ રહ્યો. પ્રેક્ષકોમાં શોક જગાઈ રહ્યો. તાનસેન છેલ્લો દમ લઈ રહ્યો.

આરામગાહ તેરી પર ફૂલ પતિયોસે
કિતને બના બિગાડે નકરી સનમ તુમ્હારે!

પોતાના દામનથી કબર સાફ કરતી, કુલ ચઢાવતી. આંસુઓની માદર બનાવી કબરને વળગી રહેતી ત્યારેજ તેના કલેબને ભાર જાણે હલકો થઈ જતો. આકાશના ઉદાસ તારા આ બધું શુપયુષ જોઈ રહેતા. એ કાષ્ઠજ નહિ પણ પ્રેમયોગીની નરૂનિમા હતી

તેની છેલ્લી ઇચ્છા મુજબ તેની કાયાને

આ મત કરતે વગસો વીત્યાં. અંતે તે પશુ મૃત. અંતિમ ઇચ્છા મુજબ તેને પશુ ત્યાંજ દફનાવવામાં આવી.

પ્રતિમા

લેખક: વિદ્યાભિન

[ચિતાંકથી ચાલુ]

[મિટ્ટિકના વર્ગમાં બાલુતી પ્રતિમાના રૂપભૂતને મુઠ્ઠા બનેલ અડધાપક પીપ્પુષને પોતાના ચાર ઠાકરાંની માતા મનોરમામાં, હા વરસના પરિણીત જીવન પછી, પહેલી જ વાર, અશ્વમેધ ખામીએ જોખવા મારે છે. એ જ નકુર્ણ અસર નીચે તે ગાંધી-જાગમાં ફરવા નીકળેલ છે. જ્યાં તેને પ્રતિમા અને તેની પ્રાદી બહેન પ્રભાનો આકર્ષક મેળાપ થઈ ગય છે. થોડોક સમય ત્રણે વચ્ચે, વાતચીતમાં વ્યતીત થવા પછી બન્ને સુંદરીઓ તેને માર્ડન ક્વાર્ટરમાં આવેલ પોતાને બંગલે આપખાણી મારે નોતરે છે.

હવે આમળ વાંચો.]

(૪)

“કલ ચાપે સૂત્રધાર !”

દારૂબંધીની ચળવળનો હેતુ લોકોની વિવેક બુદ્ધિને સજાગ્રત રાખવાનો હેતુ તો તેમાં, અન્ય કેરી પદાર્થોની સાથે, સૌન્દર્યનો પણ સમાવેશ કરવા જોઈએ, એ વિચાર ઘટારાપમાંનાં કોઈ નાનકડાં આકારોને લાલ લાઈને મંદ્રકિરણ જેવ, ઘળપડે, ખાંટે ખૂંચીને, સ્પર્શી જાણ નેમ. પીપ્પુષના પીધેલા મગજને સ્પર્શી ગયો. કોઈ જન્યતસ્વખમાંથી ઝમકીને જાગ્યો હોય તેમ, ત્યારે તેને જ્ઞાન થયું કે પોતે પ્રતિમા અને પ્રભાની વચ્ચે, લોરન્સ રોડ ઉપર, જોડની દિશામાં ચાલી રહ્યો હતો. વાળા તો હજુ આંઠેક જ દરી, પરંતુ રાહર બહારના આ નિર્જન રસ્તા ઉપર જાણે

મધ્યગતની શાન્તિ પંથરાઈ હોય એવો તેને આલાસ થયો. બન્ને બાજુઓમાંનાં બંગલોઓમાંથી આવતો ઝાંખો પ્રકાશ અને કોઈ કોઈ રડ્યાંખડ્યાં ટાંગાઓની અવર જવર; એ બે વાસ્તવિકતાના સ્મારકો ન હોત તો તેને કદાચ એમ પણ લાગત કે તે શરૂ રસ્તામાં સંચરી રહ્યો છે—જલ્મની લવાનક છતાં રમણીય ખીણમાં થઈને! તે દિગ્ભૂત નહિ, તો કાળમૂઠ જરૂર બન્યો હતો. બગીચાનું કાંઠક ક્યારે વટાવાયું; અને તે પછી કેટલી વાર આમને આમ મુંગા મુંગા ચલાયું હશે તેની તેને ખબર જ નહોતી રહી.

કંઈક બોલવું જોઈએ એમ એને લાગ્યું,

વાપરવે તેની વિમાસણમાં પડ્યો.

“રૂપાળાં !” પ્રતિમા ક્રમક દોડી.

“અને બીજી વારનાં !” પ્રભાએ હસ્તે સ્વરે ઉમેર્યું.

“હા, રૂપાળાં” પ્રભાના છેવટના ચબ્દો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા કરીને પીયૂષે આગળ ચલાવ્યું ! “ધર્મપત્ની આવી રીતે પોતાની નાની બહેન સાથે, પગપાળાં અને એકલાં, તહેર ખાસમાં ફરવા નીકળતાં હશે એમ તો મેં નહોતું જ કહ્યું.”

“ઝોતારી !” પ્રભા બોલી ઉઠી. “આ તો તમે રૂઢિ મૂર્તીયમ્ કહ્યું.”

“તે તમે એમ તો નથી માનતા ને,” પ્રતિમા કૃત્રિમ મંભીરતાથી ગરજ, “કે જાહેર બગીચાઓ બધા મનોરમ બહેન માટે ‘રિઝર્વડ’ રાખવામાં આવ્યા છે ! સાફ છે કે આ ગામમાં તમારા જેવા વિચારના બહુ જ ઝોટા માણસો છે, નહિતર.....”

તે નાટકી ટબથી અટકી-ચાલીને: પોતાના શબ્દોની અસર જેવા મારેજ.

“નહિતર ?” પીયુષે ‘ટાપ’ ઝીલી લીધી.

“નહિતર જંગલી પ્રાણીઓના પાંજરાં પાસે નીકળી જાય છે તેમ પ્રભાબહેનની આસપાસ પણ જામત !”

“Well delivered ! Well deli-

vered !” પાછળથી કોઇએ તાળીઓ પાડતાં કહ્યું, “પણ મોટા ભાગના માણસોને જંગલી પ્રાણીઓ સિવાય બીજા કશામાં રસજ નથી હોતો તેનું શું ?”

સૌની તજજ બોલનાર બણી ગંધ. આદીનું ઘોતિયું અને પહેરણ પહેરેલ એક આધેડ વયના પરંતુ તન્દુરસ્ત અને સોહામણા ગૃહસ્થને રાખ-બહાદુર પુરપોતમદાસ તરીકે પીયુષે તરતજ ઓળખી કાઢ્યા.

એટલી બધી મહત્તા ઉપરાંત, ‘પોતાની’ પ્રતિમાની મોટી બહેનની પણ માલિકી ધરાવનાર આ ભાગ્યશાળી વ્યક્તિ સામે તેના હાથ ધંત્રની પેઠે આપોઆપ જોડાઈ ગયા.

એમણે કેટલું સાંભળ્યું હશે ? વિચિત્ર રીતે સૌથી પહેલો આ જ પ્રશ્ન તેને ઉદ્ભવ્યો. ક્યારના એ સૌની પાછળ પાછળ આઠ્યા આવતા હશે ?

“આ આપણી પ્રતિમાના અંગ્રેજીના અભ્યાયક.” પ્રભાએ પરિચય કરાવ્યો.

“એ...મ,” કોઇ નવું પ્રાણી નિહાળતા હોય એમ રાખબહાદુર પીયુષને નખસિખ નીરખી રહ્યા. “પ્રતિમા જેના વખાણ કરતાં કદી થાકતી નથી એજ કે તમે ! બહુ સાફ. બહુ સાફ. રામા,” જંગલાના ફાટકમાં પ્રવેશ કરતાં શેઠે ખૂસ પાડી. “બગીચામાં ખુરસીઓ મોઢવ નોંઠાએ.”

ટપોટપ ખુરસીઓ મોઢવાઈ ગઈ. બધાં બેઠાં.

“આ હેરો કે કોફી ?” શેઠે મંગલાચરણ કહ્યું. “રામા, સીગરેટ !”

ખુસી વચ્ચે દિવોધ મૂકાઈ ગઈ. ઉપર ધુન્ન-પાનને આખો સરંજામ દાગર થઈ ગયો.

“દયો સાહેબ,” રટેડ એક્સપ્રેસનો ડ્રો ખોલી રાયજહાદુરે પીયૂષ સામે ધર્યો.

“એ સીગરેટ નથી પીના,” પ્રતિભાએ બનેલી મહિતી આપી. પીયૂષ તો દસ્તમાં રોકના પ્રવેશ પછી મયેજ કંડી પટના-પરપરાઓથી ડહાંધને પાછો ‘ભારતર’ જ બની ગયો હતો. ખુશી તેને ચેતાને માટે બહુજ મોટી લાગતી હતી !

“તને શું ખબર પડે ?” રાયજહાદુરે સાળીને ગમ્મતમાં ધમકાવી, “ભારતરો કલાસ્માં કંઈ જોહાજ સીગરેટ પીતા હશે !”

“હું તો પીતોજ નથી સાહેબ, વર્ગમાં ચે નહિ, ને બહારેય નહિ.” પીયૂષે માંડમાંડ રહેકું ખોલ્યું. “બાકી આ કે કોશીમાંથી ગમે તે ચાલશે !”

“હું નહોતી કહેતી.” લાડભર્યે અવાજે બનેલી સામે રાખે ફેંટી પ્રતિભા ઉભી થઈ અને “મહારાજને કોશી બનાવવા માટે કહેતી આવું” કહી ઝપાટાબેર બંગલામાં અદક્ષ થઈ ગઈ.

તેની પાછળ ‘૧૦૮’ ગયેલી જ ચે આખો ક્ષણાર્ધ નીરવતા સાથે રમી રહી.

“કહો સાહેબ, આને કઈ આ તરફ જુજા પડ્યા ?” રાયજહાદુરે સીગરેટ મળગાવતાં સળગાવતાં વાર્તાલાપનું પુનઃચ દરિઃ રૂઝ કહ્યું.

“એ તો ગાંધી-બાગમાં ફરવા આવેલા,” પ્રભાએ પીયૂષ વતી જવાબ દીધો, “તે અકસ્માત અમને ભેટી ગયા અને અમે એમને અદિ એવી લાવ્યાં.”

“એવી લાવ્યાં !” મળકબરી નજરથી પીયૂષ અને પ્રભાને માપતા રાયજહાદુરે બોલ્યા, “ઝપાટપીની એકરે એવાણીના અભાવે કેટલી વગર વિરોધે, રાજપુદીથી તામે થઈ ગયો હોય એમ મને તો લાગે છે. સ્વામતમ ! પ્રતિમાના અસ્વાસ વિષે કંઈ પૂછ્યું ?” રાયજહાદુરે ‘ભારતરોચિત’ વિષય ઉઠવા માંડ્યો. ‘પહેલે વર્ષે’ નીકળી જશે ?

“જરૂર. એમને રિપોર્ટ તો આપ વાંચતાજ હશે. સહી તો થઈખર, દર મહિને આપનીજ હોય છે.”

“પ્રતિમાને તો મી. પીયૂષે આરમને જ ચાલી દીધી છે—વખાણી વખાણીને.” પ્રભાએ પીયૂષ સાથે હસનાં હસનાં પતિને રાવ કરી, “એટલે એમનો અભિપ્રાય એ બાબતમાં તટસ્થ અને વિચાસપાત્ર ન કહેવાય !”

“એ તો આપ જે ધારો તે” પીયૂષે પોતાનો જવાબ કર્યો. “બાકી મને જેવું દેખાયું તેવું કહ્યું. છેલ્લા દરેક વરસોમાં મેં જોહામાં જોહી સામેક હોકરીઓને ભણાવી છે અને તલુ મદિવા વિદ્યાલયોમાં નોકરી કરી છે. પરંતુ પ્રતિમા જેટલી પ્રતિભાવાળી એવી એક પથુ મેં નથી દીધી. આ છે નવું સાત્. બાકી યનિપ્રયંસાની બીકે અસત્ય જોઈજ બોલાય !”

પ્રતિમાની પ્રતિભા પાછળ પ્રભાતું કૌશલ્ય જોયું;
અને પોતાની પત્ની-પ્રિયતમાને પ્રશંસાનું એક
પુષ્પ વધુ ચડાવવાની તક સાંપડતાં તે દ્રવ્ય
માંડવા:

“પ્રતિમા તારી જોઈને છે, મોટે ભાગે તારું
પોતાનું જ સર્જન છે, એ વાત ધડીલાર ભૂલી
જા, તો કદાચ તને એમનો અભિપ્રાય અતિ-
શયોકિતભર્યો નહિ લાગે, ખરુંને, મી. પીયૂષ.”
ગયબહાદુરે પીયૂષને આંખમીચકારો કર્યો. “હું
પણ અનેક વિદ્યાલયોના માણ પ્રમુખ તરીકેના
મારા અનુભવ ઉપરથી જ કહું છું. પ્રતિમાના
ગનેવીના હકે નહિ !”

“કીઠ આખરે તો તમે પણ પુરુષ જ ને !
પુરૂષ પુરૂષનીજ વક્રીસાત કહે: સ્ત્રીના વિરોધ
કરવો હોય ત્યારે, ” પ્રભા કરકાષ્ટાથી બોલી.

“હા, એ દુર્ગુણ પુરૂષોમાં છે ખરા.” ધારા.
સભામાં વિરોધ-પક્ષના આંકડા ઉપર એકા હોય
એવી અદાથી ગયબહાદુરે કટાક્ષ કર્યો: “સ્વજાતિ-
વિરોધ એ બહુધા સ્ત્રીઓનું જ લક્ષણ હોય છે:
તને તો અનુભવ છે !”

દંપતી ખડખડાટ હસી પડ્યાં.

પીયૂષને કંઈ ખાસ સમજણ ન પડી; છતાં
એ દુર્બોધ સંગીતમાં તાલ આપવા માટે તેણે
પણ થોડુંક હસી લીધું.

એટલામાં ટ્રે ઉપર કોશીના પ્યાલા ચાવી

ને પૂછ્યું અને જવાબની રાહ જોવા વિનાજ શુભં
પાડી:

“પ્રતિમા ! પ્રતિમા !”

“આવીય !” અંગલામાંથી કોયલ ટહોંટી એમ
પીયૂષને લાગ્યું. તેણે મહામુશીગતે તે તરફ નજર
ફેંકી.

પ્રતિમા વસ્ત્રો બદલાવતી બહાર નીકળી.
તેણે અગીચામાં પહેરેલી ચુલાખી સાડીને બદલે
મેઘધનુષના રંગોનું ફોક પદ્મું હતું. તેના
તામ્ર જ ધોતેલ વાળ, વરસાદ-નીતરી કા સોનેરી
વાદળોની પેઠે. તેના બન્ને ખભા ઉપર ઘડિને
લગભગ દીપ્તિયુગ્મી સુધી પથરાતા હતા. કેશરીઆ
પટાની ચંપલો પર રમતી તેના નાણુક પગોની
દસે આંગળીઓ શહીદાને નોતરી રહી હતી.

“પલકે પલકે પલકે રંગ,

અખા એ માયાના ઢંગ”

સૌ સાંભળી રાકે એમ પ્રભા ગણુગણી.

“અખાએ કાંઈ મારા જોવાનેજ જોઈને આ
લીટી લખી હશે એમ માનો છો ને, પ્રભા
જોઈને !” એ શબ્દોના ઉદ્ભવસ્થાન એ હોઠની
પાછળના દાંત વચ્ચે પીયૂષ ચવાચા લાગ્યો.

“જરૂર” પ્રભાએ જવાબ દીધો, “નહિતર
એને સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય શા માટે આવી
જત ?”

ગયબહાદુર અને પીયૂષ બન્ને હસી પડ્યાં.

“ત્યારે તમારી મૂલ આપ છે, મેટી: બ્લેન, મોટી મૂલ-બહુ મોટી મૂલ!” ચરખર પીયુષની નામેની ખુશી ઉપર છટાથી ગોઠવાતાં પ્રતિમા. એ વિગેધ કર્યો. “તમે અને અને આખાને બન્ને ને અન્યાય કરો છો!”

“અને આખાને પચુ!” રાવબહાદુરે પાદપૂર્તિ કરી.

“ના, આખાને નહિ,” પ્રતિમાએ વધારે ભાર દહો કહ્યું, “ફક્ત મને અને આખાનેજ!”

“શી રીતે?” પીયુષે ચવાતા ચવાતાં પુછ્યું.

“શી રીતે!” નિરાળીઆ પાસે જોડતા અધ્યાપકની છગથી પ્રતિમાએ આખા વર્ગને સંબોધીને કહ્યું “વગ્નો બદલાના હમે તેટલી વાગ હૃદય અને આત્મા પણ બદલાતાં હશે એવી છીછરી માન્યતા તમે આખા જેવા વાસ્તવદર્શી કવિમાં આશિષો છો એ રીતે!”

“એટલે?” રાવબહાદુરે રંગ વર્ગને ઇત્ત-સાની મંબીરતાનો અકિતવ કર્યો.

“એટલે એમ કે, જુદી જુદી “કમે” ચાંપવા માટે જુદા જુદા ‘પોત’ હોતો ‘સુવધાર’ એ માયા નથી: કે નથી તે તે વખતના ‘સુવધાર’ ના સાચા ભાવને વ્યક્ત કરનારી ‘પુતલીઓ’ માયા! માયા તો કે પ્રેક્ષકો કે શ્રાવકોની મિથ્યા દષ્ટિ કે નો સુવધારને પુતળીઓમાં નથી ભેંધ શકતી કે નથી પુતળીઓને સુવધારમાં ભેંજ શકતી!”

“તે તમારા બેમાથી માસ્તર કાણ છે? સાળીએ કરેલ મીમાંસાથી મવકાના ગવબહાદુર

જેણા. ‘તુ કે પીયુષ !”

“મી. પીયુષ જ તો!” પ્રતિમાએ જવાબ દીધો. “હું તો જેમ કળા કરી પુતળી, કવ ચાપે સુવધાર !” એ લીટી શીખવતી વખતે એમણે જ આ પ્રમાણે કહ્યું હતું! કાં સરૂ પાદ છે ને!”

ચવાઇ ગયેલ પીયુષે પાદદાસ્તના મીડા મહેગમજુમાં ડુબાડીએ ખાવા માંડી પરંતુ તેમાં ક્યાંય આ ગમ્મિ-રત્ન તેને હાથ ન લાગ્યું.

પોતે સુવધાર કનો કે પુતળી? કે ફક્ત માયા જ !

આ પ્રશ્નોના જવાબ મળે તે પહેલાં પ્રમા બ્લેનનો રમતીયાળ અવાજ તેના કાને પડ્યો:

“આપો, ગરમ છે ત્યાં લગીમાં કાશી પીવા માડો, નદિતર કંડી થઇ જનાં એ પણ માયા બની જશે”

ગવબહાદુરે એક ખાલો ઉપાડીને પીયુષના હાથમાં મૂક્યો.

“મને અદિ” એવી વાવવામાં આપ્યો છે તેમા કાશી પીવ ઉપગંન એક બીજો અને વધારે વ્યગતનો પણ હેતુ છે,” ખાલો હોઠકણી લઈ જતા અવાજને અને તેટલો કાલો કરીને પીયુષે કહ્યું “કેમ શા છે ને, પ્રમા બ્લેન?”

“કેમ નહિ?” એક ઘુંટડો લીધા પછી પ્રમા એ નાની બ્લેન સામે ભેંધને દેડેકા કર્યો. “તમારાં સરોજિની દેવીનેજ કલા ને કે શરૂ કરે.” “સરોજિની દેવીનું ‘તુ’ છે વળી!” રાવબહાદુરે પૂછ્યું.

“એ તો પ્રતિમા.....” પ્રભાએ ખુદાસો કરવા માંડ્યો.

“કંઈ નહિ,” મોટી બહેનને અધવચ્ચેથીજ ખસેડીને પ્રભા રંગમંચ પર આવી. “એ તો મેં એક કવિતા લખી છે તે સરને વંચાવવાનો મારો વિચાર હતો !”

‘વિચાર હતો !’ માણ હેઝમિસ્ટ્રેસના રૂવાળથી પ્રભાએ ટકાર કરી. “એટલે હવે શું એ વિચાર માંડી વાળ્યો છે ?”

“માંડી વાળ્યે કેમ ચાલશે ?” કોઈ અચ્ચ-મેલી સ્ત્રીજ હાથતાળી દબને ચાલી જતી હોય એવી ભાંતિ યુગ ઉપર પાચતીને પીયૂષ બોલી ઉઠ્યો.

“પણ તે વળી કવિતા ક્યારથી લખવા માંડી ?” કોઈ અજુકારી શોધ આપોઆપ ચર્ચ ગયાનો લચામશ્રિત આનંદ અનુભવતા રાવબહાદુરે પૂછ્યું.

“તારુણ્યમાં પહેલું પગલું મુક્યું ત્યારથી !” યોગ્ય જવાબ પીયૂષની શ્રમ ઉપર આવીને હાજર થઈ ગયો: પરંતુ મસ્તક માણસથી એવું શી રીતે બોલાય !

“એ તો એક દવસે મી. પીયૂષે ‘શિખરિણી’ હું માથે વર્ગમાં સમજાવેલું તે મને બધું કે લાવ જરા અખતરો કરી નેઉં !”

‘શિખરિણી’ એ પીયૂષનો પ્રિયતમ હંદ : તે હવામાં ઉડવા લાગ્યો.

“इष्टं इष्टेन योजयेत्” તે મનમાં ને મનમાં ગજુગણ્યો.

“ઠીક પણ હવે એ લખને જવાડે.” આડી ફંટાતી વાતને મુદા ઉપર ખેંચતા પ્રભા બોલી, “એ તારી ‘શિખરિણી’ કવિતા કાઢીને સીધી વાંચવા માંડ. પીયૂષભાઈને હજુ થેર પહોંચવું છે. મનોરમા બહેન વાટ નોતાં હશે.”

પીયૂષ શિખરિણી ઉપરથી એકાએક ખીણમાં પટકાયો ! કણકવાળે હાથે નડુડાને દીખતી તેની શ્રવણસાધિની તેની આંખો સામે ખડી થઈ ગઈ. તે કુંવારો હોત તો...

તેને નાનપણમાં-તે મેટ્રીકમાં હતો તે વખતે-મનોરમા સાથે તેનું લગ્ન કરી નાખનાર માંખાપ પ્રત્યે એકદમ ગુસ્સો આવ્યો.

“કવિતા વાંચનાવું” કોઈ ખીજે વખતે રાખીએ તો, પ્રભાબહેન !” પ્રતિમાના અવાજે તેને દિવાસ્વપ્નમાંથી જગાડ્યો. “કાશ્ય જાણે ક્યાંય પડી હશે એ ? વળી અત્યારે કું ‘મુડ’ માં ચે નથી !”

“એ ગદ્દાલદ્દાં નહિ ચાલે !” પ્રભા બોલી. “ઉગતી કવયિત્રીઓ પોતે લખેલી:કવિતા-ઓ દૂરમાં દૂર, યોળીની અંદર જ રાખે છે. ફોકમાં હાથ નાખ નેઇએ. એ દેખાય પેલો અગળ !” કોશીને પાલો દીપાળ ઉપર મુકી પ્રતિમાની સામે, ખંદુકનો નળાની પેઠે પોતાની તર્જની તાકતા પ્રભાએ કહ્યું. “મને દિવ્યચક્ષુ લાખમાં છે હો !”

પ્રતિમાનો હાથ આપોઆપ ફેંકની અંદર

પ્રતિમા

પહેરેલી ચોળી તરફ રજો

બહેન, અનેરી અને સાળી ત્રણે હસી પડ્યા.

પીયૂષને આ 'તાબો' અદ્ભુત લાગ્યો.

“પકડાઈ ગયાને !” તેણે પોતાની ગલિકના દાખરી

“એમા પકડાવા જેવું કશુંયે નથી, સર,
“એનો મોઢો બહેનને મારી આદતની ખમ
છે !”

“ત્યારે હવે કાઢ અને માડ વાપવા”
ગાયમહાદુરે કોશી પુઝી કરી રીંગરેટ સળગાવવા
હજી.

“આ વખતે મને માફ કરો તો,” જાણે
એના જીવનમરણનો આધાર એ માફ કરવા ન
કરવા ઉપર રહેયો હોય એવું ગરીબકુ મો કરી
પ્રતિમાએ હજી, ‘એમ મજા પણ નહિ આવ
અને હજી મારે એમા થોડાક ફેફસાં પછી કરવા
છે આપણે કાન ગળીએ, પગ દહાડો નાખીએ,
હું કંઈ છટકી જરા નરી માગતી પરંતુ આ
મારે પહેલું જ કાવ્ય છે ! વિધિપૂર્વક ઉદ્ઘાટન
કેવા પણ થતી જોઈએ ને !”

“શનિવાર ગાએ-પૂજિમા પણ છે” ગાય
મહાદુર સૌથી પહેલાં ઢગી પડ્યા ‘વળી જીજી
દિવસે છુતી એટલે મી- પીયૂષને પણ રીક પડશે
અને નરકનિધીના માનમાં તે દિ’ તમારે જમ
ગતું અમારે ત્યાં, મી પીયૂષ જીજી કોને કોને
નોતરશું ? પ્રેરેસાં છુન, જેઝિટો ભદ્ર, દાખરા
તરીકે ?”

“માપર” પ્રતિમાએ ચંસ પાડી ‘એ
જાધા વિદ્વાનોતું’ પ્રશ્ન ગોવરો, તો તો મને
હાઈફેલ જ થઈ જશે ! આપણે છીએ તેટલા
જ વધુમા તમારી ખાસ ધ્યાન હોય તો, ગમે,
મદારાજ અને બીમો માળી !”

“કમુન” ગાયમહાદુરે હમતા હસતા
રહેત મારી

“ભારે પકા છો હો ! પીયૂષે પ્રતિમાને
કંપકા આપવાનો ડાંગ કર્યો તેના અતરમા તો
પ્રતિમાએ તેને આવી રીતે મળવાની જીજી તક
આપી હતી તે ખાતર આશ્ચર્ય આવી, મજી
હજી.

“આખરે તું ફાવી !” પ્રજા જોલી.
‘પણ આવો શનિવાર કંઈ જાણુ દુ નથી”

“ત્યારે રજા લઉં સાહેબ,” પીયૂષ ઉઠ્યો.

“શનિવારે ગતે આડ વાગે મળવા મારે
જ,” કહેતા ગાયમહાદુર પણ ઉભા થયા પ્રજા
અને પ્રતિમા બન્ને તેમની ગળે બાજુએ ગોઠ-
વાઈ ગઈ ગેરની કાગ ગેરજમાથી નીકળી ધીમી
ગનિએ સોની પામે આવી ને અટકી ગોફરે
જાણ નીકળી બાજુ ઉઠાડ્યું

“જવ જવ” અદર ગોઠવાઈ પીયૂષે મોને
હાથ જોડવા કાગતું મશીન અતુ થયું

એટલામાં બીમો માળી, ગાયમહાદુરના
સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે, રહેમાનને આપવા ગાટે

તૈયાર કરેલ કુલનો ગજવો પ્રતિમાના હાથમાં ઉડ્યું હતું.
મુકી ગયો.

પ્રતિમાની દીપશિખાઓ જીવી આંગળીઓએ
પ્રલગ્નજ્વાલી ઝાંચે રહીને તેની આંગળીઓનો
સ્પર્શ કરી લીધો હતો.
“ આ મનોરમા બહેન માટે અપાર્શ્વ
સંભારણું, ” પ્રતિમાએ શુભદ્રસ્તો પીયૂષના
હાથમાં સેરવી દીધો.

પીયૂષના આદર્શમાં એક વિરાટ કક્ષકો થયો. અને.....

તેના હૃદયનું દારૂખાનું એકાએક સળગી અને મોટર ઉપડી ! (શબ્દ)

સામાન્ય રીતે દમ, ખાંસી, શ્વાસ, હાંફણ શરદી વગેરેનું જોર શિયાળાની
ઠંડી રૂતુમાં વધારે પડતું હોય છે. એ માટે ઠંડી રૂતુની શરૂઆતમાંજ
એ દર્દોને અટકાવવાની (stop) ખાસ જરૂર છે !

“Valji's Musk Pills”

કેસ્તુરીની ગોળીઓ

ઉપરની બાળતોને પહોંચી વળવા માટે કાબેલ છે એવા સંકેતો

માણસોએ પ્રમાણ પત્રો આપેલ છે.

બાળકોની આઝાદીનો ખરો ખ્યાલ

‘પાંધી’ ‘બાલામૃત’ આપે છે

આ બાલામૃત બાળકોને પાવાથી ખાંસી, ઝાડો, ઉલટી, તાવ શરીરની
નબળાઈ વગેરેને દૂર કરી તેમને તાંદુરસ્ત બનાવે છે.

બનાવનાર:- વૈદ્યશાસ્ત્રી ભગવાનજી વાલજી બાલાગોળીવાલા

પાંધી ફાર્મસી ડેન્સો હોલ, પો. બો. નં. ૨૧૭ કરાચી.

વચ્ચે આવેલો છે. પહેલાંમાં તે આસરે ૨૭૬ માઇલ (સરાસરી ૧૭૫ માઇલ) છે. તેનો વિસ્તાર લગભગ ૫૨૯૯૪ ચોરસ માઇલ છે. તેની જમીન નીચાણવાળી ખજ સપાટ અને ટેકરાવાળી છે. સિંધુ નદીના મુખ તરફ જેમ જેમ આપણે આગળ વધીએ છીએ, તેમ તેમ તેની જમીન વધારે રેતાળ થતી જાય છે. જૂરતરવિદ્યાની બાબતમાં એકબીજાથી વધુ પડતા ખિરબર અને અરવહીના 'બન્ને કુંગરાળ પ્રદેશોની વચ્ચે અમાઝિના વચ્ચેમાં સમુદ્ર હતો તેની મજબુત સાક્ષીરૂપ સિંધના દરીઆખ ખડકો છે.

પ્રવાસ માર્ગો અને વેપારી માર્ગો

આબુગાબુના મુકા પ્રદેશોમાં વસતા ગરીબ લોકોએ આ દેશની નીચી અને ઘણીજ ફળદ્રુપ

ખીજમાં આવીને વસવાટ કર્યો. માનવ ઇતિહાસની શરૂઆતથી જ પરદેશોમાંથી લોકો આ ખીજમાં સાધારણરીતે આવીને રહેતા.

મધ્ય અને પશ્ચિમ એશીઆની વચ્ચે હિંદુકુશ પર્વતોની શૃંગવચ્ચે લહેલી દારોએ ઘણાં જ થોડાં બારાં ઉધાડાં મૂક્યા છે, જેમરવાટ એશીઆમાં સંસ્કૃતિનાં મધ્યસ્થ સ્થાનોની નજીક હોવાને લીધે, મુસાફરો અને હુમલા કરનારાઓ તેનો વારંવાર ઉપયોગ કરતા, પરંતુ જેમરવાટના કરતાં ઓછી મુશ્કેલીવાળો રસ્તો તો બોલન ધાટનો છે અને તે પહાડી મુશ્કેલી ખીજમાં આવેલો છે. તે રસ્તો હુસેમાન અને હાલા પર્વતોની સંગળ દારોમાં પસાર થઈ, કંદહારમાં જાય છે અને ત્યાંથી

તમારી પ્રતિભાવું આવશ્યક અંગ તમારાં કપડાં છે.

પોતાના કપડાંની સીલાઈ ઉપર દરેક પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિએ પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ;

એટલુંજ નહિ પરંતુ સમયને સમજી શકે એવા દરેક પાસેજ કપડાં સીવાડાવવાં જોઈએ... મારે

છગન ડી. હોંગુ પાસે કપડા સીવાડાવી સંતોષ મેળવો

આપની સીલાઈની દરેક મુજબજી દર કરવામાં આવે છે કપડાં પાછળ ખર્ચેલા પૈસાની કદર થાય છે

એક વખત પધારી ખાત્રી કરો

Hingoo Tailoring House

હોંગુ ટેલરીંગ હાઉસ

રણછોડ લાઇન, દેરાસર પાસે, કરાચી

Ranchhore Lines, NEAR JAIN TEMPLE,
KARACHI

નિધની કુદરતી -ચના

હરિદુઃ અને મર્મમાંથી સંધિ નીચળી, ઠેક છુટ
રનાન સુધી પયેએ છે આ માર્ગ તેજ પડનાનો
જીવે' વેગ સીધાનનો વેપારીમાર્ગ કે જે
ગતે થઈ મહાન સિક્કાગતી લશ્કરી દુકડીઓ
પાડી ફટી હતી ખીચર પર્વતોની ખીજ ખીજો
ડે કે જેમા થઈ બે ઐતિહાસિક વેપારી માર્ગો
પસાર થાય છે તે માર્ગો મકરાનની લાખી ખીજો
એ માર્ગ મનવામાં થઈ નીકળે છે તે માર્ગો
માહેનો એક તે મધ્ય ઇરાન-ગરમ કલામ-ગજરા
નામનો વેપારી માર્ગ અને બીજો માર્ગ તે મીઠ
નાસમેના હીમલ નામનો અગમ વેપારી માર્ગ.
તદુપરાન જે નોકો પૂર્વના દેશોમાં ગાયે ઇરાનમાં
અખતમા થઈ વેપાર કરતા હતા, તેઓને નાટે
સિંધનો નદીઆઈ માર્ગ ખુલેનો હતો

નિધની ખારીક પરિસ્થિતિ

પશ્ચિમના પોતાના ઘોળના અને દક્ષિણ
કિનારાપરના ગામઓના સરોજોએ આખાયે પ્રાંતને
અકુચત મીને ઘણી મારીક વિધિતિમા મૂકી દીધી
ડે ઇરાનના ઉચ્ચ પ્રદેશની ગજાકીય ચડતી
પડતી સાથે સિંધની તળેગીતા આખાય પ્રદેશની
ચડતી પડતી થતી કુચતી નદરો નદિ હોવાને
લીરે અને દગીઆ પ્રિતરો છીઠરો અને ખાસ
વાગો ડેનારો સમયે રહેવાના વખતમા
દરીઆઈ માર્ગે વેપાર ધમધીકાર ચાનતો નેનો
નોપણ અગમી અમુદના અસખર ના ઇશો સિંધુ
નદીના મુખમા ચાનતા હોવાને લીધે ફાળ પ્રદેશ
કુરોપને મેસોપોટમીઆમાંથી અને સુચગત કુચ

ખરચેલા પસાનું

ચોગ્ય વળતર મેળવવા ઇચ્છતા હો તો —

ચંગ ઇન્ડિયાની રેકૉર્ડે

પર તમારી પસંદગી ઉતારો

તમે સાંભળ્યા !

❑ માતીબાહ

❑ મા. અશરદ્વાન

❑ પુષ્પા સમ્પદ

❑ અવિનાશી વ્યાસ

❑ મધુરિકા મજમુદાર

સંગીતની અનેરી સ્વરૂપ લુટવા
મારે આજે જ ઉપરોક્ત નોમપ્રિય
રેકૉર્ડ તમારે ધરે સાવો

પ્રમાણ શી મ ક પતીના આદમી

ચિનના ગાયનો તમારે ધરે જો
સામગ્રો 'ચંગ ઇન્ડિયા'ના પયે
રેકૉર્ડ તમારે હીન ખુશ કે જે

ચાહ ગણો

ચોપ્યુલર મ્યુઝીક હાઉસ,

કાંઈ કમ્પાઉન્ડ, નં ૨ રોડ, કુશચી.

અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાંથી વહાણવટીઓને સિંધનાં દાખલ થવામાં ઘણી સરળતા થઇ પડતી. એ માહેતા ઘણા વહાણવટીઓ અહીં થોડા વખત વસવાટ કરીને રહ્યા અને કાળાંતરે તેઓની અસર સિંધના અંદરના ભાગોમાં પ્રસરી.

મીઠા સિંધાય ખીજી ઉભોગી ખનીજો સિંધ-માંથી નીકળતી નથી. તેથી અહીં ખાતની ધાતુઓ પશ્ચિમના અફઘાનીસ્થાન, બલુચીસ્થાન, મક્રાન અને ઇરાનના પહાડી મુઝકમાંથી તેમજ પૂર્વમાં આવેલા અરવલ્લી અને ખીજન પર્વતોમાંથી મંગાવવામાં આવતી હતી. આ રીતે એશીયાના પાકેશના પ્રદેશો સાથે સિંધનો સંબંધ હંમેશાં જળવાઈ રહેતો.

સિંધ સિંધુનદીની બક્ષીસ છે

ખરેખર સિંધ સિંધુ નદીની બક્ષીસ છે. આ પુરાતન વહેણો દેશના જીવનરૂપ છે. ઉત્તરકે મેદાનમાં તે એક વિશાળ ક્ષણરૂપ જગ્યા તૃપ્ત છે. તે લગભગ આખા પ્રાંતના એ સરખા ભાગ કંઈ છે અને તેનાં પાણી બંને ગાણુ બની શકે તેટલી ખેડવા કાયક જમીનને આપે છે. તેના બન્ના વાંક સાથે સિંધપ્રાંતમાં તેની લંબાઈ ૫૮૦ માર્પડ છે, (તેની આખી લંબાઈનો આશરે ત્રીજો ભાગ) અને સીધી લંબાઈ લગભગ ૩૦૦ માર્પડ છે. મોનાસુખ નવનોની એના ઉપર અસર નહિ થતી હોવાને લીધે આ વહેણો શેષિના આધારનું મુખ્ય સાધન થઇ પડ્યો છે, વળી

ધંધો ખીલવવાને માટે ઉત્તમ સગવડ

ગુજરાતી પ્રજાની સહકારી જોંક

ધી ગુજરાતી કો-ઓપરેટીવ જોંક લી.

કરાચી

મેનેજર

શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ

મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર

શેઠ પ્રેમજી કુંવરજી ખીમજી

કમ્પ્લેટ કાઠીયાવાડ અને ગુજરાતના કોઈપણ વતનીને સારી જો જામીનગીરી ઉપર, મકાન અથવા માલ ઉપર વ્યાજે ધીરવામાં આવે છે.

અમારે ત્યાંથી મુંબઈ, અમદાવાદ, લાહોર, હૈદરાબાદ (સિંધ) વગેરે રેલવેના ઉપરના ડ્રાફ્ટો કાઢી આપવામાં આવે છે. પંચજ સિંધ અને ખીજન મહોટા શહેરો ઉપરનાં રસીદોનાં નાણાં વસુલ કરી દેવામાં આવશે.

:- વધુ વિગત માટે રૂબરૂ મળો આ લખો :-

ગમનલાલ જી. મહેતા

મેનેજર

સિંધની કુદરતી ગચ્છના

૧૯માં મૈક્રામા મોર્ફ વેરટર્ન રેલ્વે થયા અગાઉ કેન્સેક અને તેો વોશિંગ્ટન આદ્ય કરવાનું એ મુખ્ય સાધન હતું. તે વહેજો વરસાની અઠનને અને વરસાદની અનિયમિતતાને પૂરી પાડતો આ વહેજો-સિંધુ નદી-હિમાનય પહાડ ઉપરના જગદ કે જે ઉનાળાની શરૂઆતથી પીગળે છે, તેના પાણી પર તથા એગાસામા પડેલા વરસાદ ઉપર પોતાના પાણી માટે આધાર મળે છે નદીના પૂર કોઈ કોઈ વાગ અડકના નોકાન કે વટોળી. આથી આવે છે અને તેના પાણી ઘણીશઃ નદીના બંધ તોડી નાખી આબુમાણુની નીચાણુ વાળી જમીન પર ફરી વળે છે

તેની જાન્યુના અન્નમાળ મુલકો જેવા કે (૧) પશ્ચિમની ઉચી વેગન ટેકરીઓ અને (૨) પૂર્વના ચરના રણો રેતીનો દરીઓ, એ આ ફળુપ ખીણમા ભૌગોલિક કારણો જતાવે છે તેઓ તેની અસાધારણ પ્રતિબ્ધ ઉપર એવો બધો ભાગ મૂકે છે કે સિંધુ નદીએ પોતાના નામ પછી આખાય પ્રાતન સિંધ એટલું જ નહિ પરંતુ આખા દેશને દિલ્હયાન (મિંધુસ્થાન) નામ આપ્યું છે. સિંધુ નદીના બધાળા પાણીના જથ્થાઓએ, ગમાળ જમીનોઅ તથા સિંધની ભૌગોલિક મર્યાદાએ ઘણા વ માનુસોને પોતાની નગર આકર્ષ્યા છે અને તેઓએ આવેને તેના વિસ્તારમા પોતાના ઘરા, ખેતરો, અને ગામો જાનાયા છે ખીણના ઉપરના ભાગમા વસના મગવેદના સમયના કારિઓએ સિંધુ નદીના પવિત્ર મત્રો માયા છે. પશ્ચિમ પાણુએ ટેકરીઓના ઢોળાવના શુદ્ધાદાર પટાએ, લુટકાટ કંટી જમલી ટોળીઓની વચ્ચે અને કિનારા પર વસના યાન ખેડુતોની વચ્ચે એક સીમા જમાવી છે બીજા પાણુ મગતુ રણ એકદમ સુક નથી કમક પડેલા અને દગણા મેનુનનો થોડો ભાગ તેને મળે છે તેથી સિંધુ નદીની ખીણના ખેડાએજ ખેતરો

અને ગગપુત નાની અર્ધી સુખી ટેકરીઓ વચ્ચે આ ગણકથી રિશ્ન દુર્જય નથી વળા પગળમમાં થકને સિંધુ નદીના વહેવાને લીધે સિંધુ નદીના ઉરવા અને નીચતા પ્રદેન વચ્ચેનો અવદાર હ મેશા ચાપુ રહો છે વળી સિંધુ નદી, મીટકટ આનમ ૧૦૦૦૦ ફુટન ઢોળાવવાળો ધોધ પાડે છે તેથી મળેલી સકિતને લીધે, તે ઘણા પ્રમાણુમા ફળુપ પાતાળો કાપ, રેતી તથા માટી ઘસડી કાઢે છે. જેમ જેમ નદીના પ્રવાહનો વેગ આગળ જતા ધીમે પડે છે, તેમ તેમ એ કાપ નદીની ખીણમા અને ડેક્ટાના પ્રદેશમા કન્ટા મળે છે આપણે જે ખીણની વાન કરીએ છીએ તેમા નદીના પ્રવાહથી ઘસડામ આપણી રેતી, કાપ, માટી વગેરે ઘણા જ મોટા પ્રમાણુમા એકઠા થાય છે જેથી નદી એકન્મ ઉત્તર દક્ષિણ નહિ વડના સિંધની સહદમા અગ્રેજ-ડ-અસગના જેવા વાકે લાઇ, તેની ખેડવા લાયક જમીનને વધારને વધારે પાણી પૂર પાડે છે વળી સિંધના ખડકો ત્રીમ વર્ગના ચુકાના પતથો, રેતીના થરો અને કાચના છે આ ખડકો નરમ છે, તથી પુગના રખતમા તેઓ સહેલાઈથી ધમાઇ જાય છે, તેના પશ્ચિમે સિંધ પ્રદેશની જમીનની ફળુપતામા ઘણા જ મોટા પ્રમાણુમા ઉમેરો થાય છે. મોન્સુનના વખતમા સિંધુ નદીના ઉતાવળા અને મોટા ઉઠળા માગના પ્રવહા થાય છે કે જે વખતે નદી પોત નુ વહેણ જદવાવે છે ને જેટલુ દાગિનાર છે તેપુ જ ફળપદ છે કેમકે વહેણના બદલાણુથી થયેલી દાગિનો જાહેલો તે પોતે ધસડી વાતેલા ફળુપ કાપથી વાળ છે, અને એ કાપ પ્રત્યેક પૂરની જલુમા જમીનની ફળુપતામા રધારો કરે કે તથી સિંધના ધાન્યાગારો એરીયાની અર્ધી બુખી રખડતી જનાને મોટે પ્રવળા તારાની પડે સર્વદા અચા, રહ્યા ,

[નાત્રી]

આંધળી માનો કાગળ

અમૃત ભરેલું અંતર જેલું સાગર જેવું સતઃ
પુનઃમર્યાદના પાનિયા આગળ ડાશી લખાવતી ખતઃ
ગગો એનો મુખર્થ કામેઃ
ગીચલાઈ નાગજી નામે. (૧)

લખ કે માડી ! પાંચ વરસમાં પહોંચી નથી એક પાછ,
કાગળની એક ચબરખી પણ તને મળી નથી લાઈ !
સમાચાર સાંભળી તારા
રોલું મારે કેટલા દા'ડા ? (૨)

લાણાનો લાણિયો લખે છે કે ગચ રોજ મને ભેળો થાય,
દન આખો જાય દાડિયું ખેંચ્યા સતે હોદસમાં ખાય,
નિત નવાં લુગડાં પેરે,
પાણી જેમ પડસા વેરે. (૩)

હોદસનું ડાકું ખાઈશ મા રાખજે ખરચી ખુટતું માપ,
દવા દારૂના દોકડા આપણે કાઢશું ક્યાંથી બાપ !
કયા તારી રાખજે રૂડી,
ગરીબની ઘજ છે મૂડી. (૪)

ખોરડું વેચ્યું ને ખેતર વેચ્યું કુઆમાં કર્યો છે વાસ,
જરનો રોટલો જડે નહિ તે દિ' પીઈ' છું એકલી છાશ,
તારે પડવાનતું લાણું;
મારે નિત જરતું ખાણું. (૫)

દખતી તે દિ' દળણાં પાણી કરતી ઠામે ઠામે
આંખ વિનાના આંધળાને હવે કોષ ન આપે કામ,
તારે મામ વિજળી દીવા;
મારે આંહી અંધારાં પીવાં (૬)

લીખીતંગ તારી આંધળી માના વાંચજે ઝાઝા જુહાર,
એક રહું નથી અંગતું ઠાંકણ ખુટી છે કેઠીએ જર,
હવે નથી જીવવા આરો;
આવ્યો લીખ માગવા વારો! (૭)

ઈન્દુલાલ આંધી

આંધળી માના કાગળનો જવાબ

હરખે હોંચતુ હેયું જેતુ પાદર લેવકું પતઃ
ગાવીભાઈના કાંઠિયા પાસે ગયુ લખાવતો ખતઃ
માડી એની ગામરા ગામેઃ
મટખાઈ આકોર નામે. (૧)

મોડિયું મોટી ને મોટર રોડે મુંબઈ મોટું ગામઃ
રખડી રખડી ને ધાકયો માડી તમે માંડ મળ્યું છે કામ,
લાગે સૌને 'સેર' મજાનાં!
એધી તો ગામડાં સારાં ! (૨)

હોટલમાં માડી નોકરી કરું વેચુ છું રોજ ચાક્ર,
પેટ પૂરતુ માંડ ખાવાનુ મળે બધે નહિ એક પાક્ર,
નાણું તું મંગાવે ન્યાંધી;
પણસા તને મોકલું ક્યાંધી? (૩)

હોટલમાં હું ખાઉં છુ માડી હોટલમાં જ વાસ,
ખાવાનું પુર ના જડે તે દિ' તારી ઘોડે પહોં છારા,
પેટ હું થોગડાં દઉં;
વાત મારી કેને કહું? (૪)

કાગળ તારો વાંચીને હું છાનો માનો રોઉં,
ધાકયો પાકયો નીદરમાં હું તારાં સપનાં ભેઉં
આંસુ મારા કોણુ છુવે!
માડી વીજ કોણુ છુવે? (૫)

સમાચાર તારા સાંભળીને મન માડું મુંજાય,
રાખ્યો પ્રભુએ નિર્ધન મુને એને કેમ પુગાય?
દશા તારી એવી મારી!
કરમની ગત છે ન્યારી! (૬)

રેલુ સ્ટાંડના પડમી નથી ને કેની પાસે કું જાઉં,
વગર રિકિટ મોવડી મારી તારા દર્શને પાઉં,
માડી મારી વાટડી ભેળે,
આંસુ મારા ઉરનાં ધોળે! (૭)

હીખીતગ તારા ગયુગના વાંચીએ ગ્રાંથ પ્રજ્ઞામ,
છવટ તને મળવા કાળે આપું છું તુજ ધામઃ
મા દીમરો ભેગા ધામુ;
સાથે મળી 'સરંગે' જશુ! (૮)

તર્પણ

(સિંધના ઇતિહાસનું એક રામાયક પ્રકરણ)

શ્રી હીપચંદ ખીખરા એમ. એ.

પ્રકાશ

નિખામના ઐતિહાસિકને અટલી બેઠેલો
જાતેક વર્ષનો માણસ બોલી ઉઠ્યો. તેણે
ભરાવદાર હાથ, હવામાં ફરફરતી એની
પી દારો પરથી સ્પષ્ટ થઈ હતું કે આચાર્યો
આવવાથી આ પ્રકાશને એણે બોલાવ્યો.

“લખેક અરખાબ” કહેતો એક પાંચ
લાંબો, કાળો મજબુત હાસી અંદર
લા. તેણે કુટીને એક સપાટ લરી.

“પ્રકાશ, અમારા ‘અનાનખાનામાં પેલી બે
સંદેશીઓ કાઢીરી છાકરીઓની બેટ આવી
ને સર્પ આવ અને સાથે કરીમ તરબુમાન”

ને પછી બોલાવ. “અચરમ” કહેતો પ્રકાશ
તરબુમાન રવાના થયો અને અદ્યક્ષમાંથી ઉતારી
હોય એમ ધડીકમાં તેણે બંને યુવતીઓને
હાજર કરી.

યોવનને ઉંબરે એકલી એ સિંધ-સુંદરીઓનાં
આછાં વસ્ત્રોમાંથી ડોકિયાં કરતા જોશનને જોઈ
ખલીફાની દાઢીનો એક એક આલ રિખતથી
ફરકી ઉઠ્યો. એની ઉંડી આંખો છાકરીઓની
રેખાએ રેખાએ પદમાવરમાં ફરી ગઈ. તરબુમાન-
ને આ યુવતીઓના નામ પુછવાની એણે આજ્ઞા
કરી.

“સુંદરીઓ તમારાં નામ શું છે?”

“મારું નામ સુપદેરી-અમારી બહેનનું નામ

૧ હાજર છું, જાણ.

૨ પ્રકાશિયા.

૩ આજ્ઞા આંખે અડાડું છું.

પ્રેમજ દેવી.”

“ઉમ્મર”

“હું સત્તરની છું; પ્રેમજ પંદરની.”

અને સગદારે પ્રેમજને અંતઃપુગ્મી પાછી
૧। જવાની આજ્ઞા કરી. તરજુમાને ચિરસ્તા
મુસ્લિમ જગ્યા લીધી. પરદેશી નાઝનીનો સાથે
સગદાર વાતચીત કરે ત્યારે તરજુમાન પડદા
પાછળથીજ લાધાનર સંભળાવતો

દિવાનખાનામાંથી હેશ્તા ગુલામે બહાર
પગલું મુકવું ત્યારે બાજાને નજીક આવવાની
અગદારે ઇશારત કરી, અને ધીમે પશુ સ્થિર
ડમ્બે ગાળા પોતાનો મ્બેત સાળુ સકોરતી
નજીક આવી અને તેણે ધુનિય બળાળી. સરદારે
પગર સકોએ એ કુવતીએ તાણેય છુમટો ઉઘો
કરી કાળી વાદળીમાં સંતાપલી વીજળીનો
આચકો અનુભવો. ક્ષણ બે ક્ષણ પછી
એ ઋણચક્રાદી પગાર થતાં “લામ લામ
અંદસાન હો પગરદીમ રને” એવા સબ્દો
એના મેઢામાંથી નીકળી ગયા. ખેંચીને એણે
મુઝરીને બાલુમાં તપાયા ઉપર લીધી.

સુદરી એકદમ શાન્ત અને સ્વસ્થ હતી.
નિરોધનો એણે સ્વર સરખોય ઉઘ્યાર્યો નહીં.
તેની આંખમાં કોઈ ગેમી ખેલ ખેલાતા હતા પશુ
એકાએક કાર્મ આચિતોજ વિચાર આવ્યો હોય
તેમ એ ઉભી થઈ ગઈ અને કહેવા લાગી,

“જહાંખાની કારકીદીં જવલત મહે; પશુ અમે
જન્ને બહેનો. સાહના જનાનખાનામાં પટરાણીઓ
થવાને લાયક નથી રહી! સાહના વગિંઝ પ્રમાન
ઉદ-દીન^૨ મહમદ ખીન કાસીમે અમને ત્રણ
દિવસ રાખી છે અને પછી અહીં મોકલી આપી
છે. તમાગ ધર્મમાં શું આવું છે? અમારા
દેશમાં ગમ્તીએ માટે આ અપમાન અશ્વમ્ય છે.”

તરજુમાને સૂર્યદેવીના યા શબ્દોનો નગ્નુમે
કર્યો.

સૂર્યદેવીના સૌંદર્યથી સગદાર અગમ્ય મરો
હતો. પ્રેમચકિતએ જુદી ઉગ્ર પ્રાજ્ઞમ્ય મેળવું
હોવાથી તેના વિચાર કે તર્કની શકિત ખુદા-દા
ફિર કહી રમ લઇ મુશી હતી કોપાગ્નિમાં તે
લાલચોળ તપી ગયો અને નેજ કાળે કામળ
શ્વમ મંભારી તેણે લખવા માડ્યું.

“મહમદખીન કાસીમ જે રથજે હેય ત્યાંથી
ધોડાની કાચી ખાલમાં પોતાને ચીરડાની ખિલા.
ફતની રાજધાનીમાં દાનઃ થવાનો પ્રખેષ કરે.”

શું આ નાદાન છોકરો મહમદ આટલી
નફાદીય વાપરી શકે? અર્પ.-ઉલ-મેખનીન^૧
નું આવું અપમાન! પ્રભની ન્યાયનુદા દાયા!
રખનાગને શિક્ષાનો દંડ પશુ વાપરેનો પડે છે

x x x x

મહમદ પયગમ્બરના અવસાન પછી મુસલ
માનોએ અરબરતાન ઉપર કોઈ રાજ નીચ્યો

૧ અમ્મનામ પાનું ૨૩૪ તારીખ માસુમ પ્રકરણ ૧ પાનું ૩૦

૨ ધર્મના ૨.૯

૩ ખલીફનો એ ઉડાળ હતો જુઓ ‘Commander of the faithful’
એન્સાઈક્લોપીડિયા ઓફ ઇસ્લામ

શિક્ષા કેવાની તેમજ સુંદરીઓને હોઠાવવાની માગણીઓ થવા માડી પણ ખલીફના કાનમાં સરદાર હકીમના શબ્દો પહોંચી જતા હતા. એટલે એણે અખાડા કર્યા અને લડાઈને બદલે મિન્ધના રોમને પત્ત લખી ચાચીઓને પામેથી હીરા જતા હીરા અને યુવતીઓ લઈ મોકલવા અને 'ખલીફના અપમાન બદલ ચાચીઓને સખત સગ કરવી ફરમાવ્યું'.

મિન્ધમાં તે વખત રાજા દાદિય માદીએ હતો બહાદુર અને શક્તિશાળી એ હિન્દુ રાજાએ ખલીફના પત્નો ઉત્તર વાળો કે 'ચાચીઓ અમારી હકુમત તો નથી અને અમે કંઈ કરી શકીએ તેમ નથી.' આ તોછડા જવાબ માટે એક મોટું લશ્કર મોકલવામાં આવ્યું. રાજા દાદિય અને તેનો દીકરો જયસિંહ શરવીરોને હાથે એવી બહાદુરીથી લડ્યા. પણ ફેલ્યોતે એમને દગો દીધો અને ખીન કાગીમ છલ્યો. રાજા દાદિયના અખુટ ખમ્મના, દારૂ ગોળા અને અનેક સુંદરીઓની ભેટ નેણે ખલીફને મોકલી: એ ભેટના અમૂલ્ય રત્ન તો હતાં અર્ધદેરી અને પ્રેમળ દેવી રાણા દાદિયની પુત્રીએ.

ખલીફને આ મમાચા મનનાંજ નેણે યુવતીઓને મુસાફરીના થમથી ચાગમ આપવા અનાનખાનામાં રહેવાની બધી મગવ કરી.

આખી મહીનાઓ વીતી ગયા અને વાત ગમગમ નિસારે મડી મુઠાહતી.

પણ મુખ ફેામને સમ્યુ' સાલવ્યું છે એક એક ખલીફને વાત વાદ આવી અને યુવતીઓ માથે વાતચીત થતાં ઉપશે પ્રસંગ પન્થો.

X X X X

મહમ્મદ ખીન કાગીમને 'ખલીફનું' ફરમાન મળ્યું ત્યારે તે ઉદેપુર હતો. પત્ત વાંચતાજ જતા પણ અચકાયા વગર આ શરવીર સરદારે પોતાના દેહને કાચી ખાલમાં મીવડાવી બમદાદ લઈ જવાની આજ્ઞા આપી.

જ્યારે રાજની પેટી ખલીફ આમળ આવી અને ખલીફે પ્રુછ્યુ, "મહમ્મદ જીવનો છે કે મુઓ?" ત્યારે જણાવવામાં આવ્યું કે આ વખીર સરદારે અમીર-ઉલ્લ-મોમનીનના હુકમ મુજબજ પોતાના શરીરને તાઝ ઉતરેલી ખાલમાં શીવડાવી બખ્ખે દીવસ ગજળી ગજળીને રત્તમાં પોતાનો પ્રાણ દીધો હતો.

રાજની પેટી જોનાંજ ખલીફનો મુસ્સો વખો હતો. જન્ને ગજકુમારીઓને મોવાથી નેણે કચું, "બુઓ, ખલીફની આજ્ઞાને કેવો અમલ થાય છે આમારા જોણે સરદારના શિવ આમ જીંડાય છે."

ઇલેક્ટ્રીકને લગતા દરેક પ્રકારનાં ખાલ તેમજ વાયરોજ માટે

મળે

યુનિવરસલ ઇલેક્ટ્રીક કંપની કચેરી શા. કરાચી

માલીક: કૃષ્ણલાલ જાની

સૂર્યદેવીએ શાન્ત રહી સાંભળ્યા ક્યું અને પછી પોતાનો ૧૨૧ ઉવાડી ખસીકને નમન કરી કહ્યું, “જઠાપનાનું ભાગ્ય સખળ ધાઓ. આપનું જોરવ વૃદ્ધિ પામે. બાદશાહ! રાખનો ધર્મ છે કે જવારે કોઇ પણ શત્રુ કે મિત્ર પાસંથી કંઈ સાંભળવાનું મળે ત્યારે તેને ડહાપણ ની કસોટીએ ચડાવી મનના ત્રાજવામાં તોળી અને ન્યાય સત્યની પૂર્ણ ખાતરી ધાવ તોજ તેના ઉપર પગથું ભરવું. આમ કરવાથી તે દુષ્ટી કોપથી કે લોકનિંદાથી વિમુક્ત રહેશે. એસક રાજ્યનું શામન અપ્રતિકત જોઇએ, પણ રાજવી નું મન વિવેકભર્યું અને તર્કહીન છે. પવિત્રતા ની દૃષ્ટિએ મહમ્મદ-ખીન-કાસીમ અમારા ભાઇ જેવો હતો. એનો પડછાયો પણ અમને પરમે ન હતો; પણ અમારા સર્વસ્વનું, એણે નિકંદન કાઢ્યું હતું એટલે અમારે સુકિત રચવી પડી અને વેર પાળ્યું.”

જો ખસીકાએ હવસનો ગુલામ ન બનતાં પુરી તપાસ કરી હોત તો આમ પરતાવા નો સમય ન આવત અને મહમ્મદ ખીન કાસીમને પણ જો ડહાપણની દેવીએ મદદ કરી હોત તો

જગદાદશી જવારે એકજ દિવસનો રરતો હતો ત્યારે ખસીકના હુકમનો અમલ કરત અને સત્યના સંશોધન પછી નિર્દોષ થઇ છુટી જત સર્થ-દેવીની પાત સાંભળી ખસીક ધણેજ દુઃખી થયો અને ગુરસાથી રાતો પીજો થઇ ગયો. તેના રૂમાનના ભુકકા થઇ ગયા હતા. સૂર્યદેવીએ બળતામાં ઘી હેમ્યું, “જઠાપનાએ ગંભીર ભુલ કરી છે. ખસીકે ગુલામ છોકરીઓના કહેવાથી એક મહાન, અનુભવી, અને કસાએલ સેનાપતિ અને અમારા જેવી લાખ લાખ સ્ત્રીઓને બંદીવાન કરી દિન અને સિન્ધના સિતેર રાખ ઓનો પરાજય કરનાર એક શરવીર નિસ્વાધી વીર ગુમાઓ. મહમ્મદે તો શાહ! મંદિરોની જગ્યાએ મરજોડો અને મિનારાઓ બંધાવ્યા છે.”

આ શપ્થો સાંભળતાંજ ખસીકને રામરામ કોધામિ પ્રજવળી ઉઠ્યો અને બહેનોને ઘોડા ની પુંઝી સાથે બાંધી! આખા બગદાદનો શેરીએ શેરીએ ફેરવી; પછી મરણીય દાસતમાં પથરની દીવાલમાં છવતી ચણી દેવામાં આવી.

અપરાધિત અને અડગ આ બંને રાજ કન્યાઓએ આ રીતે પિતાના વેરનું તપશ્ચ ક્યું.^૨

૧ તારીખ માસુમી ભાગ ૧ પા. ૩૧

૨ ચચ્ચ નામા પા. ૨૩૫

IMPERIAL COMMERCIAL INSTITUTE
RECOGNISED BY GOVERNMENT
HOW TO SAVE LIFE AND MONEY?

by learning here, Typewriting in ONE WEEK, Shorthand in ONE MONTH
 Opp. Picture House, Bunder Road, KARACHI.

કેરી કવિતા

(સાખી) શરદની શોયો કુટી,
 નવસખ આંચળ આલના ધાવી ધરતી ધરાઈ ગઈ;
 માનવી દુહોવા બેડો, ધવસ ખજાના આલના,
 નયન પહુલીઓ ભરાઈ ગઈ;
 કવિએ કવિતા કરવા, ગાવા ગોરવ ગોરીનાં
 કલમ કિતાબ કરે લીધાં;
 પણ રાખેના મંદકેડે,
 ફીરસાગરો ઇસકયા, અક્ષર એકેએક ધોળી દીધ

રાખેલી ખાલી હોઈઝઝ હઝકાઈ ગઈ !

કાળજે કંપના કલમે ના બીતરે !
 કાળજે અક્ષરોની ધાર ન બીતરે !
 પાયાં એ પાનિયાં કહો કાણુ બીતરે ?

અંતુલિઓ રાત્રે અચકાઈ ગઈ...રાખેલી

અંકારી દિયેકે દિયે કાળગરી પૂર્ણિમા પીયૂષ બોલ બોલે:
 'ધેણા કવિ ! તને ધેણું શું લાગ્યું ? ધોળાં પર કાળાં શું ઢાળે ?
 સ્વેત કુમુદ, સ્વેત હંસ, સ્વેત આ રસાળ રાત,
 સ્વેત મારાં હારવ તણી ઊભે
 રે ! શું કરવા કાળગિયાં ધોળે ?'
 અમૃત સિંચાઈ ગયાં, નવનો મિચાઈ ગયાં,
 કેરી કવિતા લખાઈ ગઈ..રાખેલી

આચાર્ય અમૃત

કવિમાં શું જોયું ?

કવિમાં જે જોયું છે નીડરતા જોખન-ખરી
છલખલત આંધળર ભરી :

વડી શ્રદ્ધા જોયું જગજીવનમાં, ઈશ્વર મહી,
સહ સતત હૂંતા કુદી રહી :

નવી દૃષ્ટિ જોઈ, નવલ પદ્ય આપ્યાં, રસભરી,
નવલ મહી ત્યાં હૂંપદ ભરી :

અદ્ભુતાથી જોઈ છલખલી રહેલી રસઝરી,
ખળભળી રહેલી દિરતરી :

દૃગે આંસુ આપ્યાં; નવલ રસ દૃષ્ટિભર કવિ
જીવન મહી જાતા ક્યહી કુખી !

નિહાળ્યા કાવ્યોમાં કવિવર રહ્યા શું કેવળ છબી ?-
ક્યહી ક્યહી છુપાયા રસકવિ ?

કૌયમી

સિધી કવિસત્ર ૮
શાહ અબ્દુલ લતીફ લિટાઈ કૃત
સુર સુહિણી

પારતાન પહેલુ
[ગીતકથો ચાતુ]

શાહ પણ “ગાન છતી જો રંગ”-રંગની જ જેતુ છતન છે-એટલે કે જેઓ કુત્યવી શાણપણથી રિમુખ હોઈ પ્રિયમિલનની લગનમાં લીન બન્યા છે એનાઓની પંવરિશ ખુબ ખુબને જ મોપી દે છે

‘ધિરી ધડો દય કરે બહુ નિહારે બગ
‘સર દરકદમે ધારે ફિદાશુદ મે બાલ શુદ’ વસ્થ ઉપાધ વગ
રાત જિન્દી ને રંગ, અદલા રો ડકારી યા

ધડો લઈ પડી પૂરમા જ્યાં અગા વાગ ચગાટ
‘પિયુ હું ઢલા મર તન પડે’-એ તો અસન પ્રેમની આટ
એને હસ હવારે ઘાટ નેના છવન રવનીએ રગથા

પરંતુ શાહના શબ્દોમાં કહીએ તો “અસન આરાક-એ” હંસ ઘાટ ઉતારશે કે નહિ ઉતારે તેની ચે ચિંતા નથી જ્યાં શોન-સનાતન શોધ-એ જ એક છવનની મોઢેરી મોજ છે, જ્યાં તીવ્ર તનસાદ અને તાનાવેલીજ સસારના મગ ધોનારી એક અનોખી તપશ્ચર્યા બની ગયું છે, ત્યાં જગતની નજરે છત મળી કે હાર, તેની કોને તમા છે ? અને તેથી જ માનેલી સિન્ધુના નિનાસઝ વમળ-વાક-ગાથોને નગણ્યકારતા સુહિણી પૂરના તાડવ ઉપર પોતાની દેહના-એક ધડાને આધારે તગતી મૂકે છે.

ધિરી ધરો હથ કરે બહુ નિહારે બંગ;
 નય લક્ષ્યાંથી લંધ
 સિકન્ધનખે રૈયદ થવે થી નં ક્ષીધો કંઠઃ
 રાત જિની લે રંજ અદ્ધા રો ઉકારીય !

ધરો લઈ પદી પૂરમાં જ્યાં વાંક-વળાંટ આપાર;
 પિયુ પિયુ રટલી પ્રેમદા, લે વાધે જળમોહાર:
 તેને હુંગર પાનુઠારે નહિ લે સાચાં બુરજુહાર;
 લે રેણુ-રંજ-મતવાલ તેને પ્રબુલ પાર લખાવરો !

આમ “રેણુ-રંજ-મતવાળ”-ગીતાના શબ્દો વાપરીએ તો “સર્વ જૂનોની નિશામ
 જગનારી” સુદિણીએ કંઈ વાળીને પૂરમાં જંપલાવી દીધું છે. એનું હૃદય તો પેલી પાર એન
 વાટ જોઈને જોડેલ મેહાર પામે ક્યારનું? યે પહોંચી ગયું છે; અને એનું શરીર હુળદીઓ ઉપ
 હુળદીઓ ખાધે ગય છે:

ધિરી ધરો હથ કરે મેલ બધી થોતો;
 મુંઢને મન મેહારખે પાર વંછ પોતો:
 મોતે મેં મોતો મુખે મુઢળ મેહારલે !

ધરો લઈ વદી પૂરમાં કમર કરી પટકુળ;
 મન પહોંચ્યું વમળો વીંછી ઝાઢેબેરી હઝુર:
 હુળકે હુળકે દૂર સીમાડા સુધી લોંધના !

અને એન કરતે કરતે એ આવી પહોંચી મઝબારમાં-મેહાતની ખાડીમાં ! ત્યાં...

ધિરી ધરો હથ કરે અશ્વત્થી તુહાર:
 જંગ જદખીય વાનમેં સિસીયખે રાંસાર,
 ચૂડા બીડા ચિખોં, લુટોં લુટકરા વાર,
 લખે ચંદુરયસ લોહલુચું થોડ્યું થરણું ધાર:
 મિટ્યા મચ્છ હઝાર: લાંગા પિન્ખી સુદિણી !

ધરો લઈ પદી પૂરમાં-પ્રભુ લખાવો પાર:
 તરત તણાણી તાણમાં તે પહોંચી જઈ મઝબાર:
 સુડા ખોરિયો ચિકરો, વમળ વીંછાયા વાળ,
 તિમિંજલ-જડળાં લંધપર; મધમાં અપરપાર:
 મજ્યાં મચ્છ હઝાર: સર્વશાસ સુદિણી તણે !

સુર મુહિણી

કુવિવેચકોને હાથે સાહિત્યસુન્દરી જેમ થી ખાવ, જાગજાગ તેમજ સમાર સિન્ધુ ॥
માછાંબોએ આ આદર્શધેણી મુહિણીને પીખી નાખી ! અમરવ ગાટે એ માછલાઓનો-એ
ટીકાખોરોનો, કંઈ પણ અધિકાર હોય તે ને ફક્ત મુહિણીની સુન્દર દેહતાને સુખનાગ
તરીકેનો જ !

(ચાપુ)

સાહામણા ને મુન્દુ શેલીને હેમનણા રામા-
નીતિ નયમ અનુસરને ધરીએ ધાટ મુશોબીન સાર-
નાનાપિધ બેસો ફાગી ॥ રહે હમેશ તદખા-
નયન તમાગા હરમે દેખી યાદ નમુનેતર,
જીવનનું સાચુ ધન સોનુ ચાદી ચતુર,
વર્ષ તથા શુભ નૂતન પ્રસંગે બડો બડા બરપુર
સગસ શીખામણુ મનો મરી વાત તમે સુગમ;
રાખો હરવખા લખી અમારી પેટી તથુ એ ધાણુ
મલા મીઠાધરમા પુડો એમેરીએસન મુખર્જીકર;
રાગક અતર ક્યાં જ મોની નાનજી વસરામ રાગક !
રાખી માન તમેને કહેશે દેખો નહી દુકાન,
ફરજ પછી છે બધી અમારી કરવા નમ સન્માન

હિમાલયના એક સાધુ મહાત્માની અપ્રત્ય લલિત્યવાણી

‘જગતમાં એક તોલો સોનું જેની ગાંઠે હશે તે શ્રીમંત ગણાયે એવો જમાના આપશે’

ખરેજ સત્ય લલિત્યવાણી છે અન્યાના જમાનામાં પણ લોકો પછમા પચગમા નાખરા
માડ્યા છે અનાપગી સોના ચાંદીના અલકારો પહેન્યામાં નમ્યા છે, કાચના ખોટા હીંગાઓ ખરીદી
અમુદ્ય સાચા મનેને ભુલી ગયા છે.

જન્યા ત્યારી સવાર, હજુ પણ મમજી જંગો અને અમારી દુકાનની મુલાકાત અવરથ દેગો
અમારે ત્યાં મોના ચાદી ॥ મનપરંદ ફાગીના તથ્યાં મળે છે નેમજ જોડે મુજગ અનાપી આપરુ
નવપ્રહમાં સાચાં નગો અમારે ત્યારી મળે જામે વ્યાનળી વ્યાનળા દો નાખાની ધીન્ધાર કરીએ છીએ

શ્રી કગચી સોની એસોસીએશનનો, મોનું ચાદી તોવવાનો ધમનો કાટો અમારે ત્યાં છે
જાહેર પ્રજા તેનો અવરથ લાભ ઉઠાવ.

સોની નાનજી વસરામ

૪ રાગક ગમન, મીઠાધર કગચી

ગેરેટ્ટી-અમારી દુકાનથી ખરીદિયે માત્ર પાછો આપતી વખતે સોનાના ખાલ ઉપર
તોલે રૂ. ૧ તથા ચાંદીના ખાલ ઉપર તેલે આનો એક ફાગીને અમર ભાવ તરન નાખા
આપાય છે.

વિશ્વમૈયાને

પદે પદે તારા શન્ય લવનમાં,
રૂપ વૈભવના શેષ કવનમાં,
મા ! તારી તેજહીણી કાઠીઓમાં મૌનની વેદના વાંચવી મારે !

પગસે પગસે પડ્યા પુરાણના,
પત્યરે પત્યરે રૂપન્દન ગાનના,
અણુ અણુમાં તારા પ્રેમળ પ્રાણના શુન્ન નાદો સુણવા મારે !

વિશ્વનાં વિષ પચાવ્યાં તેં માડી ,
જગતે અમૃત પાયાં તેં માડી ,
એ સોણદાંના મધુર અજપામાં રજની-દિન આનંદવું મારે !

આતમના પ્રગટાવીને દીવા,
જલું મારે તારાં પગલાં જોવા,
તારે પદે પદે ચોટીલી રજને પાંપણોથી માડી, લૂછવી મારે !

અધકારે આ લોક જગાડી,
પામરમાં પ્રભુતાને જગાડી,
તેજધારે તારું દૈન્ય ધોષ ધોષ પંથ અનંતમાં પળવું મારે !

પ્રભુલાલ શુક્લ

મને યાદા'વી ગૈ !

મળ્યો મારો સ્વામી સુહૃદ, કરે આસી લાજ ગયો
 ઘરે, બેઠો ત્યાં ને કૂં હું ઉઠવાનો તહી ચહો
 મુકાવી અ'ધાર' થયુ, ત્રિજળીની ચાંપ દબવી
 કરી ખતી, ઘેરે પ્રથમ પ્રગટાવી દીપ ધીના
 પછી બીજા દીવાખતી કરી રહેલી અલુસયા
 મને યાદા'વી ગૈ કરતી મરખો પાલવ શિરે !

૬૫૭ રા ચોઠા

૭

વર્તમાને—

આવી ઉષા ;
 કેમજ હસ્તથી તે
 ઊઘાડતી ખુલેલ શોખ્યાને ;
 વીરા ! ઊઠોની મધુગીત ગાઇ
 વિહંગ સર્વે કરતાં પ્રસારિત
 ખુલ્યા નહિ કો' મુજ પોપચાં એ
 પછી પધારી સ્વદેવતાએ
 કહીન હસ્તે બળધી ઉઘાડી
 મિચેલ આંખો; વિષમું વધા શુ -
 “ઉઠે છે કે' દયા, જલદી પીંચે આ
 જો ને બધા થે જન આપ પીતા !”
 ફરત ઊઠ્યો ત્યજને પધારી

અન્નદાન ૨૧૧૬

પર્યાયોજિત મુલકી જવામાં ફરવા લાઇ જવાનો
આનંદ અનેરો છે !

પરંતુ એમાં યે સંગીન ઉમેરો કરવો હોય તો
કેલોસ પેરમ્યુલેટર વર્ક્સ
ની મુલાકાત લેવો
જાણીશો તો વધુ યે આવે
પણ નાણકારી દફતર, મનોદર છતાં મજબુત
અટ કચેરી રોડ ઉપરનું કેલોસ
એ એક જ સ્થાન છે.

ઉપરાંત દોઢાના પલગો, દાઢસિક્કો વગેરે પણ
તૈયાર કરીએ છીએ.

બહેરાપણ અને કાનમાંથી નીકળતી રસી (રોગ) ને બંધ કરવાને વાપરો જગમજકર

આટાન ક્યાર

કી. રા. ૧. ટપાલ ખુર્ચી નંબર

સોય એન્ટસ કીશોર ટ્રેડિંગ કું.
નૈનમદિર ગિલ્ડીંગ, રણછોડ લાંબન, કુરાચી.

ભાવિના અધિકારમય ગૌર્વમાં જે જ્યોતિષી દષ્ટિવાત કરી રાક્ષય તેડું નામજ

જ્યોતિષ

એ દિવ્ય જ્યોતિષ સમગ્ર સર્ગ પ્રકારના કલમકાજને અમે

શ્રી આશાપૂર્ણ જ્યોતિષ કાર્યાલય

વ્યવસ્થાપક—

પંડિત રેવાશંકર ગંગારામ

દરિ એંધાણી સ્ટ્રીટ, કુરાચી.

નો અનુભવ આપને સંતોષકારક નિવડશે.